

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

© Eserin her türlü basım hakkı anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

ISBN : 978-625-632-32-0

Sertifika No: 50201

Kitabın Adı

Farklı İlim Dallarından
SÜNNETE BAKIŞ

Editör

Doç. Dr. Mustafa TUNÇER
Doç. Dr. Rabia Zahide DAMAR

Yayın Yönetmeni

Hüseyin KADER
Adem SAYDAN

1. Basım

Aralık 2024

İletişim

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No: 7 Eyüpsultan / İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarneyriyat.com.tr siparis@ensarneyriyat.com.tr

Farklı İlim Dallarından
SÜNNETE BAKIŞ

Editör

Doç. Dr. Mustafa TUNÇER

Doç. Dr. Rabia Zahide DAMAR

İstanbul, 2024

Doç. Dr. Rabia Zahide DAMAR

Çorum'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini İstanbul'da, Lisans derecesini Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamladı. Yüksek lisans eğitimini "Buhârî'nin Halku Ef'âli'l-İbâd Adlı Eserinin Hadis İlmî Açısından Tetkiki" adlı tezi ile Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde; doktorasını "İbn Huzeyme'nin Kitâbu't-Tevhîd Adlı Eseri ve Hadis İlmî Açısından Değeri" adlı teziyle İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamladı. 2018 yılında Giresun Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Hadis anabilim dalına doktor öğretim üyesi olarak atandı. 2023 yılında doçent unvanını aldı. Aynı fakültede görev yapmakta olan; akademik dergilerde çeşitli yayınları, kitapları ve kitap bölüm yazarlıkları bulunan yazar, iki çocuk annesi olup Arapça, İngilizce ve Korece bilmektedir.

Yayımlanmış Kitapları

1- *Buhârî ve Müslim'de Nübüvve Şahitliğiyle Toplumda Kadın*, 2022.

2- *Nebevî Varisler: Said b. el-Müseyyeb*, 2022.

Doç. Dr. Mustafa TUNÇER

1966 yılında Trabzon ili Çaykara ilçesinde doğdu. 1984 yılında Çaykara İmam-Hatip Lisesinden, 1989 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Aynı Üniversitede 1991 yılında Temel İslâm Bilimleri (Tefsir) Anabilim Dalında yüksek lisansını, 1999 yılında da "*Kur'an'da Cin ve Şeytan*" adlı teziyle doktorasını tamamlayan yazar, 1990-99 yılları arasında aynı enstitüde araştırma görevlisi olarak çalıştı. 2004-2012 yılları arasında Mersin ve Trabzon'da MEB'e bağlı bazı orta dereceli okullarda öğretmenlik yaptı. 2012 yılında Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümüne, 2013 yılında da Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesine yardımcı doçent olarak atandı. 2022 yılında doçent unvanı alan Mustafa Tunçer, halen Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümünde (Tefsir) öğretim üyesi olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Evli ve üç çocuk babasıdır.

Yayımlanmış Kitapları

1- *Ümmü'l-Kur'an ve En Hayırlı Üç Süre* (Çeviri), 2014.

2- *Kur'an'da Cin ve Şeytan*, 2015.

3- *Bir Marka Değeri Olarak Oflu Hoca Kimliği ve Yetiştigi Ortam*, 2019.

4- *Beşerî Düşüncenin Vahiyle Örtüşmesi Muvâfakat-ı Sahabe*, 2021.

5- *Farklı Bilim Dallarından Kur'an'a Bakış*, 2022. (Editör. Hüseyin Peker ile birlikte)

6- *Kurtubî*, 2022.

Dr. Öğr. Üyesi Seyfullah KARA

1988 yılında Gümüşhane ili Kürtün ilçesinde doğdu. İlk öğrenimini kendi köyünde tamamladı. 2005 yılında Giresun Anadolu imam hatip lisesinden, 2015 yılında Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2017 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden "Mevsîlî'nin Muhter Adlı Eserinin İbâdât ve Muamelât Bölümlerinde İmameyn'in İhtilafı Olan Yerlerin Tespit ve Tahlîli" başlıklı yüksek lisans tezini tamamlayarak mezun oldu. 2023 yılında Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalında "İslam Borçlar Hukukunda Zararın Akitlere Etkisi: Hanefî Mezhebi Örneği" başlıklı doktora tezini tamamladı.

2007 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Kürtün Müftülüğüne İmam-hatip olarak atandı. 2007-2015 yılları arasında Gümüşhane ve Rize'de imam hatip olarak görev yaptıktan sonra 2015 yılında Erzurum Ömer Nasuhi Bilmen Dini Yüksek İhtisas Merkezi'nde ihtisas kursiyeri olarak öğrenime başladı. 2017 yılında Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü İslâm Huku-

ku Anabilim Dalında araştırma görevlisi olarak göreve başladı. Halen aynı üniversitede Dr. Öğr. Üyesi olarak görevine devam etmektedir. Orta derece Arapça bilen Seyyidullah Kara evli ve 2 çocuk babasıdır.

Yayınlanmış Kitapları

1. *el-Muhtâr 'ın İbâdât ve Muâmelât Bölümlerinde İmameyn 'in Ebû Hanîfe 'ye Muhâlefeti*
2. *Zararın Akıllere Etkisi (Hanefî Mezhebi Örneği)*

Prof. Dr. Fethi Kerim KAZANÇ

1964'te Samsun'un Çarşamba ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Çarşamba'da yaptı. 1987 tarihinde Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olduktan sonra beş yıl süreyle Manisa'da Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmeni olarak görev yaptı. 1991 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi kelim alanında *Fıkh-ı Ekber Şerhleri ve İlyâs b. İbrâhîm es-Sînobî'nin Fıkh-ı Ekber Şerhi* adlı teziyle yüksek lisansını tamamlayan yazar, 1992 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde araştırma görevlisi olarak atandı. 1993-1994 tarihleri arasında Suriye'de dil öğrenimi gördü ve alanıyla ilgili bilimsel araştırmalarda bulundu. 1999 tarihinde *Gazzâlî Öncesi Ehl-i Sünnet Kelâmı'nda Ahlâk Düşüncesinin Bir Tahlîli (Çözümlemesi)* konulu doktora tezini tamamladı. Aynı üniversitede 2000'de yardımcı doçent, 2009'da doçent, 2015'de de profesör unvanı aldı. Halen aynı fakültede öğretim üyesi olarak görevini sürdürmektedir.

İngilizce ve Arapça bilen yazarın birçok dergide yayınlanmış makaleleri, kitap, kitap bölümleri ve sempozyumlarda sunulmuş bildirileri mevcuttur.

Yayınlanmış Kitapları

- 1- *Gazzâlî Öncesi Ehl-i Sünnet Kelâmı'nda Ahlâk Düşüncesi*, 2007.
- 2- *Varlık, Bilgi, Değer ve Siyâset Üzerine Kelâm Yazıları*, 2014.
- 3- *Kadı Abdülcebâr'da Nedensellik Kuramı*, 2014.
- 4- *el-Cüveynî'de Klasik Kalam Tartışmaları -el-Akîdetü'n-Nizâmîyye Örneği-* 2014.

Dr. Öğr. Üyesi Betül SAYLAN

1982 yılında Balıkesir'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Balıkesir'de tamamladı. 2003'te Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Yüksek lisansını *Bursevi'nin Muhammedîye Şerhinde Tasavvuf Kavramları (III. cilt 192-278. sayfalar arası)* başlıklı teziyle Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2005'te tamamladı. Doktorasını *Mevlânâ Âilesi ve Mevlevîlikte Çelebilik Makâmı (Sefîne-i Nefîse-i Mevlevîyân örneği)* başlıklı teziyle 2013'te Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladı. Halen 2015'te Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Dr. Öğr. Üyesi olarak atandığı görevine devam etmektedir. Evli ve iki çocuk annesidir.

Doç. Dr. Ali YILMAZ

1965 yılında Giresun/Tirebolu'da doğdu. Eğitim hayatına Halaçlı Köyü İlkokulunda başladı. Ortaöğretimini Giresun İmam Hatip Lisesinde tamamladı. 1983 yılında başladığı lisans eğitimini 1988 yılında Samsun Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamladı. Aynı Üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsünde Yüksek Lisans eğitimine başlayıp "1411 No'lu Giresun Şer'iyye Sicil Defteri" isimli tezini 1997 yılında tamamladı. 2013 yılında " XIX. Yüzyıldan Cumhuriyete Giresun'da Eğitim Öğretim" isimli tezi sunarak doktora programından mezun oldu. 1987-2010 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığında imamlık ve Milli Eğitim Bakanlığının çeşitli kademelerinde öğretmenlik ve idarecilik yaptı. 2010-2013 yılları arasında Giresun Üniversitesi Görele Güzel Sanatlar Fakültesinde Fakülte Sekreterliği görevini yürütürken 2013 yılında Giresun İslâmî İlimler Fakültesinde Yrd. Doç. Dr. olarak atandı. 2020 yılında doçentlik kadrosuna atanan yazar, halen Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesin-

de aynı unvanla çalışmaktadır. Çeşitli dergilerde yayınlanan makaleleri ve editöryal çalışmalarda kitap bölümleri mevcuttur. Arapça bilen yazar evli ve üç çocuk babasıdır.

Yayınlanmış Kitapları

1- *Didaktik Bir Bakış Açısıyla Hz. Muhammed*

2- *Osmanlı Dönemi Giresun'da Eğitim Öğretim*

3- *Muaviye ve Abbas Bağlamında Arap Milliyetçiliği*

4- *Sekülerleşmeye Etkisi Bağlamında Halkevleri: Giresun Örneği.*

Prof. Dr. Eyüp NEFES

1969 doğumlu Eyüp Nefes, ilk, orta ve lise eğitimini Giresun'da tamamladı. 1993 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. "Minarenin Cami Mimarisine Katılımı ve İlk Minare Örnekleri" adlı çalışması ile 1996 yılında yüksek lisansını, "Samsun Yöresinde Bulunan Mezar Taşları" adlı tez ile 2002 yılında doktora çalışmasını tamamladı. 1995 yılında aynı Enstitüde Araştırma Görevlisi olarak çalışma hayatına başlayan yazar, bir müddet Bağcılar Belediyesi'nde çalıştı. 2003 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk İslâm Sanatları Anabilim Dalı'na Yardımcı Doçent olarak atandı. 2013 yılında Doçent olan yazar, 2014 yılında OMÜ Turizm Fakültesine atandı. 2021 yılında Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne Profesör olarak atanan Eyüp Nefes, aynı zamanda Giresun Üniversitesi Turizm Fakültesi Dekanlığı görevine getirildi. Evli ve üç çocuk babası olan Eyüp Nefes halen bahse konu görevlerini sürdürmektedir. Eğitim hayatı boyunca Ebru Sanatı ile de meşgul olan yazarın alanı ile ilgili yazdığı birçok makale ve kitap bölümlerinin yanı sıra açmış olduğu ebru sergileri de bulunmaktadır.

Yayınlanmış Kitapları

1- *Samsun Yöresindeki Son Dönem Ahşap Camiler, 2009.*

2- *Samsun Ahşap Camiler, 2011.*

3- *Vakıflar Genel Müdürlüğü Envanterine Kayıtlı Samsun ve Sinop Yöresindeki Halılar, 2011.*

4- *Sinop'ta Geleneksel Ahşap Köy Camileri, 2019.*

5- *Samsun Salıpazarı İlçesi'nde Bulunan Geleneksel Ahşap Köy Camileri, 2022.*

6- *Bafra Ulu Cami Haziresindeki Tarihi Mezar Taşları, 2023.*

Doç. Dr. Hüseyin ALGUR

2007 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2009 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümünde yüksek lisansını; 2018 yılında Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi alanında doktorasını tamamladı. 2007-2013 yılları arasında MEB'e bağlı okullarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği yaptı. 2013 yılında Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Eğitimi Bilim Dalına araştırma görevlisi; 2018 yılında doktor öğretim üyesi, Aralık 2022'de doçent olarak atandı. Yazarın değerler eğitimi, imam hatip okulları, yüksek din öğretimi ve hafızlık eğitimi gibi konularla ilgili ulusal ve uluslararası ölçekte kitap bölümü, makale ve bildirileri bulunmaktadır.

Yayınlanmış Kitapları

1- *Hafızlık Eğitimi Alan Bireylerin Motivasyon ve Psiko-Sosyal Durumları, 2019.*

2- *Nesiller Arası Farklılaşma ve Din Eğitimi, 2022.*

Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim ÖZASMA

Samsun Vezirköprü doğumlu olan yazar, ilköğrenimini Vezirköprü ilçesinde, lise öğrenimini Merzifon Anadolu imam hatip lisesinde tamamlamıştır. 2010 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirdikten sonra 2010 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı taşra teşkilatında imam-hatiplik görevi yapmıştır. Halen 2013 yılında atandığı Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Psikolojisi Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Yazarın çeşitli dergilerde yayınlanmış makaleleri ve sempozyumlarda sunulmuş bildirileri bulunmaktadır.

Yayınlanmış Kitapları

- 1- *Pozitif Psikoloji ve İslâm Düşünürlerinde Erdemler*
- 2- *Eşler Arası İletişim ve Maneviyat.*

Prof. Dr. Osman EYÜPOĞLU

1966 Tonya/Trabzon doğumludur. İlköğrenimini köyünde (1977), orta öğrenimini Vakıfkebir İ.H.L.'n-de (1984), ilahiyat öğrenimini Samsun'da (1990) tamamladı. 1992 yılında Bafra'da öğretmenliğe başladı. 1993'te Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalına araştırma görevlisi olarak atanan yazar, "Samsun İli Küçük Sanayi Sitesinin Sosyo-Ekonomik Yapısı İçinde Dinin Konumu" adlı çalışmayla 1996'da yüksek lisansını, "Türkiye'de Sosyal Değişme ve Kur'an Yorumları İlişkisi Cumhuriyet Dönemi Örneği" adlı çalışmayla da 2003'te doktorasını tamamladı.

2005-2006 arası hukuksuz bir uygulama neticesinde üniversitedeki vazifesine ara vermek zorunda kaldı. 2006-2007 arası Samsun'da tekrar öğretmenlik yaptı. 2007'de mahkeme kararıyla üniversitedeki görevine döndü. 2009'da yardımcı doçent, 2012'de doçent, 2018'de de profesör unvanı aldı. 2015-2020 yılları arasında Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde geçici süreyle öğretim üyesi olarak çalışın yazar, halen Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesi olarak çalışmalarına devam etmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.

Yazarın makale, bildiri, kitap ve kitap bölümü türünde değişik çalışmaları mevcuttur.

Yayınlanmış Kitapları

- 1- *Yoksulluk ve Dini Hayat Samsun Kent Merkezi Örneği*, 2010.
- 2- *Kur'an'da İtaat Kavramının Sosyal Psikolojik Tahlili*, 2016.
- 3- *Toplumsal Değişme ve Kur'an Yorumları*, 2021.

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TOPŞİR

30 Ağustos 1993 yılında Giresun'da doğan Mustafa Topşir ilköğrenimini Türkiye ve ardından İsviçre'de almıştır. 2016 yılında lisans öğrenimini Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dünya Dinleri Bölümü'nü tamamladıktan sonra, 2019 yılında Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları alanında yüksek lisansını ve 2023 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Din Musikisi alanında da Doktora çalışmasını bitirmiştir. 2017 yılında Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Araştırma Görevlisi olarak göreve başlayan Mustafa Topşir, 2024 yılında Doktor Öğretim Üyesi olarak aynı kurumda görev yapmaktadır. İyi derecede Almanca ve İngilizce bilen Mustafa Topşir, aynı zamanda yurt içinde ve yurt dışında birçok müzik konserinde hânen, sâzen ve şef olarak yer almıştır.

Yayınlanmış Kitapları

- 1- *Kemal Batanay'ın Hayatı, Eserleri ve Nota Arşivi*
- 2- *İstanbul'daki Yahudi, Hristiyan ve Müslüman Mabedlerinde Okunan Duaların Karşılaştırmalı Müzikal Analizi.*

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ 15

HADİS İLMİ AÇISINDAN SÜNNETE BAKIŞ..... 21

Rabia Zahide DAMAR

Giriş: Hadis İlminin Tanımı 21

1. Hadis İlminin Teşekkül Süreci..... 22

1.1. Rivayetin Tarihçesi 22

1.2. Hadis Rivayetinin Tarihçesi 24

2. Hadis İlmine Göre Hadisin Tanımı..... 25

3. Hadis İlmine Göre Sünnetin Tanımı 27

4. Ortak Kullanım: Aynı Mı Gayrı Mı? 31

5. Sünnetin Tayini ve Tespiti 33

6. Sünneti Anlamada Yöntem 37

7. Sünnetin Delil Değeri: Sünnetin Otoritesinin Kaynağı 38

8. Sünnetin Tebyîn Yönü 41

9. Sünnetin Bağlayıcılığı 42

10. Hadis İlminin Yöntem ve Muhtevasını Tayinde Sünnetin Etkisi 43

11. Sünnetin Yazıyla Tespiti 44

11.1. Hadis Âlimlerinin Sünnet Üzerine Çalışmaları 45

11.2. Sünnete İttibâda Bir Yöntem: Erbaûn ve Kitabü's-Sünne
Yazıcılığı 46

Sonuç..... 47

Kaynakça..... 49

TEFSİR İLMİ AÇISINDAN SÜNNETE BAKIŞ..... 53

Mustafa TUNÇER

Giriş 53

1. Tefsirin İki Kaynağı: Kur'ân ve Sünnet 57

1.1. Kur'ân'ın Kur'ân'ı Tefsir Ettiği Örnekler 58

1.2. Sünnetin Kur'ân'ı Tefsir Ettiği Örnekler 59

2. “Kur'ân Bize Yeter” Söylemi 63

3. Nicelik İtibariyle Hz. Peygamber'in Tefsiri	65
4. Sünnetin Tefsir İlmi Açısından Değeri	67
5. Sünnetin Kur'ân'ı Beyan/Açıklama Yöntemleri	68
5.1. Kur'ân'ın Mücmel'ini Beyan Etmesi	73
5.2. Kur'ân'ın Mutlak'ını Sınırlandırması (Takyid)	76
5.3. Kur'ân'ın Müşkil'ini Tavzih Etmesi	77
5.4. Kur'ân'ın Umûm'unu Tahsis Etmesi	78
6. Teşrîî Sünnet	80
Sonuç	83
Kaynakça	85

FIKİH İLMİ AÇISINDAN SÜNNETE BAKIŞ 89

Seyfullah KARA

Giriş	89
1. Sünnet ve Hadis Kavramları	90
2. Sünnetin Bağlayıcılığı	91
3. Sünnetin Nevileri	92
3.1. Mahiyeti Açısından (Yapı Bakımından) Sünnetin Nevileri	92
3.1.1. Kavli Sünnet	92
3.1.2. Fiilî Sünnet	93
3.1.3. Takrîrî Sünnet	93
3.2. Rivayet Şekli Açısından Sünnetin Nevileri	94
3.2.1. Mütevâtir Sünnet	94
3.2.2. Meşhur Sünnet	95
3.2.3. Âhâd Sünnet (Haber-i Vâhid)	97
3.3. Hz. Peygamber'in Fiilleri	100
3.3.1. Beşer Olarak Yaptığı Fiiller	100
3.3.2. Kendisine Mahsus Fiiller (Hasâisü'n-Nebi)	102
3.3.3. Beyan Niteliği Taşıyan Fiiller	103
3.3.4. Hz. Peygamber'in Yanılmaları ve Mahiyeti Tartışmalı Fiilleri ..	104
4. Sünnetin Hükümlere Delâleti	105
5. Fıkıh İlmi Açısından Kitap-Sünnet İlişkisi (Sünnetin Kur'ân'a göre konumu)	107
6. Sünnet-Vahiy İlişkisi	109
Sonuç	111
Kaynakça	112

KELAM İLMİ AÇISINDAN SÜNNETE BAKIŞ .....117**Fethi Kerim KAZANÇ**

Giriş: Kelamda Bilgi Kaynağı Olarak Haber ve Sünnet	117
1. Sünnet ve İtikat İlişkisi	120
2. Akîdenin İnşasında Sünnetin Epistemolojik Değeri ve Haber Çeşitleri	125
2.1. Mütevâtir Hadis	126
2.2. Meşhur Hadis	128
2.3. Âhâd Hadis.....	131
3. İslâm Kelâmında Sünnetin Delil Olma Bakımından Yeri:	
Sünnetin Kaynaklık Değeri	135
4. Sünnetin İstidlal Alanları: Sünnette Yer Alan İtikâdî Konular	138
5. Dini Hükümlerin Korunması ve İtikâdî Konuların İzahında	
Sünnetin Güncel Değeri.....	141
Sonuç	144
Kaynakça	146

TASAVVUF İLMİ AÇISINDAN SÜNNETE BAKIŞ ..... 151**Betül SAYLAN**

Giriş: Tasavvuf İlminin Teşekkül Süreci.....	151
1. Tasavvuf İlminin Kaynağı Olarak Hadis ve Sünnet	152
2. Tasavvuf Ahlâkının Kaynağı Olarak Hadis ve Sünnet	153
2.1. Güzel Ahlâk	154
2.2. Zühd	154
2.3. Tezkiye.....	157
2.4. Tasfiye.....	158
2.5. Riyâzet ve Mücâhede.....	159
2.5.1. Killet-i Taam (Az Yemek).....	160
2.5.2. Killet-i Kelâm (Az Konuşmak).....	161
2.5.3. Killet-i Menâm (Az Uyumak).....	162
2.6. Zikir.....	163
3. Tasavvufî Düşüncenin Kaynağı Olarak Hadis ve Sünnet.....	165
4. Sûfilerin Hz. Peygamber'in Sünnetini Uygulamaları.....	168
5. Sûfilerin Hz. Peygamber'in Rivayetlerini Yorumlamaları	170
6. Sûfilerin Hadis ve Sünnet Literatürü: Kitâbü'z-Zühdler, Kırk	
Hadis Mecmuaları ve İşâri Hadis Şerhleri.....	171

6.1. Kitâbü’z-zühhdler	172
6.2. Kırk Hadis Mecmuaları.....	173
6.3. İşârî Hadis Şerhleri	175
Sonuç.....	177
Kaynakça.....	179

İSLAM TARİHİ İLMİ AÇISINDAN SÜNNETE BAKIŞ..... 183

Ali YILMAZ

Giriş.....	183
1. İslam Tarihi Sünnet/Hadis İlişkisi ve Metodolojik Farklılıklar.....	185
2. Bir Biyografi Olarak Siyer	188
3. İslam Tarihi’nin İçerik Oluşumu ve Gelişimi.....	190
4. Hz. Muhammed’in Tarihe Dair Açıklamaları.....	193
5. Hz. Peygamber’in Ötekilerle Mücadelelerinde Örnekliği.....	196
6. Siyasi Tarihe Katkıları ve Getirdiği Yenilikler Bağlamında Sünnet.....	200
7. İslam Kültür ve Medeniyet Tarihi Açısından Hz. Muhammed’in Sünneti	202
8. Hz. Muhammed’in Ötekilerle İlişkilerinde Sünnet’in Tarihe Katkısı..	204
Sonuç.....	207

İSLÂM SANATLARI İLMİ AÇISINDAN SÜNNETE BAKIŞ 211

Eyüp NEFES

Giriş.....	211
1. İslâm ve Sanat.....	212
2. İslâm Sanatına Yön Veren Kaynaklar.....	214
2.1. Kur’ân’da Sanat ile İlgisi Olabilecek Ayetler	214
2.2. Sanat ile İlgisi Olabilecek Hadisler.....	217
2.2.1. Resim ve Heykel ile İlgili Hadisler.....	217
2.2.2. Müzikle İlgili Hadisler	222
2.2.3. Şiirle İlgili Hadisler.....	225
2.2.4. Cennet Tasvirleri	227
3. Bağdat Şehri ve Cennet Tasviri	229
4. Hadislerin İslâm Sanatına Etkilerinin Değerlendirilmesi ve	
Sonuç.....	231
Kaynakça.....	236

DİN EĞİTİMİ İLMİ AÇISINDAN SÜNNETE BAKIŞ..... 239**Hüseyin ALGUR**

Giriş.....	239
1. Dinin Hedeflerinden Haberdar Eden Bir Unsur Olarak Sünnet	243
2. Dinin Muhtevasını Tebyîn Eden Bir Unsur Olarak Sünnet.....	245
3. Dinin Nasıl Anlatılacağını Gösteren Bir Unsur Olarak Sünnet.....	247
4. Özdeğerlendirmeye İmkân Veren ve Teşvik Eden Bir Unsur Olarak Sünnet.....	256
Sonuç.....	258
Kaynakça.....	260

DİN PSİKOLOJİSİ İLMİ AÇISINDAN SÜNNETE BAKIŞ ..... 263**Halil İbrahim ÖZASMA**

Giriş.....	263
1. Tutum ve Dini Tutum	265
2. Hz. Peygamber’in Sünnetinde Dünya Hayatına Karşı Tutum.....	267
3. Hz. Peygamber’in Sünnetinde Musibete Karşı Tutum.....	272
4. Hz. Peygamber’in Sünnetinde İbadetler.....	278
4.1. Dua.....	278
4.2. Namaz	280
4.3. Oruç.....	284
Sonuç.....	287
Kaynakça.....	289

DİN SOSYOLOJİSİ İLMİ AÇISINDAN SÜNNETE BAKIŞ ..... 293**Osman EYÜPOĞLU**

Giriş.....	293
1. Din Sosyolojisinde Yöntem.....	294
2. Sağlam Sosyolojik Veri Olarak Durum Tespiti/Tanımı	298
3. Durum Tespiti Açısından Hadislerin Önemi.....	301
4. İslâmî Yorumların Tutarlılığını Kontrol Mekanizması Olarak Hadisler.....	307
Sonuç	311
Kaynakça.....	314

DİNÎ MÛSİKÎ İLMİ AÇISINDAN SÜNNETE BAKIŞ	319
Mustafa TOPŞİR	
Giriş.....	319
1. Dinî Mûsikînin Dindeki Yeri	320
1.1. Kur'ân'ın Mûsikîye Bakışı	321
1.2. Sünnetin Mûsikîye Bakışı	323
2. Hz. Peygamber Konulu Dinî Mûsikî Formları	324
2.1. Durak.....	324
2.2. İlâhi	325
2.3. Mevlid.....	326
2.4. Mirâciye	326
2.5. Muhammediye	327
2.6. Na't.....	327
2.7. Salâ.....	328
2.8. Tevşih.....	329
3. Dinî Mûsikî İlminde Sünnetin Yeri	329
Sonuç.....	347
Kaynakça.....	348

ÖN SÖZ

Kur'ân'dan sonra şer'î delillerin ikincisi olan sünnet, Allah Resûlü'nün Müslümanca yaşamaya dair ortaya koyduğu prensiplerin, nebevî rolünün yanı sıra beşerî kimliği ile tüm zamanlara hitap eden rehberliğinin adı olmuştur. Bu anlamda sünnet, İslâmî ilimler için temel bir başvuru kaynağı, deliller hiyerarşisinin ikincisi, yadsınamaz bir bilgi kaynağı olarak görülmüştür.

Sünnet, bir takım hadis ilmi mütehasşısı tarafından hadis ile eş anlamlı olarak kabul edilmekle birlikte, hadisten ayrı fakat onun bünyesinde aktarılan gelen cevher mesaj, her yere ve her devre hitap eden değişmez ilkeler olarak tanımlanmıştır. Bu anlamda hadis, sünnetin taşıyıcısı, muhafazası ve şekle-şemale, söze ve kelama dönüşmüş halidir denilebilir. Bu durumda sünnet, Resûl'ün otoritesi ve çağları aşan mesajı olmaktadır.

İslâm dininin elçisi, son peygamber Hz. Muhammed'e ait sözler, davranışlar, bir olay karşısında geliştirdiği tavır ve tepkiler ile ona dair gelen tüm bilgiler, İslâm dinini benimseyen kişiler nezdinde, kutsal kitap Kur'ân-ı Kerim'in akabinde tartışmasız önemli bir yere sahiptir. Onun getirdiği dini, onun çizdiği yolda, onun önderliğinde anlamayı, yaşamayı ve yaşatmayı şiar edinmiş olan Müslümanlar zaman zaman yöntem ve metotta; bilginin derlenmesi ve değerlendirilmesi noktasında farklı usuller geliştirseler de tarih boyunca Hz. Peygamber'in otoritesinin şüphesiz kabulü konusunda birleşmişlerdir. Bu ölçüde, İslâm tarihinde ilimlerin tasnifinde, ele alınan problemler ve bunlara yaklaşımda farklılıklar gözlense de İslâmî ilimlerin tümü, Kur'ân ve sünnetin ışığında varlık bulmuştur.

İlâhî Kelam Kur'ân-ı Kerim'in yanı sıra Allah Resûlü'nün yaşam biçimi olan sünnet, bilgi kaynağı olarak her ilmin temel başvuru mercii olmuştur. Allah Resûlü'nün Fem-i Muhsin'inden dökülen sözler, onun bir

durum ve olay karşısında icra ettiği fiil ve eylemler, huzurunda gerçekleşen hâdiselere bakışı, verdiği tepkiler; yaratılışına has hususiyetler ve daha da mühim olan sahip olduğu ahlâkî erdemler, bizlere hadisler olarak nakledilmiştir. 23 yıllık nebevî süreçte Allah Resûlü'nün dinî veya dünyevî yaşama dair inşa ettiği tüm hakikat, inananlar için çizdiği yol haritası ve örnek yaşam olan sünneti de hadis verileri içerisinde bir öz olarak tarih boyunca varlığını korumuş ve günümüze nakledilmiştir.

Âlimler, hadislerin tespiti ve tedvini için harcadıkları mesainin yanı sıra hadislerin doğru anlaşılması için de emek vermişler, Hz. Peygamber'in kastını, mesajını, onun dilinde vücut bulan İslâmî ilke ve esasları idrak etmek için çeşitli eserler vücuda getirmişlerdir. Dinin dinamizmine mâni bir zihniyetin inşasını engellemek, çağlar ötesine uzanan bir bilgeliği ve rehberliği doğru şekilde anlamak ve yeri geldiğinde bu esasları dönemine uygun bir biçimde belirleyebilmek elbette bir zahmeti ve gayreti gerektirmiştir. Bu durumda yazılmış yüzlerce binlerce yapıtın, kaleme alınmış bunca eserin sebebi daha iyi anlaşılması olacaktır. Bu çalışmaları, Peygamber'e ittibâ etmenin, onun verdiği karara gönülden itimat edip teslim olmanın bir gereği, Kur'an'da Müslümanlar için lüzumlu bir prensip olarak sunulmasının neticesi olarak okumak gerekmektedir.

Peygambere ve onun getirdiği ilkelere uymanın, sünneti ve onun taşıyıcısı olan hadisi doğru anlamak ile mümkün olacağı muhakkaktır. Bunun ötesinde hadisin muhafazası ve peygamber otoritesine ortak çıkmak adına kalkışılan uydurma girişimlerinin engellenmesi gerekmektedir. Hadis âlimleri, bir hadisin sıhhatini tayin etmede, güvenilir olan ve sünnete yaşantısında yer veren bireylerin sahip olması gereken bir takım özelliklere dikkat çekmiş, yalnızca bu yeterliliği gösteren kimselerden hadis bilgisinin kabul edilebileceğini, bunun dışındaki rivayetlere ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini ifade etmiş, hadislerin çağlar boyunca gerek şifâhî (sözlü) gerek kitâbî (yazılı) olarak nakline imkân tanımış ve hadis derlemelerinde isnad, kaynağı sorgulama, tahrir çalışmalarının ürünleri vücuda getirmişlerdir. Hadis ilminin yalnızca bir arşivleme, tarihî bir malzemenin intikaline imkân ve ortam sağlama olmadığının böylelikle altını çizmek gerekecektir. Muhad-

disler, bu anlamda bir tarihçi gibi düşünüp davranmamış, iştigal ettikleri mesleğin ve işledikleri verinin kıymetinin bilincinde hareket etmişlerdir.

Hadislerin sıhhat üzere tespitinin ve derlenmesinin akabinde en önemli meşguliyet ise bu malzemenin içerisinde sünnetin doğru bir şekilde tespit edilmesidir. Allah Resûlü'nün her ânının bir fotoğraf karesi olarak düşünebileceğimiz hadislerden, bizlere örnek/emir olanlarını bulmak ve bilmek gerekmektedir. Onun giyindiği gibi giyinip yediklerini yemek, onun gibi yürümek, oturmak, uyumak veya konuşmak da bir örnek almak görülebilir ki, bu şekli taklit mi istenmektedir orası tartışılır. Allah Resûlü'ne ittiba, yani onu takip edip izleme ve mevcut olandan, olması gerekeni tayin edebilme, bu sayılanların ötesinde bir emsal edinme olacaktır. Peygamber'in olmadığı bir ortamda, çağda; hatta onun yaşadığı ortamın iklim, kültür, coğrafyasından oldukça farklı yerlerde onu şeklen taklit etmenin onun mesajını hakkıyla idrak etmek olmayacağı açıktır. Bu anlamda Resûlce düşünmek, onun eylemlerinin altında yatan hikmet ve erdeme erişmek için gayret etmek, onu bu yönüyle anlamak için çaba sarf etmek gerekmektedir. Bu azim, ceht, istek ve uğraşının neticesinde hâsıl olacak olan anlayış saf bir niyet ile sünnetin çağa taşınmasına öncülük edecektir.

Bu arayışın bir neticesi de tarihte dinin iki kaynağı olan Kur'an ve onun prensiplerinin hayata geçirilmiş hali olan sünnetin anlaşılması ve tedrisi ile dinî ilimlerin teşekkül etmesidir. Hadis, Kelam, Fıkıh, Tefsir, Din Eğitimi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, Tasavvuf, İslâm Tarihi ve Dini Musiki gibi ilimler, farklı metot ve yaklaşımlarla, insanı, âlemi ve Yaratıcı'yı anlamlandırarak gelişim göstermiş ve tarih sahnesine çıkmıştır. Bu ilimleri vücuda getiren icracılar, farklı zihniyet ve beklentilere sahip olsalar da dünyayı ve ukbayı anlama gayretlerinin vücuda getirilmesinde değişik şekillerle birbirinden ayrışan ama bütünlük arz eden yöntemlerle sünnetin rehberliğine başvurmaktadırlar.

Bu ilimlerin harcında hadis ve sünnetin varlığı net bir şekilde görülmektedir. İnançtan ibadet ve muamelata, sanattan ahlaka, dini metinlerin anlaşılmasından estetik ve tabiata kadar adı geçen tüm disiplinler, hadis ve sünnetin delaletinde varlığını temellendirmiş veya pekiştirmiştir. Bu ki-

tap, İslâmî ilimler bünyesinde tarih boyunca teşekkül eden her bir disiplin içerisinde sünnet delilinin nasıl değer bulunduğunu, o disiplin tarafından bir kaynak olarak sünnetin kullanımı ve işlenişini, o ilmin sünnet üzere geliştirdiği metot ve yöntemleri ele almakta ve okuyucuya sunmaktadır. Buna göre her bir ilim dalından uzman bir akademisyen, o alanın temel kaynaklarından istifade ederek alanın uzmanlarının sünnete bakışını, bahsi geçen ilmin sünneti bir kaynak olarak kullanımını incelemiştir.

Sünnetin farklı disiplinlerde nasıl anlaşıldığına dair ilk olarak hadis ilmi açısından Rabia Zahide Damar, hadis ilminin nasıl teşekkül ettiğini, sünnetin tanımını, tayinini ve tespitini, sünneti anlama çalışmalarında nasıl bir yöntem uygulanması gerektiğini, sünnetin İslâm dini açısından delil değerini ve hangi açılardan bağlayıcı olduğunu irdelemektedir.

Mustafa Tunçer, Kur'ân'dan sonra tefsir ilmine esas teşkil eden sünnetin tefsir ilmi açısından önemini ve kaynaklık değerini, "Kur'ân bize yeter" söyleminin hakikat payının olup olmadığını ve sünnetin Kur'ân'ı açıklama/beyan yöntemlerini gündem yapmaktadır.

Fıkıh ilmi açısından sünnete bakış konusunu işleyen Seyfullah Kara, fıkhıta sünnetin kaynaklık değerini ve nevilerini, hükümlere delaletini işlemekte ve ahkâmın belirlenmesinde sünnetin Kur'ân'la ilişkisi konusu üzerinde durmaktadır.

Genel olarak kelim ilminde ve özel olarak da itikadın inşasında sünnetin epistemolojik değerini ele alan Fethi Kerim Kazanç, sünnette yer alan itikadî konuları ve dinî hükümlerin korunmasında sünnetin güncel değerini izah etmeye çalışmaktadır.

Betül Saylan, tasavvuf ilmi ve tasavvuf ahlakı açısından sünnetin kıymetini ve sûfilerin sünneti yorumlamaları ve uygulamalarını ve işârî şerh türünde kaleme alınan eserleri masaya yatırmaktadır.

Ali Yılmaz, İslâm tarihi ilminde sünnetin konumunu, Hz. Peygamber'in siretinin/siyerin İslâm tarihi açısından belirleyici yönünü, onun tarihe dair bilgilendirmelerini, gayri Müslimlerle mücadelede örnek kişiliğini ve siyasî tarih bağlamında getirdiği yenilikleri değerlendirmektedir.

İslam sanatlarına yön veren ve esin kaynağı olan hadisleri ele alan Eyüp Nefes, İslâm sanatının oluşumunda hadislerin etkilerini; resim, heykel, müzik ve şiirle ilgili hadislerin nasıl anlaşılması gerektiğini inceleme konusu yapmaktadır.

Din eğitimi ilmi açısından sünnetin konumunu değerlendiren Hüseyin Algur, dinin hedeflerini, muhtevasını, nasıl anlatılması gerektiğini açıklayan bir unsur olarak sünneti irdelemekte ve sünnetin ne şekilde model alınması gerektiğini izah etmeye çalışmaktadır.

Din psikolojisi ilmi açısından sünnete bakış açısını irdeleyen Halil İbrahim Özasma, Resûlullah'ın dünyaya, musibetlere ve ibadetlere yönelik dini tutum ve davranış oluşturmadaki katkılarını gündem yapmaktadır.

Din sosyolojisi ilmi açısından sünneti inceleme konusu yapan Osman Eyüpoğlu, sosyal içerikli konularda Hz. Peygamber'in rol-model oluşunu değerlendirirken, onun tüm eylemlerinde düşünmeyi ifade eden akla; düşünülen şeyi uygulamaya koyarak nesneleştiren bilime ve bunun neticesinde elde edilen kültürel nesnenin tüm mahlûkatın faydasına olacak şekilde kullanılmasını ifade eden ahlaka uygun şekilde davranış sergilediği konusuna odaklanmaktadır.

Bu kitabın son bölümünde de dinî mûsiki bağlamında sünnet konusunu ele alan Mustafa Topşir, Hz. Peygamber'in mûsikiye bakış açısını değerlendirmekte ve onun vefatından sonra vücuda getirilen formlardan Mevlid, Tevşih, Salâtüselâm, Muhammediye ve Na't gibi eserleri incelemektedir.

Biz bu kitapta farklı İslâmî disiplinleri ilgilendiren yukarıda özetle vermeye çalıştığımız konuların, o ilim dallarının uzmanları tarafından ele alınarak değerlendirilmesinin, Hz. Peygamber'e ait sünnetin veya onun çağları aşan mesajının daha iyi anlaşılması açısından yararlı olacağını düşünmekteyiz. Bu çerçevede sünnet, on bir ayrı ilim dalı açısından ele alınmaktadır. Yoğun mesailerinin yanında zamanlarını bu konuda harcayarak katkıda bulunan tüm hocalarımıza canı gönülden teşekkür ediyoruz.

Yayın hayatına kazandırdığı birçok eserle bilime ve insanlığa önemli katkıları olan Ensar Neşriyat'ın bu eseri de yayınlamış olması nedeniyle hocalarımız adına kendilerine şükranlarımızı sunuyoruz. Sünnetin daha iyi anlaşılması ve uygulanmasına yönelik küçük bir katkımız olacaksa kendimizi mutlu hissederiz.

Saygılarımızla.

Doç. Dr. Mustafa TUNÇER
Doç. Dr. Rabia Zahide DAMAR
Aralık 2024

HADİS İLMİ AÇISINDAN SÜNNETE BAKIŞ

Rabia Zahide DAMAR*

Giriş: Hadis İlminin Tanımı

Hadis ilmi, hadislerin sıhhat açısından tespitini yapmaya çalışan bir ilimdir. Hadislerin sıhhatini tayin etmede kendi içerisinde birtakım kurallar ve kaideler belirlemektedir ki bu esaslar ile başta hadislerin nakledilmesi olmak üzere, onlarda mevcut olan manaları çıkarmayı ve işaret ettikleri hakikatleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Hadislerin bu ilmin ana malzemesi olduğu düşünüldüğünde, ilim olarak teşekkülünün ve tarih sahnesine çıkışının, hadislerin meydana geldikleri süreçten sonraki zamanlara rastlaması kaçınılmazdır.

Hadis ilminin ana gayesi, hadisleri muhafaza etmek, onları sıhhat ve sübut açısından incelemek ve sınıflandırmak, Hz. Peygamber'e kadar uzanan anlatı zincirini kontrol etmek, peygambere nasıl dayandırıldığını takip etmek, hadisleri aktaran kişileri (râvi) tanımak, ilmî ve ahlaki açıdan ehliyetlerini kontrol etmektir. Bu ilim, Hz. Peygamber'in sözlerini, fiillerini ve onun hakkında aktarılan gelen rivayetleri, bu rivayetlerin kaydedilmesini ve sonuç olarak sahih olanların sahih olmayanlarından ayrılmasını konu edinmektedir.¹ Hadis ilmi doğrudan Hz. Peygamber'i konu alan bir ilim dalıdır. Buraya kadar ifade edilenler aslında hadis ilmi açısından hadis denildiğinde anlaşılanın ne olduğunu izah etmektedir.

* Doç. Dr. Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1 Mehmet Görmez, "Ulûmü'l-hadîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/130-132.

Hadis ilmi külliyatı, Hz. Peygamber'e ait olduğu ifade edilen her bilgiyi kendine has metotlarla tertip ve muhafaza eden geniş bir yapıdır. Bu bilgilerin belli bir kronolojisi olmasa da hadis ilmi, hadislerin Resûl'e aidiyetini mümkün ölçüde netleştirmeyi kendisine ilke edinir. Aidiyetinin tespiti, hadisın hadis olarak değerlendirilmesinde en önce gelen eylemdir. Bu tespitin temel aygıtı "isnad" olarak isimlendirilen bir anlatı zinciridir. İsnad, hadisın ayrılmaz bir parçası ve temel güvencesidir.

1. Hadis İlminin Teşekkül Süreci

Hadis ilminin ne zamandan itibaren tarih sahnesinde yer aldığı sorusunun aslında belli bir zaman dilimi ile cevabını vermek mümkün olmayabilir. Hadislerin varlık gösterdiği zamandan itibaren hadis ilmi oluşmuş olur mu? Tam olarak öyle olduğu söylenememekle birlikte ilim olması yolundaki taşlar döşenmeye başlanmıştır denebilir. Allah Resûlü'nün nübüvveti, beşeriyeti kısaca tüm varlığıyla ilgili verinin hadis olarak kabul edildiği bir hakikattir. O halde bu sözlerin, eylemlerin, onun hatıratının anlatıya dönüştüğü andan itibaren hadis ilminin varlığı beklenmelidir. Hadis ilminin temel vazifesinin; neyin Allah Resûlü'ne ait olduğunu tespit etmek kadar, neyin Resûle ait olmadığını tayin etmek olduğu da unutulmamalıdır. Hadis ilmi varlığını, hadis bilgisi ve ondan tarif edilen sünnetin tayini ile gerçekleştirmektedir. Bu bilgi, rivayet kültürü ile vücuda gelmiştir.

1.1. Rivayetin Tarihçesi

Hadis ilminin temel enstrümanı olan hadislerin/rivayetlerin ortaya çıkışı üzerine düşünüldüğünde aslında bilgi ağı, aktarım ve haberleşmenin tarihin kendisi kadar eski bir mefhum olduğu anlaşılacaktır. Sosyal bir çevre içerisinde varlığını sürdürdüğü müddet içerisinde insanoğlu birbirleriyle sürekli bir iletişim ve iletim halinde olmuştur. Bu sebeple rivayet ve aktarım anlayışını insanlığın ilk dönemlerine kadar götürmek mümkün olacaktır.

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren bilgiye erişmek ve başkalarına iletmek kimi medeniyetlerde yazı ile gerçekleştirilirken bu aktarımın daha çok şifahan meydana geldiği görülmektedir. İslâm öncesi Arap toplumunun da

yazıdan haberdar bir grup olmalarıyla birlikte bu aracı büyük oranda tercih etmedikleri, sözlü bir iletişim ve bilgi aktarımının bireyler arasında esas olduğu görülmektedir. İslâm dini ile birlikte Müslümanların diğer toplumlarla iletişimi, Hz. Peygamber'in devlet büyüklerine tebliğ mektupları yazılı belgeler ile sağlanmış ve hatta bu vesikalar İslâm kültürünün ilk yazılı kaynakları olarak görülmüştür.²

İslâm öncesi Câhiliye topluluğunda şiirin ve edebi söyleşinin önemi bilinen bir hakikattir. Araplar söz söyleme sanatına oldukça düşkün olup her duyguyu, neşeyi, kederi, öfkeyi, takdir ve tekdiri, övgü ve yergiyi şiirleri ile ifade etmişler; şiiri âdeta keskin bir kılıçtan daha kudretli, daha korkulası ve daha kullanılası bulmuşlardır. Şiir söylenir ve hafızalara yerleşir. Akabinde gereken, bu nesir cinsi bilginin aktarıcılar tarafından (râviler) iletilmesi ve çağlar boyunca bilinmesidir ki bu da rivayet kültürünün temel örneğini oluşturmaktadır.³

Şifahi aktarım Câhiliye döneminde olduğu gibi İslâm dini döneminde de göz bebeği olmuştur. Bir sesin, nağmenin ve mahrecin yalnızca söz ile aktarımının mümkün olacağı düşünülürken yazıdan ziyade şifahi rivayetin yaygınlık kazanmasındaki gerekçe anlaşılacaktır. Yazının gerektiği yerde ve gerektiği ölçüde kullanımı sağlansa da Araplar ezberleme ve hafıza metotları ile aktarımı öncelikli olarak kullanmıştır.

Hadislerin “ilk dönemlerden itibaren yazılmadığı, tarihin ilerleyen bir sürecinden itibaren yazının var olduğu ve hadislerin geriye dönük olarak uydurulduğu” şeklindeki kimi oryantalistik iddialar, tarihi gerçeklerle uyuşmamaktadır.⁴ Nitekim Hz. Peygamber'in sağlığından itibaren yazılı vesikaların varlığı bugün bilinen bir hakikattir. Burada esas konuşulması gereken, şifahi rivayetlerin ne ölçüde güvenilir olacağıdır ki bunun cevabını tarih içerisinde muhaddisler vermektedir.

2 Muhammed Hamidullah'ın *Vesâiku's-siyâsiyye* adlı eseri Hz. Peygamber döneminin siyasi belgelerini derlemiştir. Bk. Çev: Vecdi Akyüz (İstanbul: Kitabevi Yayınları, ts.).

3 Detaylı bilgi için bk. Osman Bilgen, *Hadis'te Tarih, Tarih'te Hadis* (İzmir: Akademi Yayınları, 2010).

4 Oryantalistlerin konuyla ilgili yaklaşımları üzerine genel bilgi edinmek için bk. Fatma Kızıl, “Oryantalistlerin Akademik Hadis Araştırmaları: Ana Eğilimler, Yerleşik Kabuller ve Temel İddialar”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları* 5/1 (2019), 155-244.

1.2. Hadis Rivayetinin Tarihi

Rivayet tarihindeki yeri bir yana İslâm dini içerisinde “bilginin aktarımı: rivayet” olgusunun en net varlığı sünnet/hadis bilgisinin nakli, bunları haber verenlere isnad edilmesi meselesinde karşımıza çıkmaktadır. Bu geniş kullanımı ile rivayet, Allah Resûlü’ne izafe edilen bilgi ile birlikte onun dışındaki kişilere ait görüş, çıkarım ve yorumların da naklini kapsamaktadır. Bu geniş kullanım içerisinde hadis, “Resûle ait her tür veri” olarak tanımlanmıştır.

Allah Resûlü’ne ait olan her şeyin; onu gören, işiten, gözlemleyen, hayatının bir noktasında yolu onun yolu ile kesişen kişilerce anlatılması, bu anlatılanların nesilden nesile, önce ve bolca şifâhen fakat aynı zamanda kısmen ve sonrasında da çoğunlukla kitabeten yayılması hadisleri var etmiştir. O halde hadisi “bünyesinde Allah Resûlü’ne ait olduğu düşünülün, Onu tarif eden herhangi bir bilgi içeren her anlatı” şeklinde açıklamak mümkün olacaktır. Bu noktada, bu geniş muhteviyatın tahlili, taksimi, anlaşılması ve ayrıştırılması; ilerleyen dönemlerde de hakikati, mahiyeti, ifade ettiği anlam ve değer üzerinden incelenmesi gerekmiştir. Bu süreci çok ileri dönemlere taşımaya gerek yoktur. Nitekim henüz Resûlullah hayatında iken onun fem-i muhsininden sadır olan sözlerin bir kısmının ashâbı tarafından yazı ile kaydedildiğinin örnekleri mevcuttur. Allah Resûlü’ne ait olduğu ifade edilen, yani ona izafe edilen bilgiler, hadis ilminin temel malzemesi olmaktadır. Bu geniş malzemenin içerisinde, Kul Muhammed, Resûl Muhammed, baba, eş, arkadaş, başkan, komutan, İnsan Muhammed bir arada ve iç içedir. Hepsisi kıymetlidir, özeldir ve her bilgi bir diğeri kadar vazgeçilmez önemdedir.

Hadis ilminin başlangıcı olarak, hadislerin resmi bir süreç ile yazıya geçirildiği dönemi esas almak pek isabetli olmayacaktır. Hadislerin tarih sahnesinde var olduğu ve bunların bir değer olarak nakledildiği sürecin tamamını, bu ilmin başlangıç noktası olarak esas almak gerekmektedir. Sahâbenin de hadislerin yazılmasına dair ilk örnekleri sergilediği,⁵ Resûl’den işitmediklerini birbirlerinden sorup öğrendikleri düşünüldüğün-

5 Ahmet Yücel, “Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/17 (1999), 91-121.

de ⁶ hadis ilmini Hz. Peygamber'in yaşadığı döneme kadar götürmek isabetli olacaktır. Bununla birlikte mevcut gayretlerin ferdi birer tavır olduğu, bu süreçte kolektif ve planlı bir hadis yazıcılığının olmadığını da belirtmek gerekmektedir. Şifahi aktarım kültürüne sahip olan Arapların tavrını ve hadis ilminin gelişim sürecini doğru anlamak adına bu noktaya dikkat çekmek gerekmektedir. Ayrıca sahâbîlerin yaşadığı dönemden itibaren dinin temel kaynağı ve ilk yazılı metni olan Kur'ân-ı Kerîm'in yanı başında bir başka vesika daha teşekkül ettirileceği fikrinden endişe duyulması, hadislerin yazımından kaçınmak için geçerli bir sebep olmaktadır.⁷

Allah Resûlü'nün vefatının ardından zaman içerisinde sahâbîlerin Medine dışındaki bölgelere yönelip yerleşmeleri, Allah Resûlü'nden İslâm dinine dair edindikleri bu müktesebatı gittikleri bölgelerde aktarmaları, tebliğde bulunmaları⁸; diğer nesillerin ise onların dile getirdiği bu hatıratı bizzat kendilerinden işitmek için yollara dökülerek uzak diyarlara yolculuklar yapmaları ve "rihle" adı verilen ilmi seyahatlerin başlaması, büyük bir coğrafyada hadis gezginlerinin yolculuklarını tarih sahnesine taşımıştır. Artık hadis; söyleyeni, aktaranı (isnad) ve muhteviyatı (metin) ile aranan ve takip edilen bir ilmi malzeme olmuştur.

2. Hadis İlmine Göre Hadisin Tanımı

Sözlük anlamı olarak söz ve söylem anlamına gelen hadis kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de insana uykuda veya uyanırken duyurulmak suretiyle iletilen her sözü, konuşmayı ⁹, güzel kelâmı¹⁰, Kur'ân'ın uydurulamaz bir

6 Hz. Ömer ve komşusunun dönüşümlü olarak Resûl'ün yanına gelmeleri ve işitmedikleri hadisleri birbirlerinden öğrenmeleri hakkındaki rivayet için bk. Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Zühayr b. Nasr (y.y.: Dârü Tavki'n-Necât, 1422H), "İlim", 27.

7 Hz. Ömer'in önce, sünnetin yazılı olduğu bir metin oluşturmak istemesi ve daha sonra Kur'ân-ı Kerîm'in ihmal edileceği endişesi ile bundan vazgeçmesi bu konuya örnek verilebilir. Bk. Hatib el-Bağdadî, *Takyîdu'l-ilm* (Beyrût: İhyâü Sünnetü'n-Nebeviyye, ts.), 49.

8 Sahâbe yorumlarının vahiy ile uyumu üzerine bir çalışma için bk. Mustafa Tunçer, *Muvâfakât-ı Sahâbe: Beşerî Düşüncenin Vahiyle Örtüşmesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021).

9 en-Nisâ 4/176; el-A'râf 7/185.

10 ez-Zümer 39/23

kavil olmasını¹¹, Kur’ân’ın kendisini¹² kasteden ve haber¹³ anlamıyla yer almaktadır. Hz. Peygamber de Kur’ân’ı ifade etmek üzere “sözlerin (hadis) en güzeli, en hayırlısı, en doğrusu” tabirlerini kullanmıştır.¹⁴ Vahiy dışındaki kullanım ile de Allah Resûlü’nün sözleri olarak yaygınlık kazanmış; hadis ilmi içerisinde ise “aktarıcılar tarafından Allah Resûlü’ne ait olduğu ifade edilen sözler, eylemler, onaylama ve redler ile onun ahlakından ya da yaratılışından gelen özellikler olduğu ifade edilen her tür bilginin yazılı metinleri” olarak tanımlanmıştır.

Hadis kelimesi İslâmiyet’le birlikte farklı bir anlam kazanmış, kadîm olan Kur’ân kelâmının dışında Resûl-i Ekrem’in kendisine ait sözleri için kullanılır olmuştur. Hadis âlimleri, Allah Resûlü’nün yaratılışıyla ilgili özelliklerini (şemâil) ve ahlaki vasıflarını da hadis kavramının kapsamı içine almışlardır.

Hadis kelimesinin ıstılâhî bir anlam kazanmasının öncesinde günlük kullanım içerisinde “Resûl’ün konuşmaları” kastedilmiştir. Hanım sahâbîler, Hz. Peygamber’e, “Senin sözünden (bihadîsike) sadece erkekler faydalanıyor”¹⁵ diyerek kendileriyle sohbet etmek üzere bir gün ayırmasını isterken “hadis” kelimesini kullanmışlardır. Daha sonraları ise hadis teriminin kapsamı daha da genişletilerek sahâbe ve tâbiînin kişisel beyan ve fetvaları da bu kapsamda değerlendirilmiştir. Daha geç dönemlerde ise yalnızca Resûl’e ait olan bilgileri hadis diye nitelendirmeyi, sahâbe ve tâbiînin uygulamalarına ise haber/eser demeyi tercih etmişlerdir.

Hadis lafzının “Allah Resûlü’nün sözleri” anlamında tabir edilmesi, Hz. Peygamber’in bizzat kendisi için kullanımında karşımıza çıkmaktadır. Onun Ebû Hüreyre’nin öğrenmeye olan iştiyakını “...bu hadisi senden önce soran olmadı... bu senin hadise olan merakından dolayı...” şeklinde

11 Yûsûf 12/111.

12 el-Kehf 18/6; ez-Zümer 39/23.

13 Tâhâ 20/9; el-Gâşiye 88/1; el-Burûc 85/17.

14 Buhârî, “Edeb”, 70.

15 Buhârî, “İtisâm”, 9.

ifade ediş, sonraları ıstılâhî anlamda hadis kelimesinin kullanımının delili sayılmıştır.¹⁶

Allah Resûlü'nün kendi sözleri için “hadis” kelimesini seçişini, terim anlamının kastedildiğini düşünerek değerlendirmek doğru olmayacaktır. Yalnızca Resûlullah'a ait bir sözün hadis lafzı ile ifade edildiğini görmek adına önemli bir örnektir. Bir başka örnek de onun, hadisleri olduğu gibi işitip başkalarına tebliğ edenlere duada bulunduğunu haber veren rivayettir.¹⁷ Yine tâbiîn dönemi hadis sevdalılarından Halife Ömer b. Abdülaziz'in de hadislerin yazıyla kayıt altına alınmalarını resmi bir prosedür ile hızlandırdığı süreçte, görevlendirdiği Ebû Bekir b. Hazm'a “... Peygamberin sözünü (hadis) al... Nebinin sözünden (hadis) başka bir şey yazma...” direktiflerini verirken hadis lafzını kullandığı görülmektedir.¹⁸ Bu kullanım daha sonra bir tabir olarak yerleşmiş ve bir ilmin adı haline gelmiştir.

Allah Resûlü'nü mümkün olduğu ölçüde ve her yönüyle anlatmaya gayret eden dostlarının aktarımı ile başlayan bu paylaşım, sonraki her bir neslin dilinde ve defterinde yer bulmuştur. İlk başlardan itibaren kayıt altına alınan hadislerin, zaman içerisinde bir takım kötü niyetlilerin ya da ehliyetsizlerin elinde kıymetini yitirmesinin önüne geçmek, Resûl'ün söylemediği ama ona söylenmeye çalışılanlardan (uydurma hadisler) ayırmak hadis ilminin doğuşunu hızlandıran temel amiller olmuştur.

3. Hadis İlmine Göre Sünnetin Tanımı

Sünnet, köken olarak Arapça bir kelime olup kullanımı çağlar öncesine dayanmaktadır. Sözlükte “tutulan yol, âdet edinilen, gidişat” gibi anlamlara gelen sünnet kelimesi, İslâm öncesinde de bilinip kullanılmaktadır. İfade temelde “süreklilik arz eden ve yerleşen davranış veya tutum” anlamıyla öne çıkmaktadır.

16 Buhârî, “İlim”, 33.

17 Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Muhammed Fuâd Abdülbâki (Mısır: Şirketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bânî, 1975), “İlim”, 7.

18 Buhârî, “İlim”, 34.

Sünnet kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de de geçmektedir. “*Kendilerinden öncekilerin âdeti...*”¹⁹, “*...öncekilerin yasasından başkasını mı bekliyorlar*”²⁰ “*Bizim kanunumuzda bir değişiklik bulamazsın*”²¹ “*sizden önce de yasalar uygulanmıştır*”²² şeklindeki ayetlerde; âdet, kural, düzen, değişmeyen kanunlar, sünnet kelimesi ile ifade edilmiştir.

İyi veya kötü bir haslet kişinin sünneti haline gelebilir. Örneğin bir uygulamayı ilk başlatan kişiye “*هو الذي سنه*- bu âdeti/sünneti o koydu” denilmiştir.²³ Bu anlamı ile Câhiliye toplumunda ve Câhiliye şiiirinde sünnet kelimesinin kullanımına rastlamaktayız. Araplar sünnet kelimesini ataları tarafından belirlenmiş örnek davranış ve düşünce, kadim âdet anlamında kullanmışlardır. Bu âdetlere harfiyen uyan Araplar, onları kendileri için saygı ve bağlılıkla izlenmeleri gereken bir yaşam standardı olarak kabul etmişler, şiiirlerinde de sünneti atalarının bıraktıkları olarak tarif etmişlerdir.²⁴ İslâm'da sünnet lafzının kullanımında değişen şey, tabirin izafe edildiği atanın kim olduğudur. İslâm dini ile birlikte takip edilecek, yolu izlenecek şahsiyet Allah Resûlü olmuştur. Dolayısıyla ilk Müslümanların aşına olduğu bu kelimenin bu kez Allah Resûlü'nün izlediği yolu işaret etmek adına kullanımı söz konusu olmuş ve “Sünnetü Nebî” terkibi ile müstakil bir anlam kazanmıştır. Bununla birlikte kavramın ıstılâhî anlamının dışında, Müslümanlar arasında büyük şahsiyetlerin uygulamaları (Ömer'in ve Ebû Bekir'in sünneti) şeklinde kullanımı ile de karşılaşmaktayız.

İslam dini başlangıçlar yapılmasını önemsemiş ve takdir etmiştir. Hz. Peygamber bu durumu “Her kim İslâm'da güzel bir iş (sünnet) başlatırsa karşılığında sevabını alır, o işi tekrarlayanların aldığı sevaplardan da pay alır ve o kimselerin sevabından hiçbir şey eksilmez. Kim de İslâm'da kötü bir iş (sünnet) başlatırsa vebalini alır, o işi tekrarlayanların aldığı vebalden

19 el-Hicr 15/13.

20 el-Kehf 18/55.

21 el-İsrâ 17/77

22 Âl-i İmrân 3/137.

23 İsak Emin Aktepe, *Erken Dönem İslam Hukukçularının Sünnet Anlayışı* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018), 28.

24 Kadir Gürler, *Hadis ve Sünnet Anlayışımız* (Ankara: Ay Yayınları, 2017), 22.

de pay alır ve o kimselerin günahından hiçbir şey eksilmez.”²⁵ şeklindeki sözlerle ifade etmiş ve sünnet kelimesinin anlamı hakkında bizlere fikir vermiştir.

Bu hadis, sünnet kelimesinin gündelik dildeki anlamını izah etmede güzel bir örnektir. Arkasındaki kişilere tesir eden, taraftar toplayan, sürdürülüp viral hale gelmesine vesile olunan her eylem, başlatıcısı olan kişiden bağımsız görülemeyecektir. Üstelik eylemin iyi ve kötü olarak ayrımında sünnet kelimesi ortak bir kavram olarak kullanılmıştır. O halde sünnet kelimesi salt olarak nötr bir anlam ihtiva etmekte olup öncelikle bireyin niyeti, akabinde toplumda yankı bulduğu haliyle hangi yöne evrildiğine göre mana kazanacaktır.

Sünnet lafzının kullanımını Allah Resûlü'nün ifadesi ile birçok başka hadiste de görmekteyiz. Kurban ibadetini izah ederken "...babanız İbrahim'in sünnetidir" buyurmuştur.²⁶ Muaz b. Cebel'in cemaatle kılınan namaza sonradan yetişince doğrudan cemaate katılarak namaza dâhil oluşu Hz. Peygamber tarafından "Muaz size bir sünnet koydu, siz de böyle yapın..." şeklinde ifade edilmiştir. Muaz cemaatle kılınan namaza yetişemediğinde, kılamadığı namazları sonuna ilave ederek içtihaden bir uygulamada bulunmuş, Allah Resûlü de bu durumu takdir ile karşılamış, ashaba ve ümmete örnek olarak göstermiştir. Burada Peygamber'in uygulamasının dışında sahâbînin de ibadetin biçimine dair bir sünnet koyabilme pozisyonunda olduğu görülmektedir. Hubeyb b. Adî'nin düşman tarafından şehit edilmeden önce son arzusu olarak iki rekât namaz kılmak istemesi, İslâm geleneğinde ölümü bekleyenler için bir sünnet haline gelmiştir.²⁷ Bir başka örnek ise hutbenin namazdan önce okunması uygulamasıdır. Allah Resûlü'nün ve ilk üç halifenin uygulaması aksi yönde iken, Hz. Osman ile birlikte hutbenin namazdan önce okunması ardından namazın kılınması icra

25 Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi'u s-sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), "İlim", 15.

26 Ebü Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, ts.), "Edâhi", 3.

27 Mustafa Ertürk, *Sünnetin Güncelleştirilmesine Doğru* (Ankara: İlähiyât Yayınları, 2005), 55-56.

edilmiş ve bu usul sünnet haline gelmiştir.²⁸ Diğer birçok örnekte sahâbeye ait uygulamaların İslâm geleneğinde sünnet haline geldiği görülmektedir.²⁹

Bu noktada sünnetin ne olduğu üzere daha belirgin tanımlamalar yapmak mümkündür. Allah Resûlü'nün dinin muhteviyatında olması adına izlediği, seçtiği, çıkır açtığı yol ve yöntem, güzel haslet, Kur'ân'ın açıklama getirmediği bir konuda Hz. Peygamber'in uyulmasını istediği, teşvik ettiği, özendirdiği, Allah'ın dinini ümmetine tebliğ amacıyla sergilediği örnek hayattır. Bu noktada Allah Resûlü'nün eylemlerinin tek tek her birinden ziyade, İslâm dininin genel geçer ilkeleri, evrensel esaslar öne çıkarılmış olmaktadır.

Bir şeyin sünnet olarak tanımlanması, onun sıklıkla tekrarlanması, sürekliliği ve bir norm kazanması ile mümkün olur. Hiçbir davranış süreklilik arz etmedikçe, örnek alınmadıkça normatif olamaz.³⁰ Gelip geçici ve anlık uygulamalar sünnet olarak değerlendirilemezler. Sünnetin bu anlamda ilk anlamı; ortaya koymak, bir diğeri ise takip etmek/edilmektir.

Sünnetin ne olduğunun tayini ve kişiyi ittibâya zorunlu tutulan kısmın tayini ve nasıl belirleneceği meselesi, tarih içerisinde üzerinde en çok söz söylenen, farklı yaklaşım ve metotlar ile farklı neticeler alınan meselesi olmuştur. Sünnetin tayininde öncelikle sünnetin sahibi Resûl'ün kimliğinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Bunun için onun yaşadığı coğrafyanın o günkü sosyal, tarihi ve kültürel yapısı, örf ve âdetleri inanç ve kabulleri doğru anlaşılmalıdır. Akabinde sünnetin ne olduğunun doğru bir tespitini yapmaya çalışmak gelmelidir.

Allah Resûlü'nün yürümeye başladığı yolun bir öncesi olduğu gibi, onunla bu yolu yürümeye başlayanların, onun vefatının akabinde yolu ne yöne doğru taşıdıkları sünneti anlamada büyük önem arz etmektedir. Nitekim geniş İslâm düşüncesi içerisinde Allah Resûlü'nün yol arkadaşla-

28 Bu usulün Osman sonrasında başladığı da söylenmektedir. Enes b. Malik bir rivayette Ramazan Bayramı namazı için "...Hz. Peygamber, Ebû Bekir, Ömer ve Osman ile namaz kıldım. Hepsi de hutbeden öncesi namazı kıldırır, sonra hutbe okurlardı..." demektedir. Müslim, "Sâlatü'l-iydeyn", 1.

29 Detaylı örnekler için bk. Mustafa Ertürk, *Sünnetin Güncelleştirilmesine Doğru*, 64 vd.

30 Muhammed Yusuf Guraya, *Sünnetin Neliği Sorununa Metodik Bir Yaklaşım* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999), 29.

rının söyledikleri ve yaptıkları, onları izleyen nesil tâbîinin icraatları ve görüşleri geriye doğru bakıldığında nübüvvet yolunun ufkunu resmetmeye yardımcı olacaktır. Bu sebeple hadis ilmi Allah Resûlü'ne ait olan bilgiyi "merfu" olarak isimlendirmiş, sahâbeye ve tâbîine ait içtihad ve aktarımları da "mevkuf ve maktu" adıyla kategorize etmiş ve merfu verilerde sorularımıza cevap bulamadığımız noktada bir başvuru kaynağı olarak "mevkuf ve maktu" olandan faydalanmamıza olanak sağlamıştır. Böylelikle sünnet bilgisinin topluma sağlıklı bir şekilde aktarımının mümkün olacağı düşünülmüştür.

Hadis âlimlerinin Peygamberî bilginin her türlüünü sünnet olarak tanımlamasının yanı sıra fukaha hukuka taalluk etmesi, şer'î bir değer içermesi yönüyle bilgiye sünnet demektedir. Bu tanım itibari ile ahlak, muamelat, sanat, siyaset, iktisat birçok başlık altında sünnete en geniş anlamı veren ilim, hadis ilmi olmaktadır.³¹

Kur'ân'ın doğru anlaşılması ve anlatılmasında sünnetin rolü, deliller hiyerarşisinde Kur'ân, sünnet, icma ve kıyas arasındaki yerini tespit de karşımıza çıkmaktadır. Kur'ân'ın doğru anlaşılması ve anlatılması sünnetin önemli bir fonksiyonudur. Bu durumu Kur'ân'ın nüzülü süreci için de ifade etmek gerekir. Sünnetin oluşumu ile vahyin nüzülü eş zamanlıdır. Nebvî sünnetin kavramlaşması sürecinde Kur'ân da nazil olmaktadır. Dinin iki temel referansının bu eş zamanlı oluşumu birbirlerine olan dayanışmanın bir neticesidir. Sünnet Kur'ân'ın anlaşılmasını sağlarken, Kur'ân sünnetin otoritesini pekiştirmektedir. Nüzûlün tamamlanması ile iki kapak arasına girmiş haldeki vahiy, deliller hiyerarşisinde ilk sıraya yerleşir. Bununla birlikte Kur'ân sübutu kesin bir nass iken hadisler aracılığı ile tarih içerisinde varlığını sürdüren sünnet, zannî bilgi ifade etmektedir. Akabinde sünnet kelimesi İslâmî terminolojide kavramlaşarak hukuki bir anlam ifade etmeye başlamıştır.

4. Ortak Kullanım: Aynı Mı Gayrı Mı?

Hadis ve sünnetin tanımını yaptıktan sonra karşılaştığımız bir başka mesele bu iki mefhumun tek bir gerçekliği mi yoksa başka manaları mı

31 Suyûtî, *Sünnetin Dindeki Yeri*, çev. Ali Kaya (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2017), 12.

ifade ettiği'dir. Hadis ve sünneti yek varlık sayan görüşler sebebiyle herhangi bir hadis kitabından okuma yapan veya böylesi bir kitaptan alınmış olduğu ifade edilen bir hadis ile karşılaşan kimse, Resûlü Ekrem'i bizzat işitiyormuşçasına eylem alabilmekte veya işittiği bir hadisi ilmi ölçütlere riayet ederek değerlendiren ve tenkit eden kişinin Resûlullah'ın otoritesini reddetmekte olduğu yanlışlığına düşebilmektedir. Bu iki türlü yanlış hadis ve sünnet olgusunun eş anlamlı oldukları yanlışlığından ileri gelmektedir. Bu sehv daha da kötü neticeleri doğurmakta toptancı bir yaklaşım ile "hadislere iman" veya "sünnetin tümünü inkâr" şeklinde ifrat ve tefrit noktalara varan hezeyanlar ile karşılaşmaktadır. Netice olarak sağlamlığı ortaya konamayan rivayetler sünnet ile eş tutulabilmekte ve onun kanatları altında problemleri rivayetler de ilişilemez görülebilmektedir.³² Kimi âlimler hadis ile sünnetin eş anlamlı olarak Resûlullah'ın söz, fiil ve takrirleri için kullanılması tercihine gitseler de bu kullanımın sürdürülebilir olmadığı aşikardır.

Sünnet, Allah Resûlü'nün yürüdüğü ve inananların da kendisiyle birlikte olmasını beklediği yol; hadisler ise Resûle ait tüm malumat olarak tanımlandığında, bu iki kavramın birbirinin müradifi olarak görülmesi yerine aralarında bir kapsam, bağlam ilişkisi olan olgular oldukları düşünülmelidir. Hadis Allah Resûlü'nün adı, sanı, sözü, tarzı, tavrı geçen her bilginin önümüze gelmiş halidir. Sünnet, Resûl'ün tavrının ümmetin de eylemine dönüşmesinin beklediği noktadır. Hadis veridir; sünnet tavsiyedir. Hadis bilgidir; sünnet kasıtlı, planlı, teşvikli eylemdir. Bu durumda hadis, sünneti de içine alan geniş bir çembere sahip iken, sünnet onun bünyesinde sınırları daha geçişli, olgusal bir anlam bütünüdür. Sünnetin ne olduğunu tespit bu anlamın bir arayışıdır ki tarih bu durumu "hikmet" kelimesi ile ifadelendirir.

Hadis ve sünnet mefhumlarının birbirinin aynısı kabul edilmesi durumunda karşılaşılan tehlikelerden birisi, Allah Resûlü'nün dönemin şartlarına göre getirdiği açıklamaların ve yaptığı çıkarımların, kişisel tercihlerin veya sosyolojik durumların genel geçer kurallara dönüşmesi çıkmazıdır. Sünnet uyulması istenen ve teşvik edilen eylemler iken hadislerde geçen

32 Mustafa Akman, *Hadis-Sünnet İlişkisi ve Toplumun Algısı* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2011), 20.

her bilginin teşvik edilen ve takip edilmesi beklenen olduğunu düşünmek dinin dinamizmini baltalamaktadır. Hadisin tarihi veri boyutu bunun en güzel örneğidir. Allah Resûlü'nün şemâilini izah eden metinler birer hadistir fakat buralardan ittibâ edilecek örnek sünnet çıkarmaya çalışmak muhaldir. Allah Resûlü'nün doğumu, çocukluğu, gençliği üzerine aktarılan gelen anlatılar birer hadistir fakat bunlardan uyulması zorunlu sünnetler devşirmeye uğraşmak beyhude ve anlamsızdır. Bu ve benzer örnekler hadislerin içlerinde çeşitli sünnetler barındıran kıymetli veriler olduğunu ve fakat her hadisten uyulması vacip eylemlerin çıkarılmasının mümkün olmadığını gözler önüne sermektedir.

Sünnet ilerleyen dönemlerde çeşitli bölgelerde yerleşik dini uygulamalar ve zaman içerisinde özümşenen usuller haline gelmiş, kimi zaman rivayet edile gelen bir hadisten daha öncelikli görülebilmüş ve mevcut tatbikat, nakledilen hadise tercih edilebilmiştir. Örneğin Ebû Hanife ve İmam Malik'in kabulüne göre sünnet sadece hadis üzerine inşa edilemez. O aynı zamanda Müslümanların uygulamaları ile sürdürüle gelmiş olmalıdır.³³ İmam Malik'e göre Medine uleması nezdinde bir konuda hâkim olan yorum ve onların icmalarının değeri, rivayet edilen hadislerden aşağı değildir ve hatta daha tercihe şayandır.

5. Sünnetin Tayini ve Tespiti

Sünnet ve hadis kavramlarının aynı anlama geldiği ile ilgili yaygın kanaatin aksine bu ifadelerin farklı şeyleri vurguladığı şeklindeki kullanımı kaynaklarda oldukça eskiye dayanmaktadır. Hadis âlimleri, kendilerine ulaşan bir hadisin sıhhat ve sübutu üzerine incelemelerinin akabinde hadisin ihtiva ettiği manayı, verdiği mesajı, kişiyi bağlayıcı yönünün olup olmadığını, kısaca sünnet ihtiva edip etmediğini kontrol eder olmuşlardır. Net bir ifade ile fikhî bir içeriğinin olup olmadığı (ki fıkıh kişinin eyleme geçmesi ve ittibâ etmesi gereken sınırları çizmektedir) anlaşılmaya çalışılmış, böyle bir içerik veya ahlaken bir tavsiye, öğüt olmadığında tarihi bir veri olarak değerlendirmekte bir mahzur görülmemiştir. Örneğin Ahmed b. Hanbel'in aktardığı bir hadisin akabinde "Bu hadiste beş sünnet var-

33 Guraya, *Sünnetin Neliği Sorununa Metodik Bir Yaklaşım*, 58.

dır” demesi bu ayrımı ifade etmektedir.³⁴ Hz. Aişe’nin Allah Resûlü’nün haccı esnasında mola verdiği Ebtah adlı yerin ibadetin bir parçası olmadığını, Allah Resûlü’nün kişisel bir tercihi olduğunu ifade etmek için “Ebtah’ta konaklamak sünnet değildir. Peygamber bunu kolaylık olsun diye yapmıştır, istemeyen konaklamaz”³⁵ demesi, sünnet ve hadisin başkalığına bir örnektir. Yine İbn Abbas’ın Resûlullah’ın Kâbe’yi deve üzerinde tavaf ettiğini ve tavaf sırasında remel yaptığını söylemesi ve fakat “bunların sünnet olmadığını” belirtmesi, sünnet barındırmayan bir hadis örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁶ Hadis âlimlerinin râvi değerlendirmelerinde “... hadiste liderdi... sünnet bilgisinde önderdi...” şeklinde bir ayrıma gitmeleri de her iki ıstılahın ayrı şeyler olduğunu göstermektedir.

Hadis ve sünnetin ortak yönleri bulunan ve farklı şeyler olduğunun anlaşılması bir yana, bir şeyin sünnet mi değil mi olduğunu tayin etmek gerekmektedir ki bu noktada bireysel bakışın, yöntem, tercih ve önceliklerin, karakter ve yönelimlerin, beklentilerin; itibar ve dikkat-i nazar edilenlerin, akılcı-rasyonel ya da duygusal bakış açılarının tarafları farklı yönlere odaklanmaya ve farklı çıkarımlarda bulunmaya sevk ettiği anlaşılmaktadır.³⁷ Bu durumu insanın olduğu her yerde görmek mümkün olduğu gibi Allah Resûlü’nün yakın arkadaşları ashâbı arasında ya da ilerleyen dönemlerde ilim ehli arasında sair örneklere rastlamak kaçınılmazdır. Fikrî ayrılığın aykırılık olmaması esas olmakla birlikte mevcut örnekleri bir içtihadî çoğulculuk olarak nitelemek ve zenginlik olarak kabul etmek yerinde olacaktır.

Hadis ilmi bu ayrımı mahiyet itibari ile yaparken, hadis çeşitleri içerisinde daha net bir biçimde ortaya koymaktadır. Hadis, tanım itibari ile dört ana türden oluşur: Allah Resûlü’nün sözleri (kavl), eylemleri (fiil), onaylamaları (takrir) ve kendisine ait özellikleri (sıfat). Resûl’e ait söz ve fiiller, hadis çeşitlerinin ana omurgasını oluşturur ve temelde sünnet malzemesinin de ana kaynağı bu iki bölümdür. Nasihatler, tavsiyeler, yönlendirme

34 Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, ts.), “Cenâiz”, 80.

35 Buhârî, “Hacc”, 148; Müslim, “Hacc”, 339; Ebû Dâvûd, “Menâsik” 86.

36 Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 50.

37 Ali Çelik, *Sünnetin Aktüel Değeri* (y.y.: Kitap Neşriyat, ts.).

dirmeler, emir ve yasaklar sünnetin içerisinde değerlendirilir ve sözlü-fiili veride kendisini gösterir. Aynı şekilde kemiyet itibariyle daha az örneği bulunan onaylama hadisleri de cevaz verilenleri ya da sakıncalı görülenleri gözlemlememize imkân verir. Allah Resûlü açıkça (sarahaten) bir takrirden bulunduğu gibi, sessiz kalarak, belki sadece yüz ifadesi ile (zımnen) şahit olduğu meselede tavrını belli etmiştir. Bu olay bazen huzurunda gerçekleşirken, bazen gıyabında cereyan eden bir vakadan sahâbîler aracılığıyla haberdar edilmesiyle ortaya çıkmıştır.

Takrir genel olarak bu iki türden hangisi olursa olsun Nebi'nin haberdar olduğu hususu reddetmeyip sükût buyurması olarak özetle tasdik meyanında görülmüştür.³⁸ Bu kısımdan da sünnet örnekleri çıkarabilmek mümkündür. Son evre, sıfatlar Allah Resûlü'nün yaratılışına dair özellikleri (boyu, saç, göz rengi, siması, konuşma, yürüme vs. eylemleri) ile ahlakına dair vasıfları ihtiva etmektedir. Resûl'ün yaratılışına dair detayları örnek almak mümkün değildir. Her bireyin yaratılışı şahsa münhasırdır, değişmez. Dolayısıyla yaratılışı itibariyle Resûle ait özelliklerden bir sünnet çıkarmak muhaldir. Onun şemail-i şerifini izah eden bilgiler birer hadistir, fakat bunlar sünnet ihtiva etmezler. Son olarak ahlakına dair vasıflarıdır ki işte bu kısım mahza sünnet olarak değerlendirilebilir. Resûlü Ekrem'in ahlakı, ümmet için en güzel örnek (üsve-i hasene), baş sünnettir. Hoşgörüsü, tatlı dilliliği, güler yüzü, adaleti, sükûneti, merhameti, cesareti, nezaketi, sabrı, sağduyusu, itidalli yaşamı ahlak sıfatları olup en önde gelen sünnetler, yani ümmetten beklenen hasletlerdir.

Sünnetin tanımını yaparken onun kişisel- bireysel mi kamusal- toplumsal mı, evrensel ya da tarihsel mi zorunlu/bağlayıcı mı yoksa tercihe mi dayalı olduğunu; bağlamını, sebebini doğru anlamak ve belirlemek gerekmektedir. Allah Resûlü'nün yaşama biçiminden kesitler olan sünneti; onun bize rehberlik ettiği noktalar mı, insan olması hasebiyle tercih ettikleri mi olduğuna göre ümmetin ittibâda zorunlu ya da muhayyer oldukları yönleriyle idrak etmek gerekmektedir. Bu durum, hadislerde sabit olan esas ve değişken olan aracının doğru anlaşılmasını; Hz. Peygamber'in hangi vasfıyla o sözü veya fiili icra ettiğini iyi değerlendirmeyi; âdet ve ibadet olanı

38 Bedreddin ez-Zerkeşî, *Bahru'l-muhît fi usuli'l-fikh* (y.y.: Dârul-Kütübî: 1994), 6/54.

iyi ayırt etmeyi gerektirmektedir.³⁹ Allah Resûlü'nün bireysel yolculuğu, toplumda iş, eş, aile, arkadaş, çevre ve Yaratıcı ile etkileşimde bir üslup ve yöntem göstermesi bakımından, incelik ve zarafet ile akıl sahibi insanog-lunun tüm evreni kuşatan varlık âlemi ile ilişkisini belirlemesi açısından önemlidir.

Bu yapı sağlıklı bir şekilde tetkik edilmediğinde, değişen unsurların etkisi ile belki de Resûl'ün asırlar ötesinden yapılmasını söylediği bir fiilin bugün aynıyla icrası, büyük hatalar ve tafisi olmayan yanlışlıklara kişiyi sevk edebilir. Bu durumda sünnete ittibâdan bahsedilemeyeceği gibi İslâm adına belki de çok daha büyük bir mefsetet gerçekleştirilmiş olacaktır. Allah Resûlü'nün yaşadığı coğrafyayı, ait olduğu kültürün yüzyıllar içerisinde süzülerek gelen kabullerini, örflerini, içinde buldukları toplumun muhatabı-komşusu olan diğer tüm grupların ve toplulukların varlığını iyi tahlil etmek; rivayetleri anlamada ve kıyamete kadar gelecek olan Müslümanları ne ölçüde ilgilendirdiğini tayin etmede önemlidir. Yaşadıkları dönemin imkânları, kaynakları, alet ve edevatları doğru anlaşılmalıdır. Hijyen, güvenlik ya da sürekliliğin sağlanması adına yapılan tavsiyelerin kısmi çözümler oldukları, çağlara hitap etmelerinin imkân dâhilinde olmayabileceğini göz önünde bulundurmak gerekir.

Hadisler içerisinde Resûl'ün dönemini tarihsel olarak muhtevi olan unsurlar bağlayıcı olmayan sünnetler olarak değerlendirilir. Giyim kuşam, yeme-içme, âdet, gelenek ve görenekler, eğlence anlayışları, becerileri, kullanılan alet- edevatlar, siyasi, ticari, sosyal birtakım o zamana ait usul ve esaslar bu kısımda değerlendirilir. Bu noktalarda bize Resûl'den gelen her veri birer hadistir fakat sünnet ihtiva etmeyebilmektedir. Zamanla yerini ve değerini kaybeden bu icraatlar, dinin esasından görülmezler ve hatta bu uygulamaları din adına muasır döneme taşımaya kalkışmak ya cehalet ya da menfi bir kastın neticesi olarak değerlendirilebilir.

Sünnetin tayini ve tespiti meselesinde irdeleyici, sorgulayıcı bir metot takip etmek hadisi veya sünneti reddetmek olarak nitelendirilmemelidir. Hadis ve sünnet olarak karşılaştığımız bir bilgiyi yapıcı bir üslup ile de-

39 Bünyamin Erul, *Hadis Tetkikleri* (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 131.

ğerlendirmek, anlama ve izah etmek üzere fikir alışverişinde bulunmak ve bir neticeye varmak; yıkıcılık veya inkarcılık değildir. Bilakis bu tavır, tarih boyunca âlimlerin neyin Resûl'e ait neyin onun adına sonradan ortaya atılmış olduğunu tespit etmede ve ona ait olmayan bir ifadeyi ona söyletmemeye gayret etmede gerekli bir hamle olarak benimsediğidir. Rasyonel bir veri olmayan tarihi bir naklin, kendi adına yalan söz uydurulmasından sakındırılmış olan Hz. Peygamber'e aidiyetini araştırmak ancak ona hakkıyla ümmet olmanın bir ifadesi olabilir.

6. Sünneti Anlamada Yöntem

Sünnetin doğru anlaşılabilmesi, Hz. Peygamberin bir sözü söylemedeki ve bir fiili icradaki esas gayesini tayin edebilmekten geçmektedir. Hadis âlimlerinin sebab-i vürud olarak ifade ettikleri bu durum, hadislerin belli bir sebep, bir vesile veya bir durum dolayısıyla söylenmiş olduğu gerçeğiyle bu halin keşfini ifade etmektedir. Kişi, bu vesileyi doğru anlamadığı taktirde maksadın ne olduğunu idrak edemeden şekle indirgenmiş bir itibâ ile sünnete uyum sağlamaya çalışabilir.

Bir sözün hangi sebeple hangi amaca binaen, hangi ortamda hangi olayın akabinde hangi muhataba söylendiğini bilmeden; söylenen sözün, beklenen tepkinin her bireyi mi yoksa sadece belli bir kişi ya da kişileri mi ilgilendirdiği tayin edilmeden, toptancı bir anlayış ile her hadise evrensel bir anlam yüklemeye çalışmak sadece didaktik/normatif bir anlamaya gidildiğinde, analitik bir anlamdan uzaklaşarak hataya düşmeyi kaçınılmaz kılacaktır. Böyle olduğunda salt şekil üzerinden bir yorum geliştirilmektedir. Bu durumun tam aksi bir yanlış ile, şekil tam anlamıyla görmezden gelinilmekte, işin ruhuna adapte olunduğu yanılısamasına düşülmektedir. Böyle bir durumda Nebevî sünnet, amacı idrak edilememiş, tarihe hapsedilmiş bir değer olarak kalmaktadır.⁴⁰ Nebevî sünnet, içerisinde yaşanan gerçeklikten bağımsız ya da kopuk anlaşılmaya çalışılmamalıdır. Sünnet kelimesi süreklilik anlamı içerse de Nebevî sünnet inşa edilirken bu semantiği göz ardı edilmemelidir.

40 Bk. Mustafa Ertürk, *Nebevî Sünnetin Gerçekliğinde Hadis ve Sünnet Çözümlenmeleri* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 27.

Allah Resûlü'nün, yeryüzünde tüm inananları ilelebet aydınlatacak, üreten ve gelişen kimseler olmalarını sağlayacak bir dünya görüşünün dinamiklerini ortaya koyması sünnet yoludur. Bu durum kimi aydınlarca sünnetin yaşatılması olarak ifade edilmiştir. Yaşayan ve gelişen hayata eklenmiş bir sünnetin varlığı esas olmalıdır. Onun yalnızca tarihi bir malzeme olduğu zannıyla hareket etmek; kişiyi tükenmiş, kendi içinde devinip duran yılığın bir ideolojiden öteye geçiremeyecektir.

Sünnet birçok kalemin şekillenmesinde, yön bulmasında temel unsur olmaktadır. Bizler gibi yaşayan, duyulan, et-kan ve suretten müteşekkil; özelemleri, hayalleri, tercihleri kısacası nefsi olan bir varlığın, insanlığın gözünün önünde duruyor olması; görerek öğrenmeye meyilli insanlığın kopyalama metodu ile benzeme/model alma yönünü ilk elden etkin kılmasını beraberinde getirmektedir. Hal böyle olunca Peygambere itaatte akla gelen temel reaksiyon, onda gördüğü eylem, söylem düzeyinde; hal ve hareketlerinin, tercihlerinin, ifadelerinin zahirinin birebir taklidi olarak temayüz edebilmektedir. Yeme-içme, giyim, konuşma, görünüş ve yaşam tercihlerinin aynıyla taklit edilmesi buna örnek verilebilir. Bu halin kolay ve ilk akla gelen hareket olması ne kadar doğal ise; gözlemlediğini, işittiğini anlamlandırma, maksadını anlama cehdinin de insana özgü haklı bir çaba olduğu unutulmamalıdır.

Allah Resûlü'nün beşer üstü bir varlık olarak görülüşü, hadis ve sünnetin anlaşılmasında etkili olan diğer bir bakış açısıdır. Böylesi bir tavır metinlerin tahlilinde illet/ sebep ve hikmet arayışından ziyade, teslimiyet fikrinin öncelenmesi şeklinde zuhur etmektedir.

7. Sünnetin Delil Değeri: Sünnetin Otoritesinin Kaynağı

Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Peygamber'in otoritesini ortaya koyan ayetlerine baktığımızda müminlere Resûl'ün kararlarına uymanın emredildiği ve hakiki iman ehli olan kişinin bu kararları uygulamada tereddüt etmeyeceğinin vurgulandığı görülmektedir. İlk dönem Müslümanlarına baktığımızda ashabın ve sonrasında gelen neslin bir konuda tereddüt ettiklerinde ilk olarak Hz. Peygamberin o durumda bir uygulaması, bir tavrı olup olmadı-

ğini kontrol ettiklerini ve soruşturduklarını görmekteyiz. Sünnette bir uygulamasına rastlayamadıkları bir durumda sünnetin de kaynağı durumundaki vahiy esasıyla elde ettikleri deliller ile içtihadî bir neticeye varmaya gayret ettikleri anlaşılmaktadır.

Sünnetin kaynağı meselesi İslâm âlimlerinin farklı yorumlarını ihtiva etmektedir. Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında da muhatap alındığı ve birtakım edinimleri olduğu onun sözlerinden anlaşılmaktadır. Bu durum sünnetin vahiy kaynaklı olduğuna delil gösterilir. Bu anlayış neticesinde Allah Resûlü'nün şahsî kanaatleri ve tercihleri de vahyin kontrolünde görülebilmektedir. 9. Hicri asır muhaddislerinden Suyûtî, kimi âlimlerin sünnetin Allah tarafından Resûlü'nün kalbine yerleştirildiğini kabul ettiklerini ifade eder.⁴¹ Öyle ki yanlışları dahi, bir konudaki hata boyutuna dair ümmete örnek olması için Resûl'e yaptırılmış kabul edilebilmiştir. Böylesi bir düşünce Nebevî rolü pasif bir pozisyona koymakla kalmamakta, ümmete örnekliği boyutunu da tehlikeye atmaktadır. Sadece Yaratıcının yönlendirdiği ve yönettiği bir elçinin dinamik düşünmeyi, analiz etmeyi, değerlendirmeyi ve üretmeyi teşvik etmesi kendi içerisinde çelişki barındıracaktır. Allah Resûlü'nün böylesi bir kontrol kısılcacında olduğuna dair bir kanaat ashap içerisinde dahi görülmemektedir. Peygamber'in kararlarının ilahi bir mesaj mı yoksa kendisine ait bir kanaat mi olduğunu sormaları, Allah Resûlü'nün kendisine davalâşarak gelen kişilere savunmalarına bakarak hüküm vereceğini hatırlatarak dürüst olmalarını istemesi aksi durumda haksız olanın yalan dolan ile halini arz etmesi durumunda lehte ve aleyhte yanlış bir karar hasıl olacağı uyarısını yapması⁴² Resûlullah'ın tümüyle Yaratıcının kontrolü altında olmadığını bizlere göstermektedir.

Allah Resûlü'nün bir konuda karara vardığında ashabından beklenen, o kararı hiçbir tereddüde mahal vermeden gönülden kabullenmesidir. Kur'ân'da bu teslimiyet imanının ta kendisi olarak tanımlanmıştır.⁴³ Bu ayetin nüzul sebebi olarak görülen olayda Hz. Peygamber tarafların bir su paylaşımı kavgasında arabuluculuk yapmış; aleyhinde hükmedilen kişi,

41 Suyûtî, *Sünnetin Dindeki Yeri*, 74.

42 Buhârî, "Şehâdât", 27.

43 en-Nisâ 4/65.

diğer tarafın Peygamber'in halasının oğlu olduğu için kayırıldığını iddia etmiştir.⁴⁴ Sonuç olarak Peygamber'i adaletsiz olmakla itham eden kişi, onun kararının mahiyetini öğrenmeyi amaçladığı için değil, onu alçakça itham etmesi sebebiyle tenkit edilmiştir.

Sünnetin Allah Resûlü tarafından ne şekilde ortaya konulduğu, sünnete kaynaklık eden esasların neler olduğu da bir diğer mesele olarak ele alınmıştır. Hz. Peygamber bu uygulamaların tamamını yeni bir başlangıç, bir sıfırlama ile mi ortaya koymuştur, yoksa Araplar içerisinde süre gelen birtakım uygulamaların devamı mı söz konusu olmuştur? Bunun için, Câhiliye'de Harem-i Şerîf'i ziyarete gelen hacılara ikram hizmeti geleneğinin İslâm döneminde de sürdürülmesi, Kâbe anahtarının muhafazasının seçkin bir grup arasında kalmasının devam ettirilmesi başlıca örnekler olarak verilebilir. Bunun dışında başta had cezaları, yemin ve nezirler, nikâh/talak, toplumsal etik düzeni gibi meselelerde mevcut kabullerin benimsenerek devam ettirildiği ifade edilebilir.⁴⁵

Sünnetin müstakil hüküm koyuculuğu bir diğer meseledir. Allah Resûlü'nün dinde şârî konumunda olması, İslâm âlimlerinin ortak görüşüdür. Bu durum Kur'ân'a rağmen bir metot ve usul çizmek şeklinde anlaşılmalıdır. Tabiri caiz ise Kur'ân'ın boş bıraktığı bir saha mevcut ise, sünnet bu noktada hak sahibi tayin edilmiştir. Bu da elbette Hz. Peygamber'e Kur'ân'ın tanıdığı bir yetki olmaktadır. Hadis âlimleri nazarında sünnet, Kur'ân'dan sonra gelen rehber olma pozisyonunu bu şekilde elde etmektedir.

Sünnet Kur'ân'ın açıklayıcısıdır, onunla ters düşmez. Tek bir kaynaktan sadır olan hakikatlerdir. Resûlü'nün ümmetine çizdiği yol haritası, Yaraticının muradına muarız değildir. Sünnetin Kur'ân'ın açıklayıcısı olması, Kur'ân'ı muhtaç konumuna getirmez. İzaha ihtiyaç olması, Kur'ân'ın değil muhatabının yetersizliğinden; mucize oluşu (icâz) ve karşısındakini aciz bırakıcı (i'câz) özelliğinden kaynaklanmaktadır.

44 Buhârî, "Müsâkât", 7.

45 Mustafa Ertürk, *Sünnetin Güncelleştirilmesine Doğru*, 48-50.

8. Sünnetin Tebyîn Yönü

Hz. Peygamber'in açıklama vazifesi olduğu Kur'ân-ı Kerîm'de birçok ayette ifade edilmektedir. Buna göre Allah Resûlü'nün kendisine indirilen dinin gerekliliklerini önce tebliğ etmesi ardından beyan etmesi (tebyîn) beklenmektedir.⁴⁶ Ayetler Allah Resûlü'nün nübüvvet rolündeki örneklik görevine işaret etmektedir. O, ilahi emirlerin nasıl anlaşılacağı, nasıl yorumlanıp yaşanacağını ümmete göstermek ile yükümlüdür. Ona tâbi olanların da bir düşünce biçimi örnekliğinde kendilerini gerçekleştirebilmeleri ve var olanın izinde yenilerini üretebilmeleri sünnetin tebyîn yönüyle ilişkilidir.

Hz. Peygamber'in insanlara kitap ve hikmeti öğreten⁴⁷, onları kötülüklerden uzaklaştıran, bilmediklerini öğreten⁴⁸ olarak tarif edilmesi, sünnetin değerini ortaya koyan ayetlerdir. Kitap ile Kur'ân'ın, hikmet ile ise eşyanın hakikatini anlamada sahip olunması gereken erdeme sahip bir kimse olan Resûl'ün sünnetinin kastedildiği ifade edilmektedir. Hz. Peygamber, anlamı geniş olan ayetlerin sınırlarını belirlemiş, işaret ettiği maksadı kapalı olan, net anlaşılmayanları açıklamış; bazı ayetlerin özel anlamlarına işaret etmiş ve kimi ayetlerin ifade ettiklerinin sınırlarını kayıtlandırmıştır. Böylelikle vahye direk muhatap olan elçi, Kur'ân'ın kimi noktalarına açıklık getirmiştir.

Sünnet mefhumuna geniş bir çerçeveden bakılmaması; onu, zaman içerisinde yalnızca selam vermek, tebessüm etmek, nafîle ibadetlerde bulunmak, tırnak kesmek, cuma günü gusletmek, sakal uzatmak, sarık takmak vb. olarak anlama ve biçimsellikle kısıtlayarak kısır bir dairede tanımlama kolaylığına kaçılmasına yol açmıştır. Oysaki Nebevî sünnet, bireye bir ufuk kazandırmayı amaçlamıştır. Bu sebeple Müslüman kişinin, karşılaştığı her durum ve olayda her bir yeni hal ve sorunda Resûlce düşünmeye çalışması, her çağda her coğrafyada “şimdi Peygamber burada olsa” diyebileceği bir pencereden meselelere yaklaşması cihanşümül bir bakış ile çözüm üretmesi sünnete ittibâ olarak adlandırılmalıdır.

46 en-Nahl 16/44, 66.

47 Âl-i İmrân 3/164.

48 el-Bakara 2/151.

9. Sünnetin Bağlayıcılığı

Sünnetin yazı ile tespiti ve hadis metinlerinin oluşumu süreciyle birlikte ulemanın, metinleri anlama ve uyulması zorunlu esasları tayin etmeleri anlamına gelen fıkıhın teşekkülünde, hadisten ayrı bir olgu olarak görülen sünnetin bu yönü öne çıkmaktadır. Hadis ilminin ana malzemesi hadislerden derlenen sünnet bilgisi ilk dönemlerde “fıkhü'l-hadis” kavramıyla ifade edilmiş, hadislerden anlam ve hüküm çıkarma, bir bakıma bağlayıcı olan sünneti tayin etme yoluna gidilmiştir.

Bağlayıcılık ile kastedilen, temelde Allah Resûlü'nün her yaptığı ve söylediğinin uygulanmasının zorunlu olup olmadığıdır. Örneğin Allah Resûlü'nün örneklik teşkil etmesi için değil fakat sadece ihtiyacına veya şahsî tercihinine dair sergilediği tavırlar, hadisler bünyesinde nakledildiğinde bunlara karşı tutumumuz nasıl olmalıdır? Hz. Peygamber'in bir insan olarak şahsî beğenileri veya hoşlanmadıkları şeyler bağlayıcı birer nas olarak düşünülebilir mi? Dinen bireyin böylesi bir yükümlülüğü olmadığı gibi, yapılması durumunda bir sevap kazanılacağı beklentisine girilebilir mi? Bu noktanın, kişinin Yaratıcı ile şahsî irtibatı olan inanç ve ibadetler boyutuna bir dahli söz konusu olabilir mi?

Sünnetin bağlayıcılığı meselesinde sahâbenin de benzer bir ayrıma gittikleri görülmektedir. Allah Resûlü'nün tadından hoşlanmadığı için yemekten uzak durduğu keler etini, onun önünde Hâlid b. Velîd afiyetle yemiştir.⁴⁹ Hubab b. Münzir Bedir'de Allah Resûlü'nün savaş stratejisini kendince uygun bulmayarak başka bir yol teklif etmiş ve nitekim savaş bu minval üzere tasarlanmış ve zafer elde edilmiştir.⁵⁰ Yine Hendek savaşını öncesinde tabiri caizse sularına giderek Gatafan kabilesi ile anlaşmayı planlayan Hz. Peygamber'e Sa'd b. Ubâde itiraz etmiş ve onlara boyun eğmek yerine savaşarak ölmeyi seçeceğini söylemesiyle anlaşmadan vazgeçilmiştir.⁵¹ Bir başka meşhur örnek, Berire isimli hanımın sevmediği kocasını boşamak istemesinde karşımıza çıkmaktadır. Allah Resûlü evliliğini

49 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk: Şuayb el-Arnâvut (y.y. Müessesetü'r-Risale, 2001), 6/1232.

50 Abdülmelik b. Hişâm el-Himyârî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, nşr. Mustafa es-Sakkâ vd. (Mısır: Mek-tebetü Mustafa el-Babî'l-Halebî, 1955), 1/620.

51 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, nşr. Adil Ahmed er-Rufâî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1996), 2/423.

sürdürmesini salık verse de o, bunun dini bir zorunluluk içermediğini anladığında bildiğinden vazgeçmemiştir.⁵² Birer hadis olarak bizlere ulaşan bu örnekler, ashabın emir/tavsiye ayrımının bilincinde hareket ettiklerini göstermektedir ki sünnetin bağlayıcılığı ve Müslüman kişinin dinin tanımladığı noktalarda hareket sahasının ve serbestisinin neler olduğunu belirlemede önemli kriterlerdir.

10. Hadis İlminin Yöntem ve Muhtevasını Tayinde Sünnetin Etkisi

Hadis âlimleri alanın prensiplerini, yöntem ve kurallarını belirlerken Kur'ân'ın delaletinin akabinde, hadis metinlerinde ve Allah Resûlü'nün sünnetinde var olan dinamikleri esas almışlardır. Böylelikle oluşturdukları metodolojide şer'î öncülükte hadisin ve sünnetin, Müslümanlar için tartışılmaz otorite olduğunu göstererek muarız grupların ve bireylerin itirazlarını geçersiz kılmayı başarmışlardır.

Hadis ilminin doğuşu dahi Allah Resûlü'nün, kendi sözlerinin duyurulmasını istemesi ve buna teşvik etmesine dayanmaktadır.⁵³ Bu taktir ve tavsiye, hadislerin öğrenilmesi ve öğretilmesinin temel motivasyonu olmuş, akabinde bir ilmin doğuşunun temelleri atılmıştır.

Hadisçilerin hadis ilminin ilkelerini inşaada hadis ve sünnetten istifade etmelerine birçok örnek verilebilir. Bunların belki de en belirginini, âhâd haberin delil değeri üzerine gerçekleştirilen tartışmalarda kendisini göstermektedir. Mütevâtir seviyesine çıkamamış bir bilginin, dinin temel meselelerinde tek başına hüküm koyamayacağına dair itirazlara karşın Buhârî, *Sahih* adlı hadis kitabında "Ahbâru'l-âhâd" (bir kişinin haberi) adlı bir bölüm oluşturarak Hz. Peygamber'in bir tek kişinin haber vermesi ile kararlar aldığı ile ilgili rivayetleri sıralamıştır. Allah Resûlü'nün tek kişi halinde civar bölgelere elçiler ve onlar aracılığı ile direktiflerini gönderdiği ile ilgili hadisler; bir kişinin bildirdiği, mütevâtir seviyesinde olmayan haberler ile kararlar alınması ve bunların geçerli görülmesi ile ilgili sünneti delillendirmektedir. Üstelik haber sahibinin kadın ya da erkek olması fark etmemektedir. Allah Resûlü'nün tek bir kadının haber vermesi/şahitliği ile

52 İbn Sa'd, *et-Tabakât* (Beyrut: Dâru Sadr, 1968), 8/259.

53 Buhârî, "İlim", 9.

meselelere yaklaşım göstermekten geri durmadığı hadislerle gösterilmek istenmiş⁵⁴, Buhârî buna dair bir rivayeti “tek bir kadının haberi” başlığı altında işlemiştir.⁵⁵

Hadislerden elde edilen bakış açısının, hadis ilminin dinamiklerini belirlemesinin başka örnekleri de bulunmaktadır. Örneğin hadislerin öğrenim ve öğretim metotları arasında görülen tahammül ve eda yöntemleri, hadislerden ve dolayısıyla Allah Resûlü’nün sünnetinden esinlenilerek oluşturulmuştur. Onun halkalar halinde verdiği hutbeler semâ yönteminin; ashabının kendisine sorular sorarak konuları huzuruna getirmeleri ve cevaplarını öğrenmeleri kıraat/arz yönteminin; çeşitli bölgelere gönderilen seriyelere yazılı emirler vermesi münavele/mükatebe⁵⁶ yöntemlerinin doğuşuna delil görülmektedir. İlme başlamanın yaşı olarak tayin edilen temyiz çağını belirlemede, çocuk sahâbîlerin Peygamber ile olan hatıratlarını anlatışlarından ilham alınmış; 5-6 yaşlarında bir çocuğun anlama, kavrama ve hıfzetme melekesine erdiği sünnetten delille belirlenmiştir. Ayrıca ilmin yazıdan ziyade şifahen, ezber ile öğrenilip öğretilmesinin esası da Allah Resûlü’nün ashabını dizinin dibine oturtarak ve okuma-tekrarlama ile ayet ve dua ezberletmesine dayanmaktadır.

Bunların dışında son sahâbînin yaşının tayini, ilk tabakaların (sahâbe, tâbîîn) kıymetli görülmesi, kırk hadis geleneğinin bir eser kültürü olması, ilim yolculuğu rihlelerin meşruluğu, sözün mesnedinin (isnad) sorulması, hadis rivayetinde kullanılan rivayet lafızları (حدیثنا، أخبارنا), hadislerin naklinde yazının kullanımı dahi hadis ve sünnette yer alan veriler ile desteklenmiş ve bu ilmin metodolojisini oluşturmuştur.

11. Sünnetin Yazıyla Tespiti

Allah Resûlü’nün, kendisinden işitenlerden, bildiklerini işitmeyenlere iletmesini istemesi, aktarılanı duyan kişinin kimi zaman kaynağından işitenden daha iyi anlayacağı şeklinde bir açıklama yapması⁵⁷ ve işittiği gibi

54 Buhârî, “İlim”, 26.

55 Buhârî, “Ahbârü’l-âhâd”, 6.

56 Buhârî, “İlim”, 7.

57 Buhârî, “Fiten”, 8.

nakledene övgüde bulunması, dua etmesi⁵⁸, sünnetin yayılması ve örnekliğinin izharının gerektiğinin önemli bir göstergesi kabul edilir.

Bu övgüye layık olma güdüsü ile hadis ilmi müntesipleri, Resûl'e ait manevî mirasın yüklenicisi olmayı vazife bilmiş, yazının ilmi kayıtlamada vazgeçilmez bir araç olmaya başladığı süreç ile de bu sözlü mirası yazıya geçirerek gelecek nesillere ulaşmasını sağlamayı görev edinmiştir.

11.1. Hadis Âlimlerinin Sünnet Üzerine Çalışmaları

Sünnetin hadis âlimleri nezdindeki tartışmasız otoritesinin çağlara iletilmesi bir yana, tarihi süreçte karşılaşılan, hadisleri ve sünneti bir delil olarak kabul etmeyen grupların varlığı, hadis ulemasında bir sünnet savunuculuğunu devreye sokmuş, sünnetin bilinmesinin yanı sıra sünnetin delil değerinin ilan edilmesi gayesiyle aksiyon alınarak çeşitli eserler vücuda getirilmeye başlanmıştır.

Bu niyet ile sünnetin tespitine, sünneti anlamaya, sünneti savunmaya yönelik hadis kitapları kaleme alınmıştır. Bu çalışmalarda yer yer bir ideoloji savunusu hâkim olabilmiş; sünnetin otoritesinin gözler önüne serilmesi amacı, sünnete yönelik tehdit olarak addedilen fikirlerin ilgası temel gayesine dönüşmüş, sünnetin ne'liğinin tespiti, ikincil sırada hak ettiği değer ve enerjiyi bulamayabilmiştir. Bu anlamda reddiye edebiyatının daha geniş yer tuttuğu görülmektedir.

Temel hadis kitapları sünnet bilgisinin derlenmesine matuf çalışmalar olarak görülebilir. Fıkîh yönüyle öne çıkan *Musannef* ve *Sünen* türleri ile daha geniş mahiyetteki *Câmiî* türü eserler hicri 2. asır itibari ile küçük hacimli risaleler, cüzler olmaktan çıkarak ileri düzeyde bir külliyatın temellerini oluşturmuştur. Hadisleri bir konu başlığı altında zikretmekten kaçınan, belki de anlam ufkunu uzatmak adına bir gayretin ürünü olduğunu düşünebileceğimiz râvilerine göre tasnifin ürünü *Müsned* ve *Mu'cem*'ler de hadis ve sünnetin tespitinde karşımıza çıkan temel çalışmalardır.

58 Tirmizi, "İlim", 7.

11.2. Sünnete İttibâda Bir Yöntem: Erbaûn ve Kitabü's-Sünne Yazıcılığı

Sünnete bağlılık ve sünnet üzere yaşamının, Allah Resûlü'nün öğretisi üzere olmanın bir göstergesi olarak; Hz. Peygamber'in de yönlendirmesi delil alınarak İslâm ilim geleneğinde kırk hadis oluşturma bir ananeye dönüşmüştür.

Kırk hadis eser geleneği, Allah Resûlü'ne izafe edilen bir hadis sebebiyle İslâm eserleri arasında neşet etmiş önemli bir türdür. Rivayette Resûlullah'ın "Her kim din ile ilgili bir meselede kırk hadis öğrenirse, Allah onu kıyamette fakihler ve âlimler zümresinden kılar" buyurduğu aktarılmaktadır.⁵⁹ Senedi zayıf da olsa bu rivayet "faziletli ameller" kabilinden görülerek teberrüken amel edilen ve kırk hadis derlemelerinin kapısını açan bir rivayet olarak karşımıza çıkmaktadır. Resûlullah'ın şefaatine nâil olma, cennete dilediği kapıdan girebilme, şehitler zümresinde haşr edilme şeklindeki çeşitli müjdeler, birçok âlimi kırk hadis derleme hususunda teşvik etmiştir.⁶⁰ Bu meyanda iman, fıkıh, ahlak başta olmak üzere dinin tüm usûl ve furû' alanlarında yüzlerce *Erbaûn* kaleme alınmıştır.⁶¹ İlk kırk hadis eserinin Abdullah b. Mübarek'e (ö.181/797) ait olduğu bilinmektedir.⁶² Tüm bu eserlerde müelliflerin, hadiste yer alan kırk sayısına istinaden *Erbaûn* ismini kullanması bir gelenek halini almıştır.

İslam âlimlerinin hadis ve sünnet üzerine inşa edilen ideal yaşamın bir boyutu olarak İslâm akaid ilkelerini beyan etmek amacıyla vücuda getirdikleri bir diğer tür, *Kitabü's-sünne* eserleridir. Bu eserler ile Allah Resûlü ve ashabının inançta takip ettikleri yol belirlenmeye çalışılmıştır.

İslâm'ın ilk iki asrında "es-sünnetü" ifadesi; Hz. Peygamberin, sahâbe ve ilk nesillerin sözlü ve fiili kararlarını içeren fikhî/hukukî bir konseptte

59 Rivayetin değerlendirmesi hakkında bk. Mustafa Yüceer, "Hadis İlmi Açısından "Men Hafiza" Rivayeti ve Manzum Kırk Hadis Geleneğine Tesiri", *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/2 (2020).

60 M. Yaşar Kandemir, "Kırk Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/470-473.

61 Kâtib Çelebi'nin, tespit ettikleri için bk. *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütübi'l-fünun* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsenna,1941), 1/52-61.

62 Nevevî, kırk hadis müellifi olan âlimlerin isimleri arasında Ebû Abdurrahman es-Sülemî'yi de zikretmektedir. Nevevî, *el-Erbaûne'n-Neveviyye* (Beyrüt: Dâru'l-Minhâc, 2009), 41.

sahipken,⁶³ ilerleyen dönemlerde sapkın düşüncelerden korunmuş kimse-lerin ‘ehl-i sünne’ olarak tabir edilmelerinde de görüldüğü üzere itikadi meselelere tahsis olmuş ve bu anlamıyla bid’atın zıddı kabul edilerek bir sünnet müdafaası esas olmuştur. Bir kişinin sâhibu’l-hâdis oluşu hadis bilgisinin seviyesini; sâhibu’s-sünne oluşu itikadi konularda yetkinliğini ifade etmeye başlamıştır. Böyle bir kullanımla sünnet, hadisin eş anlamlısı değil; bid’atın zıddı olarak değerlendirilmiştir.⁶⁴ Dönem itibariyle yaşanan itikadi tartışmalarda bir sünnet savunusu gerçekleştiren bu başlıklı eserler veya hadis kitaplarının benzer bölümleri hicri 3. asrın yaygın usulünü oluşturmuştur.

Sonuç

Allah Resûlü’nün sözleri, davranışları, onaylamaları ve şahsına ait özelliklerinin bir derlemesi olan hadisler, bu ilme gönül verenler tarafından titizlikle bir araya getirilmiş ve hadis ilminin temelleri atılmıştır. Bu ilmin mensupları öncelikle hadisleri muhafaza etmek, akabinde onları anlamak çabasında olmuşlardır.

Muhaddisler, hadis ilminin temel verisi olarak hadis ve onunla kısmen eş manada görülen sünnetin tayini ve tespitinde titizlikle çalışmışlardır. Bu ilmin teşekkülünde rivayetlerin sıhhatinin tetkiki, Peygamber’e aidiyetinin belirlenmesi öncelikli meseledir. Hadis ve sünnetin ne olduğu sorusu ile işe başlayan hadis disiplini, rivayet malzemesinin saptanması kadar onların muhafazası üzerine de emek vermiştir. Bu kıymetli bilgilerin bir araya getirildiği geniş bir külliyat ortaya çıkmış ve günümüze kadar değerli çalışmalar kaleme alınmıştır.

Hadis ve sünnetin derlenmesi üzerine mülahazaların akabinde bu bilginin mahiyeti hakkında da fikir teatileri yapılmıştır. Hadis peygambere ait

63 Mehmet Emin Özaşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998), 73.

64 Bk. Selahattin Yücel, *Hadis Literatüründe Kitabü’s-Sünne Geleneği* (İstanbul: Mizân Yayınevi, ts.), 7-9.

her tür bilgiyi ifade ederken, bu bilgilerin derûnunda yer alan ve çağlara hitap eden mesaj, değişmez ve her döneme ait olan öz ise sünnet olarak adlandırılmıştır. Sünnetin ne olduğunu tespit kadar, bağlayıcılığı meselesi de önemlidir. Bu noktada Hz. Peygamber'in yapılmasını/takip edilmesini söylediği bir iş için, bunu hangi rol içerisinde ifade ettiğinin iyi kavranması gerekecektir. İbadetler ve kulluk görevleri çerçevesinde mi, kişisel-bireysel mi, belli bir zamana ve zemine ve belli bir muhataba yönelik olan, yönlendirme hatta tavsiye mi olduğu iyi idrak edilmelidir. Bu bağlamda oruç, hac, zekât ve diğer ibadetlerdeki açıklamaları dışında; tıp, ticaret, eğitim, ziraat, yönetim, sanat alanındaki açıklamaları farklı değerlendirilmiştir.

Bu ilmin mensupları, hadislerin muhafazası ve kendilerinden sonra gelecek olan nesillere sağlıklı bir şekilde intikali için mesai harcamışlar, sünnet verisi ile iştiğal etmenin seçilmiş bir gurup için ayrıcalıklı bir uğraşı olduğunun hazzına varmışlardır. Bu anlayış, Allah Resûlü'ne nispet edilen her bir haberin önemini daha da arttırmış ve bu ilmin bünyesinde hadislerin anlaşılmasından şerh çalışmalarına; hadislerin yüklenicisi râvilerin tanıtılmasından isnad bilgisinin ehemmiyetine; rivayetlerde geçen lafızların anlaşılmasından, hüküm çıkarılmasına kadar, tüm İslâmî ilim taliplilerinin başvuru malzemesi olarak kabul edeceği tarihi birer vesika hükmünde birçok çalışmaya imza atılmasını sağlamıştır.

Allah Resûlü'nün çağlara hitap eden yol göstericiliği anlamına gelen; etkin, dinamik, özgün bir rehberlik olan nebevî sünnet, asırlar boyunca hadis ilmine gönül vermiş talebelerin/taliplerin kaleminde barınmış ve İslâm dininin ikinci temel kaynağı olarak varlığını ve değerini sürdürmüştür.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvut. y.y. Müessesetu'r-Risale, 2001.
- Akman, Mustafa. *Hadis-Sünnet ilişkisi ve Toplumun Algısı*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2011.
- Aktepe, İsak Emin. *Erken Dönem İslâm Hukukçularının Sünnet Anlayışı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.
- Bilgen, Osman. *Hadis'te Tarih, Tarih'te Hadis*. İzmir: Akademi Yayınları, 2010.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Zühêyr b. Nasr. y.y: Dâru Tavki'n- Necât, 1422H.
- Çelik, Ali. *Sünnetin Aktüel Değeri*. Y.y. Kitap Neşriyat, ts.
- Ertürk, Mustafa. *Nebevî Sünnetin Gerçekliğinde Hadis ve Sünnet Çözümlenmeleri*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.
- Ertürk, Mustafa. *Sünnetin Güncelleştirilmesine Doğru*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2005.
- Erul, Bünyamin. *Hadis Tetkikleri*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Görmez, Mehmet. "Ulûmü'l-hadîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/130-132, İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Guraya, Muhammed Yusuf. *Sünnetin Neliği Sorununa Metodik Bir Yaklaşım*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999.
- Gürler, Kadir. *Hadis ve Sünnet Anlayışımız*. Ankara: Ay Yayınları, 2017.
- Hatib el-Bağdadî. *Takyîdü'l-ilm*. Beyrût: İhyâu Sünnetü'n-Nebeviyye. ts.
- Himyerî, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. nşr. Mustafa es-Sakkâ vd. Mısır: Mektebetü Mustafa el-Babî'l-Halebî, 1955.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, ts.

- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd el-Basrî. *et-Tabakât*. Beyrut: Dâru Sadr, 1968.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*. nşr. Adil Ahmed er-Rufâî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1996.
- Kandemir, M. Yaşar. "Kırk Hadis. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/470-473. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kâtib Çelebî. *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütübi'l-fünun*. Bağdat: Mektebetü'l-Müsenna, 1941.
- Kızıllı, Fatma. "Oryantalistlerin Akademik Hadis Araştırmaları: Ana Eğilimler, Yerleşik Kabuller ve Temel İddialar". *Hadis ve Siyer Araştırmaları*. 2019.
- Hamidullah, Muhammed. *Vesâiku's-siyâsiyye*. çev: Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitabevi Yayınları, ts.
- Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *el-Erbaûne'n-Neveviyye*. Beyrût: Dâru'l-Minhâc, 2009.
- Özafşar, Mehmet Emin. *Hadisi Yeniden Düşünmek*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998.
- Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman. *Sünnetin Dindeki Yeri*. çev. Ali Kaya, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2017.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Muhammed Fuâd Abdülbâki. Mısır: Şirketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bânî, 1975.
- Tunçer, Mustafa. *Muvâfakât-ı Sahâbe: Beşerî Düşüncenin Vahiyle Örtüşmesi*, Yayın Yeri: Ensar Neşriyat, 2021.
- Yüceer, Mustafa. "Hadis İlmi Açısından "Men Hafıza" Rivâyeti ve Manzum Kırk Hadis Geleneğine Tesiri", *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi*. 6/2 (2020), 931-970.

Yücel, Ahmet. “Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16-17 (1999), 91-121.

Yücel, Selahattin. *Hadis Literatüründe Kitabü's-Sünne Geleneği*. İstanbul: Mizân Yayınevi, ts.

Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah. *Bahru'l-muhît fi usûli'l-fıkh*. y.y.: Dâru'l-Kütübî: 1994.

TEFSİR İLMİ AÇISINDAN SÜNNETE BAKIŞ

Mustafa TUNÇER*

Giriş

Kur'ân-ı Kerim, inanç ve ibadet açısından yaşayış tarzını şekillendirmek üzere Yüce Allah'ın insanlara gönderdiği bir kitaptır. Şüphesiz bu kitabın temel hedefi insanların hidayet bulmalarını, öğüt almalarını ve yanlış düşmemelerini temin etmektir. Semavi kitapların sonuncusu olan bu kutsal kitap, nüzulünden itibaren kıyamete kadar gelecek insanların dünya ve ahiret mutluluğunu hedef almış, bu çerçevede doğru yolu göstermeyi gaye edinmiştir. İnsanların günlük, aylık, yıllık hatta ömür boyu ferdi ya da sosyal planda tüm hareketlerine yön vermeyi esas almış; itikadî, ahlâkî ve hukukî işlerini programlamıştır. İşte bu özellikleri haiz veciz bir kitabın ya sahibi ya da sahibinin yetki verdiği kişilerce beyan edilmesi tabii ve zaruridir. Bu denli önemi haiz bu kutsal metnin anlaşılabilmesi Kur'ân'ın kendi ifadesiyle fikrî bir gayreti gerektirir. Öyle ki Yüce Allah onun anlaşılmasına dair bir çaba içerisinde olmayanları düşünüp öğüt almamaları sebebiyle kalplerinin üzerinde kilitler olan kişiler olarak tarif eder.¹

İslam dininin iki temel unsurundan birincisi Kur'ân; ikincisi de Kur'ân'ın açıklaması olan sünnettir. Bu yüzden Kur'ân ile sünnet arasında son derece güçlü bir bağ vardır. Son din olarak gönderilen İslâm'ın Kur'ân ve sünnetten oluşması Resûlullah'ın (sav) Kur'ân'ı açıklaması konusundaki değerini bir kat daha güçlü hale getirmektedir. Kur'ân'ın anlaşılmasının

* Doç. Dr. Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1 “Kur'ân'ı okuyup düşünmezler mi? Yoksa kalpler üzerinde kilitleri mi var?” (Muhammed 47/24).

daki zincirin en önemli halkasını oluşturan sünnet devre dışı bırakıldığında ondan sonraki halkaların hiçbir kıymeti harbiyesi kalmayacaktır. Resûlullah'tan sonra Kur'ân'ın anlaşılmasına dair gerçekleştirilen tefsir faaliyetlerinin özü de esasında onun sünnetine dayalıdır. Bu itibarla Resûlullah'tan sonra gelen nesiller onu ne kadar iyi anlarlar ise Kur'ân da o denli iyi anlaşılacak olmaktadır.

Kur'ân, İslâm dininin ana unsuru olduğu gibi İslâmî ilimlerin de temel kaynağıdır. Yüce Allah Kur'ân'a uyma ve belirlediği çerçeveye doğrultusunda hareket etme açısından hem nebisi Hz. Muhammed'i hem de muhatapları olan inananları birçok âyette ikaz etmiştir.² Kur'ân ayrıca insanlığa gönderilen son ilahî mesaj olması dolayısıyla da uyulması/tabii olunması gereken bir kitaptır.

Tefsir ilmi Kur'ân'ı konu edinmesi itibariyle diğer İslâmî ilimler arasında özgül ağırlığı fazla olan bir ilim dalıdır. Bu yüzden tefsir ilmi gerek önemi gerek tahsili açısından hatırı sayılır bir değere sahiptir. Öyle ki İmam Suyûfî (ö. 911/1505) tefsir ilmini öğrenmenin farz olduğu konusunda âlimlerin icma ettiğini, Ragıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) de gerek konusu, maksadı gerekse insanların ona ihtiyacı olması sebebiyle ilimlerin en şerefli olduğunu ifade etmektedir.³ Kur'ân'ın yüksek değerdeki bu önemi dolayısıyla Allah, elçisine gönderdiği vahyi tebliğ etmesinin⁴ yanı sıra tebyîn (açıklama) görevini de şu şekilde bildirmiştir: *“İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklamaları için ve (ola ki üzerinde) düşünürler diye sana da uyarıcı kitabı indirdik.”*⁵ Onun Kur'ân'ı açıklamakla Allah tarafından görevlendirilmiş olması yapacağı açıklamaların da daha anlamlı olmasını sağlamaktadır.

Yüce Allah her topluma, o toplumun konuştuğu lisan ile konuşan bir elçi göndermiştir. *“İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gön-*

2 Bk. el-En'am 6/50, 106, 155; el-A'râf 7/3, 157; Lokman 31/21; el-Ahzâb 32/2; el-Ahkâf 46/9.

3 Celâleddin es-Suyûfî, *el-İtkân fi ulûmi'l Kur'ân*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1369/2008), 762.

4 Resûlullah öncelikle Allah'tan aldığı ve insanlara ulaştırmakla sorumlu olduğu ilahi vahyi herhangi bir tahrife uğratmadan tebliğ etmekle görevlendirilmiştir. *“Peygamberin görevi, tebliğ etmekten ibarettir.”* (el-Mâide 5/99. Ayrıca bk. en-Nahl 16/35; el-Mâide 5/67, 92.) gibi âyetlerde de belirtildiği üzere peygamberin ilk görevi aldığı mesajı muhataplarına ulaştırmaktır.

5 en-Nahl 16/44.

derdik ki onlara açık açık anlatsın."⁶ Bu ve benzeri âyetler dikkate alındığında Resûlullah'ın vahyi tebliğ etmesinin yanında onu açıklamak ve öğretmekle de sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan Resûlullah'ın Kur'ân'ı tebyîn etmesinin yanı sıra Yüce Allah inananlara onun âyetlerini düşünme ve onu anlama vazifesi vermiştir. "*Bu bir mübarek kitaptır ki onu sana, insanlar âyetleri üzerinde iyice düşünsünler, akıl iz'an sahipleri ondan dersler, öğütler alsınlar diye indirdik.*"⁷

Sünnet, Yüce Allah'ın insanları aydınlatmak üzere gönderdiği son ilahî mesajın Hz. Peygamber tarafından ortaya konulmuş evrensel nitelikteki açılımıdır. Resûlullah'ın sünnetinin Kur'ân'ın bir açılımı olduğunu gösteren şu ayetteki örnek dikkat çekicidir. Kur'ân'da Yüce Allah süt emzirme konusunda "*Anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşin kızları, kız kardeşin kızları, sizi emziren anneleriniz, süt bacılarınız, eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Eğer onlarla birleşmiş değilseniz (nikâh ortadan kalktığında) kızlarını almanızda size bir sakınca yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı.*"⁸ buyurmaktadır. Resûlullah ise "*Muhakkak ki Allah nesep yönünden haram saydığını süt emme yüzünden de haram saymıştır.*"⁹ şeklinde ifade etmek suretiyle nesebe göre kiminle evlenmek haram kılınmışsa süt emzirme dolayısıyla da o kişilerle evlenmenin haram olacağını bildirmiş ve bu şekilde hala, teyze, erkek kardeş kızı, kız kardeş kızı gibi kişilerin hükmünü Kur'ân'da geçen iki grubun hükmüne katmıştır.

Kur'ân'ın, Müslümanların yanı sıra farklı coğrafya ve kültürdeki insan ve toplumları Resûl-i Ekrem'i takip etmeye, onu kendilerine örnek almaya davet etmiş olması,¹⁰ onun sünnetinin tüm insanlığa birden model

6 İbrahim 14/4.

7 Sâd 38/29. Ayrıca bk. en-Nisâ 4/82; Muhammed 47/24; el-Müminûn 23/68.

8 en-Nisâ 4/23.

9 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 2/68.

10 "*Biz seni sadece müjdeleyici ve uyarıcı olarak bütün insanlara gönderdik; fakat insanların çoğu bunu anlamıyorlar.*" (Sebe' 34/28)

olacak bir zenginliğe sahip olmasındandır. Bu itibarla sünnetin de Kur'ân gibi evrensel özelliği söz konusudur.

Resûlullah'ın Kur'ân âyetlerinin anlam ve uygulamasına dair tüm söz ve fiilleri sahâbe ve sonraki nesiller için doğal olarak bir tefsir kaynağı sayılmaktadır. Çünkü vahiy ortamını bilmeyen bir okuyucu herhangi bir âyetin Resûlullah tarafından nasıl anlaşıldığını ya da uygulandığını öğrendiğinde o âyetin anlamını da öğrenmiş olacaktır. Aynı şey sahâbe nesli için de söylenebilir. Zira sahâbe neslinden sonra yaşayan herhangi bir kişi, bir âyetin sahâbe tarafından nasıl anlaşılmış ve uygulanmış olduğunu öğrendiği zaman o âyetin anlamını da öğrenmiş olacaktır. Bu açıdan Resûlullah'ın Kur'ân âyetlerinin açıklanması ve uygulamasına ilişkin söz ve fiilleri, Kur'ân'ın doğrudan muhatabı olmayan insanlar için tefsir kaynağıdır.¹¹ Bu yönüyle onun tefsiri büyük önem arz etmektedir.

Kur'ân'ı anlama eylemi olarak kısaca tanımlanabilecek tefsir faaliyeti, Hz. Muhammed hayatta iken bizzat kendisi tarafından başlatılmıştır. O, Yüce Allah'ın çeşitli âyetlerde kendisine verdiği *beyan* görevi dolayısıyla âyetlerin muhtevasını anlatmış, anlaşılması zor olan hususları açıklamıştır. Söz konusu bu açıklamaları kimi zaman âyetleri okuması, kimi zaman sahâbeye soru sorması, kimi zaman da sahâbenin kendisine soru sorması suretiyle yapmıştır.

Tefekkür ve tedebbür edilmesi için Yüce Allah'ın indirdiği Kur'ân'ın gerektiği şekilde tefsir edilmesi diğer kitapların tefsir edilmesinden veya açıklanmasından farklılık arz eder. Zira tefsir, Hz. Muhammed'e indirilen kutsal vahyin muradını keşfetme çabasıdır. Söz konusu vahyin (Kur'ân'ın) doğru anlaşılabilmesinde öncelik yine bizzat Kur'ân'a aittir. Kur'ân'dan sonra vahyin açıklanması ve muradının keşfedilmesi Hz. Peygamber'e kalmaktadır. Bu çalışmada Resûlullah'ın Kur'ân'ın tebyîn edilmesi/açıklanması konusundaki hadisler irdelenecektir.

Kur'ân tefsirinin ikinci temel kaynağı olan sünnet Resûlullah'ın sözleri, fiilleri ve takrirleridir.¹² Kavli, fiilî ve takrirî şeklinde üçlü taksim olarak

11 Muhammed Coşkun, *Tefsirin İlk Çağları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2019), 55-56.

12 Takrir: Resûlullah'ın yanında bir sözün söylenmesi veya bir fiilin gerçekleştirilmesi durumunda onun bu söz ya da fiilî yahut başka bir yerde yapıp da kendisine aktarılan şeyi onaylaması

incelenen sünnetin ayrı ayrı hepsinin beyan değerinin aynı güçte olmadığı, her birinin manaya delaleti ve beyan gücünün diğerinkinden farklı olduğu görülür. Ancak peygamber sıfatıyla ortaya konulan evrensel özellikteki sünnet, hüküm vazetme ve beyan değeri yönünden bağlayıcıdır.¹³

Hadis literatüründe zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılan sünnet ve hadis kavramlarını biz de çoğu yerde sünnet; kısmen de hadis olarak kullanacağız.

Bu çalışmada Kur'ân'ın anlaşılmasında sünnetin rolü ve önemi, İslâm dininin hayata tatbikinde Kur'ân'dan sonra ikinci temel kaynak oluşu, Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın ne kadarını tefsir ettiği ve onun Kur'ân'ı tefsir etme yöntemleri noktasındaki esaslar incelenmeye çalışılacaktır.

1. Tefsirin İki Kaynağı: Kur'ân ve Sünnet

Kur'ân ve Sünnet dini hayatın şekillenmesinde birbirinden ayrılması mümkün olmayan iki temel kaynaktır. Bu itibarla herhangi bir olayı izah ederken veya hükmünü belirlerken her iki kaynağa da mutlaka müracaat edilmelidir. Aksi halde konu hakkında eksik değerlendirmeler yapıp yanlış sonuçlara varılabilir.

Sünnet, dini yaşayışın görüntüsü konumundadır. Bu yüzden sünnetten uzak bir anlayışı ortaya koymak mümkün değildir. Bu itibarla ilimlerin tedvin döneminden itibaren İslâm âlimleri sünneti, hayatın hemen her alanı ile ilgili temel esasların belirlenmesinde Kur'ân'ın peşi sıra ikinci kaynak olarak görmüşlerdir. Kur'ân âyetlerinin açıklanması konusu da bu alanlardan birisidir.

Kur'ân İslâm'ın temeli ve anayasası hükmünde iken, sünnet bu temel ve anayasanın yorumu ve detaylı şeklidir. Şu hâlde sünnet Kur'ân'ın teori açısından bir beyanı, pratik açısından ise bir uygulaması mahiyetindedir. Bu nedenle ne beyanın beyan edilenle çelişmesi ne de fer'in asılla zıt düş-

demektir. (Bk. Halit Özkan, "Takrir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/469-471.)

13 Adem Yerinde, "Hz. Peygamber'in Beyan Görevi, Sünnetsiz Din Yorumunun Keyfiligi", *İslâm ve Yorum Temel Tartışmalar, İmkanlar ve Sorunlar*, ed. Abdurrahman Ateş v.dğr. (Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017), 506.

mesi mümkündür. Sünnet sürekli Kur'ân'ın yörüngesinde hareket eder, onun dışına çıkmaz. Bu yüzden Kur'ân'ın muhkem âyetlerine ve onun açık belgelerine ters düşecek sahih ve sabit hiçbir sünnet varit olmamıştır. Eğer bu çeşit bir sünnetin varlığı söz konusu ise bu durumda ya sünnetin sıhha-tinden şüphe edilir ya anlayışımızın doğru olmadığı veyahut da çelişkinin hakiki değil vehmi olduğu düşünülür.¹⁴

1.1. Kur'ân'ın Kur'ân'ı Tefsir Ettiği Örnekler

Şu bir hakikattir ki, Kur'ân tefsirinin en sağlam kaynağı Kur'ân'dır. Yüce Allah “*Sonra onu anlatmak elbette bize aittir.*”¹⁵ ifadesi ile Kur'ân'ın bazı âyetlerinin diğer bazı âyetlerini beyan ettiğini bildirmektedir. Şayet Allah, Kur'ân'ın herhangi âyetinde belirttiği bir hususun maksadını başka bir âyette belirtmişse elbette bizler için bu en güvenilir bir tefsir olmaktadır. Zira âyetlerin sübutu kesin olup tevatüren bize naklolunmuşlardır. İslâm âlimleri Kur'ân'ın, bazı âyetlerde kısmen kapalı veya özet olarak anlattığı konuları daha açık; bazı âyetlerde mutlak bildirdiği hususları başka âyetlerde mukayyed olarak belirtmesinin en güvenilir ve birincil kaynağı olduğu noktasında hiç şüphe duymazlar. Bazen Kur'ân bir âyette özet olarak anlattığı konuyu başka bir âyette daha geniş bir şekilde açıklamaktadır. Örneğin Kehf sûresinde “*Hani biz meleklere, “Âdem'e secde edin” demiş-tik; İblis'ten başka hepsi secde ettiler. O cinlerdendi, rabbinin emrinden dışarı çıktı.*”¹⁶ şeklinde nispeten özlü anlatılan Hz. Âdem ile İblis kıssası Bakara sûresinin 34.-36. âyetlerinde onun gerek Âdem ve eşini kandırması gerekse ikisinin cennetten kovulmasına kadar olan süreç daha geniş bir şekilde anlatılmaktadır.

Kur'ân'da bazen mutlak olarak anlatılan bir konu başka yerde mukayyed halde açıklığa kavuşturulmaktadır. Mesela Mâide sûresinin “*Mur-dar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hay-vanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yırtıcıların*

14 Yusuf el-Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Bünyamin Erul (İstanbul: Nida Yayınları, 2011), 84.

15 el-Kıyâme 75/19.

16 el-Kehf 18/50.

yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşmanız size haram kılındı."¹⁷ âyetinde sadece kanın haramlığından bahsedilmiş ancak En'âm sûresinde "De ki: "Bana vah-yedilende, murdar et (meyte) veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pisli-ğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey bulamıyorum."¹⁸ denilerek hangi tür kanın haram olduğu sınırlandırılmıştır.

Yine Fâtiha sûresinin 4. âyetinde yer alan "din/ceza günü" ifadesi-nin açılımı İnfîtâr sûresinde şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: "Ceza günü nedir bilir misin? Evet, ceza günü nedir bilir misin? O gün hiç kimsenin başkası için bir şey yapması elinden gelmez. O gün hüküm yalnız Allah'ındır."¹⁹

Görüldüğü üzere Kur'an tefsirinin en güvenilir tefsiri yine Kur'an tarafından yapılmıştır. Elbette yukarıda verilen örneklerin çok daha fazlası Kur'an'da yer almaktadır. Ancak asıl konumuz Resûlullah'ın Kur'an'ı tefsir etme usulü olduğu için bu örneklerle yetinip onun Kur'an tefsirine dair örneklerle geçmek istiyoruz.

1.2. Sünnetin Kur'an'ı Tefsir Ettiği Örnekler

Kur'an'da miras, talak, kısmen nikâh gibi konular dışında diğer ah-kâm âyetlerine ilişkin teferruatlı açıklamalar yapılmamıştır. Öyle anlaşı-lıyor ki Yüce Allah bu konulara dair geniş açıklamaları Hz. Peygamber'e bırakmıştır. O da hem sözlü hem de fiili olarak âyetleri açıklama görevini yerine getirmiştir.

Esasında Kur'an tefsirinde hadis/sünnet ile âyet birbirini destek-ler mahiyette hareket etmektedirler. Örneğin cuma namazının farzîyetini bildiren âyet²⁰, öğle vaktinde kılınacak cuma namazından değil, o günün herhangi bir vakit namazından söz etmektedir. Oysa bu namazın öğle vak-tinde kılınacağı sünnetle sübut bulmuştur. Benzer şekilde bazı âyetlerde

17 el-Mâide 5/3.

18 el-En'âm 6/145.

19 el-İnfîtâr 82/17-19.

20 "Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun ve alışveriş-i bırakın." (el-Cuma 62/10)

Kâbe'den²¹, *Makam-ı İbrahim*'den²² Safa ile Merve arasında yapılması gereken *sa'y*'den²³ söz edilmekte ancak belirtilen bu mekânların neresi olduğu açıklanmamakta, ayrıca ihramın ne olduğu,²⁴ haccın hangi aylarda yapılması gerektiği²⁵ ifade edilmemektedir. Bütün bu konulara dair teferuatlı izahlar Resûl-i Ekrem tarafından yapılmaktadır.

Her ne kadar Resûlullah'ın Kur'ân tefsiri için açıkça belirlediği bir yöntemi olmamışsa bile onun, zaman zaman Kur'ân âyetlerinin sözlü olarak tefsir ettiği veya uygulamaları ile yapılış şekillerini gösterdiği bir hakikattir.²⁶ Şu hâlde onun sadece bazı âyetlere açıklık getirmesi tefsir sayılmamalıdır, aynı zamanda uygulamaya yönelik olan vahiyleri bizzat yaparak-yaşayarak göstermesinin de tefsir sayılması gerekir.

Biz bu çalışmada daha çok Hz. Peygamber'in hadisleri (sözlü sünnet) ile Kur'ân'ın tefsir edilmesi esası üzerine odaklandığımız için diğer başlıklarda bu konu daha detaylı anlatılacaktır. Burada Resûlullah'ın fiili sünnetinin tefsir değeri üzerinde daha çok durulacaktır.

Fiil, maksadın izah edilmesinde bir beyan aracıdır. Resûl-i Ekrem şeriatı açıklamakla görevlendirildiği için o, görevini kavli (sözlü) sünnet ile yerine getirdiği gibi dinin özellikle pratiğe yönelik olan hususlarını da fiilleri ile açıklığa kavuşturmuştur. Bu açıdan fiilî sünnetle beyanın bütün türlerinin gerçekleştiği söylenebilir. Hadis kitaplarında sözlü sünnetten ziyade fiilî sünnet örneklerinin bulunması ve hüküm istinbatında (çıkarmında) kullanılan sünnetin çoğunlukla fiilî olması bunu göstermektedir.²⁷

21 Âl-i İmrân 3/96-97.

22 Âl-i İmrân 3/97.

23 el-Bakara 2/158.

24 el-Mâide 5/1, 2, 95-96.

25 el-Bakara 2/167.

26 Hüseyin Çelik - Osman Eyüpoğlu, "Vahiy Bağlamında Kur'ân-Sünnet İlişkisi", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/4 (2016), 5-64. Kur'ân'ın sünnet ile uyumu bizi Kur'ân'ın sosyokültürel koşullarla uyumuna da götürür. Bk. Osman Eyüpoğlu - Mehmet Okuyan, "Kur'ân'ın Sosyo-Kültürel Koşulları Dikkate Alışı: Ma'rûf Kavramı Örneği", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26-27 (2008), 175-213.

27 Adem Yerinde, *Sünnetin Niteliği ve Dindeki Yerine Dair Tartışmalar* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023) 187.

Resûlullah'ın fiilî sünneti daha çok şu açılardan beyan değeri taşımaktadır:

1. Resûlullah'ın "Benim bu yaptığım ve yapacağım, şu âyetin beyanıdır." şeklinde doğrudan bildirmesi. Örneğin Ammâr b. Yâsir'e (ö. 37/657) teyemmümü öğretirken "şöyle yapman gerekliydi" dedikten sonra ellerini toprağa vurarak önce sağ, sonra sol kolunu ve yüzünü mesh etmesinin teyemmüm âyetinin bir açıklaması olduğu bu şekilde anlaşılmıştır.

2. Allah Resûlü ihtiyaç anında daha önce açıklamadığı mücmel bir ifadenin beyanı olmaya uygun bir eylemde bulunursa onun bu eylemi, mücmel ifadenin izahı olur. Söz gelimi bir hırsızın elini bilekten kesmesi, hırsızın elinin kesilmesi gerektiğini bildiren âyette²⁸ elin nereden kesileceğini beyan anlamına gelmektedir.

3. Resûlullah'ın bazı fiillerinin belli âyet ve hükümlerin fiilî beyanı olduğu hususunda âlimler görüş birliğine varmışlardır. Meselâ namaz, zekât, oruç, hac gibi ibadetlerin pratiği bu şekildedir.²⁹

Beyan özelliği bulunan fiilî bir sünnet beyan ettiği vahyin hükmüne göre değerlendirilir. Örneğin "namazı kılın" gibi uyulması zorunlu bir âyetin izahı niteliği taşıyan fiilî sünnet bağlayıcıdır. Eğer fiilî sünnet yapılması mendub veya mubah olan bir konuya delalet ediyorsa o sünnete uymak da mendub veya mubah olur. Âlimlerin üzerinde ihtilafa düştükleri konular; Resûlullah'ın fiilleri, anlamı ve maksadı tam belli olmayan fiillerdir.³⁰

Fiilî sünnet, beyan değeri bakımından farklı şekillerde incelenebilir. Resûlullah'ın bütün fiilleri ümmeti için aynı değerle telakki edilmez. Özellikle dinî bir hükmü açıklama saadetinde gelen sünnet bağlayıcıdır. Bunun dışındaki sünnetler ise numune-i imtisal olması bakımından bir değer ifade etse de bağlayıcılığı söz konusu değildir. Bu açıdan her fiilî sünnet kendi bağlamında ele alınıp incelenmelidir. Meselâ Müslümanlara yönelik "Medine humması onları mahvetmiş" gibi ifadeler kullananlara; güçlü ve zinde olduklarını sergilemek için Resûl-i Ekrem'in tavaf sırasında

28 "Hırsızlık eden erkek ve hırsızlık eden kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah'tan bir ibret olarak ellerini kesin." (el-Mâide 5/38)

29 Yerinde, *Sünnetin Niteliği ve Dindeki Yerine Dair Tartışmalar*, 188.

30 Yerinde, *Sünnetin Niteliği ve Dindeki Yerine Dair Tartışmalar*, 193.

reml yapması, aralarında İbn Abbas'ın da bulunduğu kişilerce fiilin ardındaki sebebe bakılarak tavafın evrensel bir sünneti olarak görülmemiştir.³¹

Kısaca ifade etmek gerekirse Resûlullah, Kur'ân'ı anlatma yerine daha çok içeriğini yaşayarak öğretmeyi tercih etmiştir.³² İbadetten muamelata, eğitimden ahlaka varıncaya kadar hayatın her alanını kapsayan sünnet, esasında Kur'ân'ın hayata geçirilmesi demektir. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in tefsirini sadece hadis külliyyatının tefsir bölümlerinde aramak doğru olmasa gerektir. Bilakis Resûlullah'ın tefsir anlayışı onun bütün sünnet ve siretinde aranmalıdır. Bu tefsir, davranışlarla ortaya konulan ve hal ile sergilenen fiilî bir tefsir olup bunun pek çok tezahürünü ibadette, insanî ilişkilerde, savaş ve barış gibi hayatın her alanında görmek mümkündür. Bu nedenle Allah ile her zaman irtibat halinde bulunan Resûlullah'ın Kur'ân'ı anlama ve açıklama konusunda en yetkili merci olduğunda ve müminlerin onun sözlü ve fiilî açıklamalarına sarılmaları gerektiği konusunda bir şüphe yoktur.³³

Yukarıda da kısaca temas edildiği üzere şekil bakımından sünnetin üçüncü çeşidi olan takrirî sünnetin de beyan değerinin olup olmadığını kısaca irdelemek gerekir. Şüphesiz Resûl-i Ekrem'in söz ve fiilleri dışında onayladığı veya onaylamadığı hususların da Kur'ân tefsiri açısından hatırı sayılır bir kıymete sahip olduğu aşikârdır. Söz gelimi Amr b. Âs'ın bir gazvede fırtınalı bir gecede ihtilam olduğunda "*Kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.*"³⁴ âyeti dolayısıyla hasta olup ölmekten korktuğu için soğuk suyla gusletmediğini ve teyemmümle abdest alarak cemaate sabah namazını kıldırıldığını öğrenince Hz. Peygamber'in bu duruma tebessüm etmesi³⁵ Kur'ân âyetini tefsir eder nitelikte takrirî bir sünnettir.³⁶

31 Yerinde, *Sünnetin Niteliği ve Dindeki Yerine Dair Tartışmalar*, 193-194.

32 Resûlullah'ın çeşitli konulardaki öğreticiliğine dair örnekler için bk. Ali Yılmaz, *Didaktik Bir Bakış Açısıyla Hz. Muhammed* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2019).

33 Bünyamin Erul, "Sünnet ve Hadisin İlahî Kaynakları", *Kur'ân Sünnet İlişkisi*, ed. Bünyamin Erul (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020), 208.

34 en-Nisâ 4/29.

35 Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Tahâret", 126.

36 Resûlullah'ın takrirleri de kendi içerisinde birkaç şıkta mütalaa edilebilir. Birinci şıkki ve en

Netice itibariyle gerek Kur'ân'da Yüce Allah gerekse elçisi Hz. Peygamber özellikle o dönemde yaşayan insanların ihtiyaçlarını karşılayacak oranda konuları beyan etmişlerdir. Bu itibarla Kur'ân ve sünnetin tebyîn ettiği hususların ilahi iradenin arzulanacağı oranda gerçekleştiği, beşerin dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayacak kadar ana konuların ve küllî kaidele-
rin vazedildiği söylenebilir.

2. “Kur'ân Bize Yeter” Söylemi

On dokuzuncu yüzyılda Müslümanların düştükleri geri kalmışlıktan kurtulmaları ve ihtişamlı günlere geri dönmenin özlemiyle öncelikle Hindistan'da başlayıp oradan dünyaya nüfuz eden Kur'ân etrafında kenetlenilmesi gerektiği fikri yayılmaya başladı. Hz. Muhammed'in hadislerinin devre dışı bırakılıp “Kur'ân bize yeter” düsturuyla sadece Kur'ân etrafında toplanmayı hedef alan bu fikir, hatırı sayılır bir taraftar toplamaya başladı ve İslâm dünyasının kimi bölgelerinde yankı buldu. İlk olarak Abdullah Çekrâlevî (ö. 1895) ve Ahmedüddin Emritserî (ö. 1936) tarafından dillendirilen bu fikir sahiplerinin İslâmî ilimlerde derinleşmemiş ve bu yüzden de hadis özelinde şer'i ilimlerin ne anlama geldiğini tam kavrayamamış kişiler oldukları anlaşılmaktadır.³⁷ Bir başka ifadeyle bu görüşü savunan-

kuvvetlisi Resûlullah'ın bir fiili veya sahibini övmesidir. Örneğin Resûlullah bir keresinde “Eş'ariler evlerindeyken ya da bir savaş sırasında erzakları azaldığında yanlarındaki her şeyi bir bezin üzerinde birleştirirler ve daha sonradan da onları eşit bir şekilde kendi aralarında paylaşırlar. İşte onlar benden, ben de onlardanım.” buyurmuştur. (Bk. İbn Hanbel, *el-Müsned*, 5/236, 242.) İkincisi, Resûlullah'ın bir davranışın yapılmasına bizzat yardımcı olmasıdır. Örneğin bir mescitte eğlenen Habeşilere daha rahat bakabilmesi için eşi Hz. Âişe'ye yardımcı olmuştur. (Bk. Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhâri* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), “İdeyn”, 25, Cihâd”, 79; Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), “İdeyn”, 17, 21-22. Üçüncüsü, onun bir söz veya eylemden dolayı sevinmesidir. Örneğin Bilâl-i Habeşî'nin ezana “الصلاة خير من النوم” (Namaz uykudan daha hayırlıdır) ifadesini ilave etmesi üzerine Resûlullah bu davranışı memnuniyetle karşılamıştır. (Bk. Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru Sadır, 1968/1388), 1/248.) Dördüncüsü ve son kademesi ise Resûlullah'ın memnuniyetini veya memnuniyetsizliğini göstermeyen mücerred takrirleridir. Resûlullah, yanlış bir söz veya eylem karşısında susmayacağı için bu tür takririn de delil teşkil ettiği kabul edilmektedir. (Bk. Yerinde, *Sünnetin Niteliği ve Dindeki Yerine Dair Tartışmalar*, 205-207.) Resûlullah'ın takrirî sünnet çerçevesinde kimi zaman ashabını görüş bildirmeye yönelik teşvik ettiğini burada hatırlatmak gerekir. Nitekim Resûlullah, Amr b. Âs'a kavgalı iki kişi arasında “Senin hüküm vermeni bekliyorum” dediğinde Amr “Onlar hakkında hüküm verdiğimde bana ne karşılık var?” cevabını verdi. Bunun üzerine Resûlullah, “Şayet verdiğin hükümde isabet edersen on ecrin olur, ancak içtihadında hata edersen bir ecrin olur.” buyurdu. (İbn Hanbel, *el-Müsned*, 4/205. Ayrıca bk. Buhârî, “İ'tisâm”, 21; Müslim, “Akdiye”, 15.)

37 Enbiya Yıldırım, *Kur'ân Bize Yeter Söylemi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 1-5.

lara göre Kur'ân'ın söyledikleri herkesçe anlaşılmakta ve tüm meseleleri çözecek kapasitededir. Bu nedenle sünnete ihtiyaç kalmamaktadır.

“Kur'ân bize yeter” söylemini ortaya atanlar öncelikle “*Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.*”³⁸ ayetini delil olarak kullanarak Kur'ân'da her şeyin açıklıkla belirtilmiş olduğunu ve hiçbir şeyin eksik bırakılmadığını iddia etmektedirler. Oysa ayette belirtilen “Kitab”ın sadece Kur'ân anlamında olmadığı *Levh-i mahfuz, ümmü'l-Kitab, Kur'ân* olabileceği müfessirlerce ifade edilmektedir.³⁹ “Kitab” Kur'ân anlamında olsa bile dini hayatın şekillenmesinde “sünnet”e ihtiyaç duyulmadığı görüşü iddia edilemez. Benzer şekilde bugüne kadar insanların sahip oldukları her türlü bilginin kaynağının Kur'ân olması gerekirdi ki, akl-ı selim sahibi hiç kimsenin bunu dillendirmesi mümkün değildir. Şu hâlde ayetten kastedilen anlam özel bir bilgi çeşidi olmalıdır.⁴⁰ Bu itibarla Kur'ân'da her şeyin bilgisinin bulunmadığı ve dini hayatın teferruatına ilişkin hususların sünnet tarafından açıklığa kavuşturulmuş olması gerektiği anlaşılmaktadır.

Söz konusu iddiayı savunanların dayandıkları diğer bir delil “*Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidayet ve rahmet kaynağı, Allah'a gönülden bağlananlar için bir müjde olarak indirdik.*”⁴¹ mealindeki ayettir. İddia sahipleri bu ayete göre dinin hükümlerinin tamamlandığını ve sünnet gibi başka bir kaynağa ihtiyaç bulunmadığını ileri sürmektedirler.⁴² Oysa müfessirlerin çoğunluğu “Her konuda açıklama getiren” ifadesini insanların ihtiyacı olan hidayet, dalalet yolları, hayır ve şer, helal-haram, hak-batıl, hadler gibi konuları açıklayan şekilde anlamışlardır.⁴³ Onlar bunun aksine Kur'ân'ı evrende bulunan her türlü yasa, varlık ve hadiselerin açıklaması şeklinde anlamamışlardır.

38 el-En'âm 6/38.

39 Kurtubî, *el-Cami' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 6/420; Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hekîm: Tefsîru'l-Menâr* (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), 7/394.

40 Yerinde, *Sünnetin Niteliği ve Dindeki Yerine Dair Tartışmalar*, 151.

41 en-Nahl 16/89.

42 Yerinde, *Sünnetin Niteliği ve Dindeki Yerine Dair Tartışmalar*, 152.

43 Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî: Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1423/2003), 14/333-334; Cârullah Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi'l-te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 2/424; Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm* (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1388/1969), 2/582; M. İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-*

Başta namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadet türü ile evlenme, boşanma, ticaret, miras paylaşımı gibi bireyin dinî ve sosyal hayatını düzenleyen hususlar başta olmak üzere Kur'ân'ın sadece temel ilkelerini belirlediği pek çok alana Resûlullah söz ve uygulamalarıyla açıklık getirmiştir. Dolayısıyla sünneti devre dışı bırakıp İslâm'ın sadece Kur'ân'dan ibaret sayılması veya sünnetten bağımsız şer'i bir hayatın varlığının savunulması mümkün değildir. Bu itibarla müslümanın diyen her birey dini hayatını önce Kur'ân sonra da Resûlullah'ın sünnetiyle şekillendirerek kendine bir yol çizmek durumundadır. Nitekim Kur'ân'da Resûle ittibaya yönelik uyarılar mevcut olup iki tanesi şöyledir: “*Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin. Sırt çevirirseniz bilin ki elçimizin görevi açık bir tebliğden ibarettir.*”⁴⁴ “*Allah’a ve peygambere itaat edin ki rahmete erdirilesiniz.*”⁴⁵

3. Nicelik İtibariyle Hz. Peygamber’in Tefsiri

Kur'ân âyetleri incelendiğinde tefsir açısından şu üç husus öne çıkmaktadır:

a. Başka bir kaynağa müracaat edilmeden kolayca anlaşılabilen ve açık bir şekilde belirtilen hükümler.

b. Kur'ân'da mücmel olarak belirtilen vahyin Hz. Peygamber tarafından açıklandığı hükümler.

c. Kur'ân'da herhangi bir nas bulunmadığında Resûlullah'ın sünneti ile açıkladığı hükümler. Tüm bunlar Allah'ın kitabının tefsiridir.⁴⁶

Hz. Peygamber'in Kur'ân âyetlerinin ne kadarını tefsir ettiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Âlimlerin çoğunluğunun kanaatine göre Resûlullah Kur'ân'ın az bir kısmını tefsir etmiştir. Bu konuda Hz. Âişe'den nakledilen “Peygamber, Cibril'in kendisini öğrettiği sayılı âyetlerden başka âyet tefsir etmezdi.”⁴⁷ şeklindeki rivayet oldukça belirleyici olmuştur. Resûlullah'ın

hadis, çev. Muharrem Önder-Vahdettin İnce (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014), 4/59.

44 et-Teğabûn 64/12.

45 Âl-i İmrân 3/132.

46 Muhammed b. İdris eş-Şafîi, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 31-33.

47 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/78-79, 83; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/18.

çok fazla âyet tefsiri yapmadığını gösteren hususlardan birisi de Buhârî, (ö. 256/870) Müslim (ö. 261/875) ve Ebû Dâvûd (ö. 275/889) gibi temel hadis kaynaklarında merfû olarak (Hz. Peygamber'in dilinden) nakledilen tefsir rivayetlerinin çok fazla olmamasıdır. Elbette bu kadar az sayıdaki rivayetle Kur'ân'ın tamamı şöyle dursun, onda birinin bile tefsirinin yapıldığını ifade etmek mümkün değildir.⁴⁸

Rivayet ağırlıklı tefsire dair ilk eserlerde de merfû rivayetlerin azlığı dikkat çekmektedir. İlk rivayet tefsirlerinden biri olan Taberî'nin (ö. 310/923) eserinde merfû rivayetlerin toplamı 3000 kadardır. Bu sayı tefsirdeki toplam sayının %7 ile 8'ine tekabül etmektedir. Yine hacimli ilk rivayet tefsirlerinden biri olan İbn Ebû Hatîm'de (ö. 327/938) benzeri bir durum olup merfû rivayetlerin tüm rivayetlere oranı %4 sahâbenin tefsir rivayetleri de %22 kadardır.⁴⁹

Kur'ân'ın ne kadarının Resûlullah tarafından tefsir edildiğine ilişkin ikinci görüş İbn Teymiyye (ö. 728/1328) sonrası dillendirilen Resûlullah'ın pek çok âyeti tefsir etmiş olduğu görüşüdür. İbn Teymiyye'ye göre Resûlullah Allah'ın kendisine “*İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklamaları için ve (ola ki üzerinde) düşünürler diye sana da uyarıcı kitabı indirdik.*”⁵⁰ şeklindeki âyet çerçevesinde verdiği görevle Kur'ân'ı sahâbeye açıklamıştır. Bazı sahâbîlerden nakledilen Kur'ân'ın on âyetini Resûlullah'tan iyice öğrenmedikçe diğer on âyete geçmedikleri şeklindeki rivayet de bu konuda ikinci delil olarak gösterilmektedir.⁵¹ Söz konusu bu görüşün herhangi bir müşahhas delile dayanmaması nedeniyle sadece teorik bir görüş olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Ayrıca sahâbenin önde gelenlerinden küçümsenemeyecek kadarının bazı âyetlerin veya kavramların anlamlarını bilmediklerini söylemeleri, yine tâbiîn neslinden birçok kişinin kendilerine

48 Abdülhamit Birişik, “Tefsir İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi”, *Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri*, ed. İlyas Çelebi (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 32-33.

49 Mehmet Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri: İbn Ebi Hâtîm (ö. 327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi* (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2003), 107.

50 en-Nahl 16/44.

51 Takiyyüddin Ahmed b. Abdullah İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli t-tefsîr* (Beyrut: Dâru's-Şam li't-Türâs, 1408/1988), 63. Kur'ân'dan onar onar ayetlerin ezberlenmesi veya öğrenilmesi, farklı okuma ezberleme ve kavrama usulleri için bk. Hüseyin Algur, *Hafızlık Eğitimi Alan Bireylerin Motivasyon ve Psiko-Sosyal Durumları* (İstanbul: Dem Yayınları, 2109), 40-53.

manası sorulan bir âyet veya kelimeye vâkıf olmadıklarını ifade etmeleri Resûlullah'ın çok fazla tefsir yapmadığını ortaya koymaktadır. Nitekim Hz. Ömer tarafından ifade edilen Resûlullah'ın riba âyetini açıklamadığı şeklindeki söz de onun uygulamaya yönelik âyetlerde bile tefsir yaptığı âyetlerin sayısının çok fazla olmadığını göstermektedir.⁵²

Her iki görüş arasında kısaca şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür. Allah Resûlü, âyetlerin tefsiri sadedinde yaptığı açıklamaları dikkate almadan Kur'ân'ı kendi re'yine göre tefsir etmek isteyenlere meydanı boş bırakmadığı gibi, âyetlerin tamamını veya çoğunu kesin bir tefsire kavuşturmak suretiyle Kur'ân tefsirine noktayı koymamış veya tefsiri dondurmaya Kur'ân üzerinde tefekkür edenlerin kıyamete kadar onda yeni açılımlara varabilmelerine imkân tanımıştır.

Kur'ân tefsiri konusunda Resûl-i Ekrem'in yaptığı açıklamalar tefsir ilminin hadis ilminden daha sonra teşekkül etmesi dolayısıyla doğal olarak hadis eserleri içerisinde yer almıştır. Buhârî, Müslim, Tirmizî gibi müelliflerin kaleme aldığı hadis eserleri arasında tefsire dair rivayetler müstakil "tefsir" başlıkları altında oluşturulmuştur.

4. Sünnetin Tefsir İlmi Açısından Değeri

Kur'ân'ın insanlığa gönderilmesinin temel amacı, onun doğru anlaşılması ve kuralları mucibince tatbik edilmesidir. Bu kutsal metnin kendisine tebliğ edildiği Hz. Muhammed de sözleri/hadisleri ile bu amaca hizmet etmiştir. Bu yüzden onun hadislerinin bir anlamda temel hedefi Kur'ân'ın anlaşılmasını sağlamaya yönelik olmuştur. Yukarıda da ifade edildiği üzere Kur'ân'ı beyan etme görevi zaten Allah tarafından⁵³ Resûlullah'a verilmiştir. Onun Kur'ân'ı beyanı hem sözlü hem de uygulamalı olarak gerçekleştiği için tarih boyunca genel olarak bütün müfessirler tefsirlerini kaleme aldıklarında mutlaka Resûlullah'ın söz ve uygulamalarına müracaat etmişlerdir.⁵⁴ Buradan hareketle denebilir ki, tefsire dair hadisler olmadan

52 Birışık, "Tefsir İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi", 37.

53 en-Nahl 16/44. Ayrıca bk. en-Nahl 16/64; İbrahim 14/4.

54 Saffet Sancaklı, "Sûrelerin Faziletleriyle İlgili Bazı Tefsirlerde Yer Alan Apokrif Hadislerin Kritiği", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 14/1 (2001), 129.

Kur'ân doğru bir şekilde anlaşılabilir. Müfessirler konunun önemine hâkim olduklarından hadise gerekli itina göstermişlerdir. Ancak bu işlem sırasında bazı müfessirler sahih hadislerin yanı sıra eserlerine âyetlerin temel manalarının dışında lüzumsuz konuları kurcalayarak pek çok zayıf veya mevzu/uydurma rivayetleri de ilave etmişlerdir. Örneğin Bakara sûresinin 73. âyetinin tefsirinde “Buzağının hangi uzvuyla maktule vurulduğu,”⁵⁵ Hud sûresinin 40. âyetinin tefsirinde Hz. Nûh ile beraber gemiye binenlerin kaç kişi oldukları⁵⁶ gibi meseleler gündem yapılmıştır.

Resûl-ü Ekrem'in Kur'ân'ı tebyîn etmesi, Kur'ân'da yer almayan ilave açıklamalarda bulunması manası da taşımaktadır. Onun bu türden beyanları kelimenin dil açısından anlamını ortaya koymanın yanı sıra Kur'ân'da teferruatıyla ortaya konmayan emir ve yasakların neler olduklarını ve nasıl uygulanacağını tarif etmesi şeklinde de olabilir.

Kur'ân'ın gerek anlaşılması gerekse hayata tatbikine ilişkin Hz. Peygamber'in söz ve fiilleri açısından konumu bir başka açıdan şöyle de ifade edilebilir: O bir taraftan Kur'ân'da farz kılınan hususların kimlere râcî olduklarını, nasıl icra edileceklerini vb. ashabına açıklamıştır. Bu bağlamda namazın kılınış şekli, zekâtın hangi mallardan hangi oranda verileceği, hac farızasının yapılaş şekli gibi çoğu hususlar onun tarafından sınırları belirlenip izah edilmiştir.

5. Sünnetin Kur'ân'ı Beyan/Açıklama Yöntemleri

Sözlükte açık olma, açıklama, bildirme ve ortaya çıkarma gibi anlamlara gelen *beyan* kavramı; ıstılahta “Meydana gelen şeylerin amacının ne olduğunu o şey ile ilgisi olan bir söz veya fiille açığa çıkarma” şeklinde tarif edilmektedir.⁵⁷ Kur'ân'da ise muhatapların anlayacağı şekilde nasların açıklanması anlamında kullanılmaktadır. Bu kapsamda Kur'ân'ın hükümlerini hem sözlü hem de fiilleriyle beyan etmek/açıklamak Allah Resûlü'nün temel görevleri arasında yer alır. Onun sahih sünneti olmadan

55 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/231.

56 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 12/40-43.

57 Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve İstilahât-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınları, ts.), 23

Kur'ân vahyinin açık şekilde muhataplarına iletilmesi mümkün görünmemektedir. Resûlullah'ın hem sözleri hem de fiilleri bu açıdan beyan görevi görmektedir. Bir başka ifadeyle sünnetin temel hedefi inançtan ibadete, eğitimden ahlaka varıncaya kadar tüm alanlarda Kur'ân'ın hayata geçirilmesidir.

Kur'ân'ın salt metninin okunmasından ziyade okunup anlaşılması ve hayatın her alanına uygulanması önem arz eden bir konudur. Resûlullah bu konuya özel ihtimam göstermiş ve Kur'ân'ın kısa sürede anlaşılmasından okunmasını uygun karşılamamıştır. Zira o, her gece hatim indiren Abdullah b. Amr'ı (ö. 65/684-85) ikaz etmiş ve en fazla ayda bir defa baştan sona Kur'ân'ı okumasını salık vermiştir. Abdullah b. Amr daha kısa zamanda onu okuyacağını belirtmesi üzerine Hz. Peygamber haftada bir okumasını önermiştir⁵⁸. Çünkü başka bir rivayette de üç günden daha az bir zaman diliminde Kur'ân'ın tamamının okunması halinde onun anlaşılamayacağını bildirmektedir.⁵⁹ Yine Resûlullah, Kur'ân'ın bazı sûreleri ile alakalı "Beni Hûd sûresi ve kardeşleri ihtiyarlattı."⁶⁰ şeklindeki sözü ile Kur'ân'ın ayetleri üzerinde tefekkür edilmesi ve anlaşılmasının çok önemli olduğuna vurgu yapmaktadır.

Herkesçe malumdur ki, Kur'ân'ı tefsir etme yönteminin en doğrusu Kur'ân'ın yine Kur'ân'la tefsir edilmesidir. Resûlullah'ın tefsir faaliyeti de doğaldır ki o, önceliği Kur'ân'a vermiştir. Meselâ "*De ki (Allah şöyle buyuruyor): "Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir."*⁶¹ âyeti nazil olduğunda bir kişi "Şirki de mi ey Allah'ın Resûlü?" deyince bu soruyu çirkin görerek şu âyetle o kişiye karşılık vermiştir: "*Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş*

58 Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 34; Tirmizî, "Kıraât", 11, 13.

59 Neseî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 48.

60 Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü'l-Tirmizî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), "Tefsir", 56/6.

61 ez-Zümer 39/53.

olur.”⁶² Görüldüğü üzere bu diyalogda Resûlullah, mutlak bir âyeti mukayyed olan başka bir âyete hamlederek Kur’ân’ı Kur’ân’la tefsir etmektedir.

Her ne kadar Resûlullah Allah tarafından Kur’ân’ı tefsir etmekle görevlendirilmiş olsa bile kendi haline bırakılmamış, ilahi iradeye dayalı sistem işletilmiştir. Örneğin namaz farz kılındığında Allah Resûlü namazın kılınma şeklini Cebrail’den öğrenmiş, kendisi de Cebrail’den gördüğü şekliyle namazı ashabına öğretmiştir.⁶³

Hz. Peygamber’in kimi zaman yaptığı açıklamaları veya bilgilendirmeleri âyetlerden delil getirerek yapmış olması da aslında bir tür tefsir faaliyetidir. Meselâ Hz. Ebû Bekir, tövbe ile ilgili Resûlullah’tan şöyle işittiğini belirtir: “Herhangi bir kimse bir günah işledikten sonra abdest alıp namaz kılar ve Allah’tan bağışlanma dilerse Allah o kişiyi bağışlar.” Ardından *“Onlar çirkin bir şey yaptıkları veya kendilerine kötülük ettikleri zaman Allah’ı hatırlarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler..”*⁶⁴ âyetini okumuştur.

Başka bir örnek de İmran b. Husayn’ın (ö. 52/672) naklettiği şu rivayette yer almaktadır: Bir keresinde Resûlullah; “Kim evinde oturduğu halde Allah yolunda harcanmak üzere bir sadaka gönderirse, onun her bir dirhemi için yedi yüz dirhem yazılır. Her kim de hem infak eder hem de Allah yolunda nefsiyle cihad ederse onun her dirhemine karşılık yedi yüz bin dirhem vardır.” ifadesini kullandıktan sonra şu âyeti okudu: *“Mallarını Allah yolunda harcayanların örneği, her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkararak bir tohum tanesi gibidir. Allah dilediğine katlayarak verir, Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir.”*⁶⁵

Allah elçisinin Kur’ân âyetlerini açıklamasını tamamen programlı bir tefsir çalışması olarak değil, kimi zamanlarda gündeme gelmiş izahlar ya da dolaylı ilişkisi bulunan açıklamalar şeklinde görmek gerekir. Bu türden açıklamalar değişik vesilelerle ve ihtiyaç duyuldukça yapılmaktaydı. Bu

62 en-Nisâ 4/48.

63 Buhârî, “Ezan”, 18.

64 Âl-i İmrân 3/135.

65 el-Bakara 2/261. Hadis için bk. İbn Mâce, “Cihâd”, 4.

yönünle onun tefsir faaliyeti, sonraki tefsir faaliyetlerinden tamamen farklı karakter taşır.⁶⁶

Kur'ân âyetlerini tefsir ederken Resûl-i Ekrem'in çoğu zaman âyetleri tekit etme çabası içerisinde olduğu bilinmektedir. Örneğin ibadetleri anlatan, şirke ve günaha girmekten sakındıran veya sosyal hayata ilişkin pek çok âyet sünnet tarafından tekit edilmiştir. Örneğin "*Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâra sapsarsa -kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere- kim kalbini inkâra açarsa işte Allah'ın gazabı bunlardır; bunlar için çok büyük bir azap vardır.*"⁶⁷ Âyeti, baskı altında olan kişi için kalben inanmamak kaydı ile Allah'a sözde ortak koşmasına izin vermektedir. Bu kişiler için âyette verilen ruhsatı Hz. Peygamber de "*Şüphesiz Allah, ümmetinden hata, unutmaya ve üzerine zorlandıkları/ikrah altında bırakıldıkları şeyin hükmünü kaldırmıştır.*"⁶⁸ hadisiyle âyette belirtilen hususu teyit etmiştir. Benzer şekilde namazın kılınışı, zekâtın verilmesi,⁶⁹ orucun⁷⁰ ve haccın farziyeti⁷¹ gibi Kur'ân'da belirtilen ibadetler "İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şahadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak"⁷² şeklinde Hz. Peygamber tarafından yapılan açıklamayla teyit edilmiştir.

Giriş bölümünde de kısaca temas edildiği üzere Hz. Peygamber'in tefsir yapma keyfiyeti bilinmesi gereken konulardan biridir. Bu konuda üç tür öne çıkmaktadır:

a. Âyetleri okuması. Resûlullah herhangi bir âyet nazil olduğunda veya hutbede veyahut da başka bir vesile ile tefsir yapmıştır. Örneğin Ebu'd-Derdâ'nın anlattığına göre Hz. Peygamber'in minberde "*Rabbinin*

66 Mehmet Akif Koç- Zekeriya Pak, "Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri", *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân Tarihi*, ed. Mehmet Akif Koç (Ankara: Grafiker Yayınları, 2021), 78.

67 en-Nahl 16/106.

68 Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce* (İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981), "Talak", 16.

69 el-Bakara 2/110.

70 el-Bakara 2/183.

71 Âl-i İmrân 3/96.

72 Buhârî, "İman", 2.

huzurundan korkan kimse için çifte cennet vardır."⁷³ âyetini okuduğunu işitince ona Ey Allah'ın Resûlü, zina etse, hırsızlık yapsa da mı? diye sorarak hayretini bildirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber yine bu âyeti okudu. İki kere daha aynı soruyu sorunca tekrar Resûlullah aynı âyeti okudu ve "Ebû'd-Derdâ istemese de" buyurdu.⁷⁴

Bu konuya dair başka bir tefsir örneği Adî b. Hâtim'den nakledilmektedir. Adî, Resûlullah'ın tevbe sûresinin "*(Yahudiler ve Hıristiyanlar) Allah'ı bırakıp da din âlimlerini, rahiplerini, özellikle Meryem oğlu Mesîh'i rab edindiler.*"⁷⁵ âyetini okuduğu sırada yanına vardığını ve "Onlar hahamlarına ve papazlarına ibadet etmediler, ancak onlar herhangi bir şeyi helal kılınca, diğerleri de onlara uyararak onu helal saydılar." şeklinde tefsir yaptığını belirtmektedir.⁷⁶

b. Kendisinin soru sorması. Resûlullah herhangi bir âyeti okuyarak "Anlamı nedir veya niçin indiğini bilir misiniz?" şeklinde ashabının dikkatini çekmek üzere soru sorması suretiyle gerçekleşirdi. Burada amaç elbette sahâbenin bilgilerini test etmek olmasa gerektir. Örneğin Ebû Hüreyre'nin anlattığına göre Resûlullah bir keresinde "*O gün yer, bütün haberlerini anlatır.*"⁷⁷ âyetini okuyup yanındakilere "Onun haberleri nedir bilir misiniz?" dedi. Onlar "Allah ve Resûlü daha iyi bilirler." cevabını verdiler. Bunun üzerine Resûlullah "Onun haberleri, sırtında taşıdığı her erkek ve kadın hakkında "falan gün falan şeyi yaptı" diyerek şahitlik etmesidir." buyurdu.⁷⁸

c. Kendisine soru sorulması. Tefsir kaynaklarının aktardığı bilgilere göre sahâbiler daha çok Kur'an'da yer alan ahkâm âyetlerinin açıklanması ve uygulanmasına ilişkin Resûlullah'a soru sorardı. Ancak bazen de muhtemel anlamları bulunan âyetler konusunda o ihtimallerden birinin tercihi noktasında ona soru soruyorlardı. Örneğin "... *Rabbini seni övülmüş bir*

73 er-Rahmân 55/46.

74 İbn Hanbel, *el-Müsned*, 6/ 442; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/37; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 4/276.

75 et-Tevbe 9/31.

76 Tirmizî, "Tefsîr", 10.

77 ez-Zilzâl, 99/4.

78 Tirmizî, "Tefsîr", 99; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 4/539.

*makama yükseltsin.*⁷⁹ âyetinde belirtilen makamın ne olduğunu sahâbe Resûlullah'a sorunca o, övülmüş makamın “şefaât” makamı olduğunu bildirmiştir.⁸⁰

Kur'ân'ın vazettiği hususların anlaşılması ve bildirdiği konuların vu-zuha kavuşturulması noktasında şüphesiz Resûlullah'ın âyetleri tefsir etmesi açısından konumu büyük önem arz etmektedir. Ayrıca onun Kur'ân'ı hangi usulle tefsir ettiği de bilinmesi gereken hususlardandır. Aşağıda da genişçe izah edileceği üzere Resûlullah klasik tabirle Kur'ân'ın *mücmelini tebyîn* (anlamı kapalı olan ve açıklanması gereken âyetleri izah etmesi), *mutlakını takyid* (genel veya mutlak gelen âyetleri sınırlandırması), *müşkilini tavzih* (çelişki varmış gibi duran âyetlerde herhangi bir zıtlık bulunmadığını bildirmesi) *umumunu tahsis* (genel bildirilen lafzın kime ait olduğunu belirtmesi) etmiş ve zaman zaman da muhtelif açıklamalarda bulunmuştur. Bu konuların ayrı ayrı irdelenmesinde yarar vardır.

5.1. Kur'ân'ın Mücmel'ini Beyan Etmesi

Sözlükte “Ayrıntısı belirtilmemiş hesap, ayrıntılı açıklanmamış söz, kapalı olan şey” anlamında kullanılan *mücmel*⁸¹ ifadesi; ıstılahta “Kendinden ne kastedildiği anlaşılamayacak kadar kapalı olan nas” demektir.⁸² Kur'ân'da mücmel kalan konular daha çok ibadet, gayb, yaratılış, kıyamet, kader gibi alanlarda yer almaktadır.

79 el-İsrâ 17/79.

80 Tirmizi, “Tefsir”, 17. Sahâbenin çeşitli konulara dair Hz. Peygamber'e soru sormalarının yanı sıra onu hafife almak, zorda bırakmak için de zaman zaman soru sorulduğu anlaşılmaktadır. Söz gelimi babasının kim olduğu, haccın her sene yapılıp yapılmaması gerektiği gibi soruların sorulması üzerine Peygamber'e soru sorulmasını yasaklayan âyetler nazil olmuştur. Bu âyetlerden biri şöyledir: “Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokacak hususlarda soru sormayın. Kur'ân indirilirken böyle sorular sorarsanız size açıklanır. Allah onlardan sizi muaf tutmuştur. Allah çok bağışlayıcıdır, Halîmdir. Bu tür soruları sizden önce de bir topluluk sormuş, fakat sonunda bunları inkâr eder olmuşlardı.” (el-Mâide 5/101-102) Âyette olur olmaz konularda soru sorulmasının nehyedilmesine benzer Resûlullah da yasaklayıcı ifadelerde bulunmuştur: “Müslümanlar arasında büyük günah sahibi olan o kimsedir ki insanlara haram kılınmayan bir şeyin hükmünü sorar da o, sırf bu soru dolayısıyla haram kılınmış olur.” (Müslim, “Fedâil”, 132-133; Ebû Dâvûd “Sünne”, 6.)

81 Ferhat Koca, “Mücmel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/453.

82 Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 66.

Resûlullah'ın tefsir yöntemlerinden en fazla örnekler sergilediği konulardan birisi anlamı kapalı olan âyetleri uygun tarzda açıklığa kavuşturmasıdır. İbadetlere dair hükümlerin çoğunluğu Kur'ân'da mücmel olarak belirtilmiştir. Bu tür konular kimi zaman başka âyetle açıklansa da genelde Resûlullah tarafından beyan edilmişlerdir. Örneğin Adî b. Hâtim adlı bir sahâbînin Ramazan'da imsak saatinden bahseden âyetteki⁸³ beyaz ve siyah ip (haytu'l-ebyez, haytu'l-esved) ifadelerini gerçek manalarında algılayıp yastığının altına siyah ve beyaz renkli ipleri koyması sonra bu durumu Hz. Muhammed'e söylemesi, Hz. Muhammed'in Adî'ye gülümseyerek her iki ipin “gecenin karanlığı ve gündüzün aydınlığı” anlamında olduğunu belirtmesi⁸⁴ kapalı ifadeleri tefsir ettiği veya bazı âyetlerin hakiki anlamlarının dışında mecaza hamledilebileceği örnekliğini göstermiştir.

Allah Resûlü'nün kapalı ifadeleri açıklığa kavuşturduğu örneklerden birisi Fâtiha sûresindeki “*Gazaba uğramışların yoluna da, dalâlete sapsamışların yoluna da değil!*”⁸⁵ âyetinde kendilerine gazap edilenleri “Yahudiler”, dalaletle düşmüş kişileri de “Hristiyanlar” şeklinde izah etmesidir.⁸⁶

Allah Nebisi'nin benzer şekilde tefsir yaptığı örneklerden birisi de Enfâl sûresinin 60. âyeti ile ilgilidir. O, وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطٍ، *Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı ve onların gerisinde olup sizin bilmediğiniz, ama Allah'ın bildiklerini korkutup caydırmak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın.*” âyetinde belirtilen “قُوَّةٌ” (kuvvet) ifadesini üç kere tekrarlayarak “atmak” yani “ok atmak” olduğuna işaret etmiştir.⁸⁷ Hz. Muhammed döneminde ok ve mızrakla savaşıldığı için atmaktan maksadın bu silahları atmak olduğu anlaşılırsa da zamanla silah türleri değişeceğinden ilim adamları, düşmanı korkutmak için atılabilecek her türlü silahı atmak şeklinde açıklamışlardır.⁸⁸

83 el-Bakara 2/187.

84 Buhârî, “Tefsir”, 2; “Savm”, 16.

85 el-Fâtiha 1/7.

86 Tirmizî, “Tefsîr”, 1.

87 Müslim, “İmâre”, 168. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 24; Tirmizî, “Tefsîr”, 9.

88 İsmail Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968), 41-42.

Hiz. Muhammed'in yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere Kur'ân'ın mücmel ayetlerini tefsir sadedinde yaptığı açıklamaların daha çok lügavî kavramların açıklığa kavuşturulmasında gerçekleştiği görülmektedir. Bu konuya dair sergilediği tefsir örneklerinden birisi *وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ* “*Kuşkusuz sana tekrar tekrar okunandan (âyetlerden) yedisini ve yüce Kur'ân'ı verdik.*”⁸⁹ âyetindeki “*سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي*” (Seb‘u'l-mesânî) ifadesini “Fatıha sûresi” olarak tefsir etmiştir.⁹⁰ Benzer şekilde Hicr sûresinde yer alan *وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ* “*Kesin olan şey gelinceye kadar rab bine kulluk et.*”⁹¹ “*الْيَقِينُ*” (yakîn) ifadesinin ölüm;⁹² İsrâ sûresinde yer alan *وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا* “*Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nâfile bir ibadet olarak da namaz kıl ki, rabbin seni övülmüş bir makama yükseltsin.*”⁹³ “*مَقَامًا مَّحْمُودًا*” (övülmüş bir makam) ifadesinin de “şefaat” anlamında olduğunu belirtmiştir.⁹⁴

Mücmel'in tebyîni konusuna ilişkin Hiz. Peygamber'in sunduğu örnekler arasında namazın vakitlerini, sayısını, rekâtlarını, rükünlerini, sünnetlerini bildirmesi; nasıl kılınacaklarını uygulayarak göstermesi, zekâtın hangi mallardan hangi oranda verileceğini belirtmesi, hac menâsikini uygulayarak göstermesi de zikredilebilir.

Kur'ân'daki nehiyeler konusunda *mücmel* bırakılan hususları da Hiz. Peygamber açıklığa kavuşturmuştur. Örneğin Mâide sûresinde “*Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.*”⁹⁵ âyetinde içkinin yasaklanmasının sınırları belirlenmemiştir. Resûlullah aklı örten yiyeceklerin bu kapsama girdiğini,⁹⁶ çoğu sarhoş edenin azının da haram olduğunu⁹⁷ bildirerek haramlık sınırlarını tayin etmiştir.

89 el-Hicr 15/87.

90 Buhârî, “Tefsîr”, 1, 15, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 9; Tirmizî, “Fedâilü'l-Kur'ân”, 1.

91 el-Hicr 15/99.

92 Buhârî, “Tefsîr”, 196.

93 el-İsrâ 17/79.

94 İbn Hanbel, *el-Müsned*, 2/ 441; 3/456.

95 el-Mâide 5/90.

96 Buhârî, “Eşribe”, 4; Müslim, “Eşribe”, 67.

97 Ebû Dâvûd, “Eşribe”, 5; Tirmizî, “Eşribe”, 3.

Özellikle mücmel âyetlerin yorum ve uygulamasına ilişkin Resûlullah'ın açıklamaları, anayasanın yetkili organlar tarafından yapılan "resmi tefsir"i gibi sayılabilir. Bu konuda yasa ile onun tefsiri arasında bağlayıcılık bakımından herhangi bir fark söz konusu değildir ve yasa, yetkili organ tarafından yapılan tefsiri çerçevesinde uygulanmalıdır.⁹⁸

5.2. Kur'ân'ın Mutlak'ını Sınırlandırması (Takyid)

Mutlak, "Gayri muayyen (belirli olmayan) bir ferdi veya fertleri gösteren herhangi bir sıfatla kayıtlanmış olmayan lafız"; *mukayyed* ise "Gayri muayyen (belirli olmayan) bir ferdi veya fertleri gösteren ve herhangi bir sıfatla kayıtlanmış olan lafız" anlamına gelmektedir. Sözelimi "adam, öğrenci, kitap" kelimeleri mutlak iken, bu kelimeler "imanlı adam, çalışkan öğrenci, kıymetli kitap" şeklindeki ilavelerle kullanıldığında *mukayyed* olur.⁹⁹ Görüldüğü üzere mutlak lafızların kapsamı çok geniş olduğu için anlaşılmasında zorluklar söz konusudur. Bu yüzden mutlak lafızların takyidi tefsir açısından gereklilik arz eder. Şüphesiz mutlak lafızların takyidinde Kur'ân'dan sonra ikinci temel kaynak Resûlullah'ın sünnetidir.¹⁰⁰

Kur'ân'da bazı âyetlerde mutlak (genel) olarak bildirilen hükümler sünnetle *mukayyed* sınıf (sınırlandırılmış) haline dönüştürülmüştür. Söz gelimi hırsızın elinin kesilmesine ilişkin Kur'ân'ın mutlak hükmüne¹⁰¹ sünnetle "sağ el ve bilekten" şeklinde açıklık getirilmiştir.¹⁰² Ayrıca bu âyetten maksadın tüm hırsızlar değil bir kısım hırsızların olduğunu, Hz. Muhammed "El kesme, bir dinarın dörtte birinde ve daha fazlasında olur."¹⁰³ sözüyle belirtmiş; Allah'ın muradının bu tanıma giren hırsızlar olduğunu bildirmiştir.

98 Yerinde, "Hz. Peygamber'in Beyan Görevi, Sünnetsiz Din Yorumunun Keyfiliği", 517.

99 Abdülkerim Zeydan, *Fıkıh Usulü*, çev. Ruhi Özcan (İstanbul: MÜİF. Vakfı Yayınları, 1993), 265-266.

100 Harun Savut, "Kur'ân'ın Anlaşılmasında Sünnetin Rolü", *İslâmî ilimlerde Hadis ve Sünnetin Yeri*, ed. Recep Çetintaş, Murat Akın (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021), 69.

101 el-Mâide 5/38.

102 Tirmizî, "Hudûd", 17.

103 Buhârî, "Hudûd", 13; Müslim, "Hudûd", 2-5; Tirmizî, "Hudûd", 16.

Müzzemmil sûresinin “*Artık Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun.*”¹⁰⁴ mealindeki ayette belirtilen namazda mutlak olarak Kur’ân’dan herhangi bir âyetin okunabileceği konusunu Hz. Muhammed “Namazda Fâtiha’yı okumayanın namazı yoktur.”¹⁰⁵ şeklindeki ifadesi ile kayıtlandırarak kıraati Fâtiha olarak belirlemiştir.

Mutlak’ın hükmünü takyit konusunda, ölmek üzere olan kişiye vasiyeti emreden “*Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı.*”¹⁰⁶ şeklindeki âyette belirtilen hükmü Resûlullah’ın malın üçte biriyle¹⁰⁷ sınırlandırması da örnek olarak verilebilir. Yani vasiyetle malın üçte birinden fazlası veriliyorsa, o kısmın yerine getirilmesi varisin iznine bağlanmıştır.

5.3. Kur’ân’ın Müşkil’ini Tavzih Etmesi

Sözlükte “karışmak, güçleşmek” anlamına gelen *müşkil* kelimesi, terim olarak “Kur’ân’ın bazı âyetleri arasında ihtilaf veya zıtlık gibi görünen hususlar” anlamında kullanılmaktadır.¹⁰⁸

Kur’ân’ın müşkil âyetlerini Resûlullah’ın çözüme kavuşturması onun Kur’ân tefsirine dair önemli faaliyetlerinden birisidir. Onun konuya dair yaptığı açıklamalarla müşkil âyetleri nasıl çözüme kavuşturduğu şu örneklerde açık şekilde görülmektedir: Örneğin “*İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar var ya, işte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır.*”¹⁰⁹ âyeti indiğinde sahâbe bu ifadelerden çekinerek “Ey Allah’ın Resûlü! Hangimiz kendi nefsimize zulmetmeyiz ki!” ifadeleriyle Hz. Muhammed’e endişelerini aktarmışlardı. Akabinde Resûlullah onlara “Konu sizin bahsettiğiniz gibi değildir. Siz Lokman’ın oğluna “*Yavrucum! Allah’a şirk koşma zira şirk büyük bir zulümdür.*”¹¹⁰ dediğini işitme-

104 el-Müzzemmil 73/20.

105 Tirmizi, “Salat”, 183.

106 el-Bakara 2/180.

107 Buhârî, “Vesâyâ”, 3; Müslim, “Vasiyyet”, 10.

108 İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: TDV Yayınları, 1983), 179.

109 el-En’âm 6/8.

110 Lokman 31/13.

diniz mi?” şeklinde karşılık verdi.¹¹¹ Görülüyor ki Resûlullah burada çelişki varmış gibi duran bir ifadeyi dakik bir şekilde ve herkesin anlayacağı ölçüde çözüme kavuşturmuştur.

Ayrıca Resûlullah cehenneme girmeyecek hiç kimsenin olmadığını bildiren âyetle, sâlih amellerde bulunanların cennete gireceğini bildiren âyetler arasında ilk bakışta çelişki varmış gibi duran konunun açıklamasını yapmıştır. Bu konuda Meryem sûresinde şöyle buyrulur: “*İçinizden, oraya varmayacak hiçbir kimse yoktur. Bu, rabbinin kesinleşmiş bir hükümüdür.*”¹¹² Bu âyete göre herkesin cehenneme gireceği belirtilirken Hac sûresinde ise “*Allah, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır.*”¹¹³ şeklinde ifade edilmektedir. Bu durum ilk bakışta her iki âyet arasında bir çelişkinin var olduğu zannedilmektedir. Resûlullah söz konusu müşkili şöyle çözmektedir: “(Âyette geçen) “vürud”, “girmek” manasındadır. Ne iyi ne günahkâr cehenneme girmeyen hiç kimse kalmayacak. Ancak cehennem müminlere Hz. İbrahim’e olduğu gibi serin ve selamet olacak. Hatta onların serinliğinden dolayı cehennemden feryadı olacak. Sonra Allah muttaki kullarını oradan kurtaracak, zalimleri ise öyle dizüstü çökmüş vaziyette bırakacaktır.”¹¹⁴ Bazı müfessirlere göre âyette yer alan “vürûd” ifadesi, kâfirler için “girmek”, müminler için ise “üzerinden geçmek” anlamında kullanılmıştır.¹¹⁵

5.4. Kur’ân’ın Umûm’unu Tahsis Etmesi

Umûm, (tekili *âmm*) sözlükte “kapsamına giren tüm fertleri ayrıma gitmeden içine alan lafız”;¹¹⁶ *tahsis*, “âmm bir lafzın anlamının bu lafız kapsamına giren fertlerden bazıları ile sınırlandırılması” anlamına¹¹⁷ gel-

111 Tirmizî, “Tefsir”, 7. Ayrıca bk. Buhârî, “Tefsir”, 6.

112 Meryem 19/71.

113 el-Hac 22/14. Ayrıca bk. el-Hac 22/23; el-Ahkâf 48/12.

114 İbn Hanbel, *el-Müsned*, 3/328-329; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 3/133.

115 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 15/596-597. Taberî'nin tercihihine göre “vürûd” kelimesi cehenneme girmek yerine cehennemden üzerindeki sırat köprüsünden geçmek demektir. Taberî'nin bu görüşü tercih etmesinin nedeni de sırat köprüsünün varlığına dair çeşitli rivayetlerin mevcudiyeti ve konunun yukarıdaki âyetle ilişkilendirilerek anlatılmasıdır. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 15/601.)

116 Ali Bardakoğlu, “Âmm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/552.

117 Ferhat Koca, “Tahsis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/432.

mektedir. Umûmî lafızlar bazen tahsis olunur. Kur'ân, Kur'ân ile tahsis edildiği gibi sünnet ile de tahsis edilebilir.

Hz. Peygamber'in Kur'ân âyetlerine açıklık getirdiği konular arasında Kur'ân'da genel olarak bildirilen hususların kimleri kapsadığını bildirdikleri de yer almaktadır. Buna *umûmun tahsisi* veya *hükümün tahsisi* adı verilmektedir. Örneğin Kur'ân'da miras konularının mevzubahis edildiği âyetlerin¹¹⁸ tefsirine ilişkin Resûlullah "Katile miras yoktur."¹¹⁹, "Kâfir Müslümana, Müslüman da kâfire varis olamaz."¹²⁰ ifadeleriyle din farkı gözetilmeden anne-baba, çocuklar ve eşler arasında miras intikali olamayacağını bildirerek âyetlerde genel olarak bildirilen hususu katiller için hariç tutmuştur. Yani hadisle birlikte katil mirastan mahrum bırakılmıştır.

Resûlullah'ın Kur'ân'da genel olarak bildirilen bir konuyu tahsis ettiği örneklerden biri de namaz konusundadır. Bakara sûresinde yer alan "*Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın.*"¹²¹ şeklindeki âyete göre orta namazın hangi namaz olduğu belli değildir. Resûlullah bu âyette belirtilen orta namazın ikindi namazı olduğunu bildirmiştir.¹²²

Resûlullah'ın âyetlerde genel olarak bildirilen hükümleri tahsis ettiği örneklerden biri de Mâide sûresindeki şu âyette yer almaktadır: "*Murdar hayvan, kan... size haram kılındı.*"¹²³ Resûlullah bu âyette dile getirilen "leş/murdar hayvan ve kan"a ilişkin şu açıklamayı yapar: "Onun (denizin) suyu pak, meytesi (ölüsü) ise helaldir."¹²⁴ "Size iki meyte (ölü) ve iki kan helal kılındı. *Meytelere*, balık ile çekirge; *kanlar* ise karaciğer ile dalaktır."¹²⁵ Bu iki hadiste de görüldüğü üzere hem denizin ölüsü hem de balık, çekirge, karaciğer ve dalak helal kılınmıştır. Bu şekilde Resûlullah âyette belirtilen genel bir hükümü tahsis etmiştir.

118 en-Nisâ 4/8, 11-12, 176...

119 Tirmizî, "Ferâiz", 17; İbn Mâce, "Ferâiz", 8.

120 Buhârî, "Ferâiz", 26; Tirmizî, "Ferâiz", 15.

121 el-Bakara 2/238.

122 Tirmizî, "Tefsir", 3.

123 el-Mâide 5/3.

124 Ebû Dâvûd, "Tahâre", 41; Tirmizî, "Tahâre", 52.

125 İbn Mâce, "Et'ime", 31, "Sayd", 9.

Resûlullah'ın tahsisine bir başka örnek de Nisâ sûresinde kendileriyle evlenilemeyecek kadınların bildirildiği ayette yer almaktadır: “*Elinizin altında bulunan câriyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı; Allah'ın size emri budur. Bunlardan başkasını, iffetli yaşamak ve zina etmemek kaydıyla, mallarınızla (mehir vecibesini göz ardı etmeden) istemeniz size helâl kılındı.*”¹²⁶ Bu âyetin belirttiği hüküm, âyette zikredilmeyen evliliklere nazaran umumi bir hükümdür. Çünkü tüm istisnalar belirtilmemiştir. Allah Resûlü ise “Kadın halası, teyzesi, erkek veya kız kardeşinin kızı üzerine nikâhlanamaz.”¹²⁷ şeklinde beyanı ile âyetteki “bunlar dışındakiler” ifadesini tahsis etmiştir.

Başta ahkâm âyetleri olmak üzere Kur'ân'ın muhtevası incelendiğinde neredeyse tahsis edilmemiş *âmm* âyet bulmak zordur. Suyûtî'nin ifadesine göre ahkâm âyeti olarak Kur'ân'da tahsise uğramamış sadece “*Analarınız, kızlarınız... size haram kılındı.*”¹²⁸ âyeti bulunmaktadır.¹²⁹

6. Teşrîh Sünnet

Resûlullah'ın tefsir açısından görevi dikkate alındığında onun sadece Kur'ân'ın âyetlerini tefsir ettiğini ifade etmek zordur. Bir başka ifade ile Kur'ân'da üzerinde herhangi bir nas bulunmayan konularda Hz. Peygamber'in açıkladığı hükümler de mevcuttur. Bu alana ilişkin onun izah ettiği hususlara *teşrîh sünnet* denilmektedir. Kur'ân'ın olumlu ya da olumsuz herhangi bir şey belirtmediği konularda hüküm koyma açısından İslâm'ın ikinci temel kaynağı elbette sünnettir ve inananlar için de bağlayıcı özelliği söz konusudur. Bu hususu Yüce Allah şöyle bildirmektedir: “*Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder; yine onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer.*”¹³⁰

126 en-Nisâ 4/23-24.

127 Buhârî, “Nikâh”, 27; Müslim, “Nikâh”, 37.

128 en-Nisâ 4/23.

129 Suyûtî, *el-İtkân*, 453.

130 el-A'râf 7/157. Ayrıca bk. el-Ahzâb 33/36.

“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ulü’l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah’a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah’a ve peygambere götürün.”¹³¹ âyetten anlaşıldığına göre “Allah’a götürmek” elbette onun kitabına başvurmak anlamı taşır; “peygambere götürmek” de sağlığında kendisine, ve-fatından sonra da sünnetine başvurmak demektir.¹³²

Resûl-i Ekrem’in beyan görevi dâhilinde düşünülmesi gereken bir husus da onun Kur’ân’da üzerinde durulmayan bazı konularda hüküm tesis edip onları Kur’ân hükümlerinin kapsamına dâhil etmesidir. Bununla Kur’ân’ın sunmuş olduğu helal-haram, maruf-münker, tayyibât-habâis (güzel ve çirkin şeyler) türünden genel hükümler kapsamında değerlendirilebilecek yeni hüküm beyan etmesi kastedilmektedir. Kur’ân; nazil olduğu dönemde yaygın olan bazı kötülükleri, pis olan şeyleri ve haramları belirirken¹³³ bazı âyetlerde ise sadece genel olarak güzel şeyleri helal kıldığını, her türlü ahlaksızlığı yasakladığını ifade etmiştir.¹³⁴

Bu konuda sünnetin Kur’ân’ın tefsiri mi olduğu yoksa müstakil hükümler olup olmadıkları konusunda âlimlerin farklı değerlendirmeleri söz konusudur. Sünnetin Kur’ân’ın beyanından ibaret olduğunu düşünenler, her hadisin mutlak surette bir âyete râcî olduğunu ileri sürerler. Sünneti bağımsız bir hüküm ve doğrudan hüccet telakki edenler ise hadislerin Kur’ân’a râcî oluşunun zorunlu olduğunu reddederler. Bu görüşlerin yanı sıra bir de sünnetin bir kısmının Kur’ân’a râcî olduğunu, bir kısmının da râcî olmadığını düşünen uzlaştırıcı üçüncü bir görüş de söz konusudur.¹³⁵

Şüphesiz Resûlullah’ın hüküm koyma yetkisini Kur’ân’dan tamamen bağımsız düşünmemek gerekir. Esasında o, bu türden hükümleri Allah’ın kendisine verdiği yetki çerçevesinde ve kontrolünde vermiştir. Allah Resûlü aşikârdır ki bu hükümleri verirken Kur’ân’da bulunan genel bir ilkeye

131 en-Nisâ 4/59.

132 Bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 7/185-187; İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 1/518.

133 el-Bakara 2/173, 275; el-Mâide 5/3; el-En’âm 6/145; en-Nahl 16/115.

134 Bk. el-Mâide 5/4, 5, 87; el-A’râf 7/32-33. Bu konuya dair geniş bilgi için bk. Bünyamin Erul, “Sünnet ve Hadisin İlâhî Kaynakları”, 206-209.

135 İlgili görüşler için bk. İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûli’l-tefsîr*, 25-27; İbrahim b. Mûsâ eş-Şâtûbî, *Muvafakât fî usûli’ş-şeria*, nşr. Abdullah Diraz (Kahire: ts.), 4/23-30.

bağlı kalarak hareket etmiştir. Örneğin ehil eşeklerin ve yırtıcı kuşların etinin haramlığını “*O... onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar.*”¹³⁶ âyetine dayanarak tespit etmiştir. Bu yüzden asıl *şarî* yani kanun koyucu yüce Allah’tır. Resûlüne ancak mecazen *şarî* denilebilir.¹³⁷

Sünnetin Kur’ân’dan sonra İslâm’ın ikinci temel kaynağı olduğu hususunda ulema arasında görüş ayrılığı söz konusu değildir. Burada temel tartışma Kur’ân’da açık bir şekilde bildirilen hükümlere ilave hükümler koyan ya da Kur’ân’da hüküm bildirilmeyen konularda hüküm vazeden sünnetin bağlayıcılığı hususunda değil, bunun Kur’ân’dan bağımsız olarak görülüp görülemeyeceği konusundadır.¹³⁸ Bu yüzden kimi âlimler sünnetin hukukî boşlukları doldurma özelliğini “bağımsız hüküm koyma” şeklinde tanımlarken; kimi âlimler de bunun aslında bir çeşit beyan olduğunu belirtmişlerdir.¹³⁹

Kur’ân’ın herhangi bir meselede hüküm koymayıp Resûlullah’ın hüküm bildirdiği konular hayızlı kadının orucu kaza edip namazı kaza etmeyeceğini,¹⁴⁰ kişinin hanımı üzerine halasını veya teyzesini nikâhlamasının haramlığını, yırtıcı hayvan ve kuşların etlerinin yenmeyeceğini¹⁴¹ bildirmesi bu konuya dair örneklerdendir.

Zina eden evli çiftlerin recmedilmesi de sünnetle sabit olmuş bir uygulamadır. Recm konusuna ilişkin bir âyetin nazil olduğu ve bunun lafzının neshedilmiş ancak hükmünün baki olduğunu söyleyen âlimler olsa da “recm” sünnetle sabit olan bir vakadır.¹⁴²

Anlaşılan o ki, Resûlullah Kur’ân’la kendisine tevdi edilen salahiyete binaen ayetlerde gündeme getirilen hususlara ilaveten açıklayıcı hükümler

136 el-A’râf 7/157.

137 Mevlüt Güngör, “Kur’ân’ın Hz. Peygamber’in Sünnetine Verdiği Değer”, *Sünnetin Dindeki Yeri*, ed. İsmail Lütfi Çakan v.dğr. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997), 69.

138 Abdülganî Abdülhalik, *Hücciyetü ş-sünne* (Beyrut: Dârul-Kur’âni’l-Kerîm, 1407/1986), 504-505.

139 Yerinde, “Hz. Peygamber’in Beyan Görevi, Sünnetsiz Din Yorumunun Keyfiligi”, 520.

140 Buhârî, “Hayız”, 20; Müslim, “Hayız”, 68. Bu konuda farklı bir yorum için bk. Rabia Zahide Temiz, “Hayızlı Kadının Orucu Meselesi: ‘Sen Harûrî Misin?’ Rivayeti Üzerine Bir İnceleme”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/3 (2021), 1253-1275.

141 Müslim, “Sayd” ve “Zebâih”, 3.

142 Bk. Buhârî, “Hudûd”, 21; Müslim, “Hudûd”, 14; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 1, 17.

getirme veya hiç temas edilmeyen konularda hüküm koyma, helal veya haram kılma yetkinliğine sahiptir.

Sünnetin Kur'ân'ı tebyîn edici vasfına dikkat çekici başka bir örnek şöyledir: Rivayete göre İmrân b. Husayn (ö. 55/672) kendisine, “Bize sadece Kur'ân'dan bahsediniz!” şeklinde soru yönelten kişiye şu karşılığı vermiştir: “Sen gerçekten ahmak bir adamsın! Öğle namazının dört rekât olduğunu ve kıraatinin açıktan yapılmayacağını Kur'ân'da bulabilir misin?” Akabinde de diğer ibadetlerin de olup olmadığını sorduktan sonra “Şüphesiz Kur'ân bu konuları müphem bırakmış sünnet ise bunları tefsir etmiştir.” ilavesinde bulunmuştur.¹⁴³ İmrân b. Husayn'ın ifadesinden sünnetin açıklamalarına müracaat etmeden Kur'ân'ın emrettiği pek çok ibadeti Allah'ın muradına uygun eda edebilmenin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Sözelimi *salat* ifadesinden Kur'ân'da pek çok âyette söz edilmektedir. Bu âyetlerin bir kısmında salat, namaz anlamında kullanılmakla birlikte onun nasıl eda edileceği açıkça beyan edilmemiştir. Bu bağlamda namazın nasıl kılınacağını Hz. Peygamber “Beni namaz kılıyorken nasıl görüyorsanız öyle namaz kılın.”¹⁴⁴ sözüyle uygulamalı olarak sahâbesine öğretmiştir.

Sonuç

İnsanlığı karanlıklardan aydınlığa çıkarmak üzere Resûlullah'a gönderilmiş olan Kur'ân-ı Kerim'in muhatapları tarafından anlaşılması gerekir. Bu kitap Arapça dili konuşan ilk muhataplarına her ne kadar Arapça olarak indirilmiş ise de gerek sahâbe döneminde gerekse sonraki dönemlerde onun tefsirine her daim ihtiyaç duyulmuştur. Bu itibarla Yüce Allah onun açıklamasını kendisine gönderdiği peygamberini onu tebliğ ve beyan etmekle görevlendirmiştir.

143 Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, 1387/1967), 1/39; Şâtîbî, *Muvafakât*, 4/26.

144 Buhârî, “Ezan”, 18.

Kur'ân'ı doğru anlamak ve yorumlamak isteyen bir kişinin öncelikle Allah'ın elçisinden rivayet edilen sahih nakillere vâkîf olması ve bunların çizdiği sınırdaki durması zorunluluğu söz konusudur. Daha açık ifadeyle Kur'ân âyetlerinin mahiyeti ve hedefi incelendiğinde anlama eyleminin Resûlullah olmadan gerçekleşmeyeceği rahatlıkla anlaşılmaktadır. Onun açıklamalarına müracaat etmeden Kur'ân'ın tüm muhtevasını anlayabilmemiz ve yaşanabilen bir hayata geçirmemiz mümkün değildir. Resûl-i Ekrem hem sözleri hem de uygulama ve takrirleriyle nazil olan Kur'ân'ı bizler için anlaşılır kılmış, vahyin uygulamasının nasıl olacağını, hayata nasıl uygulanacağını yaparak-yaşayarak bizzat göstermiştir. Resûlullah'ın açıklamalarının kaynağı, nazârî olarak bazı farklı görüşlerle izah edilmiş olsa da netice itibarıyla Ehl-i sünnet tarafından kendisine atfedilen sünnetin, mutlaka itibar edilmesi gereken bağlayıcı özelliğe sahip olduğu kabul edilmiştir.

İslâm dininin iki temel kaynağı bakımından Kur'ân ve sünnet arasında üç türlü bir ilişkiden söz edilebilir. Sünnet, Kur'ân'ı ya tekit eder ya beyan eder ya da hüküm bildirmediği konularda hüküm tesis eder (teşrî). Kur'ân ve sünnet arasındaki bu yakın ilişkide beyan görevi daha fazla önem arz etmektedir. "Sünnet, Kur'ân'ın açıklımıdır." sözünden kastedilen anlam da bu olsa gerektir. Resûlullah'ın sünnetinin Kur'ân'ın açıklımı ve tefsiri olması, her uygulamasının dolaylı ya da doğrudan Kur'ân ile bağlantılı olması nedeniyle tefsir ilmi açısından Kur'ân'dan sonra müracaat edilmesi gereken ikinci temel kaynaktır.

Kur'ân nasıl ki kendi kendini açıklıyor, Medenî sûreler Mekkî sûrelerin açıklımı konumunda bulunuyor ise Medenî sûreler olmadan Mekkî sûrelerden yaşanabilir dört başı mamur bir dini hayat çıkarmak mümkün değilse; sünnet olmadan da Kur'ân'ın tam anlaşılması ve hayata geçirilmesi mümkün değildir. Çünkü Resûlullah üstlendiği beyan misyonuyla bir taraftan Kur'ân'ın kapalı kalan kısımlarını açıklamakta, bir taraftan da Kur'ân'ın açık bıraktığı alanları doldurmaktadır. İslâm dini ancak bu şekilde mükemmel hal almıştır.

İslâm'ın yaşanabilir kılınması için Resûlullah'ın serdettiği söz, fiil ve takrirler ve bu çerçevede kendisinden tefsir adına nakledilen sahih rivayetler, sonraki dönemlerde vücuda getirilen tefsir eserlerine manayı sahih kılma anlamında kaynaklık teşkil etmiştir. Ancak müfessirler Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın ne kadarını tefsir ettiği konusunda ittifak halinde olmamışlardır. Bu noktada Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı tefsir etmekle birlikte tefsire dair açıklamalarının çok fazla olmadığı söylenebilir.

Resûlullah Allah tarafından kendisine indirilen âyetleri tebliğ ettikten sonra edebî incelikler ihtiva eden âyetlerin maksadını bildirmiş, mücmel ve müşkil olan âyetleri açıklamış, mutlak hüküm bildirenleri takyid (sınırlandırmış) etmiş, bazı özel durumlarda genel için bildirilmiş hükümleri tahsis etmiş, bazı hükümlerin de kapsamını genişletmiştir. Ayrıca o ahkâmın nasıl uygulanacağını zaman zaman sözlü olarak açıklamış, zaman zaman da fiili olarak göstermiş ve Allah tarafından kendisine verilen teşri yetkisi kapsamında da Kur'ân'da açıkça belirtilmeyen bazı yeni hükümler koymuştur.

Kaynakça

- Abdülhalik, Abdülganî. *Hücciyetü's-sünne*. Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1407/1986.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Algur, Hüseyin. *Hafızlık Eğitimi Alan Bireylerin Motivasyon ve Psiko-Sosyal Durumları*. İstanbul: Dem Yayınları, 2109.
- Bardakoğlu, Ali. "Âmm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/552-553. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-u İslâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kamusu*. 8 cilt. İstanbul: Bilmen Yayınları, ts.
- Birişik, Abdülhamit. "Tefsir İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi", *Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri*. ed. İlyas Çelebi. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014. 17-102.

- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim. *Sahihu'l-Buhârî*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: TDV Yayınları, 4. Basım, 1983.
- Coşkun, Muhammed. *Tefsirin İlk Çağları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2019.
- Çelik, Hüseyin- Eyüpoğlu, Osman. “Vahiy Bağlamında Kur'ân Sünnet İlişkisi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/4 (2016), 35-64.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 25. Basım, 2015.
- Derveze, M. İzzet. *et-Tefsîru'l-Hadis*. çev. Muharrem Önder-Vahdettin İnce. 7 Cilt. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014.
- Ebû Dâvûd, Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Erul, Bünyamin. “Sünnet ve Hadisin İlahî Kaynakları”, *Kur'ân Sünnet İlişkisi*. Ed. Bünyamin Erul. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020, 205-226.
- Eyüpoğlu, Osman - Okuyan, Mehmet. “Kur'ân'ın Sosyo-Kültürel Koşulları Dikkate Alışı: Ma'rûf Kavramı Örneği”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26-27 (2008), 175–213.
- Güngör, Mevlüt. “Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in Sünnetine Verdiği Değer”, *Sünnetin Dindeki Yeri*. ed. İsmail Lütfi Çakan v.dğr. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997. 57-80.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1388/1969.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd. *Sünenü İbn Mâce*. 2 Cilt. İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 1968/1388.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ahmed b. Abdullah. *Mukaddime fî usûli't-tefsîr*. Beyrut: Dâru's-Şam li't-Türâs, 1408/1988.

- Karadâvî, Yusuf. *Sünneti Anlamada Yöntem*. çev. Bünyamin Erul. İstanbul: Nida Yayınları, 3. Basım, 2011.
- Koca, Ferhat. "Tahsis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/432-434. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Koç, Mehmet Akif. *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri: İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939) Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi*. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2003.
- Koç, Mehmet Akif- Pak, Zekeriya. "Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri", *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân Tarihi*. ed. Mehmet Akif Koç. Ankara: Grafiker Yayınları, 2021.
- Kur'ân Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'ân Yolu Meali. <https://kuran.diyaret.gov.tr>.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî. *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, 3. Basım, 1387/1967.
- Özkan, Halit. "Tahrîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/469-471. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Koca, Ferhat. "Mücmel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/451-453. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Koç, Mehmet Akif Koç- Pak, Zekeriya. "Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri", *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân Tarihi*. ed. Mehmet Akif Koç. Ankara: Grafiker Yayınları, 2021.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Muslim*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Reşid Rıza, Muhammed. *Tefsiru'l-Kur'âni'l-hakîm: Tefsiru'l-menâr*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- Savut, Harun. "Kur'ân'ın Anlaşılmasında Sünnetin Rolü", *İslâmî İlimlerde Hadis ve Sünnetin Yeri*. ed. Recep Çetintaş, Murat Akın. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021. 51-75.

- Sancaklı, Saffet. “Sûrelerin Faziletiyle İlgili Bazı Tefsirlerde Yer Alan Apokrif Hadislerin Kritiği”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 14/1 (2001), 129-144.
- Suyûtî, Celâleddin. *el-İtkân fî ulûmi'l Kur'ân*. thk. Şuayb el-Arnâvût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1369/2008.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris. *er-Risâle*. thk. Ahmet Muhammed Şakir. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Şâtîbî, İbrahim b. Mûsâ. *Muvafakât fî usûli's-şerîa*. nşr. Abdullah Dıraz. Kahire: ts.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Tefsîru't-Taberî: Câmîu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr li't-Tıbbâati ve'n-Neşr, 1423/2003.
- Temiz, Rabia Zahide. “Hayızlı Kadının Orucu Meselesi: ‘Sen Harûrî Misin?’ Rivayeti Üzerine Bir İnceleme”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/3 (2021), 1253-1275.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Yerinde, Adem. *Sünnetin Niteliği ve Dindeki Yerine Dair Tartışmalar*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023.
- Yerinde, Adem. “Hz. Peygamber’in Beyan Görevi, Sünnetsiz Din Yorumunun Keyfiliği”, *İslâm ve Yorum Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar*. Ed. Abdurrahman Ateş v.dğr. 2/485-527. Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017.
- Yıldırım, Enbiya. *Kur'ân Bize Yeter Söylemi*. Ankara: TDV Yayınları, 3. Basım, 2022.
- Yılmaz, Ali. *Didaktik Bir Bakış Açısıyla Hz. Muhammed*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2019.
- Zeydan, Abdülkerim. *Fıkıh Usulü*. çev. Ruhi Özcan. İstanbul: MÜİF. Vakfı Yayınları, 1993.
- Zemaşerî, Cârullah Muhammed b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

FIKİH İLMİ AÇISINDAN SÜNNETE BAKIŞ

Seyfullah KARA*

Giriş

Fıkıhın birinci kaynağı hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'dir.¹ Fıkıh kaynaklarında Kur'ân'dan sonra kaynak olarak sünnet zikredilmektedir. Nitekim fıkıh kaynaklarında bazen kitap ve sünnet ayrı ayrı zikredilse de usulcüler Kur'ân ve sünnetin her ikisini ifade etmek için nass kavramını kullanmışlardır. Bu tür kullanımların varlığı aslında kaynaklık açısından Kur'ân ve sünnetin beraber düşünüldüğünü göstermesi açısından önemlidir. Hz. Peygamber'e nispeti kesin ve sahih olan sünnetin fıkıhın ikinci kaynağı olması ve ona ittibânın vacip olması hususlarında âlimler arasında ihtilaf bulunmamaktadır.² Fıkıh kaynaklarında Hz. Peygamber'e nispeti kesin ve sahih sünnetin kaynak değeri ve Hz. Peygamber'in dindeki otoritesi gibi konularda kayda değer bir ihtilaf yer almamaktadır. İhtilaflar daha çok rivayet açısından sünnetin bize sağlam olarak ulaşip ulaşmaması ve sünnetin vahiy kaynaklı olup olmaması noktasında yoğunlaşmaktadır. Ehl-i sünnet uleması tarafından pek kabul görmese de zaman zaman dünyanın çeşitli yerlerinde sünneti göz ardı edip Kur'ân'la yetinme ve Kur'ân

* Dr. Öğr. Üyesi. Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

- 1 Kur'ân'ın fıkıh ilmi açısından yeri ve önemi hakkında detaylı bilgi için bk. İslam Demirci - Seyfullah Kara, "Fıkıh Açısından Kur'ân'a Bakış", *Farklı Bilim Dallarından Kur'ân'a Bakış*, ed. Hüseyin Peker - Mustafa Tunçer (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 83-108.
- 2 Ebû Bekr Ahmed b. Ali Râzî el-Cessâs, *el-Fusul fi'l-usûl*, thk. Acil Câsim en-Neşmî (Kuveyt: Vezaretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1988), 3/92.

Müslümanlığı diye de tabir edilebilen bazı görüş ve yorumlar da ortaya çıkmıştır.³

1. Sünnet ve Hadis Kavramları

Sünnet kelimesi sözlükte, “*alışılmış yol, metot, örnek alınan uygulama, örf ve gelenek*” gibi anlamlara gelmektedir. İstilahta ise ilim dallarında farklı tanımları yapılmıştır.⁴ Klasik fıkıh usulü eserlerinde “*Din ile ilgili konularda takip edilen yol ve yöntem*”⁵ anlamında kullanılırken hem Resûlullah’ın hem de ashabının yolu kastedilmektedir. Son dönemde yazılan eserlerde, Hz. Peygamber’in söz fiil ve takrirleri olarak tanımlanmaktadır.⁶ Usul kaynaklarında şer’i deliller sıralanırken Kur’ân’dan sonra ikinci sırada zikredilmektedir. İkinci sırada zikredilmesi sünnetin değersizliğinden değil, sübût yönünden Kur’ân gibi kat’i yolla rivayet edilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Fıkıh usulünde sünnet iki anlamda kullanılmaktadır. Birinci anlamı Kitap, kıyas ve icmâ gibi şer’i bir delil olarak kullanılması, ikincisi ise teklîfi hüküm terminolojisi içinde Şâri’nin yapılmasını kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda istediği fiil anlamına gelen mendup kavramının altında önemli bir kısmı oluşturur. Örneğin “sabah namazından önce iki rekât namaz kılmak sünnettir” denildiğinde bu çeşit bir sünnet kastedilmektedir. Fürû fıkıhta fiillerin dinî açıdan değerlendirilmesi esnasında bu anlamda kullanılmaktadır.⁷ Hadis âlimleri sünneti tanımlarken “Hz. Peygamber’e izafe edilen sözler, fiiller, takrirler, onun sıfatları ve sîretidir.” şeklinde tanımlamaktadırlar. Bu tanımlamada peygamberlikten önceki ve sonraki durumunu birbirinden ayırmamışlardır. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in beşerî vasıflarını da sünnet kategorisinde mütalaa etmişlerdir.⁸ Fıkıhtaki tanımlardan yola çıkıldığında sünnet denilince akla Hz.

3 Enbiya Yıldırım, *Kur’ân Bize Yeter Söylemi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 2-5.

4 Murteza Bedir, “Sünnet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/150.

5 Ebû Zeyd Ubeydullâh b. Ömer b. İsa ed-Debûsî, *Takvîmü l-edille fi usuli l-fikh*, thk. Halil Muhyiddin el-Hüseyn (Beyrut: Dâru’l-Kütübî l-İlmiyye, 2001), 78.

6 Zekiyüddin Şa’bân, *Usulu l-fikhi l-İslâmî* (İstanbul: el-Mektebetü l-Hanefiyye, ts.), 55; Abdulvehhab Hallaf, *İlmü Usuli l-fikh* (Beyrut: Müessesetü r-Risâle Nâşirün, 2011), 32.

7 Bedir, “Sünnet”, 38/150; Ferhat Koca, “Sünnet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/154.

8 Accâc el-Hafîb, *Usulü l-hadis ulümühu ve mustalahuhü* (Beyrut: Dâru l-Fikr, 1967), 19; Yusuf el-

Peygamber'in teşriî nitelikli söz ve uygulamaları gelmektedir. Dolayısıyla beşerî vasıflarla ilgili kısım sünnet tanımının dışında kalmaktadır.

2. Sünnetin Bağlayıcılığı

Sünnet, Hz. Peygamber'in Kur'an'ı örnek bir yaşantıya dönüştürdüğü yoldur. Teknik olarak öyle tanımlansa da Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden ibaret olmayıp bir değerler bütünüdür. Dolayısıyla sünneti sadece rivayetler bütünü olarak görmek yerine İslâm dininin Hz. Peygamber'in şahsında meydana getirdiği bir yaşam biçimi olarak görmek gerekir. Sünnetin bir yaşam biçimi olarak geniş anlamda düşünmenin daha isabetli olacağını Hz. Peygamber'in, "Benim sünnetimden yüz çeviren benden değildir."⁹ şeklindeki ifadelerinden de anlamak mümkündür. Çünkü Allah Resûlü bu tür ifadelerle kendisinin takip ettiği yolu, yani yaşam biçimini kastetmiştir.¹⁰

Fukahâ, sünnet konusunu delil olma açısından ele almış ve sünnete bu gözle bakmışlardır. Onlara göre sünnetin varlığı ve kaynak olma açısından değeri tartışılmamış, Hz. Peygamber'e nispetinde şüphe bulunmayanlar fıkhîta delil olarak kullanılmıştır. Klasik fıkıh kaynaklarında sünnetin topyekûn bir tarafa bırakılıp sadece Kur'an'ın delil kabul edilmesi şeklinde bir yaklaşım bulunmamaktadır. Fıkıh ilminde sünnetin Kur'an'dan sonra ikinci kaynak olduğu hususunda ciddi bir ihtilaf yaşanmamıştır. Çünkü Hz. Peygamber bu dinin peygamberi ve vahyin ilk muhatabıdır. Dolayısıyla onun sünnetini göz ardı ederek sadece Kur'an kaynaklı bir Müslümanlık iddiasında bulunmak gerçekte örtüşmeyen bir davranış olmanın yanında Kur'an'ı ve Hz. Peygamber'i tam anlamıyla anlamamak, vahyin ve nübüvvetin mahiyetini de bilmemek demektir.¹¹ Çünkü Allah kendisine itaatın yanında Hz. Peygamber'e itaati emretmiş ve bu durumu birçok ayette vurgulamıştır.¹²

Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Bünyamin Erul (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2011), 29.

9 Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *Sahih-u Müslim*. (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991), "Nikâh", 5.

10 Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu* (Ankara: OTTO Yayıncılık, 2022), 3-5.

11 Mehmet Erdoğan, *Vahiy-Akl Dengesi Açısından Sünnet* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 231.

12 en- Nisâ 4/59, 80; el-Efâl 8/20; el-Ahzâb 33/36; el-Haşr 59/7.

19. y.y.'da İngilizlerin Hindistan ve Mısır'ı işgali sonrası ortaya çıkan ve Müslümanların eski ihtişamlı ve onurlu günlerine dönmelerinin Kur'ân etrafında kenetlenmekle mümkün olacağını öne süren düşünceye dayananlar, çalışmalarını bu yönde yoğunlaştırarak hadisleri bir tarafa koyma temayülü göstermişlerdir. Hadislerin Hz. Peygamberden çok sonra yazılması sebebiyle güven arz etmediği ve Müslümanların tefrikasına sebep olduğu, dolayısıyla Kur'ân'ın tek başına kurtuluş reçetesi olarak yeterli olacağı fikrini savunmuşlardır. Bu düşünce kendisine daha sonra ciddi oranda taraftar bulmuş olup günümüzde de bu görüş kabul görmekte ve varlığını devam ettirmektedir.¹³

3. Sünnetin Nevileri

3.1. Mahiyeti Açısından (Yapı Bakımından) Sünnetin Nevileri

İçermiş olduğu bilginin meydana geliş biçimi açısından sünnet üç kısma ayrılmaktadır. Sünnetin bir kısmı Hz. Peygamber'den sâdır olan sözlü beyanlara dayanırken bir kısmı onun beyan amaçlı fiilleri şeklinde gelmiştir. Üçüncü kısım ise Hz. Peygamber'in, ashâbı tarafından yapıldığını gördüğünde veya kendisine durum haber verildiğinde bir davranışı tasvip etmesidir.¹⁴ Bu kısımda zikredilen türün sünnet sayılması, Hz. Peygamber'in İslâm'a aykırı bir davranış karşısında susmayacağı ön kabulüne dayanmaktadır.

3.1.1. Kavflî Sünnet

Sünnetin Hz. Peygamberin sözlü beyanlarından oluşan kısmına denir. Bu ifadeler Hz. Peygamber'in dilinden dökülmüş olduğundan hadis diye isimlendirilmektedir. "Ameller niyetlere göredir ve herkese niyetinin karşılığı vardır..."¹⁵ hadisi ve "Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, haksızlık yapmaz, onu düşmana teslim etmez..."¹⁶ hadisini kavflî sünnete örnek olarak zikredebiliriz.

13 Yıldırım, *Kur'ân Bize Yeter Söylemi*, 2-3.

14 Hacı Mehmet Günay, "İttifak Edilen Şer'i Deliller", *Fıkıh Usulü El Kitabı*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2022), 183.

15 Müslim, "İmâre", 155.

16 Müslim, "Birr", 58.

3.1.2. Fiilî Sünnet

Fiilî sünnet, Hz. Peygamber'in dinî hüküm içeren fiilleridir. Onun abdest, namaz gibi fiilleri bu türe örnek olarak zikredilebilir. Hz. Peygamber'in bu tür fiilleri ne tür bir hükmü açıklıyorsa onunla aynı hükmü alır. Farz olan bir hükmü açıklayan uygulamaları da farz hükmünü alır. Onun fiillerinin sünnet kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ve bağlayıcı olduğunu "Ben namazı nasıl kılıyorsam siz de öyle kılın."¹⁷ "Hac menâsikleriyle ilgili ibadetlerinizi benden alın."¹⁸ buyurmasından da anlamak mümkündür.

3.1.3. Takrîrî Sünnet

Hz. Peygamber'in müslümanlar tarafından yapılan bir fiili gördüğü veya işittiği halde ona karşı çıkmayıp kabul etmesi şeklinde gerçekleşen sünnet çeşididir. Allah Resûlü'nün bir fiil karşısında susması o fiile izin verdiğini göstermektedir. Hz. Peygamber İslâm dinini öğretmek ve ona aykırı olan şeyleri bildirmek için gönderildiğinden Müslümanların yaptığı bir fiilin yanlış olduğunu bile bile sükût etmesi caiz olmaz. Dolayısıyla onun bir davranış karşısında susması bu fiilin caiz ve meşru olduğunu göstermektedir.¹⁹

Resûlullah'ın ikrarı farklı şekillerde cereyan etmiş olabilir. Birincisi, Müslüman olmayan birinin yaptığı bir fiile ya da söylediği söze karşı tepkisini gösterecek durumdayken sükût etmesi, Hz. Peygamber'in o fiili onayladığını göstermez. Aksine karşı çıkması ya da müdahale etmesi fayda vermeyeceğinden susmuş olması kuvvetle muhtemeldir.²⁰ İkincisi, bir fiili işleyen kimse kâfir değil de mü'min ise ve o fiil daha önce umum bir delil ile haram kılınmış ise Resûlullah'ın onayladığı fiil o âmmın tahsisi anlamına gelir.²¹ Üçüncü ikrar türü ise karşılaştığı veya duyduğu bir olay karşısında memnuniyetini belli etmesi ya da ifade etmesi şeklindedir.

17 Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi 'u ş-sahîh* (Beirut: Dâru İbn Kesîr, 2002), "Ezan", 18.

18 Müslim, "Hac", 310.

19 Şa'bân, *Usulu'l-fikhi'l-İslâmî*, 57.

20 Erdoğan, *Vahiy-Akal Dengesi Açısından Sünnet*, 111.

21 Erdoğan, *Vahiy-Akal Dengesi Açısından Sünnet*, 111.

Örneğin, Bilâl-i Habeşî'nin sabah ezanına kendiliğinden “es-Salâtu hayrun mine'n-nevm” ifadesini eklemesini memnuniyetle karşılması²² yine kâif'in Üsame b. Zeyd ile Zeyd b. Hârise'nin ayaklarına bakarak ‘bu ayaklar birbirindedir’ demesi üzerine sevinmesini de bu kapsamda zikretmek mümkündür. Nitekim bazı mezhep imamlarının Hz. Peygamber'in bu tavır sebebiyle, kâifin beyanı aracılığıyla da nesebin sabit olacağı görüşünü benimsedikleri bilinmektedir.²³

Bu sayılanların dışında, sahabeden bazılarının yapmış olduğu farklı bir uygulama ya da söylediği bir sözden Resûlullah'ın haberdar olmaması sebebiyle bir şey söylememiş olması, ikrar anlamı taşımayıp sünnet açısından bir bağlayıcılığı yoktur. Ramazan'da oruçlu iken dolu tanesi yiyen ve bunun orucu bozmayacağını ifade eden sahâbînin tutumu buna örnek verilebilir. Nitekim Tahâvî bu durumdan Hz. Peygamber'in haberdar olmadığını, haberi olsaydı mutlaka bunu düzeltmiş olacağını ifade etmiştir.²⁴

3.2. Rivayet Şekli Açısından Sünnetin Nevileri

Rivayet şekli açısından sünnet denilince kastedilen, söz konusu sünnetin Hz. Peygamber'e nispetinin kesinliğidir. Sünnetin Hz. Peygamber'e aidiyetinin doğruluğunu tespit etmek için usulcüler haber teorisini esas almışlardır. Buna göre mütevâtir haberin kesin doğru olan, haber-i vâhidin ise kesin olmayan bir kanaat oluşturduğu ifade edilir. Hanefî fakîhler bu ikisine ilave olarak mütevâtir haberin altında, âhâd haberin üstünde meşhur haber diye üçüncü bir çeşitten söz ederler.²⁵ Bu çalışmada haber teorisi açısından sünnetin neveleri Hanefîlerin bakış açısı esas alınarak incelenecektir.

3.2.1. Mütevâtir Sünnet

Mütevâtir haber, aklen ve adeten yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun, kendisi gibi olan bir topluluktan rivayet ettiği

22 Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001), 1/213.

23 Erdoğan, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, 112.

24 İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât: İslâmî İlimler Metodolojisi*, çev. Mehmed Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 3/61.

25 Bedir, “Sünnet”, 38/152.

haber olarak tanımlanmaktadır. Nitekim mütevâtir hadis ve mütevâtir haber tanımlarındaki ortak nokta hemen hemen aynı şekildedir.²⁶ Mütevâtir sünnette yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan topluluk olması şartı sahabe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn dönemleri içindir. Bir sünnetin tevâtür derecesine sahip olması bu üç devirde gerekli şartları taşımasına bağlıdır. Bu dönemden sonra hadis nakil ve tedvin faaliyetleri arttığından âhâd haberlerin birçoğu bu devirden sonra râvî sayısı olarak mütevâtir veya meşhur seviyesine çıkmıştır. Ancak ilk üç dönemden sonra rivayetin bu seviyeye çıkması onu mütevâtir ya da meşhur derecesine yükseltmez. Mütevâtir sünnet kaynaklarda lafzî ve mânevî mütevâtir olarak iki kısımda ele alınmaktadır. Aynı lafızlarla rivayet edilen haberler lafzî mütevâtir olarak isimlendirilmektedir. Lafzî mütevâtire “Kim bana bilerek yalan isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın.”²⁷ hadisi örnek olarak verilebilir. Hadislerde mana ile rivayet caiz görüldüğünden lafzî mütevâtir olarak nakledilen sünnet çeşidi çok fazla değildir. Mütevâtir sünnetin diğer kısmı ise mânevî mütevâtir olarak isimlendirilen kısımdır ki mütevâtir sünnetin büyük kısmı bu kapsamdadır. Hz. Peygamber’in duada iki elini göğze açması, namazların kılınışı, abdestin nasıl alınacağı ve Hz. Peygamber’in mucizeleriyle ilgili haberler bu kısma örnek verilebilir. Bu rivayetler her ne kadar lafız olarak bire bir aynı olmasalar da birleştikleri ortak mana aynı olmaktadır. Mütevâtir haber sünnetin en kuvvetli kısmını oluşturur ve ilm-i yakîn ifade eder. Yani haber verdiği şeyin kesin olarak doğruluğuna hükmedilir. Delaleti zannî olmadığı sürece ifade ettiği hüküm ile amel etmek farzdır.²⁸

3.2.2. Meşhur Sünnet

Hanefilerin taksimine göre mütevâtir ve âhâd sünnet arasında meşhur sünnet olarak isimlendirilen bir kategori daha bulunmaktadır. Meşhur sün-

26 Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 207; Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî, *Usulü's-Serahsî* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/282, 283; Accâc el-Hatîb, *Usulü'l-hadis ulûmuhû ve mustalahuhû*, 301; Ammad Ali Cum'a, *Tablolarla Hadis Usulü ve Edebiyatı*, çev. Yavuz Köktaş (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 15; Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, çev. M. Yaşar Kandemir (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 115.

27 Buhârî, “Enbiya”, 50. (Hadis No: 3461)

28 Şa'bân, *Usulu'l-fikhi'l-İslâmî*, 61; H. Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usulü* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2017), 50, 51.

net; “Hz. Peygamber’den tevâtür sayısına ulaşmayan topluluk tarafından rivayet edilip tâbiîn ve tebe-i tâbiîn dönemlerinde tevâtür sayısına ulaşan haberler” şeklinde tanımlanabilir.²⁹ Yine Hanefilerin meşhur tanımlarında rivayetin ilk üç asırda şöhret derecesine ulaşmış olması ve o dönemde âlimlerce kabul görmesi esastır. Burada kastedilenin sahabe ve tâbiînden bütün fertlerin vefatı değil de bu dönemdekilerin beraberce ve yoğun olarak yaşadıkları zaman dilimlerinin önemli ve öncelikli olduğunu ifade etmek mümkündür.³⁰ Tanımlar neticesinde ortaya, sahabe döneminde tevâtür derecesine ulaşmayıp sonraki dönemlerde ulaşan, kuvvet olarak da mütevâtirin altında, haber-i âhâdın üstünde yer alan bir ara kategori çıkmaktadır. Bu konuda yapılan tanımların ortak yönü bu şekildedir. Teknik olarak meşhur haberin tanımları bu yönde olmakla beraber, bir rivayetin şöhret derecesine ulaştığının kabul edilmesinin, âlimlerin onunla amel etmesiyle alakalı olduğunu ifade edenler de vardır.³¹ Meşhur sünnete “Ameller niyetlere göredir. Herkese niyetinin karşılığı vardır.”³² ve “Allah’ın en sevmediği helal talaktır.”³³ hadislerini örnek olarak zikredebiliriz.

Mütevâtir sünnetin râvilere ve Hz. Peygamber’e nispeti kesinlik taşımaktadır. Meşhur sünnetin ise Hz. Peygamber’den rivayet eden ilk râvisine nispeti kesin olmakla beraber, Hz. Peygamber’e nispeti kesinlik taşımaktadır. Bilgi değeri açısından meşhur sünnet mütevâtir sünnet gibi ilm-i yakîn (kesin bilgi) ifade etmese de kesine yakın bilgi ifade eder. Hanefiler buna “ilmü’t-tume’nîne” adını vermektedir.³⁴ Mütevâtir sünnette olduğu gibi meşhur sünnetle de Kur’ân’daki âmm hükmün tahsisi, mutlakın takyîdi ve nassa ziyade yapmak mümkün olmaktadır.³⁵ Meşhur sünnetin Hz. Peygambere nispeti kesin olmadığı için inkârı küfrü gerektirmez. İlk hal-

29 Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, 211; Ebû’l Hasen Ali b. Muhammed b. Hüseyin b. el-Pezdevî, *Usulü’l-Pezdevî (Kenzü’l vusûl ilâ ma’rifeti’l-usul)*, thk. Said Bektaş (Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1983), 357; Serahsî, *Usul*, 1/292.

30 Serkan Demir, *Haneî Mezhebi Fıkıh Usulü’nde Sünnet Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 56.

31 Serahsî, *Usul*, 1/292.

32 Buhârî, “Bedü’l-vahy”, 1; Müslim, “İmâre”, 155.

33 Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd* (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle Nâşirün, 2015), “Talâk”, 4.

34 Serahsî, *Usul*, 1/292; Demir, *Haneî Mezhebi Fıkıh Usulü’nde Sünnet Anlayışı*, 64.

35 Serahsî, *Usul*, 1/293; Şa’bân, *Usulu’l-fikhi’l-İslâmî*, 62; Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, 52.

kası tevâtür derecesine ulaşmayıp âhâd olduğu için bu haberin inkârı, Hz. Peygamber’i yalanlama anlamı taşımamaktadır. Yaygın kanaate göre bu tür haberi inkâr etmek küfrü gerektirmese de bir tür sapkınlıktır.³⁶

3.2.3. Âhâd Sünnet (Haber-i Vâhid)

İlk üç nesilde meşhur seviyesine ulaşamamış haberler âhâd haber olarak anılmaktadır. Hanefî usul âlimlerinin tanımlarına bakıldığında âhâd haberler; mütevâtir ve meşhur seviyesine çıkmamış, ilm-i yakîn ifade etmeyen, Resûlullah’a nispetinde şüphe bulunan ve amel edilmesi gereken rivayetler olarak tanımlanmış; mütevâtir ve meşhur haber tanımının dışında tutulmuştur.³⁷ Âhâd haber kelime anlamı olarak tek kişinin verdiği haber olarak anlaşılrsa da Hanefilere göre mütevâtir ve meşhur haberlerin ve cumhura göre mütevâtir haberlerin dışında kalan haber türleri bu isimle anılmaktadır. Bu tür haberler daha sonraki dönemlerde meşhur seviyesine ulaşmış olsa dahi âhâd haber olarak değerlendirilirler. Nitekim sünnetin büyük çoğunluğu âhâd yolla rivayet edilmiştir.

Mütevâtir ve meşhur yolla rivayet edilen haberlerin kabulü hususunda fazla bir ihtilaf bulunmamaktadır. İhtilaf edilen kısım genellikle haber-i vâhidler konusudur. Bu hususta da farklı görüşler bulunmaktadır. Bazıları hiçbir konuda delil niteliği taşımadığını ifade ederken diğer bazıları ise ilm-i yakîn ifade edeceğini savunmuşlardır. Hanefî âlimler bu ikisi arasında bir yol tercih ederek âdil râvîler tarafından nakledilen haber-i vâhidin ilm-i yakîn ifade etmese de amel için elverişli bilgi olduğunu savunmuşlardır.³⁸ Müçtehit imamlar sünnetin Kur’ân’dan sonra ikinci kaynak olduğu hususunda ittifak etmiş olsalar da haber-i vâhidle amel konusunda ayrılmışlar ve her mezhep kendi görüşleri çerçevesinde ilave kriterler belirlemiştir. Hanefî mezhebi âhâd haberle amel konusunda râvînin adil olması, zabt sahibi olması, akıllı ve bâliğ olması gibi sıhhat şartlarına ilaveten dört şart daha belirlemiştir. Bu şartlar; râvînin rivayet ettiği hadise aykırı amel etmemiş veya aykırı fetva vermemiş olması, hadisin *umûmu’l-belvâ* ka-

36 Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, 51.

37 Pezdevî, *Usul*, 360; Serahsî, *Usul*, 1/293.

38 Debûsî, *Takvimü’l-edille*, 170; Pezdevî, *Usul*, 360; Serahsî, *Usul*, 1/321, 322.

bul edilen konularda olmaması³⁹, Kur'ân'a ve mütevâtir sünnete aykırılık teşkil etmemesi ve akl-ı selime ters düşmemesi, râvî fakih değilse kıyasa ve şer'i esaslara aykırı olmaması şeklinde sıralanabilir.⁴⁰ “Birinizin kabını köpek yaladığı takdirde onu yedi defa yıkasın”⁴¹, Hz. Aişe'den rivayet edilen ve kadının kendi başına evlilik akdi yapamayacağını gösteren “Velisinin izni olmadan evlenen kadının evliliği bâtıldır.”⁴² ve musarrâh hadisi olarak bilinen “Deve ve davarların sütlerini memelerinde biriktirmeyin. Kim böyle bir hayvanı satın alırsa onu sağdıktan sonra iki görüş arasında muhayyerdir. Bu haliyle razı olursa hayvanı alıkoyar; olmazsa bir sâ' hurma ile birlikte geri verir.”⁴³ hadisi, Hanefî fakihlerin öne sürdükleri bu şartları taşımadığı gerekçesiyle amel etmedikleri rivayetlere örnek olarak zikredilebilir. Hanefîlerin öne sürdüğü bu şartlar ve diğer mezhepler tarafından öne sürülen şartlar sağlandığında o haberle amel etmenin gerekliliği hususunda fakihler ittifak halindedir.⁴⁴

Mezhep imamlarının ve diğer mezhep âlimlerinin âhâd haberler konusunda göstermiş olduğu titizlik sahabenin sünneti kabulünde de görülmektedir. Sahabeden sonraki nesil nasıl bir haberin veya sözün Hz. Peygamber'e ait olduğundan emin olmak için belli kriterler ortaya koyduysa, sahabe de Hz. Peygamber'in vefatından sonra ona nispet edilen rivayetlerin kendisine ait olduğundan tamamen emin olmadıkça kabul etmemişlerdir. Nitekim bu hususta ashabın bazı tedbirler aldıkları bilinmektedir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi ashabın ileri gelenleri böyle bir durum

39 Umûmu'l-belvâ: Çoğunluğun bilgisi dışında kalmayacak şeyler olarak tanımlanmıştır. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 587. Hanefî fakihler herkesin bilmesi gereken konulardaki rivayetlerin mütevâtir veya en azından meşhur yolla rivayet edilmiş olması gerektiği kanaatindedirler. Şa'bân, *Usulu'l-fikhi'l-İslâmî*, 70, 71.

40 Cessâs, *el-FUsul fi'l-Usul*, 3/113-115; Recep Çetintaş, “Sünnet'in Kaynak Değeri Üzerine”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 27 (Nisan 2016), 74.

41 Buhârî, “Vudû”, 33; Müslim, “Tahâret”, 89, 90; Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Merkezü'l-Buhûs ve Tıknıyetü'l-ma'lûmât (Beyrut: Dâru't-Te'sil, 2016), “Tahâret”, 68.

42 Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî, *el-Müsnedü'l-câmi'*, thk. Nebil b. Haşim b. Abdullah Gamrî (Beyrut: Dâru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 2013), “Nikâh”, 11.

43 Buhârî, “Buyû”, 64, 65; Müslim, “Buyû”, 11, 24, 25, 28.

44 Diğer mezheplerin âhâd haberle amel etme hususunda öne sürdükleri şartlar için bk. Şa'bân, *Usulu'l-fikhi'l-İslâmî*, 75, 76; Çetintaş, “Sünnet'in Kaynak Değeri Üzerine”, 74; Ali Yüksek, “İslâm Hukukunda Âhâd Haberlerle İstidâl”, *MANAS Din Bilimleri Dergisi* 2/1 (Haziran 2023), 34, 36.

karşısında sözü Hz. Peygamber'den en az iki kişinin işitmiş olmasını şart koşmuşlardır. Hz. Ömer'in evine davet etmesi üzerine evine gelen ve kapıyı üç defa çalıp geri dönen Ebû Mûsâ el Eş'arî'nin, Hz. Ömer'in niçin geri döndün sorusu üzerine; "Ben kapının önüne geldim. Kapıyı üç kez çaldım. Selam verdim. İçerden ses gelmeyince ben de Hz. Peygamber'in ""Sizden biriniz üç defa müsaade isteyip kendisine müsaade verilmezse geri dönsün.""⁴⁵ sözüyle amel ederek kapıdan ayrıldım." demesi ve bunun üzerine Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ'dan, bunu Hz. Peygamber'den duyduğuna dair şahit getirmesini istemesi, daha sonra Ebû Saîd el-Hudrî'nin, onunla birlikte gelerek lehine şahitlik yapması olayı şahit isteme uygulamasına verilebilecek örneklerden biridir.

Hz. Ali gibi bazı sahabîler de hadisin Hz. Peygamber'den işitildiğine dair yemin ettirmişlerdir. Bazen sahabe, râviye güvenmediğinden en ufak bir kuşkuya düştüklerinde bile rivayetle amel etmemişlerdir. Nitekim Abdullah b. Mes'ud, mehri belirlenmeden evlenmiş ve kocası zifafa girmeden önce ölmüş kadının, kocasının malına mirasçı olup olamayacağı ile ilgili sorulan soruya cevaben; böyle bir kadının emsal mehir alacağı, iddet beklemesi gerektiği ve kocasına mirasçı olabileceği yönünde cevap vermiştir. Ma'kûl b. Sinan el-Eşcaî'nin naklettiği, "Hz. Peygamber'in Buru' bint Vâşık el-Eşca'iyye'ye hükmettiği gibi hükmettin." sözünü de kendine destek kabul etmiştir. Hz. Ali, bu rivâyeti Bakara Sûresi 236. Ayete aykırı bularak, "Topuğuna işeyen bir bedevinin sözüne dayanarak Rabbimizin kitabını bir yana bırakamayız." diyerek itirazda bulunması râviye güvenmediğini göstermektedir. Ashabın nasih-mensûh kuralını uygulamaları, kendilerince daha güçlü gördükleri rivâyeti güçsüz olana tercih etmeleri gibi uygulamaları da haber-i vâhid konusunda aldıkları tedbirler arasındadır.⁴⁶ Mütevâtir ve meşhur sünneti kabul konusunda çok fazla tereddüt oluşmadığından bu yollarla gelen rivayetlerin kabulü için çok fazla ilave şart getirilmemiş ancak haber-i vâhidler konusunda sıkı tedbirler alınarak sahih sünnetle sahih olmayanın birbirinden ayrılması için çaba gösterilmiştir.

45 Buhârî, "İsti'zân", 13.

46 Şa'bân, *Usulu'l-fikhi'l-İslâmî*, 67; Yüksek, "İslâm Hukukunda Âhâd Haberlerle İstidlal", 30, 31.

3.3. Hz. Peygamber'in Fiilleri

Hz. Peygamber'in fiilleri konusu, fıkıh usulünde öteden beri tartışıl-
lagelen meselelerden biri olmuştur. Fakihler hadis ve sünnete teşri değeri
olan rivayetler olarak bakmışlardır. Hz. Peygamber ile ilgili aktarılan ve
teşri anlamı taşımayan diğer rivayetleri yok saymasalar da bu tür malûmat-
lar, insanların dini ve hukuki açıdan sorunlarını çözmeye yönelik bilgiler
olmadığından amelî açıdan dikkate alınmamışlardır.⁴⁷

Bilindiği üzere Yüce Allah elçisine kendi adına beyan sorumluluğu
yüklemiş ve bunu da Kur'ân'da açık bir şekilde belirtmiştir.⁴⁸ Hz. Muham-
med'in de asıl görevi Allah'tan vahiy yoluyla almış olduğu bilgileri insan-
lara tebliğ etmek ve açıklamaktır. Ancak onun bütün söz ve davranışlarının
bu görev çerçevesinde olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü Hz.
Peygamber, mübelliğ olmanın yanında bir beşerdir. Dolayısıyla onun nü-
büvvet yönünü ilgilendiren kısımla beşer olarak yaptıklarını farklı değer-
lendirmek gerekir. Hz. Peygamber mübelliğ olmanın yanı sıra Müslüman-
ların toplumsal, siyasî ve hukuki açılardan da lideri konumundaydı. Bu
sebeple bu konularla ilgili de bazı tasarruflarda bulunmuştur. Dolayısıyla
ondan sadır olan söz ve fiillerin hangi vasıfla ortaya konulduğunun bilin-
mesi, sünnetin doğru yorumlanması ve anlaşılmasında son derece önem-
lidir.⁴⁹ Bu başlıkta Resûlullah'ın söz veya davranışlarından hangileri bu
beyan göreviyle ilgili, hangileri bu görevin dışında bu ayırımlara yer veri-
lecektir. Fakihler Hz. Peygamber'in fiillerini farklı açılardan incelemişler
ve çeşitli tasniflere tâbî tutmuşlardır. Bu kısımda konuyu dört başlıkta ele
almaya çalışacağız.

3.3.1. Beşer Olarak Yaptığı Fiiller

Hz. Peygamber Allah'ın elçisi olmanın yanında bir beşerdir ve gerek
Kur'ân'da gerekse sünnette bu durum farklı vesilelerle vurgulanmakta-
dır.⁵⁰ Dolayısıyla Hz. Peygamber beşer olma yönüyle de yatma, kalkma,

47 İsmail Hakkı Ünal, "Hanefî Usulcülere Göre Hz. Peygamber'in Fiilleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/3-4 (Aralık 1997), 192.

48 en-Nahl 14/44, 64.

49 Hacı Mehmet Günay, "İttifak Edilen Şer'i Deliller", *Fıkıh Usulü El Kitabı*, ed. Talip Türcan (An-
kara: Grafiker Yayınları, 2022), 206.

50 el-İsrâ 17/93, 94; el-Kehf 18/110; el-Enbiyâ 21/3; el-Fussilet 41/6; Buhârî, "Salât", 31; Müslim,

yeme-içme, yolculuğunda dinlenme, yolculuk yapma, beyaz elbise giyme, saç veya sakalını kınalama ve bazen bir ağacın altında gölgelenme gibi fiiller ortaya koymuştur. Yine Hz. Peygamber'in bazı yiyeceklerden hoşlanması, elbisesinin rengi, yürüyüş şekli gibi ibâdet ve Allah'a yaklaşma maksadı taşımayan fiilleri, beşer olarak yaptığı davranışlarına örnek kabilindedir. Usulcülerin çoğunluğu bu tür fiillerinde ona uymanın gerekli olmadığı ve mübah alan içerisinde olduğu konusunda aynı düşünmektedirler. Nitekim bu tür fiiller için Hanefî usulcüler sünnet-i zevâid kavramını kullanmışlardır. Ayrıca usulcüler sünnetin bu kısmı için 'uyulması güzel ancak terkinde de herhangi bir sakınca olmayan' şeklinde bir bakış açısı ortaya koymuşlardır. Sırf Hz. Peygamber yaptığı için onun yolunu takip etme amacıyla bu hususlarda onu takip edenler Hz. Peygambere ittibâyâ niyetlendikleri için sevap alırlarken, böyle bir tutum sergilemeyenler için herhangi bir kınama ve yaptırım söz konusu değildir. Örneğin Hz. Peygamber dişlerini misvakla temizlediği için onu takip etme kastıyla misvak kullanan kimse bu niyeti sebebiyle sevap alabilir. Ancak diş temizleme işlemi bölgeye ve teknolojinin durumuna göre değişiklik gösterebilir. Bu nedenle misvak yerine başka bir araç kullanan kimsenin de sünneti terk ettiğini ifade etmek doğru bir yaklaşım değildir.⁵¹ Hz. Peygamber'in yanılmaları ve bir insan (beşer) olması hasebiyle sergilediği yeme, içme ve uyuma gibi davranışları ona uymaya elverişli olmadığından fıkıh usulünde Hz. Peygamber'in fiilleri kapsamında yer almamaktadır.⁵²

Hz. Peygamber'in savaş tedbirleri, ziraat, hastalık tedavisi ve ticaret gibi hususlarda kendi bilgi ve tecrübesine dayanarak yapmış olduğu fiiller de bu kısma girer. Bunlar vahye değil şahsi tecrübeye dayandığından uyulması gereken teşriî tasarruflardan sayılmaz. Nitekim Hz. Peygamber'in bizzat kendisi de bu davranışları dini bir tasarruf olarak değerlendirmemiş ve Müslümanları bunlara uymakla yükümlü tutmamıştır. Medine'ye geldiğinde insanların hürmaları aşıladığını görünce "Bunun faydalı olacağını zannetmiyorum" demiş ve insanlar hürmayı aşlamaktan vazgeçtiği için o

⁵¹ "Fedâil", 140.

51 Serahsî, *Usul*, 1/114; Günay, "İttifak Edilen Şer'i Deliller", 2022, 204; Demir, *Hanefî Mezhebi Fıkıh Usulü'nde Sünnet Anlayışı*, 17.

52 Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, 63.

yıl meyve telef olduğunda bu durum Hz. Peygamber'e arz edilmiş, o ise "Siz dünya işlerini daha iyi bilirsiniz." buyurmuştur.⁵³ Benzer bir olay Hz. Peygamber ve Habbâb b. Münzîr arasında Bedir savaşı öncesi ordunun konuşlanacağı yer hususunda da yaşanmıştır.⁵⁴ Görüldüğü üzere Hz. Peygamber bu konuda kendisine uyulmasını istememiş ve ziraat hususunda insanların kendisinden daha bilgili ve tecrübeli olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵

3.3.2. Kendisine Mahsus Fiiller (Hasâisü'n-Nebî)

Hz. Peygambere özgü olduğu şer'i delille bildirilen fiiller hasâisü'n-nebî olarak isimlendirilmektedir. Hz. Peygambere özgü hükümler ümmeti bağlaması açısından üç kısımda ele alınabilir.

1) Hz. Peygamber'e has emirler: Hz. Peygamber'e gece namazı⁵⁶, vitir ve kuşluk namazlarının ve kurban ibadetinin farz olmasını bu kısma örnek vermek mümkündür. Aslında bu ibadetler sadece ona özgü değildir. Ancak bunlarla ilgili hüküm ona özgüdür. Onun dışındaki başka bir Müslümanın bu ibadetleri yapması onların da ibadet sevabı almalarına vesile olur. Ancak bu ibadetleri farz gibi algılaması ve öylece yerine getirmesi düşünülemez.⁵⁷

2) Hz. Peygamber'e has mübahlar (ruhsatlar): Bu kısma örnek olarak da visal orucu tutmasını,⁵⁸ Mekke'deki yasakların fetih günü belli bir süre kaldırılmasını, dörtten fazla kadınla evlenmesini ve mü'mine bir kadının Hz. Peygamber'e kendini mehirsiz olarak bağışlaması halinde, onu mehirsiz olarak almasının⁵⁹ Resûlullah için caiz oluşu ancak ümmet için caiz olmaması zikredilebilir.⁶⁰

53 Müslim, "Fezâil", 139, 141.

54 İbn Sa'd, *Tabakât*, 2/14.

55 Şa'bân, *Usulu'l-fikhi'l-İslâmî*, 83, 84.

56 el-Müzzemmil 73/1-6.

57 Şa'bân, *Usulu'l-fikhi'l-İslâmî*, 84, 85; Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 335; Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, 64.

58 Hz. Peygamber'in visal orucunu ümmetine acıması sebebiyle yasakladığı ve bunun kesin ve bağlayıcı bir yasak olmadığı ifade edilmekte, nitekim sahâbeden bazılarının da bu düşünce sebebiyle yasağa uymadıkları ve visal orucu tuttıkları bilinmektedir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, 327.

59 el-Ahzâb 33/50.

60 Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, 325-328.

3) Hz. Peygamber'e has yasaklar: Bu kısma örnek olarak Hz. Peygamber'in zekât almasının yasaklığı verilebilir. Zira Hz. Peygamber çeşitli vesilelerle bu duruma işaret etmiş, kendisinin ve akrabalarının zekât almalarının ve zekât malı yemelerinin yasak olduğunu vurgulamıştır.⁶¹ Diğer bir örnek de rahatsız edici şekilde soğan sarımsak yemenin yasaklığı verilebilir. Hz. Peygamber'in bu konuda haramlıktan değil de kokusunu sevmediğinden yemediğine dair rivayet yer almaktadır.⁶² Hz. Peygamber'in bu şekilde ağır kokulu yiyecekler yememesi kendi hassasiyetinden de kaynaklanabilir. Neticede Allah Resûlü nübüvvet gereği insanlarla daha fazla bir arada bulunuyordu. Koku sebebiyle insanların kendisinden uzaklaşmasını ve insanların tiksinişini istememesi bu konudaki tavrında etkili olabilir. Bu fiillerde ona uymak bir önceki seçenekteki gibi haram değil, müstehaptır.⁶³

3.3.3. Beyan Niteliği Taşıyan Fiiller

Hz. Peygamber'in asıl gönderiliş amacı, Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara bildirmek ve hükümleri açıklamaktır. Usulcüler buna Hz. Peygamber'in beyan görevi başlığı altında temas etmektedirler. Bilindiği üzere Şâri' Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de birçok hususa mücmel olarak işaret etmiş ve detaylarına fazla yer vermemiştir. Hz. Peygamber bu hususları beyan görevi kapsamında ümmetine yaşayarak ve örnek olarak açıklamıştır. Namazın kılınışı, oruç, zekâtın hangi mallardan ne kadar verileceği, hacın menâsikleri ve had cezalarına dair hükümler Kur'ân'da mücmel olarak zikredilmiştir. Mükelleflerin bu gibi konularda akıl yürütmeye veya içtihat yöntemiyle öğrenmeleri mümkün değildir. Mücmel lafızlar ancak Hz. Peygamber'in beyan etmesiyle anlaşılabilir. Hz. Peygamber'in Kur'ân'da mücmel olarak yer alan bir lafzı beyan niteliğindeki söz ve davranışlarının bağlayıcı olduğu hususunda ihtilaf yoktur. Bu tür beyanı vahiyden ayrı düşünmek de doğru değildir. Nitekim Hz. Peygamber "Ben namazı nasıl

61 Buhârî, "Zekât", 57, 60; Müslim, "Zekât", 161, 167; Ayrıca Hz. Peygamber ve akrabalarının zekât yememesiyle ilgili detaylı bilgi için bk. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, 329.

62 Müslim, "Mesâcid", 76.

63 Günay, "İttifak Edilen Şer'i Deliller", 2022, 204.

kılıyorsam siz de öyle kılın.”⁶⁴ ve “Hac menâsikini benden alın.”⁶⁵ buyurarak bu hususa işaret etmiştir.⁶⁶

Hz. Peygamber’e bu hususta ittibâ edilmesinde ihtilaf olmamakla beraber asıl problem onun bir fiili hangi vasıfla yaptığının bilinip bilinmemesidir. Hangi vasıfla yaptığını bildikten sonra o fiili aynı vasıfla yapma hususunda ona ittibâ edilmemesi düşünülemez. Hz. Peygamber mücmel bir hükmü beyan ettiğinde, beyan ettiği hüküm de o mücmelin hükmünü alır. Mesela namazın nasıl kılınacağıyla ilgili beyanları, abdestte başın dörtte birlik kısmını mesh etmesini ve “Hırsızlık yapan erkek ve kadının elini kesin.”⁶⁷ ayetinin uygulanmasına yönelik fiilini örnek olarak vermek mümkündür.⁶⁸

3.3.4. Hz. Peygamber’in Yanılmaları ve Mahiyeti Tartışmalı Fiilleri

Yukarıda sayılan fiiller dışında Hz. Peygamber’in yanılması (zelle) fiilleri de bulunmaktadır. Bu durum, Hz. Âdem’in şaşırıp Rabbine isyan etmesi⁶⁹ ve Hz. Musâ’nın Kıptı’yi öldürmesinin şeytanın işi olarak nitelendirilmesi⁷⁰ olaylarında olduğu gibi olup bu tür fiiller ittibâ edilmesi gerekenlerden değildir.⁷¹ Bunların dışında Hz. Peygamber’in fiillerinin ümmet için ne ifade ettiği konusu da tartışılan bir konu olmuştur. Herhangi bir delil bulununcaya kadar tevakkuf etmek gerektiği görüşünü savunanlar olduğu gibi, Hz. Peygamber’in kendisine mahsus olmayan bütün fiillerinin vücut ifade ettiğini söyleyenler de bulunmaktadır. Şafîî ve Malikîlerin çoğunluğunun bu görüşü savunduğu belirtilmektedir.⁷² Fiilin ne ifade ettiği bilinmezse delil bulununcaya kadar mübahlık ifade edeceği görüşünü sa-

64 Buhârî, “Ezan”, 18.

65 Müslim, “Hac”, 310.

66 Şa’bân, *Usulu’l-fikhi’l-İslâmî*, 85; Günay, “İttifak Edilen Şer’i Deliller”, 2022, 204, 205.

67 el- Mâide 5/38.

68 Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, 64.

69 Tâhâ 20/121.

70 el-Kasas 28/15.

71 Serahsî, *Usul*, 2/86; Ünal, “Hanefî Usulcülere Göre Hz. Peygamber’in Fiilleri”, 192.

72 Ebû Abdullah Bedruddin Muhammed b. Bahadır eş-Şafîî ez-Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhîr fi usuli’l-fikh*, thk. Abdüssettar Ebû Gudde - Muhammed Süleyman el-Eşkar (Kuveyt: Dâru’s-Safve, 1988), 4/182; İbrahim Yılmaz, “İslâm Hukukunda Hz. Peygamber’in Fiillerinin Mübahlık (Hukukî Serbestlik) Bildirmesi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (Haziran 2021), 283.

vunanlar da bulunmaktadır. Nitekim Hanefî usulcüler genellikle bu görüşü savunmuşlar ve karşı görüşleri eleştirmişlerdir. Kerhî (ö. 340)'ye göre fiilin mübahlık mı vücut mu ifade ettiği biliniyorsa, o fiile o vasıfla itibâ gerekir. Ancak bilinmiyorsa delil bulununcaya kadar mübahlık ifade eder. Delil sabit olmadıkça fiile itibâ gerekmez. Cessâs (ö. 370) da hocasının görüşünü paylaşmakla beraber hasâisten olduğu bilinmiyorsa itibâ edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁷³

4. Sünnetin Hükümlere Delâleti

İslâm dininin ana kaynağı ve temel dayanağı Kur'ân-ı Kerîm'dir. Sünnet ise onun açıklayıcısı konumundadır. Kur'ân çoğu ifadeleri mücmel olarak zikrederken sünnet daha açıklayıcı bir görev üstlenmektedir. Lafızların hükme delâleti konusunda gerek dilin yapısı gerekse Şâri'in kasıtlı tercihi sonucunda bazı lafız veya kelimelerin birden çok manadan hangisini ifade ettiği tam olarak anlaşılammaktadır. Bu durum lafızların hükme delaleti konusunda ele alınmakta olup bazı ayetlerde olduğu gibi sünnette de karşımıza çıkmaktadır. Kur'ân mütevâtir olarak nakledildiğinden sübûtu katî olarak isimlendirilmiştir. Sünnetin sübûtu konusu ise yukarıda ele alındığından burada tekrar etme gereği duymuyoruz. Hükme delâlet açısından ise Kur'ân ve Sünnet aynı durumdadır. Yani her ikisi de delâlet açısından kat'i veya zannî olabilir. Ayetlerden ya da sünnetten bazısı aynı anda birden fazla manaya ihtimalli olabilir.⁷⁴

Sübûtu zannî de olsa âhâd sünnetin bir kısmı delalet açısından kat'i veya zannî olabilir. Çünkü bu iki husus farklı zaviyelerden yapılmış bir ayırımdır. "Her kırk koyunda bir koyun zekât vardır."⁷⁵ hadisi, delâleti kat'i olan sünnete bir örnek olarak zikredilebilir. Çünkü rivayetin ne söylediği açıktır ve bu açık hükme muhalefet edilmez. Başka bir örnek olarak da "Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, bulûğa ulaşıncaya kadar çocuktan, akıl sağlığı düzelineye kadar akıl has-

73 Cessâs, *el-Fusul fi'l-usul*, 215; Serahsî, *Usul*, 2/87.

74 Kur'ân'ın hükümlere delaleti konusundaki örnekler için bk. Demirci - Kara, "Fıkıh Açısından Kur'ân'a Bakış", 98.

75 Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdalbâki (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, ts.), "Zekât", 13.

tasından.”⁷⁶ hadisi verilebilir. Rivayette açık bir şekilde bu üç grup insanın yaptıklarından dolayı sorumlu olmadıkları ifade edilmektedir. Bu anlama itirazda bulunmak veya te’vil yoluyla başka manaya çekmek icmâya muhalefet sayılır. Rivayetin senedine veya içeriğine farklı gerekçelerle itiraz edilip rivayetin kabul edilmemesi mümkündür. Ancak rivayetin sıhhatine itiraz edecek bir gerekçe bulunmuyorsa rivayetin ifade ettiği kat’i mana ile amel etmek zorunludur.⁷⁷

Mütevâtir veya âhâd sünnetin bir kısmı da delâlet açısından zannî olabilir. Delâletin zannî olması haberin sübûtunun kat’iliğine mani değildir. Delâletin zannîliği sözü dinleyen veya mükellefler açısındandır. Yoksa sözü söyleyen (Şâri‘) açısından bir zannîlik söz konusu değildir. Delâlet açısından zannî olan sünnete Hz. Peygamber’in “Alıcı ve satıcı ayrıldıkları sürece her biri (alışverişten vazgeçme hususunda) diğerine karşı muhayyerdir.”⁷⁸ sözü verilebilir. Fukâha burada kastedilen mana üzerinde ihtilaf etmiştir. Şâfiîler hadiste kastedilenin, pazarlığın bitmesinden sonra tarafların birbirinden ayrılması olduğunu ifade etmişler ve bu durumu meclis muhayyerliği başlığı altında mütalaa etmişlerdir. Buna göre alışveriş bittikten sonra taraflar birbirlerinden ayrılır ve akıt meclisini terk ederlerse muhayyerlik hakları sona erer. Akıt meclisinden ayrıldıkları sürece muhayyerlik hakları devam eder.⁷⁹ Hanefî fakîhler ise buradaki muhayyerliği kabul muhayyerliği olarak anlamışlar ve henüz pazarlık bitip işlem gerçekleşmeden alıcı ve satıcının akdi onaylama veya reddetme hakkı olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre akıt tamamlandıktan sonra akıt meclisinden ayrılmamış olsalar dahi tarafların muhayyerlik hakları sonlanmış olur.⁸⁰ Başka bir hadiste de “Fâtîha’yı okumayanın namazı yoktur.” buyrulmaktadır. Bu rivayet de delâlet açısından zannî olan sünnete bir örnek

76 Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 16.

77 Sahip Beroje, “Zannî Bilginin Mahiyeti, Dindeki Yeri ve Önemi”, *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 9/2 (Kasım 2017), 959.

78 Buhârî, “Buyû”, 42, 47; Müslim, “Buyû”, 43.

79 Ebû İshak İbrahim b. Ali eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb fi fihki'l-İmam eş-Şafîi* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995), 2/5; Beroje, “Zannî Bilginin Mahiyeti, Dindeki Yeri ve Önemi”, 961; Seyfullah Kara, *Zararın Akıtlere Etkisi (Hanefî Mezhebi Örneği)* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2023), 108.

80 Beroje, “Zannî Bilginin Mahiyeti, Dindeki Yeri ve Önemi”, 961; Kara, *Zararın Akıtlere Etkisi*, 108, 109.

olarak verilebilir. Çünkü buradan yola çıkarak fakihlerin çoğu Fâtiha'yı okumayanın namazının sahih olmayacağını belirtirken, Hanefîler Fâtihasız namazın sahih olmayacağını değil de kâmil anlamda tam olmayacağını ifade etmişlerdir.⁸¹ Bu rivayetler veya bunlara benzer rivayetler, muhatap tarafından farklı anlaşılmaya müsait olduğundan delâlet açısından zannî olarak nitelendirilmektedir.

5. Fıkıh İlmî Açısından Kitap-Sünnet İlişkisi (Sünnetin Kur'ân'a göre konumu)

İslâm'ın ilk ve ana kaynağı hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'dir. Ancak yegâne kaynağın Kur'ân olduğunu söyleyip sünneti bir tarafa bırakmak doğru bir yaklaşım olmaz. Yüce Allah, dini insanlara tebliğ etsin ve Kur'ân-ı açıklasın diye Hz. Peygamber'i göndermiştir. O da misyonu gereği yeri geldiğinde Kur'ân'daki hükümleri açıklamış, yeri geldiğinde takyid etmiş ve yeri geldiğinde de ilave hükümler getirmiştir. Bu yönüyle sünnet, hükümleri beyan etme bakımından Kur'ân'ın yardımcısıdır. Bu başlıkta Kur'ân ve sünnette yer alan hükümler açısından aralarındaki ilişki ortaya konulacaktır.

a) Birinci durum: Sünnet Kur'ân'da bulunan bir hükme uygun hükümler içerir. Yani Kur'ân'ı teyit eder. Bu durumda ilgili hükmün iki delili olur. Mesela “*Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızanıza dayanan ticaret böyle değildir.*”⁸² ayetini, “Bir Müslümanın malı, onun gönül hoşnutluğu olmaksızın (başkasına) helal değildir.”⁸³ hadisinin desteklemesi bu duruma örnek olarak zikredilebilir. Benzer bir ilişki “Allah zalime mühlet verir, sonunda onu bir cezalandırdı mı artık iflah olmaz.”⁸⁴ hadisi ile “*Rabbin, zulme sapan toplulukları yakaladığında işte böyle yakalar! Şüphesiz onun cezalandırması pek elem vericidir, pek çetindir!*”⁸⁵ ayeti arasında da bulunmaktadır.

81 Şa'bân, *Usulu'l-fikhi'l-İslâmî*, 64.

82 en-Nisâ 4/29.

83 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 5/72.

84 İbn Mâce, “Fiten”, 22.

85 Hüd 11/102.

b) İkinci durum: Sünnetin Kur'ân karşısındaki diğer bir fonksiyonu ise açıklanmaya muhtaç kısımları açıklamasıdır. Bu da üç şekilde ele alınmaktadır: Birincisi mücmel (açıklama yapılmadıkça kendisiyle ne kastedildiği anlaşılmayan müphem) veya müşkil (iki veya daha fazla manaya gelen) lafızları açıklamaktır. Hz. Peygamber'in namazın nasıl kılınacağına dair açıklama ve fiilleri, zekâtın hangi mallardan ne kadar verileceğine dair beyanları mücmelin beyanına; "*Fecrin beyaz ipi siyah ipinden sizin için ayırt edilir hale gelinceye kadar yiyin için, sonra orucu geceye kadar tamamlayın.*"⁸⁶ ayetindeki siyah iplik ve beyaz iplikten kastedilenin sahabeden bazıları tarafından yanlış anlaşılması üzerine, Hz. Peygamber'in burada kastedilenin gecenin karanlığı ile fecrin aydınlığı olduğunu açıklaması müşkil lafzın açıklanmasına örnek olarak zikredilebilir.⁸⁷

Sünnetin açıklama yaptığı bir diğer kısım da Kur'ân'daki umum hükümlerin tahsisidir. Buna örnek olarak "*Bunlardan başkasını, iffetli yaşamak ve zina etmemek kaydıyla, mallarınızla (mehir vecibesini göz ardı etmeden) istemeniz size helâl kılındı...*"⁸⁸ ayetinin "*Kadın halası, teyzesi, erkek veya kız kardeşinin kızı üzerine nikâhlanamaz.*"⁸⁹ hadisi ile tahsis edilmesi verilebilir. Çünkü ilgili ayette bu sayılanlarla ilgili bir evlenme yasağı bulunmamaktadır.⁹⁰ Aynı şekilde "*Murdar hayvan, kan, domuz eti... size haram kılındı.*"⁹¹ ayetinin "*Denizin suyu temiz, ölüsü helaldir.*"⁹² hadisi ile tahsis edilmesi de Kur'ân'daki umum ifadenin tahsisine örnek olarak zikredilebilir. Çünkü Kur'ân'dan çıkarılacak hükme göre deniz meytesi de haram sayılmaktadır. Ancak ilgili rivayetle deniz meytesi haram sayılan meytelerden ayrılmış olmaktadır.

Beyanın diğer bir kısmı ise Kur'ân'da yer alan mutlak ifadenin sünnetle takyîd edilmesi şeklindedir. "*Hırsızlık eden erkek ve hırsızlık eden kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah'tan bir ibret olarak ellerini*

86 el-Bakara 2/187.

87 Şa'bân, *Usulu'l-fikhi'l-İslâmî*, 80.

88 en-Nisâ 4/24.

89 Buhârî, "Nikâh", 27; Müslim, "Nikâh", 37, 38.

90 Şa'bân, *Usulu'l-fikhi'l-İslâmî*, 80.

91 el-Mâide 5/3.

92 Tirmizî, "Tahâret", 52; İbn Mâce, "Tahâret", 38.

kesin.”⁹³ ayetinden anlaşılan el kesme fiilinin sağ el ve bilekten kesme olarak kayıtlanması da bu türe örnek olarak verilebilir.⁹⁴

c) Üçüncü durum: Kur’ân’da yer alan bazı hükümleri sünnetin nesh etmesidir. “*Birimize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa ana-sına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı.*”⁹⁵ ayetinde ifade edilen hükmün “Vârise vasiyyet yaktır.”⁹⁶ hadisi ile kaldırılması bu türe örnek olarak zikredilebilir.⁹⁷

d) Dördüncü durum: Sünnetin Kur’ân’da bulunmayan yeni bir hüküm getirmesidir. Ehlî eşek etinin⁹⁸ ve yırtıcı kuşların etini yemenin haramlığı,⁹⁹ nineye mirastan pay verilmesi,¹⁰⁰ altının erkeklere haram olması,¹⁰¹ iki kız kardeşin aynı nikah altında birleştirilmesinin yasaklığı¹⁰² gibi örnekler, Kur’ân’da yer almayan ve sünnet tarafından konulan hükümlerdir.

6. Sünnet-Vahiy İlişkisi

Yüce Allah insanları başıboş bırakmamış ve zaman zaman uyarıcılar göndermiştir. Peygamberler insanlara Allah’ın mesajlarını iletmişler ve onu tanımaya ve rızasına uygun ameller işlemeye teşvik etmişlerdir. Son peygamber Hz. Muhammed de kendisine gönderilen Kur’ân’ı tebliğ etmiş ve insanlara açıklamıştır. Aynı zamanda kendisi de Müslümanlara örnek olarak Kur’ân’ın hükümlerinin hayata geçirilmesi konusunda rol model olmuştur. Kur’ân’da yer alan bazı ayetlerden de yola çıkılarak,¹⁰³ Hz. Peygamber’in bütün söz ve davranışlarının vahye mi dayandığı ya da hangi-

93 el-Mâide 5/38.

94 Şa’bân, *Usulu’l-fikhi’l-İslâmî*, 81.

95 el-Bakara 2/180.

96 Buhârî, “Vesâyâ”, 6; Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, 6.

97 Sünnetin Kur’ân’ı neshini kabul edenler bu görüşü savunurken, sünnetin Kur’ân’ı neshini kabul etmeyenler ise, ilgili ayetin daha sonra gelen ve miras paylarını açıklayan ayetlerle neshedildiği görüşünü savunmuşlardır. Zekiyüddin Şâban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları: (Usulü’l-fikh)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018), 127.

98 Buhârî, “Zebâih”, 28.

99 Buhârî, “Tib”, 57.

100 İbn Mâce, “Ferâiz”, 4.

101 Müslim, “Libas”, 3.

102 Buhârî, “Nikâh”, 27; Müslim, “Nikâh”, 37, 38.

103 Yûnus 10/15; el-Ahkâf 46/9; en-Necm 53/3, 4.

lerinin vahiy olduğu hangilerinin olmadığı gibi sorular gündeme gelmiş ve bu konularda farklı görüşler öne sürülmüştür. Peygamberlere verilen kutsal kitapların vahiy olduğu konusunda bir tartışma bulunmamaktadır. Tartışmalı kısım kutsal kitaplar dışında Allah'ın peygamberlerle iletişim kurup kurmadığı konusundadır.

Sünnetin vahye dayanması konusunda genellikle üç görüş ortaya atılmaktadır. Birinci görüşe göre Hz. Peygamber Kur'ân dışında da Allah ile iletişim kurmuştur ve sünnetin tamamı vahiy ürünüdür. İbn Hazm (ö. 456) başta olmak üzere ve klasik dönemde birçok âlim bu görüşe meyiletmiştir.¹⁰⁴ İkinci görüşe göre Hz. Peygamber'e Kur'ân dışında bir şey vahyedilmemiş olup Allah ile iletişimi Kur'ân'dan ibarettir. Bu görüş sahipleri görüşlerine Hz. Peygamber'in beşer olma özelliğine vurgu yapan ayetleri ve Hz. Peygamber'in bazı konularda yanılması ve unutulmasını delil getirirler. Aynı zamanda sünnet vahiy olsaydı onun da Kur'ân gibi korunması gerekirdi şeklinde delillemelerde bulunurlar.¹⁰⁵ Üçüncü görüşte olanlara göre sünnetin bir kısmı vahye dayanırken bir kısmı Hz. Peygamber'in kendi tasarruflarıdır. Bu görüş sahipleri Kur'ân dışındaki vahiy kabul etmekle beraber Hz. Peygamber'in bütün sözlerinin vahiy olmadığını ifade etmektedirler.¹⁰⁶

Literatürde vahiy, metlûv ve gayr-i metlûv olarak iki kısımda incelenmiş ve metlûv ile Kur'ân kastedilirken gayr-i metlûv ile de Kur'ân dışı vahiy yani sünnet kastedilmiştir.¹⁰⁷ Hanefî usulcüler de bu tasnifi kabul etmişler, ilaveten celî vahiy- hafî vahiy ve zâhir vahiy- bâtın vahiy gibi taksimler de yapmışlardır.¹⁰⁸ Sünnetin tamamının vahiy kaynaklı olduğu görüşü ile bir kısmının vahiy kaynaklı olduğu görüşü içeriğine bakıldı-

104 Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said İbn Hazm, *el-İhkâm fî usulî'l-ahkâm* (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.), 1/96-98; 3/91; Bünyamin Erul, "Kur'ân Dışı İletişim (Vahy-i Gayri Metlûv)", *Kur'ân-Sünnet İlişkisi: Kur'ân'da Risâlet ve Sünnet'in Teşriî Değeri*, ed. Bünyamin Erul (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020), 252, 253; Hasan Maçın, "Kur'ân Dışı Vahyin İmkân ve Vukuûna Farklı Bir Bakış", *MECMUA Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 12 (Eylül 2021), 134.

105 Ahmet Önkâl, "Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahy-i Gayri Metlûv", *Kur'ân ve Sünnet Sempozyumu* (İstanbul: İrfan Vakfı, 1997), 60; Maçın, "Kur'ân Dışı Vahyin İmkân ve Vukuûna Farklı Bir Bakış", 134.

106 Cessâs, *el-Fusul fî'l-usul*, 3/239; Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 249; Maçın, "Kur'ân Dışı Vahyin İmkân ve Vukuûna Farklı Bir Bakış", 135.

107 İbn Hazm, *el-İhkâm fî usulî'l-ahkâm*, 1/96, 98.

108 Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 244, 250; Serahsî, *Usul*, 2/75; Ebû'l-Berekât en-Nesefî, *Menâru'l-emvâr*, ed. Hacı Mehmet Günay, çev. Soner Duman vd. (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2016), 212.

ğında birbirine yakın durmaktadır. Çünkü iki görüş de Hz. Peygamber'in risâlet görevi hakkında içtihat edip yanılması durumunda hata üzere bırakılmayacağı kabulüne dayanmaktadır. Hz. Peygamber'in Kur'ân dışında vahye muhatap olmayacağı görüşü ise biraz daha uç bir görüş olup özellikle Kur'âniyyûn hareketiyle başladığı ifade edilmektedir.¹⁰⁹ Görüşleri kısaca değerlendirmek gerekirse Hz. Peygamber'in beşer olarak yaptığı fiilleri vahiy olarak görmenin doğru olmadığı ifade edilebilir. Bunun dışındaki hususlarda söyledikleri veya yaptıklarından bazıları vahiy ürünü iken bazıları kendi tasarruflarıdır. Kendi tasarrufları ve içtihatlarında yanıldığı durumlarda Allah'ın onu hata üzerine bırakması düşünülemeyeceğinden, nübüvvetle ilgili olup Allah'ın müdahale etmediği söz veya davranışlarını takrîrî vahiy gibi değerlendirmek mümkündür.

Sonuç

Yüce Allah insanları yeryüzünde başboş bırakmamıştır. Değişik zamanlarda insanlara kendi içlerinden seçtiği elçiler gönderip kendisini tanımalarını istemiştir. Son din olan İslâm'ın peygamberi de Hz. Muhammed'dir. Allah Teâlâ Peygamberine Kur'ân-ı göndermiş ve ondan bu kitabı insanlara açıklamasını istemiştir. Hz. Peygamber de ömrünün sonuna kadar bu vazifesini yerine getirmiştir. Risâlet görevi süresince kendisine indirilen Kur'ân-ı Kerîm'i parça parça da olsa yazdırmış ve kayıt altına almıştır. Müslümanlar da onun vefatından sonra Kur'ân'ı aynı titizlikle korumuşlar ve Kur'ân mütevâtir bir şekilde günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak Hz. Peygamber'in hayatı boyunca yaptığı fiiller veya söylediği sözler Kur'ân lafızlarından ibaret değildi. O Kur'ân'da yer alan hükümleri açıklama ve insanlara öğretme sırasında elçilik görevi gereği bazı tasarruflarda bulunmuştur. Ancak Kur'ân'ın dışındaki söylediklerini veya yaptıklarını, Kur'ân gibi özel olarak kayıt altına almadığına dair bilgi mevcut olmayıp aksine kaynaklarda bunu yasakladığına dair bilgiler söz konusudur. Hal böyle olunca onun vefatından sonra onun adına aktarılanların ona nispeti konusunda ihtilaflar yaşanmış ve fukâha ona ait olanla olmayı tespit etmek için bazı yöntemler uygulamış ve bilgi teorisi açısından sün-

109 Maçin, "Kur'ân Dışı Vahyin İmkân ve Vukuuna Farklı Bir Bakış", 134.

netin hangi kısmının ne değer ifade ettiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Fukahâ arasında sünnetin kaynaklığını kabul etmeme yönünde bir irade ve bir ihtilaf bulunmamaktadır. Sünnet konusundaki ihtilaflar genellikle sünnetin Hz. Peygamber'den sahih şekilde bize ulaşıp ulaşmadığı veya vahye dayanıp dayanmadığı gibi konularda cereyan etmiştir. Sünnet konusunda ele alınan birinci mesele, Hz. Peygamber'e izafe edilen söz ya da fiillerin hangilerinin ona ait olduğunun tespiti konusudur.

Hz. Peygamber'in söylediği sözleri veya yaptığı uygulamaları hangi vasıfla ortaya koyduğu da fukahâ arasında tartışmaya konu edilen ve farklı düşüncelerin ortaya atıldığı bir konudur. Çünkü Hz. Peygamber seçilmiş bir elçi olmanın yanında bir beşerdir. Beşer olmanın gereği olarak diğer insanlar gibi yaşamış, ticaret yapmış, yeri geldiğinde sevinmiş yeri geldiğinde üzülmüş ve bazen de yanılmıştır. Kendisinden bir beşer olarak bazı sözler sudur etmiştir. Bu tür söz ve fiillerden hangilerinin ümmet için bağlayıcı olduğu ve itibâ edilmesi gerektiği konusu tartışılmalıdır. Dinî nitelikli olanla olmayan, ümmet için itibâ gerektirenle gerektirmeyen söz ve fiillerin birbirinden ayrı değerlendirilmesi gerekir.

Hz. Peygamber'in Kur'ân vahyine muhatap olduğu konusunda ümmet içinde bir ihtilaf bulunmamaktadır. Ancak Kur'ân dışında yaptıkları ve söylediklerinin vahiy olup olmadığı veya ne kadarının vahye dayandığı konusu tartışılan meselelerden biri olmuştur. Sünnet konusunda doğru bir yaklaşıma sahip olmak için bu tür fiillerin birbirinden ayrıştırılması gerekmektedir.

Kaynakça

Accâc el-Hatîb. *Usûlü'l-hadîs ulûmuhû ve mustalahuhû*. Beyrut: Dâr-ru'l-Fikr, 1. Basım, 1967.

Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.

Apaydın, H. Yunus. *İslâm Hukuk Usulü*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2017.

- Bedir, Murteza. “Sünnet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/150-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Beroje, Sahip. “Zannî Bilginin Mahiyeti, Dindeki Yeri ve Önemi”. *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 9/2 (Kasım 2017), 951-974.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi‘u’s-sahîh*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî. *el-Fusûl fi’l-usûl*. thk. Acil Câsim en-Neşmî. 4 Cilt. Kuveyt: Vezaretü’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 1988.
- Cum’a, Ammad Ali. *Tablolarla Hadis Usulü ve Edebiyatı*. çev. Yavuz Köktaş. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Çetintaş, Recep. “Sünnet’in Kaynak Değeri Üzerine”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 27 (Nisan 2016), 69-87.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân. *el-Müsnedü’l-câmi‘*. thk. Nebil b. Haşim b. Abdullah Gamrî. Beyrut: Dâru’l-Beşairi’l-İslâmiyye, 2013.
- Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullâh b. Ömer b. İsâ. *Takvîmü’l-edille fi usûli’l-fikh*. thk. Halil Muhyiddin el-Hüseyn. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2001.
- Demir, Serkan. *Haneî Mezhebi Fıkıh Usulü’nde Sünnet Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Demirci, İslâm - Kara, Seyfullah. “Fıkıh Açısından Kur’ân’a Bakış”. *Farklı Bilim Dallarından Kur’ân’a Bakış*. ed. Hüseyin Peker - Mustafa Tunçer. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2022.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2015.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 6. Basım, 2016.

- Erdoğan, Mehmet. *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Erul, Bünyamin. “Kur’ân Dışı İletişim (Vahy-i Gayri Metlüv)”. *Kur’ân-Sünnet İlişkisi: Kur’ân’da Risâlet ve Sünnet’in Teşriî Değeri*. ed. Bünyamin Erul. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020.
- Erul, Bünyamin. *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 7. baskı., 2012.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu*. Ankara: OTTO Yayıncılık, 2022.
- Günay, Hacı Mehmet. “İttifak Edilen Şer’i Deliller”. *Fıkıh Usûlü El Kitabı*. ed. Talip Türcan. Ankara: Grafiker Yayınları, 2. Basım, 2022.
- Hallaf, Abdulvehhab. *İlmü usûli’l-fikh*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle Nâşirûn, 2011.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said. *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm*. Beyrut: Dâru’l-Âfâki’l-Cedîde, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî. Kahire: Dâru İhyâi’l-Kütübî’l-Arabî, ts.
- İbn Sa’d, Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa’d b. Menî. *et-Tabakâtü’l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 2001.
- Kara, Seyfullah. *Zararın Akitlere Etkisi (Hanefî Mezhebi Örneği)*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2023.
- Karadâvî, Yusuf. *Sünneti Anlamada Yöntem*. çev. Bünyamin Erul. İstanbul: Nida Yayıncılık, 3. Basım, 2011.
- Koca, Ferhat. “Sünnet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/154-155. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Maçın, Hasan. “Kur’ân Dışı Vahyin İmkân ve Vukuûna Farklı Bir Bakış”. *MECMUA Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 12 (Eylül 2021), 133-148.

- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahih-i Müslim*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât. *Menâru'l-envâr*. ed. Hacı Mehmet Günay. çev. Soner Duman vd. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2016.
- Önkâl, Ahmet. “Vahiy-Sünnet İlişkisi ve Vahy-i Gayr-i Metlüvv”. *Kur'ân ve Sünnet Sempozyumu*. İstanbul: İrfan Vakfı, 1997.
- Pezdevî, Ebü'l Hasen Ali b. Muhammed b. Hüseyin. *Usûlü'l-Pezdevî (Kenzu'l vusû'l ilâ Ma'rifeti'l-Usûl)*. thk. Said Bektaş. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1983.
- Salih, Subhi. *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*. çev. M. Yaşar Kandemir. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 10. Basım, 2012.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *Usûlü's-Serahsî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Şâban, Zekiyüddin. *İslâm Hukuk İlminin Esasları: (Usûlü'l-fikh)*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018.
- Şa'bân, Zekiyüddîn. *Usûlu'l-fikhi'l-İslâmî*. İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanefiyye, ts.
- Şâtıbî, İbrâhim b. Mûsâ. *el-Muvâfakât: İslâmî İlimler Metodolojisi*. çev. Mehmed Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Şirâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali. *el-Mühezzeb fî fikhi'l-İmam eş-Şafî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Merkezü'l-Buhûs ve Tıknıyetü'l-ma'lûmât. Beyrut: Dâru't-Te'sil, 2016.
- Ünal, İsmail Hakkı. “Hanefî Usulcülere Göre Hz. Peygamberin Fiilleri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/3-4 (Aralık 1997), 191-200.
- Yıldırım, Enbiya. *Kur'ân Bize Yeter Söylemi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2022.

Yılmaz, İbrahim. “İslâm Hukukunda Hz. Peygamber’in Fiillerinin Mubahlık (Hukukî Serbestlik) Bildirmesi”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (Haziran 2021), 275-292.

Yüksek, Ali. “İslâm Hukukunda Âhâd Haberlerle İstidlal”. *MANAS Din Bilimleri Dergisi* 2/1 (Haziran 2023), 27-39.

Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedruddin Muhammed b. Bahadır eş-Şâfiî. *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fikh*. thk. Abdüsettar Ebû Gudde - Muhammed Süleyman el-Eşkar. Kuveyt: Dâru's-Safve, 1988.

KELAM İLMİ AÇISINDAN SÜNNETE BAKIŞ

Fethi Kerim KAZANÇ*

Giriş: Kelamda Bilgi Kaynağı Olarak Haber ve Sünnet

Bilginin kaynakları konusunda kelamcılar, indirgemeci bir tavır takınmayıp çoğulcu ve bütüncül bir yaklaşım sergilemişlerdir. Bu meyanda bilginin kaynağının teke indirilemeyeceği temel tezini savunmuşlardır. Bilgi kaynakları olarak duyu ve aklın yanı sıra, haberi de ayrı bir bilgi kaynağı olarak almışlardır. Kelamda sünnetin konumu ve kaynaklığı tartışmalarının temelinde akıl-nakil ilişkisine yönelik yaklaşım önemli bir yer işgal eder. İslâm kelâmında görünür (şâhid) ve görünmeyen (gâib) alem gözetilerek geniş ölçekte oluşturulan bilgi kaynakları duyular, akıl ve doğru haberdan ibarettir.¹ Buna bağlı olarak kelamcılar haberi, müstakil bilgi kaynağı olarak görmüşlerdir. Bu arada haber, Kur'ân'ı ve sünneti de kapsamına alacak şekilde geniş ölçekte kullanılan bir kavramdır. Dolayısıyla kelâmî epistemolojide sünnet de bilgi kaynakları arasında tasavvur edilir ve bir tür haber kategorisinde yer alır.

Haber, duyularla algılanıp nakledilen söz veya yazının içerdiği bilgidir. Haber, geçmişte meydana gelen ve gelecekte vuku bulacak bir olayı bildiren söz, mahiyeti itibariyle doğru veya yanlış olma ihtimali bulunan sözdür. Haber, doğruluk ve yanlışlık ihtimali olan bir kelimadır. Doğru ha-

* Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1 Bilgi kaynakları hakkında bk. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd Tercümesi*, trc. Bekir Topaloğlu, Ankara: İSAM Yayınları, 2002, 9-15; Hanifi Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1993), 57-77; Fethi Kerim Kazanç, *Varlık, Bilgi, Değer ve Siyaset Üzerine Kelâm Yazıları* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 156-173.

ber, vakiaya mutabık haberdır. Nitekim gerçekte birebir örtüşen haberler doğru haber olarak nitelendirilmektedir. Kelamcılar tarafından kesin bilgi ifade eden haberin, doğru haberle sınırlandırılması gereği üzerinde durulmuştur. Doğru haber, genelde mütevâtir haber ve Resûl'ün haberi şeklinde ifade edilmiştir. Yalan üzere birleşmeleri düşünilemeyen bir topluluğun ifadeleri ile sabit olan haberdır.² Kelamcıların hemen tamamına yakını mütevâtir haberin doğru bilgi için kaynaklık edeceğini savunmuşlardır. Haber-i Resûl, Allah'ın insanlara mesajlarını iletmek için gönderdiği ve elçiliği mucize ile teyit edilerek sabit olan zatın vermiş olduğu bilgidir. Kelamcılar, peygamber olduğunu iddia eden kimsenin, peygamber olduğunu mucize ile ispat etmesi gerektiğini ileri sürerler. Peygamber'e vahyedilen bilgilerin peygamber aracılığıyla bizlere ulaştırılmış olması haber-i Resûl olarak telakki edilir.

Peygamberin haberi ile vahyin kastedildiğini söylemek mümkündür. Resûl'den verilen haber ise haber kriterlerine göre değerlendirilir. Eğer bir haber mütevâtir ise onun peygambere aidiyeti konusunda kesinlik vardır. Eğer bu haber vahyin dışında bir haber ise, o zaman bunun bilgi teorisi açısından kesin bilgi ifade edeceğini söylemek mümkün değildir. Çünkü kesin bilgi ifade eden Resûlün haberi olup Resûlden haber değildir. Şu hâlde Resûlün haberi ile Resûlden haberi birbirine karıştırmamak gerekir. Hz. Peygamber risâlet süresince kendisine indirilen vahyi tebliğ etmiş (resûlün haberi), vahyin dışında birçok şey söyleyip beyan etmiştir (resûlden haber). O, insanlara tavsiyelerde bulunmuş, bazı şeylerden sakındırılmış, zaman zaman da sem'iyattan haber etmiş, itikada müteallik bazı bilgiler vermiştir. Hz. Peygamber'in bildirdiği bütün bu hususlar sünnet/hadis olarak karşımıza çıkmaktadır.³ Çünkü Allah'ın elçisi olarak gönderilen Hz. Peygamber yirmi üç yıllık risâlet döneminin her anını hem davranış hem de sözlü olarak en verimli bir şekilde geçirmiştir. Müslümanlara çok sayıda sözlü ve fiilî sünnet, daha doğru bir deyişle korunması gereken değerli bir

2 Bk. İmâmu'l-Haremeyn Ebû'l-Ma'alî Abdülmelik b. Abdullah el-Cüveynî, *Kitâbu'l-irşâd ilâ Kavân'l-edille fî usûli'l-itikâd*, thk. Es'ad Temim (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1405/1985), 347-348; Sa'düddin Mesûd b. Ömer et-Taftâzânî, *Kelam İlmi ve Şerhu'l-Akâid (Şerhu'l-Akâid)*, hz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980), 110-115.

3 Bk. Hamdi Gündoğar, *İslâm İtikadında Sünnet* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2017), 27.

emanet bırakmıştır. Hz. Peygamber'in sözleri, fiilleri ashap tarafından dinlenmiş, görülmüş ve bu sünnetler lafzî veya anlam olarak aktarılmıştır. Şu hâlde İslâm'ın ikinci kaynağı olan sünneti bize ulaştıran hadisleri birincil düzeyde nakledenler, Peygamberimizin döneminde yaşayan ve bilfiil onun sohbetinde bulunma imkânına sahip ashapdır.

Söylenen bir sözü işitmeyen yahut yapılmış bir fiili görmeyen kimse onları, işiten veya gören kimsenin haberi sayesinde bilebilir. İşte bu gibi hallerde söylenen sözü veya yapılan fiili haber veren her şahsın sözünde sadık olmaması sebebiyle, haberin de doğru veya yalan olması ihtimali vardır. Haberin doğruluğu ya onu haber verenlerin çokluğu dolayısıyla ya kinen bilindir yahut diğer bazı karîneler yardımıyla onun doğruluğu üzerinde zanna dayanan bir kanaat hâsıl olur. Hz. Peygamber'in hadisleri de onun söz ve fiillerinden ibaret olduğuna göre, bunların bilinip öğrenilmesi de ancak haber yoluyla mümkün olur. Onları haber verenlerin durumuna göre ya kesindir ya da kesinlikten ziyade zannîdir. İşte daha sonraki asırlarda tedvin edilmeye başlayan usul kitaplarında Hz. Peygamber'in söz ve fiilleri ile ilgili haberler, vazedilmiş bazı kaidelerin yardımıyla bu yönden değerlendirilmiş ve ortaya çıkan haber çeşitleri verilmek suretiyle bunların tanımları yapılmaya çalışılmıştır.⁴

Hadislerin bize gelişleri itibariyle doğrulukları hakkında kesin kanaate varılanlarla, doğru olup olmadıkları bazı karîneler yardımıyla tespit olunanlar, usûl kitaplarında iki grupta mütâlaa edilmiş, birincisine mütevâtir, ikincisine de âhâd haber denilmiştir. Bir başka anlatımla haber, ifade ettiği bilginin kesinlik derecesine göre mütevâtir ve âhâd diye iki kısma ayrılmıştır. Buna göre mütevâtir haber vasıtasıyla, duyularımızı aşan gayb âlemi ile tecrübe alanımız dışında kalmış geçmiş olaylar hakkında, gerçeğe uygun, kesin ve tartışmasız bilgi edinebiliriz. Böyle bir haberin sağladığı bilgi, duyular bilgisi gibi kesindir. Bizzat tanık olmadığı halde, Müslüman olsun olmasın herkes Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Muhammed tarafından getirildiğini bizatihi görmüş gibi kabul eder.⁵

4 Bk. Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: Elif Matbaası, 1981), 182.

5 Hüseyin Hansu, *Mütevâtir Haber: Bilgi Değeri ve İslâm Düşüncesindeki Yeri* (Van: Bilge Adamlar Yayınları, 2008), 185.

Mu'tezile içerisinde Hz. Peygamber'in sünnetinin gerekliliği ve hüccet oluşu hakkında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Ancak sünneti bize aktarma yolu olan hadislerin kabul şartları hakkında farklı görüşler serdedilmiştir. Bununla birlikte Mu'tezile'nin "Hz. Peygamber'in yaptığı ve insanlardan uymasını istediği davranışlarla yerine getirilmesini istediği emirler" şeklindeki sünnet tanımının genel olarak kabul gördüğünü söylemek mümkündür. Onlara göre bir davranışın sünnet olabilmesi için, onun Hz. Peygamber'e ait olduğunun kesinleşmiş olması ve dinî bir nitelik taşıması gerekir. Üzerinde ihtilaf edilen haberler sünnet olamayacağı için, hüccet olma özelliğini de kaybeder. Mu'tezilî Kâdî Abdülcebâr (ö. 405/1025)'a göre âhâd haberler de sıhhat şartlarını haiz ise sünnet adını alırlar. Ancak Kâdî'ye göre yalan ihtimallerinden ötürü bu tür haberleri, "Resûlullah şöyle buyurdu" yerine, "Ondan şöyle rivayet edildi" diyerek nakletmek daha uygundur.⁶

Bu çalışma çerçevesinde, genel olarak itikat-sünnet ilişkisi konusunu açıklığa kavuşturmayı, sünnetin akîdenin inşasındaki epistemolojik değerini ve dinsel inançların tayini karşısındaki delil olarak konumunu tespit etmeyi amaçladık.

1. Sünnet ve İtikat İlişkisi

Hadis, Hz. Peygamber'in sözlerini, fiillerini ve tasviplerini ifade eden bir terimdir. Aynı zamanda hadisleri tespit, nakil ve anlamaya yönelik ilmi ifade eder. Kur'ân-ı Kerîm, İslâm'ın getirdiği itikâdî, amelî ve ahlâkî hükümlerde başvurulan birinci kaynaktır. Ancak Kur'ân'da mücmel, müşkil veya mutlak olarak yer alıp açıklanmaya ve yorumlanmaya ihtiyaç duyulan konularda Hz. Peygamber'in sünnetine müracaat etmek gerekmektedir. Bu durum, sünneti İslâm'da ikinci kaynak konumuna getirmiştir. İslâm ahkâmında, başka bir deyişle teşrîde Kur'ân'dan sonra sünnetin ikinci müstakil delil olduğu hususunda Ehl-i Sünnet'e mensup İslâm âlimlerinin görüş birliği içinde oldukları görülmektedir. Ancak İslâm'ın itikâdî hükümlerinde

6 Bk. el-Kâdî Ebü'l-Hasan Abdülcebâr b. Ahmed, *Fadlu'l-itizâl ve tabakâtu'l-Mu'tezile*, nşr. Fuâd Seyyid (Tunus: ed-Dâru't-Tûnişiyye li'n-Neşr, 1393/1974), 185-186; a. mlf. *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, thk. Abdülkerîm Osman (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1408/1988), 89; Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis* (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2004), 109.

sünnetin müstakil bir delil olup olmadığı konusunda İslâm âlimleri farklı görüşler serdetmişlerdir.⁷

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde Allah'a imandan sonra elçisine itaat emredilmekte, ona tâbi olunması ve karşı gelinmemesi (isyan) beyan edilmektedir. Kur'ân'ın bu açık emirleri, Hz. Peygamber'in sünnetine tâbi olmayı gerekli kılmaktadır. Bunun tabii sonucu olarak sünnet, İslâm'da ikinci kaynak olarak amelî ve ahlâkî hükümlerde kesin bir delil olarak kabul edilmiştir. Ancak itikâdî hükümlere gelince durum farklılık arz etmiştir.

İslâm akaidinin ilk ve en önemli kaynağı, Kur'ân-ı Kerîm ve ondan sonra da sahih hadislerdir. İslâm akaidini oluşturan esaslar, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde hiçbir yoruma mahal bırakmayacak şekilde açık ve seçik olarak yer almıştır. Allah'a, peygamberlerine, kitaplara, meleklerle, ahiret gününe, kaza ve kadere iman konusuna temas eden ve yerine göre ayrıntılı bilgiler veren birçok âyet vardır. Hadis kitaplarının, imân, i'tisâm, enbiyâ, bedü'l-halk, tevhîd, cennet, cehennem, sünnet, kader, kıyâme ve melâhim gibi bölümlerinde iman esaslarıyla ilgili muhtelif bilgiler yer almaktadır.⁸ Bu durumda bütün Kur'ân âyetleri ile başta mütevâtir hadisler olmak üzere bütün sahih hadisler akaidin temel kaynaklarıdır.

Duyu organlarının verileri ve akıl her ne kadar akaid ilminin kaynakları arasında ise de bu ikisi doğrudan doğruya dinî prensiplerin ve iman esaslarının belirlenmesinde kaynaklık yapmazlar. Şu hâlde iman esaslarının belirlenmesinde tek kaynak vahiy; yani Kur'ân âyetleri ve onları açıklayıcı mahiyete sahip hadislerdir. Akıl ve duyu organlarının verileri, daha çok âyet ve hadislerin belirlediği esasların açıklanması, yorumu ve ispatlanması konusunda malzeme oluşturup nakli desteklerler.⁹

Herhangi bir dinî ya da itikâdî hükmün mutlak bağlayıcı ve kişi için iman-küfür sınırını belirleyici olması, yani bu hükmün ortaya koyduğu hususu inkâr veya bundan şüphe duyan kimsenin artık İslâm dairesi dışına çıktığı ve mümin vasfını taşımadığının söylenebilmesi için, hükmü belir-

7 Gündoğar, *İslâm İtikadında Sünnet*, 17.

8 Bk. Ahmet Saim Kılavuz, *99 Soruda İslâm Akâidi* (İstanbul: Çelik Yayınları, 1998), 5-6; a. mlf. *İman-Küfür Sınırı* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1990), 63-67.

9 Kılavuz, *99 Soruda İslâm Akâidi*, 6.

leyen nassın sübutu ve delaletinin kesin (katî) olması şartı aranır. Nassın sübutunun kesin olması demek, o nassın sahibine veya bir başka deyişle söyleyene aidiyetinin kesinlik taşıması demektir. Kur’ân nassı, yani âyetler açısından düşünüldüğünde bu, Kur’ân’ın tümünün Allah’ın vahyi olduğunun kesinliği demektir ki bu hususta herhangi bir şüphe mevzubahis değildir. Dolayısıyla Kur’ân âyeti olan nasların tümünün sübutu kesindir. Söz hadislerle geldiğinde ise sübutu katî olmak, o hadisin Hz. Peygamber’den aynen bize ulaştığı şekliyle sâdir olması, bu noktada râvilerden kaynaklanan unutmaya, hata, karıştırma gibi etkenlerle ifade biçiminin değiştirilmemiş olması anlamına gelir. Meseleye bu açıdan bakıldığında hadisler içerisinde sübutu katî olanlar sadece mütevâtir haberlerdir. Delâletin katî olması ise gerek Kur’ân âyetlerinin gerekse hadislerin anlamının apaçık, ortaya koydukları hususa delaletlerinin kesin olması, başka bir anlama yorulmasının, farklı bir şekilde tevîl edilmesinin mümkün olmaması demektir.¹⁰

Bu bilgiler ışığında gerek Kur’ân gerekse mütevâtir hadislerde açıkça ifade edilen, hakkında hiçbir şüphe, tereddüt, ihtimal, yoruma açıklık bulunmayan temel esaslar ve hükümler, sübut ve delaleti katî naslarla belirlenmiş olan hükümlerdir ve bunlara inanılması farz olup inkârı, kişiyi dinden çıkarır. “Allah vardır, birdir. Tarih boyunca Allah, peygamberler göndermiş ve onlara vahyetmiştir.”, “Öldükten sonra dirilmek haklıdır. Bir ahiret hayatı ve burada merhaleler şeklinde gerçekleşecek çeşitli haller ile nihayetinde mükâfat ve ceza görülecek cennet ve cehennem söz konusudur.”, “Melek ve cin gibi gaybî varlıklar mevcuttur” gibi hükümler bunlara örnek olarak gösterilebilir.

İtikadda, ama özellikle kişi için mümin olup olmama sınırını belirleyen hususlarda kesinlik arandığı için tek kişinin nakletmiş olduğu haber veya Hz. Peygamber’den sonra gelen her tabakada birden fazla kişi tarafından rivayet edilmiş olsa da mütevâtir derecesine ulaşamayan haber şeklinde tanımlanan, bu anlamda meşhur hadisi de içine alan âhâd haber veya haber-i vâhidin, prensipte tek başına bir delil ve hüküm kaynağı ola-

10 Ulvi Murat Kılavuz, “Din ve Akide”, *İslâm İnanç Esasları*, ed. İbrahim Arslan ve Orhan Şeker Koloğlu (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2022), 16-17.

rak kabul edilmediği doğrudur. Bunun nedeni de Hz. Peygamber'e aidiyeti (yani sübûtunun katılığı) konusunda kuşku bulunmasıdır.¹¹

Hz. Peygamber Kur'an âyetlerini açıklamış ve rü'yetin gerçekleşeceğini bildirmiştir. Hz. Peygamber'in Kur'an'ın müşkilini, müphemini açıklaması, mutlakını takyit etmesi, âmmını tahsis etmesi onun sünnetinin bir gereğidir. Hz. Peygamber Kur'an'ın tebliğcisi olduğu gibi aynı zamanda onun müfessiri ve mübeyyinedir. Yani Kur'an'ı yorumlar ve açıklar. Hz. Peygamber'in sünneti olmadan Kur'an'ı tam olarak anlamak mümkün değildir. Esasen bu, Hz. Peygamber'in dindeki yerini gösterir. Hz. Peygamber Kur'an'dan sonra dinde ikinci otoritedir ve onun sünneti dinin anlaşılmasında ikinci kaynaktır. Amelî konularda olduğu gibi itikadın fer'î meselelerinde de Kur'an'dan sonra Hz. Peygamber'in sünneti belirleyici konumdadır.¹²

Hicrî I. asrın ortalarında hilafet; siyâsî ve itikâdî bir mesele olarak ortaya çıkarken, büyük günah ve iman problemleri ekseninde Haricîlik, Şia ve Mürcie, hicrî II. asrın ilk çeyreğinde ise Mu'tezile bir ekol olarak zuhur etmiştir. Bu mezheplerin ortaya çıkış sürecinde Mürcie ve Ehl-i Sünnet çevresi kible ehlinde hiç kimsenin büyük günahattan ötürü tekfir edilemeyeceği ve ebedî olarak cehennemde kalmayacağı kanaatini taşıyorlardı.¹³ Ancak Hâricîler, büyük günah işleyen kişinin kâfir olduğunu ve ebedî olarak cehennemlik olduğunu savunuyorlardı. Mu'tezile ise büyük günah işleyen kimsenin ne kâfir ne de mümin olduğunu, bu ikisi arasında bir yerde bulunduğunu öne sürüyordu.¹⁴

Bir müddet sonra Mürcie ile Ehl-i Sünnet arasında, imanın tanımı, imanda istisna ve halifelerin faziletinin sırasıyla ilgili önemli anlaşmazlıklar ve uyuşmazlıklar ortaya çıkmaya başladı.¹⁵ Zamanla, Hâricîlik, Mürcie,

11 Kılavuz, "Din ve Akide", 16-17.

12 Gündoğan, *İslâm İtikadında Sünnet*, 255-256.

13 Taküyüddîn Ahmed b. Ali el-Makrizî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hutat ve'l-âsâr* (Beirut: ts.), 2/350.

14 Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Muhammed Seyyid Kılânî (Beirut: Dâru Sa'b, 1406/1986), 1/141; Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâil el-Eş'arî, *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfu'l-musallîn*. nşr. Hellmut Ritter, Franz Stenier Verlag GmbH (Wiesbaden: 1400/1980), 1/168.

15 Sönmez Kutlu, *Seleflüğün Arka Planı -İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler-* (Ankara: Otto

Şîa, Kaderiyye ve Mu'tezile'nin fikirlerine karşı Ehl-i Sünnet çevrelerinde tepkiler oluşmaya başladı. Bu mezhepler tarafından ortaya atılan görüşler sonradan ortaya çıkmış birer rey ya da bid'at olarak kabul edilirken, mezhep mensuplarına da Ehl-i bid'at ismi verildi.¹⁶ Ehl-i bid'at olarak kabul edilen fırkaların görüş ve iddialarına Kur'ân âyetleri ve Hz. Peygamber'in sünnetiyle cevaplar verilmekteydi. Böylece Ehl-i Sünnet'in Kur'ân ve hadisten delil getirmesiyle sünnet, hicrî I. asrın sonlarından itibaren itikâdî ve siyâsî konularda bid'atin zıddı olarak Kur'ân'ın yanında önem kazanmış oldu. Emevîlerin kötü uygulamalarının karşısına, kısmen tartışmalı olan ilk halifelerin sünneti yerine, özellikle Hz. Peygamber'in sünneti, onun fiilî tatbikatı olarak değil de idealleştirilmiş bir tatbikat olarak çıkarıldı. Bu suretle hicrî I. asrın sonlarında kazaî faaliyetlerde olduğu gibi siyâsî ve itikâdî konularda da sünnet, kavramlaşma sürecine girdi. Halifelerin tarihî sırası, iyilik ve kötülüklerin Allah'tan geldiği, bilinmeyenin Allah'a havale edilmesi, büyük günah işleyenin mümin sayılması ve baştan beri uygulananların aynen devam ettirilmesi gibi konular sünnet; bunların aksi olan halifelerin sırasını tartışma, kader ve ircâ' fikri, büyük günah işleyenin tekfir edilmesi, Hz. Osman veya Hz. Ali'den birisini övüp diğerini zemmetmek veya reyde aşırı gitmek gibi hususlar ise bid'at olarak telakki edilmeye başlandı.¹⁷

Sünnetin itikatta bir değere sahip olabilmesi için Kur'ân ve sünnetten dayanaklarının olması gerekir. Konuyla ilgili Kur'ân âyetleri ve Hz. Peygamber'in hadisleri İslâm âlimleri tarafından delil olarak alınmış, bu meyanda muhtelif değerlendirmeler yapılmış, ancak konu üzerine farklı görüşler serdedilmiştir.¹⁸

Kelamcılar, hadisi reddetmekle İslâm dininin iki kaynağından birini iptal etmişler ve akaidde de İslâmî yoldan uzaklaşmışlardır. Hadisçileri yalancılıkla itham etmeleri ise hiçbir esasa, hiçbir kaideye uymamaktadır; esasen yalancılarla mücadele edenler, bizzat hadisçilerin kendileridir.¹⁹

Yayınları, 2016), 42.

16 Kutlu, *Selefilîğin Arka Planı*, 49.

17 Kutlu, *Selefilîğin Arka Planı*, 52.

18 Gündoğar, *İslâm İtikadında Sünnet*, 24.

19 Talat Koçyigit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar* (Ankara: TDV Yayınları,

2. Akîdenin İnşasında Sünnetin Epistemolojik Değeri ve Haber Çeşitleri

Kelâmî epistemolojide haberler, mütevâtir, meşhur ve âhâd haber ayrımı üzerinden tahlil edilmiştir.²⁰ Sünnetin, Kur'ân'ın yanında ikinci kaynak olarak bağlayıcılığı üzerindeki tartışmalarda mütevâtir sünnetin yakîn bilgi ifade ettiği üzerinde ittifak olduğu halde, âhâd hadisler üzerinde farklı görüşler ortaya atılmıştır. Ulemanın büyük çoğunluğu âhâd haberleri amelde delil kabul ederken, Mu'tezile'nin çoğunluğu ve Havâric âhâd haberlerle ameli gerekli görmemiştir. İtikattaki durumun izahına gelince, İslâm âlimlerinin önemli bir kısmı, âhâd haberlerin zan ifade ettiği, itikadın zan üzere bina edilemeyeceği, dolayısıyla âhâd haberlerin itikatta delil kabul edilemeyeceği görüşünü ileri sürmüşlerdir. Ancak birçok İslâm âlimi müstefiz ve meşhur derecesine ulaşan karîneli âhâd haberlerin itikat ve amel ayırımı yapılmaksızın kesin olarak delil alınması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Her iki görüşün sahipleri de delillerini serdetmişlerdir. Bu deliller yakından incelendiğinde, Hz. Peygamber, Kur'ân'ın tebliğcisi ve açıklayıcısıdır. Durum böyle olunca, Hz. Peygamber'in hem amelde hem de itikatta buyurduğu çok şey vardır. Dolayısıyla amelde olduğu gibi, Kur'ân'da açık/sarih bir şekilde yer almayan itikâdî konularda da sünnet hüccet konumunda bulunmaktadır. Ne var ki delil olarak alınacak hadislerin sağlamlığı ve güvenilirliği konusunda herhangi bir tereddüt olmamalıdır.

Mu'tezile'nin, bir kısım sahâbeyi rivayet ettikleri hadislerden ötürü, diğer bir kısmını da Cemel vakasına katıldıkları için fasık ilan edip şehadetlerini hükümsüz kılmaları nedeniyle, külliyatlı miktarda hadisin makbul olmaktan çıkacağı pek tabiidir. Hele sahâbeden ve daha sonraki asırlarda birbirlerinden rivayet eden hadisçilerin de söz konusu ithama maruz kalmaları, Mu'tezile elinde güvенеbilecekleri bir tek hadisin kalmadığını kesin bir şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü hadisin sıhhati, râvilerin güvenilir olmasıyla ölçülür. Eğer Mu'tezile nazarında, bazı sahâbe dâhil hayatını hadis rivayetine hasretmiş râvilerin, hepsi olmasa bile büyük bir

1989), 110.

20 Abdülkâhir el-Bağdâdî, Ebû Mansûr b. Tâhir, *Usûlu'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1401/1981), 12-13.

kısmı güvenilir kimseler değilse, elbette bu kimselerin hadisleri de kabule şayan olmayacaktır.²¹

2.1. Mütevâtir Hadis

Mütevâtir, sahabeden itibaren bütün devirlerde yalan üzerine birleşmeleri tasavvur olunmayacak şekilde sayısı bilinmeyen bir kalabalık tarafından rivayet edilen haberlerdir.²² Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesi, Kur'ân'ın ona indirilmesi, namazların sayısı, her namazın rekâtının adedi, bazı zekât ve hac hakkındaki hükümler vb. Kur'ân'da beyan edilip açıklanmayan birçok mesele tevatür yoluyla öğrenilmiştir. Bizzat görülüp müşahede edilmeyen memleketler, gelip geçmiş peygamberler, ilim adamları, filozoflar, hükümdarlar ve nihayet tarihi vakıalar bu yolla bilinmiştir. Dolayısıyla bunu yadsıyan kimse, beş duyardan ilkinin idrak yolunu inkâr eden kimse mertebesindedir ve aralarında hiçbir fark yoktur.²³

Hakkında haber verilen söz veya fiili bizzat işitip gören ve sonra da onu işitme veya görme imkânı bulunmayan kimselere haber verenlerin sayı bakımından çok olması halinde bu haber mütevâtir olur. Eğer haberin müteakip nesillerde ağızdan ağıza nakli bahis konusu olursa yine mezkûr çokluk mütevâtirin şartı olarak bâkî kalır; aksi halde, yani çokluğun sayıca azalması halinde haber mütevâtir olma kapsamından çıkar.²⁴

Mütevâtirin şartı olan bu çokluğun sayıca belirlenmesi hususunda usûl müellifleri herhangi bir zorlamaya gitmemişlerdir. Bununla beraber mezkûr çokluğu yine de tarif ve tavsif ederek onun kasten veya gayrı kastî olarak bir yalan üzerinde ittifak edemeyecek bir şekilde çokluk olması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Bu şartları muhtevi olarak gelen mütevâtir haber, onu işitenler için ilm-i yakîn ifade eder. Bir başka tabirle o haberin doğruluğu hakkında kesin ve reddi mümkün olmayan bir inanç ve kanaat hâsıl olur.²⁵

21 Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, 243.

22 Bk. M. Hayri Kırbaçoğlu, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 94.

23 Ebû Muhammed Ali b. Hazm el-Endelüsî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (Mısır: 1317), 1/104.

24 Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 182.

25 Bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Nühbetü'l-Fiker Şerhi*, trc. Talat Koçyiğit (Ankara: İF Yayınları, 1971), 22-23.

Mütevâtir haber, bizâtihi kesinlik ifade etmesi sebebiyle hadis ilminin araştırma konusu içine alınmamıştır çünkü araştırmadan kasıt, hadisin sahih olanını sakîm/zayıf olanından ayırtmaktır. Sahih olanı tespit edildikten sonra onunla amel edilir. Hâlbuki mütevâtir haber nesilden nesle gelişti itibariyle sahihtir; sıhhati kesindir, araştırmaya tâbi tutulmaksızın onunla inanç alanında olduğu gibi diğer alanlarda da amel edilmesi gerekir.²⁶

Mütevâtir haberin zarurî olarak ilim ifade ettiği ve ameli gerektirdiği için hadisçiler ve fıkıhçılar olmak üzere İslâm âlimleri tarafından kabul görmüştür. Çünkü her devirde birbirini görmemiş, birbiriyle ittisali olmamış kişilerin oluşturduğu kalabalık bir topluluk tarafından rivayet edilen böyle bir haberin yalan olması ihtimali düşünülemez gibi, o haberi nakledip aktaranların da belirli bir yalan üzerinde ittifak etmeleri ihtimali söz konusu değildir. Ancak İbrâhim b. Seyyâr en-Nazzâm (ö. 231/845) müstesna, diğer Mu'tezilî düşünürlerin mütevâtir haberler hakkındaki görüşleri kesinlikle belirtilmemiştir. Bununla birlikte muhaddisler arasında sayıları birkaçı geçmeyen bu çeşit haberlerin zikri çok az geçtiği için,²⁷ bu mevzuda Mu'tezile'nin de görüşünü tespit etmek oldukça zordur. Bununla birlikte Abdülkâhir el-Bağdâdî, (ö. 429/1037-38) Nazzâm'ın mütevâtir olarak rivayet edilen haber râvilerinin de yalan üzerinde birleşebilecekleri görüşüne istinaden mütevâtir haberlerin hüccet olarak kullanılmasını reddettiğini kaydeder.²⁸ Aslında bu görüş, Talat Koçyiğit'e göre, sahabenin de dâhil olduğu halde bütün hadisçilere kuşku ile bakan Mu'tezile'nin metoduna uygundur.²⁹

Tevâtür bilgisinin epistemolojik değeri, semâvî dinlere, vahye ve metafizik alana karşı olumsuz bir tavır alınarak İslâm tarihinin ilk dönemlerinde Sofistler, Sümeniyeye ve Berâhime gibi akımlar tarafından kabul edilmemiştir. Bu fırkalar haberin bazen doğru bazen de yalan olabilme ihtimali dolayısıyla haberin kendi içinde ihtilafı olduğunu, dolayısıyla onun doğruluğu ve yanlışlığı konusunda her zaman tereddüdün bulunduğunu

26 Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 183.

27 Bk. Celâleddin es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'r-Nevevî* (Mısır: 1379/1959), 371.

28 Bk. Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamî (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriyye li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1413/1993), 132.

29 Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, 244.

gerekçe göstererek, tereddüde konu olan bir şeyin bilgi ifade edemeyeceğini iddia etmişlerdir.³⁰ Modern dönemde ise bu tür bilginin epistemolojik değeri, Aydınlanma hareketinde doğal aklın ışığında kabul edilen tabii din inancı ve deizm düşüncesinin yanı sıra, rasyonalist ve pozitivist akımlar tarafından da reddedilmiştir.³¹ Akılcılık, epistemolojik anlamda bilginin yegâne kaynağı ve sınama ölçütünün akıl olduğunu ileri sürer. Pozitivizm ise, geçerli bilgiyi olguların bilgisinden ibaret görerek deney ve gözlem yoluyla doğrulanamayan ve test edilemeyen her şeyin anlamsız ve saçma olduğunu iddia eder ve dolayısıyla tabiat bilimleri dışında dinsel, tarihsel ve toplumsal bilimleri kabul etmez. Ancak bu reddetme çabaları sağlam argümanlara ve kanıtlara dayanmaktan ziyade ideolojik ve inatçı bir inkârcılık şeklinde tezahür etmiştir diye söylememiz mümkündür.

2.2. Meşhur Hadis

Bir sahâbî ya da tevatür sayısının altındaki birkaç sahâbî tarafından rivayet edilip daha sonra özellikle tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn dönemlerinde yaygın kabul gören haberdir. Bir başka deyişle, müstefiz, haber-i vâhidin en üst derecesi için kullanılan bir hadis terimidir.

Hanefiler'in terminolojisinde meşhur haberin tanımı konusuna bakıldığında, bu hususta genelde usulcülerle hadisçiler arasında, özelde Hanefiler'le diğer ekoller, hatta çok defa aynı ekole mensup usulcüler arasında bakış açısı farklılığından kaynaklanan değişik yaklaşımlar sergilenmiştir.

Şöhret ölçüsü olarak üzerinde durulan, gereğince amel edilmiş olması veya üzerinde icmâ bulunması gibi hususlar, ilk nazarda meşhur haberin sadece amelî konulara ilişkin bir kavramlaştırma olduğunu düşündürse de amelî konular dışında da meşhur olarak nitelendirilen haberler bulunmak-

30 Bk. Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Neseî, *Tabsiratü'l-edille fi usûli'd-dîn*, thk. Hüseyin Atay (Ankara: DİB Yayınları, 2004), 1/24-26; Nureddin es-Sâbüni, *Mâturîdiyye Akâidi (el-Bidâye fi Usulü'd-Din)*, trc. Bekir Topaloğlu (Ankara: DİB Yayınları, 1978), 56.

31 Katı rasyonalizm ve pozitivistimin dini önermeler ve metafizik ifadelerin elenmesine yönelik olumsuz yaklaşımı hakkında bk. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (Ankara: Ekin Yayınları, 2006), 57. William T. Blackstone, *Dinsel Bilgi Sorunu: Felsefî Çözümlerinin Dinsel Bilgi Sorununa Etkileri*, trc. Tuncay İmamoğlu (İstanbul: Araç Yayınları, 2005), 13-32; Alfred Jules Ayer, *Dil, Doğruluk ve Mantık*, trc. Vehbi Hacıkadiroğlu (İstanbul: Metis Yayınları, 1998), 11-23; Fethi Kerim Kazanç, "Dip Dalgada Allah ve Din Tasavvuru", *Dip Dalga'nın Boyu*, ed. Fatih Toktaş, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023), 112-113, 115.

tadır. Meselâ şefaât ve kabir azabı hususundaki haberler böyledir. Bu tür haberlerin kelâm konularında hangi epistemolojik çerçevede kullanılacağına dair farklı yaklaşımlar bulunmaktadır.

Meşhur haberin hükmü söz konusu olduğunda, meşhur haberin bir bakıma mütevâtir haber gibi amel edilmesi gerekli bir hüccet olduğunda Hanefî usulcülerinin görüş birliği vardır. Meşhur haber sayesinde oluşan kanaatin epistemolojik değeri konusunda Hanefî usulcülerinin görüşleri sonuç itibarıyla büyük ölçüde aynı noktaya çıksa da tasnif ve isimlendirme bakımından aralarında bazı farklılıkların bulunduğu da belirtilmelidir.

Bu meyanda Ebû'l-Mu'în en-Nesefî, (ö. 508/1115) mütevâtir hadisler dışındaki hadislerin müstefiz/meşhur seviyesinde olanlarının istidlâlî bilgi ifade ettiğini ileri sürer ve bu tür rivayetlere örnek olarak da kabir azabına dair “kişinin laf götürüp getirme ve bevinden sakınmama gibi büyük olmayan günahlar sebebiyle kabirde azap göreceğini”³² beyan eden hadisi zikredip aktarır.³³ Bu noktada Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, (ö. 333/944) genel olarak mütevâtir olmayan haberleri, ancak belirli şartlarla bilgi kaynağı olarak kabul ederek haberin durumuna göre içtihadı açık bir alan olarak gördüğü halde, Nesefî bu tür haberlerin müstefiz kategorisinin istidlâlî bilgi verdiği kanaatini taşır.³⁴

Cumhurun terminolojisinde meşhur haberin durumu söz konusu olduğunda Hanefîler'in dışındaki usulcülere göre Hz. Peygamber'den nakledilen bir haber için iki durum söz konusudur. Haber ya mütevâtirdir veya değildir. Mütevâtir haber, özellikle ilk üç tabaka itibarıyla yalan üzerinde anlaşmaları normalde imkânsız sayıdaki kişiler tarafından rivayet edilen haberdir. Hz. Peygamber'den nakledilen bir haberin mütevâtir olması onun Resûlullah'a aidiyeti konusunda hiçbir kuşku bulunmadığı anlamına gelir. Bu ikili bölümlenmeye göre mütevâtir olmayan haberler “âhâd haberler” diye isimlendirilir. Buna göre mütevâtirle âhâd arasında bir ara kademe ya da kategori yoktur. Ancak âhâd haber hadisçiler tarafından özellikle râvî

32 Buhârî, “Edeb”, 49 (No. 6055).

33 Nesefî, *Tabîratü'l-edille fi usûli'd-dîn*, thk. Hüseyin Atay ve Şaban Ali Düzgün (Ankara: DİB Yayınları, 2003), 2/364.

34 Aydın Çamlıca, *Mâtürîdî Düşüncede Âhiret: Ebû'l-Mu'în en-Nesefî Örneği*, 182-183.

sayısına göre “garîb”, “azîz” ve “müstefiz” kısımlarına ayrılır. Bir haberin müstefiz sayılabilmesi için en aşağı kaç râvi sayısına ulaşması gerektiği konusunda farklı görüşler serdedilmiştir. Bazılarına göre râvi sayısı ilk üç tabakada birin, bazılarına göre ikinin, bazılarına göre ise üçün üzerinde olan haberler müstefiz/meşhur olarak adlandırılmaktadır. Birinci görüşün, Ebû Hâmid el-İsferâyînî (ö. 406/1016), Ebû İshak eş-Şîrâzî (ö. 476/1083), Ebû Hâtim el-Kazvînî (ö. 440/1048) ve İbnü’s-Sübki (ö. 771/1370) gibi usulcülere, ikinci görüşün hadisçilere, üçüncü görüş Şâfiî usulcüsü Seyfeddin el-Âmidî (631/1233), Mâlikî usulcüsü İbnü’l-Hâcib (ö. 646/1249) ve Hanbelî usulcüsü İbn Hamdân’a (ö. 695/1295) ait olduğu görülmektedir.³⁵

Tevâtür derecesine varamayan meşhur nakiller üzerinde ihtilaf edilmiştir. Bir kısım âlimler meşhur hadisi inkârın, mütevâtir hadisi inkâr gibi küfür olduğunu ileri sürmüşlerdir. Cumhurun görüşü ise meşhur nakli inkârın, sapıklık olduğu şeklindedir. Haber-i vâhidi inkâr ise küfür olmaz. Belki inkâr eden kimse Hz. Peygamber’in tavsiyesini terk ettiği için günahkâr olmuş olur.³⁶

Ehl-i Sünnet uleması, genel olarak itikâd anlamında mütevâtir hadis esas almakla birlikte bazı şartları taşıdığı ve karînelerle desteklendiğinde, mütevâtir olmayan haberlerin de delil olabileceği düşüncesindedir. Mütevâtir haberin dışındaki âhâd haberler müstefiz, azîz ve garîb şeklinde tasnife tabi tutulur. Meşhur ve müstefiz kavramlarının birbirinin yerine kullanılıp kullanılamayacağı hususunda değişik yaklaşımlar sergilenmiş olsa da meşhur kavramı klasik literatürde ma‘rûf, müstefiz, mahfûz, hatâ mütevâtir kavramıyla anlam yakınlığına ve bazı kullanımlarda anlam birliğine sahip olduğunu söylemek mümkündür.³⁷ Hanefiler ise hadisleri

35 Seyfeddin el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm* (Kahire: 1387/1968), 2/31; Muhammed b. Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed Ebûssenâ Şemseddin el-İsfahânî, *Beyânü’l-muhtasar şerhu Muhtasar-i İbni’l-Hacib*, thk. Muhammed Uzahir Bekâ (Suud: Dâru’l-Medenî, 1986), 1/655; İbnü’n-Neccâr el-Fütühî, *Şerhu’l-Kevkebi’l-münîr*, nşr. Muhammed ez-Zühaylî - Nezîh Hammâd (Dımaşk: 1400/1980), 2/346; Abdurrahman b. Câdullah el-Bennânî, *Hâşiyetü’l-Bennânî ‘alâ şerhi’l-Celâl el-Mahallî* (Kahire: 1309), 2/86; H. Yunus Apaydın, “Meşhur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/371.

36 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Faysalu’l-tefrika beyne’l-İslâm ve’z-Zındıka*, nşr. Mustafâ el-Kabbânî ed-Dimeşkî (Mısır: 1319/1901), 58.

37 Bk. Zekerîya Güler, “Müstefiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Ya-

mütevâtir ve âhâd olmak üzere ikili bir taksime tabi tutan ulemanın genel kanaatinin aksine meşhur sünneti bu sınıflandırmanın arasına üçüncü bir kategori olarak yerleştirirler.³⁸ Ancak Hanefî usulcüler, kendi içinde bu taksim konusunda farklı bir yol takip ederler. Cessâs (ö. 370/981) tarafından benimsenip sistemleştirilen birinci yaklaşıma göre haber, mütevâtir ve âhâd olmak üzere iki kısma ayrılmakta, müstefiz/meşhur haber de âhâd haberin değil, mütevâtir haberin bir alt grubu olarak telakki edilmektedir. Cessâs'ın ilk taksiminden farklı olarak Serahsî (ö. 483/1090 [?]) ve Pezdevî (ö. 482/1089) tarafından yapılan ikinci taksime göre ise müstefiz haber, âhâd ve mütevâtir haberin dışında üçüncü bir kategori olarak kabul edilir. Hanefiler dışımda kalan cumhur ulemaya göre ise müstefiz haberin, âhâd haber kategorisinde olduğu; âhâd haberlerin bilgi değil de zan ifade ettiği ve bunun gereğince amel etmek gerektiği düşüncesi benimsenir. Bununla birlikte bu kategoride yer alan bütün haberlerin de aynı seviyede olduğu kabul edilmez.³⁹

Bu hususta Eş'arî mütekellimi Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38), mütevâtir ile âhâd arasında yer alan müstefiz haberin ilim ve ameli gerektirmesi cihetinden mütevâtir habere denk olduğunu, ancak müstefiz haberin kazanılmış (müktesep) bilgi ifade etmesi itibarıyla mütevâtirden ayrıldığını belirtir. Çünkü ona göre mütevâtir haberin dışındakiler müktesep bilgi ifade eder. Öyle görünüyor ki, mütevâtir haber dışında kalan âhâd rivayetlerin sıhhat derecesine ve senedinin ittisal durumuna göre kendi içinde farklı tasniflere tabi tutulması, bu rivayetlere yönelik olarak bilgi değeri açısından farklı yaklaşımların sergilenmesine yol açmıştır.⁴⁰

2.3. Âhâd Hadis

Haber-i vâhid, mütevâtir derecesine ulaşmayan haberdir. Dinî literatürde âhâd haberler denilince, güvenilir râvîler tarafından rivayet edilen ve hadis eserlerinde tedvin edilmiş olan haberler anlaşılır. Bu tür haberlerin

yınları, 2006), 32/136.

38 Muhammed Ebû Zehra, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, trc. Abdulkadir Şener (Ankara: Fecr Yayınevi, 1986), 96.

39 Apaydın, "Meşhur", 29/371.

40 Aydın Çamlıca, *Mâtürîdî Düşüncede Âhîret: Ebû'l-Mu'in en-Neseî Örneği* (Ankara: Fecr Yayınları, 2024), 183-184.

tamamı âhâd grubunda değerlendirilmiştir.⁴¹ Bazı âlimler, katî bilgi ifade etmesine rağmen, doğruluğu mütevâtir gibi doğrudan değil de, akıl yürütmeyle anlaşıldığından dolayı, yani nazarî katî bilgi ifade ettiğinden dolayı Allah'tan (Kur'ân), Resûl'ünden (Peygamber haberi), Resûlullah'ın, haberinde yalan söylemez dediği kimseden (ümmetin haberi) gelen haberleri de âhâd grubu içerisinde değerlendirmişlerdir.⁴² Rivayetler incelendiğinde, âhâd hadisler, Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadislerin/haberlerin büyük bir kısmını oluşturur.

Âhâd haberlerin zan ifade ettiği konusunda gerek usûlcüler gerekse hadisçiler arasında bazı istisnalar hariç bir ihtilaf bulunmamaktadır. Çünkü bu haberlerin doğruluğu, râvîlerin doğruluğuna bağlıdır. Burada kastedilen haberler, sahih bir senedle gelen rivayetlerdir. Senedin sıhhati, zahirî karînelerle sağlandığı için bunlar zann-ı gâlip ifade ederler. Bununla birlikte bir haberin sahih senedine ilaveten, konusuyla mutabık olduğunu gösteren iç ve dış işaretler veya deliller varsa, böyle bir haberin bilgi ifade edip edemeyeceği hususu tartışılmıştır. Zâhirî ve batınî olabilen bu işaretler; sayının çokluğu, dindarlık ve güvenilirlik, zekâ ve kavrayış gibi hususiyetler olup karîne olarak bilinir. Sözelimi, hasta olanın hasta olduğunu, utananın utangaçlığını ya da susayan kimsenin susuzluğunu bunlarla ilgili çeşitli belirtilerden anlamamız gibi. Âlimlerin çoğu, karîneyle desteklene bile, âhâd haberlerin bilgi ifade etmeyeceği kanaatini taşırlar. Bununla birlikte, karîneyle desteklenen âhâd haberin nazarî bilgi ifade edeceğini savunan âlimler de vardır.⁴³

Âhâd haberlerin doğruluğuna ya da yanlışlığına hüküm verebilmek için ek bir delile gereksinim duyulur. Böyle bir haberin lehinde bir delil oluşursa doğruluğuna, aleyhinde bir delil oluşursa butlanına hükmolunur. Eğer doğru veya yanlışlığına dair bir delil bulunmazsa tevakkuf edilir.⁴⁴ Bu

41 Bk. Ebû İshâk İbrâhîm eş-Şirâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, thk. Abdülmecid Türki (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), 2/579; Ebû Bekir Muhammed b. Mûsâ el-Hâzîmî, *Şürûtu'l-eimmeti'l-hamse*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Hindistan: Matbaatu Nedveti'l-Ulemâ, 1399/1979), 21; Hansu, *Mütevâtir Haber*, 63.

42 Kâdî Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib el-Bâkılânî, *Temhîdu'l-evâil fi telhîsi'd-delâil*, thk. İmâdüddin Ahmed Haydar (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1414/1992), 437.

43 Hansu, *Mütevâtir Haber*, 181.

44 Bâkılânî, *Temhîdü'l-evâil*, 437.

tür haberlerin doğruluğunu ya da yanlışlığını tayin etmedeki kıstas sened/ isnaddir, yani haberi nakleden ve aktaran kimselerdir. Senedi olmayan ya da güvenilir râvîlerden oluşmayan âhâd haberin ilmi bir kıymeti yoktur. Bu noktada senedle birlikte haberin güçlenmesine yardımcı olan ve karîne adı verilen başka sebepler de söz konusudur.⁴⁵

Haber-i vâhidin bazı ilave delillerle usuldeki tabiriyle karîneyle bilgi ifade edeceğine dair en eski görüş, Mu'tezile düşünürlerinden Nazzâm'a aittir. Nazzâm, sebep (karîne) olduğu taktirde haber-i vâhidin de kesin bilgi ifade edebileceğini ileri sürmüştür. Öte yandan, mütevâtir bile olsa haberin karîneyle desteklenmemesi durumunda, bilgi ifade etmeyebileceğini savunmuştur.⁴⁶

Âhâd haberin karîneyle nazarî ilim ifade ettiğini savunan âlimler arasında Nazzâm'ın yanında, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), Âmidî, Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), İbnu'l-Hâcib ve Bedreddin ez-Zerkeşî (ö. 794/1392)'yi saymamız mümkündür.⁴⁷

Nazarî kaydıyla sınırlandırılrsa bile, İmam el-Gazzâlî (ö. 505/1111), âhâd haberin ilim olarak adlandırılmasına karşı çıkmış; onların maksadın, “haber-i vâhidle amel etmenin vacipliği bilgisini gerektirmesi” olarak yorumlamış ve ayrıca zannın ilim olarak adlandırılabileceğine, bu yüzden bazılarının bilgi adını verdikleri şeyin zan olduğunu dile getirmiştir.⁴⁸

Her hâlükârda bu tür haberlerin sıhhatinin kesin olduğunu, bunların ilim ifade ettiği görüşü kabul edilse bile bunun, mütevâtirin ifade ettiği zarûî yakînî kesinlikten farklı olduğunu bilmek gerekir. Zira karînelerden hareketle varılan bir sonuç istidlâlî olduğu için nazarîdir. Şu kadar var ki bazıları buradan hâsıl olan ilimle mütevâtirin ifade ettiği zorunlu ilim ka-

45 Hansu, *Mütevâtir Haber*, 63.

46 Hansu, *Mütevâtir Haber*, 182.

47 Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mutemed fî usûli'l-fikh*, nşr. Halil Meys (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 2/92; Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ, *Minhâcu'l-vusûl ilâ mi'yâri'l-ukûl fî ilmi'l-usûl* (San'a: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemeniyye, 1996), 476.

48 Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi (el-Mustasfâ)*, trc. Yunus Apaydın (Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994), 1/218-220; Yunus Apaydın, “Haber-i Vâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/357.

rıştırıldığında, bu durum tevâtürde bir nisbîliğe ve karışıklığa sebebiyet verecektir.⁴⁹

Ebû Zehra (ö. 1874), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)'in haber-i vâhidi sadece amelî meselelerde değil, itikâdî konularda dellil olarak kullandığını belirtir. O, İmam Ahmed'in haber-i vâhidi delil olarak kullandığı itikâdî konular için kabir azabına, münker-nekir'e, havuz ve şefaate inanmayı örnek olarak verir.⁵⁰

Mu'tezile'de hadis, itikâdî esaslara ne derece kaynaklık edebileceği açısından ele alınmıştır. Geçerli bir bilgi kaynağı olarak kabul edilebilmesi için hadisler, "haberler" genel başlığı altında öncelikle, epistemolojik değeri tartışılarak kesin ve zannî bilgi ifade etmelerine göre sınıflandırılmış ve bunların kullanım alanları tespit edilmiştir. İtikâdî ve âhâd diye tasnif edilen haberlerin geçerli olduğu alanlar, itikâdî ve amelî konular olarak belirlenmiştir. İtikâdî konularda, sadece kesin ve zorunlu bilgi ifade eden mütevâtir hadislerin kabul edileceği belirtilmiştir. Bir başka söyleyişle, Mu'tezile'ye göre, bir hadisin inanç esaslarını belirleyebilmesi için, kesin ve zorunlu bilgi ifade etmesi icap eder. Zannî bilgi ifade eden âhâd haberler, destekleyici delil olarak kullanılabilir; ancak tek başına inanç esaslarını belirleyemez. Bazı Mu'tezilîler, amelî konularda da sadece mütevâtirle amel edilmesi gerektiğini savunurken, bazıları da buna had cezaları ve haklar konusunu da ilave etmişlerdir.⁵¹

Hadis ilminin konusu, sahih olduğu kadar zayıf olma ihtimali de bulunan âhâd haberlerdir. Bu bakımdan hadis uleması, mütevâtir haberlerin aksine, âhâd olan her haberi gerek râvileri yönünden gerekse senedin ittisâli yönünden tetkike tâbi tutmuşlar ve sahihini zayıf/sakîm olanından ayırmayı amaç edinmişlerdir. Onlara göre, sahih hadisle hasen ve zayıf hadis, âhâdın sıhhat yönünden yapılmış üç ayrı bölümüne delalet eder.⁵²

49 Hansu, *Mütevâtir Haber*, 183.

50 Ebû Zehra, *Muhammed İbn Hanbel hayâtuhû ve asruhû ârâuhû ve fikhuhû* (y.y.: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 237.

51 Hansu, *Mutezile ve Hadis*, 318-319.

52 Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 183.

Usûl kitaplarında mütevâtir haberin yakînî bilgi ifade ettiği İslâm ule-masının ittifaka yakın bir kanaati olarak belirtildiği halde, haber-i vâhid hakkında değişik görüşler serdedilmiştir. Bazılarına göre haber-i vâhid zan, bazılarına göre de ilim ifade eder.⁵³ Onun zan ifade etmesi, râvisin-de yanılma ihtimalinin bulunmasından ileri gelir. İbn Hazm'a göre bu görüşte olanlar, Hanefiler, Şâfiîler, Mâlikîlerin çoğunluğu, Mu'tezile ve Hâvâric'tir.⁵⁴ Bununla birlikte âhâd haberler üzerindeki bu türlü tartışma-ların, bütünüyle ıstılaha münhasır kaldığı, Mu'tezile ve Havâric dışındaki mezheplerin hiçbirinin, âhâd yolla sabit olan sünnetin dinde hüccet olarak kullanılmasını hiçbir zaman reddetmediği ve hatta onunla amel etmenin vücûbu üzerinde birleştiğini bile söylemek mümkündür.⁵⁵

3. İslâm Kelâmında Sünnetin Delil Olma Bakımından Yeri: Sünnetin Kaynaklık Değeri

Sünnetin dinde ikinci kaynak olduğu ve ameli konularda kesin delil teşkil ettiği hususunda İslâm âlimleri arasında önemli bir ihtilaf mevzu-bahis değildir. Ancak Kur'ân'da bildirilmeyen inançla ilgili meselelerde, sünnetin delil olarak alınmasında İslâm âlimleri arasında ihtilaf vardır. Ni-tekim bu mesele üzerinde fikir yürüten ulemanın bir kısmı sünnetin itikat-taki hücciyetini kabul ederken, diğer bazıları bunu reddetmektedirler. Sün-netin itikatta bağlayıcı olup olmadığı konusunu, bu kabul-ret çerçevesinde daha iyi tespit etmemiz mümkündür.

Kendisini bir kelim okulunu olarak tanımlayan Mu'tezile, kelim ilminin o dönemde, din için daha önemli ve gerekli olduğunu savunmuştur. Ke-lam ilmi ise her şeyden önce aklî temellere dayandığı için naklî delillere dolayısıyla hadis kullanımına pek ihtiyaç duyulmamıştır. Kelamın nakille ilgili olan konularında Mu'tezile, sadece mütevâtir haberleri kabul ettiği için, bu, kelama dair eserlerde sınırlı miktarda hadis kullanılmasına sebe-biyet vermiştir. Öte yandan hadis faaliyetinde yer alan Mu'tezilî râvilerin ise bid'at ehli denilerek çoğu zaman rivayetlerinin terk edilmesi, Mu'te-

53 Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle (İslâm Hukukunun Kaynakları)*, trc. Abdulkadir Şener ve İbrahim Çalışkan (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 248.

54 İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, 1/119.

55 Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 183.

zile'nin hadis faaliyetinden uzak tutulduğu izlenimini iyice pekiştirmiştir. Bu arada hemen şunu belirtmeliyiz ki kelam sahası dışında kalan fıkıh, tefsir, ahlâk gibi alanlarda ise Mu'tezile'nin hadis kullanımı, Ehl-i Sünnet'ten farklı değildir.⁵⁶

Mu'tezile'ye göre bir hadisin mütevâtir olmaması, onun asılsız olduğu anlamına gelmez. Güvenilir (sika) râviler tarafından nakledilmiş olması ve Kur'ân, sünnet, icmâ ve akıl gibi temel delillere uygun olması koşuluyla mütevâtir derecesine ulaşmayan ve âhâd olarak ifade edilen hadislerle, fihkî ve amelî konularda amel etmek gereklidir. Mu'tezile içerisinde, bu konudaki genel görüş böyle olmakla birlikte, bu tür konularda haber-i vâhidle amel edilemeyeceğini savunanlar vardır. Ne var ki Mu'tezile'nin, bir bütün olarak sünnet ve hadisi inkâr ettiği iddiasının bir aslı bulunmamaktadır. Daha çok çağımızda kaleme alınan kimi eserlerde ileri sürülen Mu'tezile'nin sünneti inkâr ettiği iddiası, Mu'tezile karşıtlığı ile bilinen bazı eserlerin önyargılı yorumuna ve tarafgir yaklaşımına dayanmakta olup, Mu'tezile kaynaklarındaki bilgilerle uyuşmamaktadır.⁵⁷

Kelam âlimlerinin önemli bir kısmının, zan ifade ettiğinden ötürü âhâd haberi itikatta delil saymadıkları görülmektedir. Kelamcılarının bu tutumu dinin temeli olan akidenin tespitinde gösterdikleri duyarlılığın ürünüdür. Nitekim tek kişinin tek kişiden rivayeti anlamındaki âhâd haberlerin delil alınmamasında âlimlerin çoğu müttefik iken, birçok kişinin birçok kişiden rivayet ettiği, meşhur ve müstefiz olan ve senedi sahih olan hadisler söz konusu olduğunda bu ittifak ortadan kalkmaktadır.⁵⁸

İtikâdî konularda kesin bilginin doğması için haber-i vâhidin yeterli olamayacağı düşüncesinin, dinin asliyetini koruma kaygısı ve duyarlılığından kaynaklandığını, birtakım karînelerle desteklenen âhâd haberin bilgi ifade ettiği ve dolayısıyla fer'î itikâdî konularda delil olarak alındığını kabul etmek mümkündür.⁵⁹

56 Hansu, *Mutezile ve Hadis*, 317-318.

57 Hansu, *Mutezile ve Hadis*, 319.

58 Bk. Gündoğar, *İslâm İtikadında Sünnet*, 113.

59 Hüseyin Aydın, "Akîde İnşasında Haber-i Vâhidin Epistemolojik Değeri", *Ekev Akademi Dergisi* 7/15 (Bahar 2003), 24-24.

Ehl-i hadis nazarında Kur'ân ile hadis gerek menşe gerekse değer itibariyle aynıdır. Ehl-i hadis, bilgi kaynağı olarak hadislere o kadar çok değer vermiştir ki onları ilm-i hadisle eşdeğer kabul etmişlerdir. Nitekim *Küttüb-i sitte* müelliflerinin Kitâbu'l-ilm başlığı altında yer verdikleri haberler bunu göstermektedir. Âhâd haberler, bunlara göre ilm-i yakîn ifade eder. Bu nedenle hem itikatta hem de muamelatta hüccettir.⁶⁰

Ahmed b. Hanbel'e göre, sünnetin çerçeve ve muhtevası oldukça geniştir. Ona göre Hz. Peygamber ve sahabeden gelen her şey sünnettir. Mütevâtîr, meşhur, sahih, âhâd haberler sünnet dairesinde yer aldığı gibi, sahabe kavilleri, mürsel ve zayıf haberler de sünnet kapsamındadır.⁶¹ Öte yandan Ahmed b. Hanbel, Hz. Peygamber ve sahabe arasında olmayıp kendi asrında ortaya çıkan her şeye bid'at gözüyle bakmıştır. Öyle ki hadislerin tasnifinden başka, fikhî eserlerin telif edilmesine, fetvaların yayınlanmasına dahi karşı çıkmıştır. Kelam ilmine şiddetli muhalefeti de yine bundan kaynaklanmaktadır.⁶²

Âhâd haberlerin itikadî konularda delil olma durumu ele alındığında, söz konusu haberlerin sahih olanlarının itikatta bilgi ifade edebilecekleri yönünde ortaya konan delillerin, reddi yönünde ortaya konulanlardan daha kabul edilebilir olduklarını, dolayısıyla âhâd haberlerin itikadın fer'î meselelerinde delil olabileceklerini ifade etmek mümkündür. Meseleye mezhepler açısından bakıldığında ise farklı görüşlerin benimsendiği ortaya çıkmaktadır. Mu'tezile çoğunlukla âhâd haberleri kabul etmezken, Şia âhâd haberin kabulü için râvilerden birinin İmamiyye'den birisi olma şartını getirmiştir. Selefiyye'ye mensup âlimler, âhâd haberi amel ve itikat ayrımı yapmadan kabul ederken, Eş'arî ve Mâtürîdî âlimlerde ağırlıklı görüş âhâd haberlerin itikatta delil olmadıkları, ancak karîneli meşhur ve müstefiz haberlerin itikatta nazarî bilgi ifade ettikleri şeklindedir. Çağdaş

60 Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: Otto Yayınlar, 2014), 94-95; Ramazan Özmen, *Hanbelî Usûlcülerin Hadis Metodolojisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 151-154.

61 Muhammed b. Bedrân, *el-Medhal ilâ mezhebi'l-İmam Ahmed* (Mekke: Dâru's-Selefiyye, 1967), 88.

62 Abdulmute'âl Sa'îdî, *el-Müceddidün fi'l-İslâm* (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, ts.), 131-133; Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 98-99.

âlimlerin görüşleri de çoğunlukla sahih âhâd haberlerin nazarî bilgi ifade ettikleri yönündedir.

Şu kadar var ki âhâd haberleri itikâdî meselelerde delil kabul etmeyenlerin nazariyeleri/uygulamaları birbirine uymamaktadır. İslâm akaidine dair eserler telif eden birçok kelim âlimi, Kur'ân'da zikredilmeyen sem'iyâyâta dair meselelerde Hz. Peygamber'in hadislerine müracaat etmiştir ya da bir anlamda müracaat etmek zorunda kalmıştır. Söz konusu meselelerle ilgili Hz. Peygamber'den nakledilen çok sayıda hadis bu meselelerin inkârını imkânsız kılmaktadır. Münker-nekir suali, kabir azabı ve nimeti, sırat, mizan gibi meseleleri inkâr durumunda ise Hz. Peygamber'in sünnetinin bir kısmının görmezden gelinmesi anlamına gelmektedir ki, bu kabul edilebilecek bir durum değildir.⁶³

4. Sünnetin İstidlal Alanları: Sünnette Yer Alan İtikâdî Konular

Yirmi üç yıl süren risâlet döneminde Hz. Peygamber'e ashap tarafından hem amelî hem de itikâdî birçok konuda sorular tevcih edilmiş, Hz. Peygamber de bütün bu sorulara tatmin edici bir şekilde cevap vermiş, ashabına açıklamalarda bulunmuştur. Hz. Peygamber'den amelî hususlarda olduğu gibi itikatla ilgili konularda da nakledilen çok sayıda hadis bulunmaktadır.

Sünnette bahsi geçen itikâdî mevzular, ilahiyat, nübüvvet, sem'iyâyât yanında, kıyamet ve kıyamet alametleri, kabir âlemi, ahiret halleri şefaât, rü'yetullah ve imamet gibi konular etrafında dönmektedir. İslâm'ın getirdiği hükümlerin başında altı iman esasından oluşan itikâdî hükümler gelmektedir. Bunun yanında zarûrât-ı dîniyyeden, yani temel İslâm inançlarından olmadığı halde Müslümanların inanç dünyası içinde yer alan diğer bazı meseleler vardır. Bunların arasında kıyamet alametleri, münker-nekir suali, kabir nimeti ve azabı, mizan, sırat vb. saymamız mümkündür. İslâm inanç sisteminde kendisine yer bulabilen bu hususları Kur'ân'da açık bir şekilde bulamamaktayız. Fakat Hz. Peygamber'in hadislerine baktığımızda, inanca müteallik bazı hususların bildirildiğini görmekteyiz.⁶⁴

63 Gündoğar, *İslâm İtikadında Sünnet*, 114.

64 Gündoğar, *İslâm İtikadında Sünnet*, 116.

Sünnette yer alan ilahiyat bahisleri iman, imanın artıp eksilmesi, iman-ın şubeleri, tevhid ve tevhide müteallik meselelerden oluşmaktadır. Nübüvvet bahisleri Hz. Muhammed'in nübüvveti ve mucizeleri, melek, cin, şeytan, gayb ve imamet gibi meselelerden teşekkül etmektedir. Sem'iyat konuları ise, kıyametin zamanı ve halleri, kabir âlemi ve kabir hayatının keyfiyeti, ahiret halleri, rü'yetullah vb. meselelere temas etmektedir.

İman-amel ilişkisi, sıfatlar meselesi, Allah'a cihet nispeti, kelimullah/halku'l-Kur'ân meselesi, kader konusu vb. konulardaki ilmî ve fikrî tartışmalar hadis edebiyatının oluşumu ve gelişiminde etkili olduğu görülmektedir.⁶⁵

Hiz. Peygamber, yüce Allah'ın muhtelif sıfatlarını ve bilhassa Kitabı'nda kendisine izafe etmiş olduğu "yed", "vech", "ayn" vb. diğer isimleri tam bir serbesti içinde kullanmıştır. Ashabı da onun çeşitli vesilelerle Müslümanlara tevcih ettiği bu isim ve sıfatları içeren sözlerini, aynı şekilde muhafaza ederek daha sonraki nesillere aktarmışlardır. Bu suretle başta sahabe olmak üzere sahabeden sonra gelen ve onların ilmîni tevarüs eden hadisçiler, bir yandan Allah'ın vahdaniyetine ve Hiz. Muhammed'in risâlet ve nübüvvetine tam bir imanla şehadet ederken, aynı zamanda iman ve ibadet ettiklerini belirtmişler, Rablerini, Kur'ân'da vahiy yoluyla gelen ve Hiz. Peygamber'den güvenilir kimseler tarafından rivayet edilen doğru haberlerin teyit ettiği sıfatlarla tanıyıp öğrenmişlerdir. Allah, kendi kitabında ve elçisinin dilinde, kendisi hakkında her ne sıfatı ispat etmişse, onlar da aynısını kabul etmişler, bunları ispat ederken bu sıfatlardan hiçbirisini, O'nun yarattığı varlıklardan birisinin sıfatlarına benzetmemişlerdir.⁶⁶

Hiz. Peygamber'den "Bazı kimseler Hiz. Peygamber'e 'Ey Allah'ın elçisi, kıyamet günü Rabbimiz görecek miyiz?' dediler. Hiz. Peygamber şöyle sordu: 'Bedir gecesi ayı görmek için aranızda izdiham olur mu?' 'Hayır' dediler. Hiz. Peygamber tekrar sordu: 'Birbirinizle itişip kakışır mısınız?' Yine 'hayır' dediler. Bunun üzerine Hiz. Peygamber şöyle buyurdu: 'İşte Rabbinizi ayı ve güneşi gördüğünüz gibi göreceksiniz.'⁶⁷ anlamında yüce

65 Bk. Ömer Özpinar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005), 340-404.

66 Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, 131-132.

67 Buhârî, "Ezan", 129; Müslim, "İmân", 299.

Allah'ın ahirette görülmesi ile ilgili olarak rivayet edilen hadislerin sayısı pek az olmadığı gibi bu hadisleri rivayet eden sahâbî adedi de ru'yet haberini mütevâtir derecesine yükseltecek kadar çoktur. Nitekim İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), ru'yet hadisini rivayet eden pek çok sahâbînin isimlerinin bir listesini verir.⁶⁸ Hiç kuşkusuz listede isimleri geçen sahâbîler, tek bir hadis metnini rivayet etmiş değillerdir. Bazen bunların birkaçı bir tek hadisi rivayet ettikleri halde, bazen de her biri ayrı ayrı hadisleri Hz. Peygamber'den nakletmişlerdir. Bu bakımdan aralarında belirli bir hadis metni üzerinde birleşme ve uyuşma hasıl olmasa bile rivayet ettikleri değişik hadislerin ru'yetin ispatı ile ilgili olması, bu konudaki İslâm inancını bir kat daha kuvvetlendirmiş ve ona belirli bir yön vermiştir.

Ebû Hüreyre tarafından rivayet edilen ve güvenilir hadis kitaplarında yer alan Hz. Âdem ile Mûsâ arasında kaderle ilgili bir tartışmayı (muhavereyi) aksettiren Hz. Peygamber'in bir hadisi, kelamcılar tarafından muhtelif yönlerden tenkidi yapılarak reddedilmiştir. Ebû Hüreyre şöyle nakletmiştir: "Hz. Âdem Hz. Mûsâ ile yaptığı münakaşada galip gelmiştir. Hz. Mûsâ ona demişti ki: 'Sen, Allah'ın kendi eliyle yarattığı, kendinden sana ruh verdiği ve melekleri de sana secde ettirdiği halde bizi ve kendini cennetten niçin çıkarttın?' Hz. Âdem ona şu cevabı verdi: 'Allah'ın konuştuğu ve Tevrat'ı yazdığı Mûsâ değil misin? Bu kitapta ben yaratılmadan kaç sene evvel Âdem'in, Rabbi'ne isyan ettiği hususunda bir yazı bulursun.' Mûsâ'nın 40 sene demesiyle Âdem'in delili, Mûsâ'ya galebe çaldı."⁶⁹

Kelamcılar, kaderle ilgili olan bu hadisi doğrudan doğruya reddetmemişler fakat çeşitli ihtimaller öne sürerek onun kaderi ispat eden bir delil olma vasfını nefyete çalışmışlardır. Bununla birlikte Mu'tezilî Ebû Alî el-Cübbâî (ö. 303/916) gibi hadisin yalan olduğunu iddia eden kelamcılar da vardır.⁷⁰ Esasen çeşitli ihtimal ve tevillerle, hadisten kaderi ispat eden başlıca vasfı nefyete hadisi yalanlamak arasında hiçbir fark yoktur. Kelamcılar için mühim olan mesele, akidelerine aykırı olarak gelen bir

68 Bk. Ebû Abdullah Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hâdî'l-ervâh ilâ bilâdî'l-ervâh* (Mısır: ts.), 2/71-72.

69 Buhârî, "Kader", 11; Müslim, "Kader", 13-15.

70 Bk. Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Teymiyye, *el-İhticâc bi'l-kader* (Kahire: 1382/1962), 9.

nassı, muarızları nazarında çürütmek ve onun delil olarak kullanılmasını önlemektir. Bu ise ya tevil ve tahrifle ya tekzip ile mümkün olur.⁷¹

5. Dini Hükümlerin Korunması ve İtikâdî Konuların İzahında Sünnetin Güncel Değeri

Yüce Allah'ın tebliğ ve tebyîn görevi verdiği Hz. Peygamber'in birçok amelî konuyu hükme bağlamasının yanında itikadın fer'î konularında verdiği bilgilerin de bağlayıcı olduğu açıktır. Sünnetin dindeki konumu bağlamında sünnet-vahiy ekseninde yapılan mülahazalar, ağırlıklı olarak sünnetin vahiy kaynaklı olduğu ve Hz. Peygamber'in dinle ilgili söyledikleri ve yapıp ettiklerinin vahye istinat ettiği sonucunu doğurmuştur. Vahye müstenit ve vahyin kontrolünde olan sünnet, Kur'an'ın müşkilini tafsil, mücmelini beyan, âmminı tahsis, mutlakını takyit eder. Ayrıca sünnet Kur'an'da bulunmayan konularda hüküm koyar ve sünnetin getirmiş olduğu hükümler Kur'an'da yer alan hükümlere uygunluk gösterir.⁷²

Kur'an'da Hz. Peygamber'in sünnetiyle amel etmeyi gerektiren pek çok âyet vardır. Hz. Peygamber'e itaati, ona isyan etmemeyi, verdiği hükümlere boyun eğmeyi, onu örnek almayı (üsve-i hasene) emreden âyetler bu kabildendir.⁷³ Bütün bu âyetler topluca dikkate alındığında, sadece Kur'an'la sınırlı olan hususlarda değil, imandan ibadete, ahlaktan hukuka kadar çok geniş bir sahada Hz. Peygamber'e tâbi olmayı gerekli kılmaktadır. Kur'an'da kendisine uyulması bakımından inanç, ibadet, hukuk ve ahlak hükümleri arasında bir ayırım yapılmamıştır. Buna göre eğer iman, ibadet ve ahlak hükümlerinde sünneti bağlayıcı kabul ediyorsak, hukuk alanında da bağlayıcı kabul etmek durumundayız.⁷⁴ Daha doğru bir anlatımla, tüm bu hükümlerde dengeli ve tutarlı davranmamız icap etmektedir.

İtikâdî konularda mütevâtir olanların dışında hadis kabul edilmemesi, inanç konularının tespitindeki karışıklığı önlemiştir. Böylece hem her rivayetin aynı zamanda bir inanç esası haline gelmesinin önüne geçilmiş,

71 Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, 250.

72 Bk. Gündoğar, *İslâm İtikadında Sünnet*, 257.

73 Bk. M. Hayri Kırbasoğlu, "Kur'an'a Göre Sünnetin Konumu", *İslâm'ın Kurucu Metni: Kur'an Araştırmaları* (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 314-319.

74 Ali Bakkal, "Sünnet'in Kaynak Değeri", *HÜF Dergisi: 5* (Ocak-Haziran 2003), 26-27.

hem de bu tür rivayetlere dayanan itikadi prensipler tekfire konu olmaktan çıkarılmıştır. Sözelimi, rü'yet, halku'l-Kur'ân, imamet, İsa'nın nüzûlü vb. meseleler mütevâtîr haberlere dayanmadığı için imânî bir mesele olarak değil de ilmî bir problem olarak tartışılmıştır. Daha sonra Ehl-i Sünnet kelimcilerinin, usulcülerin, fakihlerin ve hadisçilerin de kabul etmesi ve katkıda bulunmalarıyla daha da geliştirilen ve kısaca mütevâtîr ve âhâd şeklinde ifade edilen bu tasnif ve geçerlilik alanları, bütün mezhepler tarafından genel bir kabul görmüştür.⁷⁵

Mu'tezile'ye göre bir hadisin mütevâtîr olmaması, onun asılsız olduğu anlamına gelmez. Güvenilir râviler tarafından nakledilmesi, Kur'ân, sünnet, icmâ ve akıl gibi temel delillere uygun olması koşuluyla mütevâtîr derecesine ulaşmayan ve âhâd olarak ifade edilen hadislerle, fikhî ve amelî konularda amel etmek icap eder. Mu'tezile ekolü içerisinde, genel anlayış böyle olmakla beraber bu tür konularda haber-i vâhidle amel edilemeyeceğini savunanlar da vardır. Ancak Mu'tezile'nin bir bütün olarak sünnet ve hadisi inkâr ettiği iddiasının bir aslı bulunmamaktadır. Daha çok çağımızda kaleme alınan bazı eserlerde öne sürülen Mu'tezile'nin sünneti inkâr ettiği iddiası, Mu'tezile karşıtlığı ile bilinen bazı eserlerin önyargılı yorumuna dayanmakta olup, Mu'tezile kaynaklarındaki bilgilerle uyuşmamaktadır.⁷⁶

Dinimizde itikadî konuların tespit, anlatım ve izahında sünnetin ne denli bir öneme ve yere sahip olduğunu, sünnet olmaksızın dinin anlaşılmasının tam olarak mümkün olmadığını söylemek mümkündür. Yüce Allah'ın dinde otorite kıldığı ve yetki verdiği Hz. Peygamber'in sünneti ile müminleri nasıl aydınlattığı ve onların akidelerinin oluşmasında nasıl bir etken olduğunu ve ne gibi bir role sahip bulunduğunu vurgulamakta fayda vardır. Hz. Peygamber'in yirmi üç yıllık risâletinde müminlere anlattıklarından, yapıp ettiklerinden ve uygulamalarından oluşan sünnetinin de dinde ikinci kaynak olarak amelde olduğu gibi itikatta da hüccet olduğunu ifade etmemiz mümkündür.⁷⁷

75 Hansu, *Mutezile ve Hadis*, 319.

76 Hansu, *Mutezile ve Hadis*, 319.

77 Gündoğar, *İslâm İtikadında Sünnet*, 259.

Kur'ân, peygamber mesajı ve tebligatının vahiy ürünü olduğunu bildirmekte, Hz. Peygamber'i insanlara örnek göstermekte ve kendisine itaati emretmektedir. Bu durumda dinî meselelerde sünneti tamamen göz ardı eden bir anlayışı Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabullenme olarak değerlendirmek tartışmalı görünmektedir. Süyûtî (ö. 911/1505) bu görüş sahiplerinin İslâm'dan çıkmış sayılacağını dile getirir.⁷⁸ Hadislerin Resûlullah'a aidiyetini belirleme amacı taşıyan hadis tenkitçiliğini ise sünnet inkârcılığı ve karşıtlığı şeklinde takdim etmek doğru değildir. Kur'ân gibi sünnet de hayatı ve insanı bir bütün şeklinde kapsar; dini dünyadan, dünyayı ahiretten ayırmaz. Sünnetin uzunluk, genişlik ve derinlik bakımından insan hayatını kuşatıcı özelliğine dikkat çekilerek burada kullanılan uzunluk kavramıyla insanın doğumundan ölümüne kadar hayat sürecinin, genişlikle bireyin bütün aile fertleri, ilişki kurduğu insanlar, ayrıca hayvan ve bitkilerle olan münasebetinin, derinlikle beden-ruh, zâhir-bâtın, söz, amel ve niyetin kastedildiği belirtilmelidir.⁷⁹

Yüce Allah tarafından Resûl-i Ekrem'e gönderilen son ilâhî vahyin uygulamasından ibaret olan sünnet, Hz. Peygamber'in ve ashabının İslâm'ı iman, hukuk ve ahlak veçheleriyle anlama ve uygulama biçimini göstermek ve onu gelecek nesillere taşımak gibi önemli bir işlevi yerine getirmekte, dolayısıyla Müslümanlar arasında anlayış ve uygulama birliğini sağlamaktadır. Bu sayede Müslümanlar dünyanın her yerinde ortak bir inanç, tutum ve duyguya sahip olmakta, ortak ibadet ve davranış biçimlerini ortaya koyabilmektedir. Günümüzde sünnetin, dine ve inanca yönelik zararlı akımların saldırıları karşısında İslâm ümmetinin yaşamında dinî hükümlerin korunmasına destek olma hususunda ve itikâdî meselelerin doğru bir şekilde izah ve analiz edilmesi doğrultusunda önemli bir fonksiyon icra ettiğini söylememiz mümkündür. Tüm bu ifadelerden hareketle, Kur'ân'ın yanında sünnetin de Müslümanın yaşamında ve inanç dünyasında güncel değerini ve işlevini görmezden gelmek mümkün değildir.

Günümüz İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre sünnet, Kur'ân ilkelelerinin hayata geçirilmiş ve günlük yaşayış formlarına dökülmüş şekli olup,

78 Süyûtî, *Akidede Sünnet'in Yeri*, trc. Yüksel Kılıçarslan (İstanbul: 1987), 3-4.

79 Yûsuf el-Kardâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, trc. Bünyamin Erul (Kayseri: 1998), 115.

sünneti esas almayan düşünce ve yaşam tarzının İslâmî nitelik kazanması hiç de mümkün değildir. Ne var ki sünnetin yalnızca hadislere indirgenip lafızcı (literalist) yorumlama yöntemine tâbi kılınmasıyla modern çağın zorlamaları sonucunda bir kısmının feda edilmesi yaklaşımları arasında dengeli ve tutarlı yöntemler izlenerek yorumlanması ve Hz. Peygamber'in evrensel mesajının günümüz dünyasına anlaşılır şekilde sunulması icap etmektedir.⁸⁰ Böylece ikincil düzeyde dinsel kaynak olarak sünnetin korunması temin edilmiş ve sünnetin itikâdî esasların tespit ve izahında güncel değeri ve işlevi açığa çıkmış olur. Şu hâlde her ne kadar rivayetler ve aktarımlar İslâm uleması nezdinde farklı düzeylerde kesinlik arz etmiş olsa da dinî hükümlerin ve bu arada itikâdî esasların muhafaza yollarından birinin, sünnete ittiba ve bağlılıktan geçtiğini söylememiz mümkündür.

Sonuç

Bu çalışmada, itikat-sünnet ilişkisi konusunun açıklığa kavuşturulması ve sünnetin dinsel inançların doğru olarak tayini bakımından konunun tespit edilmesi amaçlanmıştır. Böylece sünnetin akidenin inşasındaki rolü ve ehemmiyetine vurguda bulunulmuştur.

Kelâmî epistemolojide haberler, kesinlik düzeyleri ve sened bakımından mütevâtir, meşhur ve âhâd haber ayrımı üzerinden tasavvur ve tavsif edilmiştir. Bu bağlamda mütevâtir hadislerin Hz. Peygamber'e nispeti kesinlik arz etmektedir. Bu da bize, mütevâtir haberle sabit olan şey ile amelî farz olduğunu ve mütevâtir olarak gelen itikâdî bir esasın bağlayıcı olduğunu göstermektedir. Kelam âlimlerinin önemli bir kısmının, zan ifade ettiklerinden ötürü âhâd haberi itikatta delil saymadıkları görülmektedir. Kelamcılarının bu tutumu dinin temeli olan akidenin tespitinde gösterdikleri duyarlılığın ve sergiledikleri sağlam duruşun bir ürünüdür. Nitekim tek kişinin tek kişiden rivayeti anlamındaki âhâd haberlerin delil alınmamasında âlimlerin çoğu müttetik iken, birçok kişinin birçok kişiden rivayet ettiği, meşhur ve müstefiz olan ve senedi sahih olan hadisler söz konusu olduğunda bu ittifak ortadan kalkmaktadır. Tevâtür yoluyla gelen rivayetlere da-

80 Murteza Bedir, "Sünnet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/153.

yanmayan inançlara itibar edilmemekle birlikte başka bir asılla çatışmayan meşhur haberler akaidde delil kabul edilmekte, meselâ naklî delilin hâkim olduğu hissî mucizeler, kıyamet alâmetleri, haberî sıfatlar, ahiret ahvali gibi konularda bu tür hadislerin delil sayılabileceği ifade edilmektedir.

İslâm inanç sistemi kapsamında Hz. Muhammed'in peygamberliğini tümüyle kabullenme ve tasdikini gerçekleştirebilmesi için dinî meselelerde ve itikâdî mevzularda sünneti göz ardı etmek mümkün değildir. Bu yüzden dinin anlaşılması ve yorumlanmasında ikinci kaynak olarak kabul edilen hadislerin daha sağlam bir zemine oturtulması konusunda isnat/sened gibi klasik metotların dışında ayrıca rasyonalite, akli ilkeler (sağduyu), modern tarih felsefesi ve yorumbilim (hermenötik), metin tenkidi ışığında yeni yaklaşımların geliştirilmesine de gereksinim duyulmaktadır.

Sünnet İslâm'ın bir gerçeğidir. Bu gerçeklik bizzat peygamberliğin tabiatı gereği olduğu gibi, Kur'ân'ın birçok âyeti de buna açıkça delalet etmektedir. Sünnet Kur'ân'ın Hz. Peygamber tarafından yorumlanmış ve uygulanış biçimi olarak tavsif edilebilir. Ne var ki sünneti sünnet yapan şeyin şekilden ziyade öz, lafızdan ziyade mana olduğunu hatırdan çıkarmamak gerekir. Bu bakımdan sünnet günümüzde bize, bazen hem lafzı hem de manası ile bazen de şekilden ziyade o şeklin altında rehberlik edecek bir niteliğe sahiptir.⁸¹

Hadisler, İslâm inanç sisteminin muhteviyatını oluşturan ilahiyat, nübüvvet ve sem'iyât gibi üç esası (usul-i selase) konusunda Kur'ânî bildirimlere destek olan açıklayıcı mahiyetteki ifadelerdir. İslâm ulemasınca hadislerin haber kapsamında değerlendirilmesi pozitivist ve rasyonalist düşüncelere karşı bilginin alanını geniş tutma anlayışını temsil eder. Çünkü İslâm tarihinin başlangıcından itibaren kelamcılar, nübüvvet müessesesini ispatlama ve temellendirme düşüncesinden hareketle, bilgi kaynaklarını dar bir çerçevede tutma çabası içinde bulunan ve dolayısıyla İslâm'ın inanç sistemine saldıran Hint fırkaları Sümeniyeye ve Brahmanlara karşı sert bir reaksiyon göstererek onlara yönelik ciddi bir mücadele vermişlerdir.

81 Hayri Kırbasoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet: Eleştirel Bir Yaklaşım* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008), 213.

Sünneti ikinci başat kaynak olarak kullanmadan İslâm dinini doğru anlamak ve İslâmî ilimleri Kur'ân'ın ruhuna, amacına ve zamanın şartlarına göre inşa edip geliştirmek mümkün değildir. Buna bağlı olarak kelâm sahasında İslâm inanç sistemini sünnet ve haberin desteği olmaksızın ve bu yardımcı kaynağa başvurmadan doğru olarak tespit ve inşa etme imkânı da yoktur.

Kaynakça

- Âmidî, Seyfeddin. *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*. 2 Cilt. Kahire: 1387/1968.
- Apaydın, H. Yunus. "Haber-i Vâhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/355-363, İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Apaydın, H. Yunus. "Meşhur". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/368-371. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Aydın, Hüseyin. "Akîde İnşasında Haber-i Vâhidin Epistemolojik Değeri". *Ekev Akademi Dergisi* 7/15 (Bahar 2003), 69-94.
- Ayer, Alfred Jules. *Dil, Doğruluk ve Mantık*. trc. Vehbi Hacıkadiroğlu. İstanbul: Metis Yayınları, 1998.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. Ebû Mansûr b. Tâhir. *el-Fark beyne'l-firak*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1411/1990.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. Ebû Mansûr b. Tâhir. *Usûlu'd-dîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1401/1981.
- Bâkîllânî, Kâdî Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib. *Temhîdu'l-evâil fî telhîsi'd-delâil*. thk. İmâduddin Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1414/1992.
- Bakkal, Ali. "Sünnet'in Kaynak Değeri". *HÜİF Dergisi* 5 (Ocak-Haziran 2003), 1-27.

- Basrî, Ebü'l-Hüseyn. *el-Mutemed fî usûli'l-fikh*, nşr. Halil Meys. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983, 2/92.
- Bedir, Murteza. "Sünnet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/150-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Bennânî, Abdurrahman b. Câdullah. *Hâşiyetü'l-Bennânî 'alâ Şerhi'l-Celâl el-Mahallî*. 2 Cilt. Kahire: 1309.
- Blackstone, William T. *Dinsel Bilgi Sorunu: Felsefî Çözümlemelerin Dinsel Bilgi Sorununa Etkileri*. trc. Tuncay İmamoğlu. İstanbul: Araç Yayınları, 2005.
- Buhârî, Ebü Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmi 'u's-sahih*. 8 Cilt. İstanbul: 1315.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Ekin Yayınları, 2006.
- Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Ebü'l-Ma'âlî Abdülmelik. *Kitâbu'l-irşâd ilâ kavâtu'l-edille fî usûli'l-itikâd*. thk. Es'ad Temim. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1405/1985.
- Çamlıca, Aydın. *Mâtürîdî Düşüncede Âhîret: Ebü'l-Mu'in en-Neseî Örneği*. Ankara: Fecr Yayınları, 2024,
- Ebü Zehra, Muhammed. *İslâm Hukuku Metodolojisi*. trc. Abdulkadir Şener. Ankara: Fecr Yayınevi, 1986.
- Ebü Zehra, Muhammed. *Muhammed İbn Hanbel hayâtuhû ve asruhû ârâuhû ve fikruhû*. b.y.: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâîl. *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfu'l-musallîn*. nşr. Hellmut Ritter, Franz Stenier Verlag GmbH. Wiesbaden: 1400/1980.
- Gazzâlî, Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Faysalu't-tefrika beyne'l-İslâm ve'z-Zındika*. nşr. Mstafâ el-Kabbânî ed-Dimeşkî. Mısır: 1319/1901.
- Gazzâlî, Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi (el-Mustasfâ)*. trc. Yunus Apaydın. 2 Cilt. Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994.

- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: Otto Yayınlar, 2014.
- Güler, Zekeriya. "Müstefiz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/135-136. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Gündoğar, Hamdi. *İslâm İtikadında Sünnet*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2017.
- Hansu, Hüseyin. *Mu'tezile ve Hadis*. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2004.
- Hansu, Hüseyin. *Mütevâtir Haber: Bilgi Değeri ve İslâm Düşüncesindeki Yeri*. Van: Bilge Adamlar Yayınları, 2008.
- Hâzimî, Ebû Bekir Muhammed b. Mûsâ. *Şurûtu'l-eimmeti'l-hamse*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. Hindistan: Matbaatu Nedveti'l-Ulemâ, 1399/1979.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*. trc. Talat Koçyiğit. Ankara: İF Yayınları, 1971.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî el-Endelüsî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. Mısır: 1317.
- İbn Kayyim el-Cevziyye Ebû Abdullah Muhammed. *Hâdî'l-ervâh ilâ bilâdi'l-efrâh*. Mısır: ts.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm. *el-İhticâc bi'l-kader*. Kahire: 1382/1962.
- İbnü'l-Murtazâ, Ahmed b. Yahyâ. *Minhâcu'l-vusûl ilâ mi'yâri'l-ukûl fî ilmi'l-usûl*. San'a: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemeniyye, 1996.
- İbnü'n-Neccâr, el-Fütûhî. *Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*. nşr. Muhammed ez-Zühaylî-Nezîh Hammâd. 2 Cilt. Dımaşk: 1400/1980.
- İsfahânî, Muhammed b. Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed Ebüssenâ Şemseddinî. *Beyânü'l-muhtasar Şerhu Muhtasar-i İbni'l-Hacib*. thk. Muhammed Uzahir Bekâ. Suud: Dâru'l-Medenî, 1986.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebû'l-Hasan. *Fadlu'l-itizâl ve tabakâtu'l-Mu'tezile*. thk. Fuâd Seyyid. Tûnus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1393/1974.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebû'l-Hasan. *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. thk. Abdülkerîm Osman. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1408/1988.

- Kardâvî, Yûsuf. *Sünneti Anlamada Yöntem*. trc. Bünyamin Erul. Kayseri: 1998.
- Kazanç, Fethi Kerim. “Dip Dalgada Allah ve Din Tasavvuru”. *Dip Dalga'nın Boyu*. ed. Fatih Toktaş. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023, 105-130.
- Kazanç, Fethi Kerim. *Varlık, Bilgi, Değer ve Siyâset Üzerine Kelâm Yazıları*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- Kılavuz, Ahmet Saim. *99 Soruda İslâm Akâidi*. İstanbul: Çelik Yayınları, 1998.
- Kılavuz, Ahmet Saim. *İman-Küfür Sınırı*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1990.
- Kılavuz, Ulvi Murat. “Din ve Akide”. *İslâm İnanç Esasları*. ed. İbrahim Arslan ve Orhan Şeker Koloğlu. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2022, 1-26.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. “Kur’ân’a Göre Sünnetin Konumu”. *İslâm'ın Kurucu Metni: Kur’ân Araştırmaları*. Ankara: Otto Yayınları, 2015, 303-326.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. *İslâm Düşüncesinde Sünnet: Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Tarihi*. Ankara: Elif Matbaası, 1981.
- Koçyiğit, Talat. *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Kutlu, Sönmez. *Selefilik'in Arka Planı -İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler-*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Makrizî, Takıyüddîn Ahmed b. Ali. *el-Mevâ'ız ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hıtat ve'l-âsâr*. 2 Cilt. Beyrut: ts.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü'l-Tevhîd Tercümesi*. trc. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 2002.

- Muhammed b. Bedrân. *el-Medhal ilâ mezhebi'l-imam Ahmed*. Mekke: Dâru's-Selefiyye, 1967.
- Müslim, İbnü'l-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahih*. Mısır: 1373/1955.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. *Tabsiratü'l-edille fî usûli'd-dîn*. thk. Hüseyin Atay. Ankara: DİB Yayınları, 2004; thk. Hüseyin Atay ve Şaban Ali Düzgün, 2 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2003.
- Özcan, Hanifî. *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1993.
- Özmen, Ramazan. *Hanbelî Usûlcülerin Hadis Metodolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Özpinar, Ömer. *Hadis Edebiyatının Oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.
- Sâbûnî, Nureddin. *Mâtürîdiyye Akâidi (el-Bidâye fî usulü'd-dîn)*. trc. Bekir Topaloğlu. Ankara: DİB Yayınları, 1978.
- Sa'îdî, Abdülmüteâl. *el-Müceddidûn fî'l-İslâm*. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, ts.
- Süyûtî, Celâluddîn. *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'r-Nevevî*. Mısır: 1379/1959.
- Süyûtî. *Akidede Sünnet'in Yeri*. trc. Yüksel Kılıçarslan. İstanbul: 1987.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle (İslâm Hukukunun Kaynakları)*. trc. Abdulkadir Şener, İbrahim Çalışkan, Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. Muhammed Seyyid Kîlânî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Şa'b, 1406/1986.
- Şirâzî, Ebû İshâk İbrâhîm. *Şerhu'l-Lüma'*. thk. Abdülmecid Türkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Taftâzânî, Sa'düddin Mesûd b. Ömer. *Kelam İlmi ve Şerhu'l-Akâid (Şerhu'l-Akâid)*. hz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980.

TASAVVUF İLMİ AÇISINDAN SÜNNETE BAKIŞ

Betül SAYLAN*

Giriş: Tasavvuf İlminin Teşekkül Süreci

İslâmî ilimlerin tarih sahnesine çıkışları hicrî II. asırla başlamaktadır. Bununla birlikte tasavvufun ilimler arasında yerini alması diğer ilimlerin teşekkülünden sonraki dönemlere rastlamaktadır. Bunun en önemli sebebi, tasavvufun tedvîninden (yazılı hâle gelme) önceki zaman diliminde ilmî bir iddiasının olmaması, bir ahlâk hareketi olması, ibadetten ibaret olup, ilmî kısmının sûfî ve şeyhlerin hâllerinden ve ağızlarından çıkan bilgilerden öğreniliyor olmasıdır. Daha sonra tefsir, hadis, fıkıh ilimlerinde olduğu gibi kitaplaştırma süreci başlamış, sûfî ve şeyhlerden edinilen âdâb ve bilgiler eserlerdeki yerlerini almış, ıstılahlar ortaya çıkmış ve îzâh edilmiştir.¹

Tasavvuf, tedvîn sürecinden önce İslâm tarihinin ilk dönemlerindeki dünyaya kapılma, riyâset sevdası, mal düşkünlüğü gibi sapmalara tepki mâhiyetinde ortaya çıkmış; zaman içinde tasavvufun yayıldığı bölgelerdeki hâkim kültür, anlayış ve uygulamalar, tasavvufa intisap eden kişilerin farklı yapıları, İslâm coğrafyasında farklı tasavvufî neşvelerin ve tarikatların müesseseseleşmesini kaçınılmaz kılmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi. Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü tasavvuf Anabilim dalı Öğretim Üyesi.

1 İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983), 2/1113-1116.

1. Tasavvuf İlminin Kaynağı Olarak Hadis ve Sünnet

Tasavvuf ilminin en temel argümanlarından biri “Cibril Hadisi”² olarak bilinen rivayettir. Hadis metninde geçen “İslâm”, “imân”, “ihsân” kavramları İslâm dininin oturduğu sacayağını oluşturmaktadır. “Kulun Allah’a O’nu görüyormuş gibi ibadet etmesi” olarak tanımlanan “ihsân”, tasavvufun alanına giren bir kavramdır. Kişinin, fıkıhın alanına giren İslâm’ın şartlarını, kelâm/akâidin alanına giren imânın şartlarını yerine getirdikten sonra ulaştığı noktadır. Bu noktada “ihsân”, İslâm ve imandan bağımsız bir kavram olarak değil, onları tamamlayan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Sûfiler bu tamamlayıcılığı sağlamak için Kur’ân-ı Kerîm’i ve Hz. Peygamber’in sünnetini esas almışlardır.³

Temel argümanı Cibril Hadisi’ne dayanan tasavvufu benimseyen sûfiler arasında hadis ilmi ile meşgul olma oldukça dikkat çekmiştir. Bilhassa ilk dönem sûfileri arasında râvîlere rastlamak mümkündür. Tasavvufun teşekkül döneminin hadislerin tedvîn dönemine rast gelmiş olması sebebiyle birçok sûfinin aynı zamanda hadis rivayeti ve tedvîni ile meşgul oldukları görülmektedir. Seriy-i Sakatî’nin (ö. 251/865) yeğeni Cüneyd-i Bağdâ-

2 Abdullâh b. Ömer’in, babası Hz. Ömer’den naklettiği bu hadis şöyledir:

“Bir gün Resûlullah’ın yanında bulunduğumuz sırada aniden yanımıza, elbisesi bembeyaz, saç simsiyah bir zat çıkageldi. Üzerinde yolculuk eseri görülüyor; bizden de kendisini kimse tanıyamıyordu. Gidip Peygamber’in yanına oturdu ve dizlerini onun dizlerine dayadı. Ellerini de uylukları üzerine koydu ve: ‘Yâ Muhammed! Bana İslâm’ın ne olduğunu söyle?’ dedi. Resûlullah: ‘İslâm; Allah’tan başka ilâh olmadığına, Muhammed’in de Allah’ın Resûlü olduğuna şahadet etmen, namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman ve gücün yeterse Beyt’i hacctemendir.’ buyurdu. O zat: ‘Doğru söyledin.’ dedi. Babam dedi ki: ‘Biz buna hayret ettik. Zira hem soruyor hem de tasdik ediyordu.’ ‘Bana imandan haber ver?’ dedi. Resûlullah: ‘Allah’a, Allah’ın meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inanman, bir de kadere, hayrına şerrine inanmandır.’ buyurdu. O zat yine: ‘Doğru söyledin.’ dedi. Bu sefer: ‘Bana ihsândan haber ver?’ dedi. Resûlullah: ‘Allah’a O’nu görüyormuşsun gibi ibadet etmelidir. Çünkü her ne kadar sen onu görmüyorsan da o seni muhakkak görür.’ buyurdu. O zat: ‘Bana kıyametten haber ver?’ dedi. Rasûlullah: ‘Bu meselede kendisine sorulan, sorandan daha çok bilgi sahibi değildir.’ buyurdular. ‘O hâlde bana âlâmetlerinden haber ver.’ dedi. Peygamber: ‘Câriyenin kendi sâhibesini doğurması ve yalın ayak, çıplak, yoksul koyun çobanlarının bina yapmakta birbirleriyle yarış ettiklerini görmendir.’ buyurdu. Babam dedi ki: ‘Bundan sonra o zat gitti. Ben bir süre bekledim. Sonunda Allah Resûlü bana: ‘Ey Ömer! O soru soran zatın kim olduğunu biliyor musun?’ dedi. ‘Allah ve Resûlü bilir.’ dedim. ‘O Cibril’di. Size dininizi öğretmeye gelmişti.’ buyurdular. (Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu Buhârî*, nşr. Mustafa Dîb el-Bugâ (b.y: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993), “İman”, 1; Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu’s-sahîh*, nşr. Ahmed b. Rif’at b. Osmân Hilmî el-Karahisârî vd. (b.y: Dâru’t-Tıbbâti’l-Âmire, 1448), “İman”, 1.

3 Reşat Öngören, “Ehl-i Sünnette Tasavvufun Yeri”, *Tarihte ve Günümüzde Ehl-i Sünnet*, ed. Mahmut Kaya, Hüseyin Sarıoğlu vd. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 159-160.

dî'ye (ö. 297/909) “Sûfi-muhaddis değil, muhaddis-sûfi ol!”⁴ tavsiyesi, ilk dönem sûfilerinin hadis ilmiyle irtibatlarını, hadis ilmine verdikleri ehemmiyeti ortaya koymaktadır. Hadis ve diğer dinî ilimler tasavvufî terbiye sürecinden önce tadrîs edildiğinde kişinin hataya düşmesi, bid'atlerin peşinden koşması zorlaşacaktır. Dinî ilimlerin tadrîsi manevî eğitimin kolaylıkla gerçekleşmesi için sağlıklı bir zemin hazırlayacaktır. Ancak bu dönem sûfilerinin bir muhaddis gibi hadis ilminde otorite olduklarını söylemek zordur. Bu durum sûfilerin hadislere bir nasihat vesilesi olarak yaklaşmaları ve sened zincirinde yeteri kadar titiz davranmamalarından, toleranslı olmalarından kaynaklanmaktadır.⁵

2. Tasavvuf Ahlâkının Kaynağı Olarak Hadis ve Sünnet

Tasavvufun ilk ortaya çıktığı zamanda Kur'ân ve sünnet merkezli olan ibadet ve uygulamaların hayat tarzı hâline gelmesinden ibaret olduğunu belirtmiştik. Dolayısıyla tasavvufî uygulamaların merkezinde Hz. Peygamber'in hayatında uyguladığı, tavsiye ettiği ibadet ve pratiklerin olduğu muhakkaktır. Nitekim Hz. Peygamber'in risâlet öncesi ve sonrası süreçlerindeki ruhî/manevî tecrübeleri, tasavvufun temel dinamiklerini oluşturmuştur. Örneğin risâlet öncesi dönemde Hira Dağı'nda inzivaya çekilmesi, Ramazan'ın son on gününde itikâfa girmesi tasavvufun çile, erbaîn, halvet gibi uygulamalarına temel teşkil etmiştir.⁶

Tasavvufun temelinde yer alan tezkiye, tasfiye, zühd, zikir, riyâzet gibi kişinin kemâle ermesi noktasında yardımcı uygulamaların Hz. Peygamber'in örnek yaşamının merkezinde yer aldığını görmek mümkündür. Bu pratiklerin hâricinde tasavvufun ilmî ve felsefî tarafını oluşturan kavramların kaynağı yine Hz. Peygamber'den gelen hadislerdir. Biz de çalışmamızın bu bölümünde Hz. Peygamber'in rivayetlerinden tasavvufun prensiplerine temel teşkil edenlerin sahih kaynaklarda yer alanlarına yer vermeye çalıştık.

4 Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kutü'l-kulüb* (Mısır: 1961), 1/322.

5 Hasan Kâmil Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevi'nin Kırk Hadis Şerhi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1990), 33.

6 Hasan Kâmil Yılmaz, “Giriş: Tasavvuf ve Hadis”, *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevi'nin Kırk Hadis Şerhi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1990), 12.

2.1. Güzel Ahlâk

Tasavvufun en temel amaçlarından biri Hz. Peygamber'in temsilcisi olduğu güzel ahlâkı ile ahlâklanmayı (tahakkuk) sağlamaktır. Esasen tasavvufun konusu Hz. Peygamber'in güzel ahlâkı (tahalluk)dur.⁷

Kur'an-ı Kerim Hz. Peygamber'in güzel ahlâkın temsilcisi olduğunu "*Sen elbette üstün bir ahlâka sahipsin.*"⁸ âyeti ile haber vermektedir. Ayrıca insanlık için Hz. Peygamber'in şahsında, ahlâkında güzel örnekler barındığını "*İçinizden Allah'ın lütfuna ve ahiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullâh'ta güzel bir örneklik vardır.*"⁹ âyetinde Hz. Peygamber'den "üsve-i hasene" (güzel örnek) olarak bahsederek haber verir.

Hz. Peygamber de şahsından bahsederken "*Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.*"¹⁰ âyetini tasdik eder mâhiyette "*Ben ancak rahmet olarak gönderildim, lânetçi olarak gönderilmedim.*"¹¹ ifadelerini kullanır. Ayrıca Hz. Peygamber "*Ben, ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.*"¹² buyurarak dünyadaki misyonuna işaret etmiştir. Nitekim insanoğlu ancak Hz. Peygamber'in müjdelediği, haber verdiği hakikatleri uygulayarak "insan-ı kâmil" mertebesine yükselebilecek, Allahu Teâlâ'nın razı olduğu kullarından olabilecek ve kurtuluşa erebilecektir. Tasavvufun öngördüğü "insan-ı kâmil" modeli ise Allahu Teâlâ'nın emir ve yasaklarını yerine getirmekle, Hz. Peygamber'in şahsında temsil ettiği güzel ahlâkı gerçekleştirmekle ve kötü huylardan uzaklaşıp güzel huylarla donanmakla mümkün olabilecektir.

2.2. Zühd

"Dünyaya doludizgin kapılmamak" anlamına gelen "zühd", tasavvufun temel kavramlarından biridir. Kur'an-ı Kerim'de defalarca dünya hayatının geçiciliği, çekiciliği, aldaticılığı üzerinde durulmuş ve insanlar bu konuda

7 Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000), 32-33.

8 el-Kalem, 68/4.

9 el-Ahzâb, 33/21.

10 el-Enbiyâ, 21/107.

11 Müslim, "Birr", 87.

12 Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ*, nşr: Muhammed Fuâd Abdülbâki (b.y: Dârü'l-İhyâ, 1370/1951), "Hüsnü'l-hulk", 8.

ikaz edilmişlerdir.¹³ Bu ikazların en önemli destekçisi Hz. Peygamber'in güzel ahlâkı, dünya karşısındaki tavrı, ashabını dünya hayatının hakikati hakkında bilgilendirdiği rivayetlerdir.

Sehl b. Sa'd es-Sâidî'den şöyle rivayet edilmektedir: “Hz. Peygamber'e bir adam gelmiş ve şöyle demişti: 'Ey Allah'ın Resûlü! Bana öyle bir amel göster ki, onu işlediğim zaman beni hem Allah sevsin hem de insanlar!' Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: 'Dünyaya karşı zâhid ol ki Allah seni sevsin. İnsanların elinde bulunanlara karşı zâhid ol ki insanlar seni sevsin!'”¹⁴

Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Altın, gümüş, kumaş ve abaya kul olanlar helâk oldular. Eğer onlara istedikleri verilirse memnun olur, verilmezse hoşnut olmazlar.”¹⁵

İbn Ömer şöyle aktarır: “Resûlullâh benim iki omuzumu tuttu ve 'Dünyada sanki bir garip veya bir yolcu gibi ol' buyurdu.”¹⁶

İbn Mes'ûd şöyle rivayet etmiştir: “Hz. Peygamber bir gün hasırın üzerinde uyumuş ve hasır mübarek vücudunda izler bırakmıştı. Bunun üzerine 'Hasırla aranıza bir şeyler serseydik' diyen sahâbîlere 'Benim dünya ile ne işim var? Ben dünyada yolculuğu sırasında bir ağaç altında gölgeleyen, sonra da oradan geçip giden bir yolcu gibiyim' buyurmuştur.”¹⁷

Hz. Peygamber'in zevcelerinden Hz. Hafsa'dan gelen bir rivayet ise şu şekildedir: “Bir kilimi ikiye katlayıp O'na yatak yapıyorduk. Bir defasında dörde katlamıştık da gece namaza kalkmamış ve altına ne serildiğini sorarak her zamanki sergisinin serilmesini talep edip, istirahatı ile fazla meşgul olunmasından hoşnut olmamıştı.”¹⁸

13 İlgili âyetlere örnekler: Âl-i İmrân, 3/185; Lokman, 31/33; en-Nisâ, 4/77; el-Kehf, 18/46.

14 Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, nşr: Şuayb el-Arnâvut (b.y: Dâru'r-Risâleti'l-Âlimiyye, 1430/2009), “Zühhd”, 1.

15 Buhârî, “Rikâk”, 10; Buhârî, “Cihâd”, 69; İbn Mâce, “Zühhd”, 8.

16 Buhârî, “Rikâk”, 3; Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebir*, nşr: Beşşâr Avvâd Ma'rûf (b.y: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), “Zühhd”, 25.

17 İbn Mâce, “Zühhd”, 3.

18 Tirmizî, “Şemâil”, 261.

Yukarıda verdiğimiz bazı örnekler, zâhidâne bakış açısının ve hayat tarzının Hz. Peygamber'in yaşantısındaki yansımalarıdır. Nitekim Hz. Peygamber bir devlet başkanı olmasına rağmen dünyaya ehemmiyet vermemiş, kendi işleri konusunda yardım almamış, eşlerine yardım etmiştir. Vefatının akabinde bıraktığı mütevâzı mirası, zâhidâne tavrını tescillemektedir. Hatta “*Benden sonra artık şirke düşmenizden değil de savaşını vereceğiniz dünyevîleşmenizden korkarım.*”¹⁹ buyurması ümmetinin kendisinden sonra dünyaya kapılmalarının şirke düşmeleri kadar tehlikeli olduğunu haber vermektedir.

Tasavvufta sûfilerin üzerinde en fazla durdukları konulardan biri dünya ile olan irtibatın nasıl olması gerektiğidir. Hz. Peygamber'in dünyanın aldaticılığını, geçiciliğini haber veren, dünya-ahiret karşılaştırması yapan, fakirliğin ehemmiyetini belirten rivayetlerinin herhangi bir yorumlama ve değerlendirmeye tâbi tutulmadan uygulanması birtakım yanlışlıklara sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla bu noktada rivayetlerin doğru anlaşılması, dünya hayatının doğru konumlandırılması ve dengenin sağlanması gerekmektedir. Dünyayı önemsememek, helal olarak kazanılmış malların kontrolünü sağlamamak, kişinin ailesinin sorumluluğunu yerine getirmemesi gibi tavırlar bazı problemleri beraberinde getirmiştir.

Hz. Peygamber bu konuda aşırıya giden ashabını ikaz etmiştir. Günlerini ibadet ederek, oruçlu bir şekilde geçirmeye karar verdiğini öğrendiği sahâbîye “Dâvûd Orucu” olarak isimlendirilen bir gün oruçlu olmayı, bir gün iftar etmeyi tavsiye etmiştir. Hem kişinin vücûdunun ve ailesinin onun üzerinde hakkı olduğunu, hem de kişinin böyle ağır bir tempoya takat getiremeyeceğini dile getirerek aşırı tavır ve davranışlardan menetmiş, izin vermemiştir.²⁰ İlk dönem sûfilerinden Ebû Bekir Kettânî (ö. 322/933) de “Bedeninle dünyada, kalbinle ahirette ol!” prensibi ile dengeyi özetlemiştir.²¹

19 Buhârî, “Rikâk”, 53.

20 Buhârî, “Savm”, 55, 56, 57; “Teheccüd”, 7; “Enbiyâ”, 38; “Nikâh”, 88.

21 Abdurrahman el-Câmî, *Nefehâtü'l-üns*, tercüme ve şerh: Lâmiî Çelebî (İstanbul: Marifet Yayınları, 1993), 226.

2.3. Tezkiye

Arapça'da "arındırmak, temizlemek" anlamlarına gelen "tezkiye" kavramı, tasavvuf literatüründe nefis ile irtibatlıdır. "Nefsi kirleten şeylerden temizlemek, yerilen ahlâktan övülen ahlâka yüceltmek"²² olarak tanımlanabilecek "tezkiye" kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de "*Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir.*"²³ âyetinde geçmektedir. Bu âyet nefsin temizliğini bildirmektedir. Nitekim âyette kişinin nefsini temizlediği takdirde kurtuluşa ereceği bildirilir. "*Ümmilere kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyacak, onları arındıracak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönderen O'dur.*"²⁴ âyetinde nefsin temizliğini öğrenebilmek için Hz. Peygamber işaret edilmektedir. Onun dünyadaki vazifelerinden biri müslümanlara bu temizliği öğretmektir.

Nefsin tezkiyesi hususunda Hz. Peygamber'den gelen hadislerle örnek olarak şunları sıralayabiliriz:

"*Mücâhid nefsiyle mücâhede eden kişidir.*"²⁵ hadisi ile Hz. Peygamber kişinin kendi nefsiyle olan mücâdelesinin düşman ile harbetmeye denk olduğunu haber vermekte, kendi nefsinin dizginleyemeyen kişilerin düşmanla baş etmesinin zorluğunu belirtmektedir. Hz. Peygamber'in bir gazve dönüşü "*En küçük cihaddan en büyük cihada dönmüş bulunmaktayız.*" demesi üzerine "*Ya Resûlullah en büyük cihad nedir?*" diye sorulması, Hz. Peygamber'in "*Dikkat edin o nefis mücâhededir.*" buyurması ve "*Senin en büyük düşmanın iki yanın arasındaki nefstir.*"²⁶ Şeklindeki rivayetler sıhhati tartışmalı olmakla birlikte nefis terbiyesini dile getiren metinler olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁷

22 Ethem Cebecioğlu, "Tezkiye", *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 661.

23 eş-Şems, 91/9.

24 el-Cumâ, 62/2.

25 Tirmizî, "Fezâilü'l-Cihâd", 2.

26 Aclûnî bu rivâyeti Beyhakî'den zayıf bir senedle aldığı belirtir. İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'*, nşr: Yûsuf b. Mahmûd el-Hâc (b.y: Mektebü İlmî'l-Hadîs, 1081/2001), 1/143.

27 Ahmet Özel, "Cihâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/528.

Hz. Peygamber dualarında “Allah’ım! Nefislerimizin şerrinden sana sığınıyoruz.”²⁸ ve “Allah’ım! Nefsimin şerrinden sana sığınırım.”²⁹ ifadeleriyle nefsin oyunlarından Allah’a sığındığını dile getirmiştir.

2.4. Tasfiye

Arapça’da “arındırma, saflaştırma” anlamlarına gelen “tasfiye” kavramı, tasavvuf literatüründe kalp ile irtibatlıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de “*İnsanların diriltileceği gün ve Allah’a temiz bir kalple gelenler dışında malın da çocukların da fayda vermeyeceği gün beni mahcup etme!*”³⁰ şeklinde övülen kalbin, “içinde Allah’tan başkasına yer olmayan, temiz ve saf kalp (kalb-i selîm)” mertebesine ulaşması tasavvufta “tasfiye” kavramı ile ifadelendirilir.³¹

Kur’ân-ı Kerîm’de sıklıkla temizliğine vurgu yapılan kalbin ehemmiyeti ile ilgili Hz. Peygamber’in birçok hadisi bulunmaktadır. Bunlardan iki tanesi şu şekildedir:

“*Vücutta bir et parçası vardır; o iyi olursa bütün beden iyi, kötü olursa bütün beden kötü olur, bu et parçası kalptir.*”³² “*Allah sizin şeklinize ve malınıza değil kalbinize bakar.*”³³

Bir rivayette Hz. Peygamber’in kalbin ehemmiyetine işaret etmek için kalbini işaret ederek üç defa “*Takvâ buradadır.*”³⁴ buyurduğu bildirilmektedir. Bu çerçevede Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde dikkat çekilen temizliğin sadece bedenle sınırlı olmadığı, kalbin temizliğinin kişinin kemâline işaret ettiği anlaşılmaktadır. Hatta kalp temizliğinin bütün bedeninin sıhhatine delâlet ettiğini söylemek mümkündür. Tasavvuf ilminin merkezdeki kavramlarından biri olan kalp ve kalp temizliğinin en temel argümanlarını Hz. Peygamber’in hadisleri oluşturmaktadır.

28 Abdullâh b. Abdurrahman ed-Dârimî, *el-Müsned*, nşr: Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. (b.y: Dâru’l-Muğnî li’n-Neşr, 1412/2000), “Nikâh”, 20; İbn Mâce, “Nikâh”, 19.

29 İbn Mâce, “Tıb”, 36; Tirmizî, “Daavât”, 14.

30 eş-Şuarâ, 26/88-89.

31 Cebecioğlu, “Tasfiye”, 634.

32 Buhârî, “İmân”, 37; Müslim, “Müsâkât”, 107.

33 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*. nşr: Ahmed Muhammed Şâkir (b.y: Dâru’l-Hadis, 1416/1995), 7/495; Müslim, “Birr”, 32; İbn Mâce, “Zühd”, 9.

34 Müslim, “Birr”, 33.

2.5. Riyâzet ve Mücâhede

Arapça “terbiye ve ıslâh etme, eğitime” anlamlarına gelen “riyâzet”, nefsi eğitmek için onu sevdiği şeylerden mahrum etme uygulamasıdır. “Mücâhede” ise “nefsi bir iyiliğe alıştırmaya çabasıdır.”³⁵ Sûfiler, ömür boyu sürecek bir terbiye süreci olan tasavvufu, nefse karşı ilan edilen bir savaş, nefsi ibadet etmeye alıştırmaya süreci, “sulhu olmayan bir cenk” olarak tanımlamışlardır.³⁶

“*Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz.*”³⁷ âyetinde, nefsi ile cihad edenin Allahu Teâlâ tarafından ilâhî nimetler ile ödüllendirileceği haber verilmiştir. Bunun aksi düşünüldüğünde nefsin isteklerine boyun eğenlerin manevi olgunluğa erişemeyecekleri anlaşılabilir.

Hz. Peygamber’in “*Ümmetim hakkında en çok şu hususlardan korkuyorum. Bunlar; şişmanlık, uykuya düşkünlük, tembellik ve iman zayıflığıdır.*”³⁸ hadisi manevi eğitim hususunda üzerinde durulması gereken noktalara temas etmektedir. Sûfilerin bu yolda, Hz. Peygamber’in işaret ettiği alanlarda, onun rehberliğinde, kendilerine yardımcı birtakım yöntemleri bulunmaktadır. Bu yöntemler Hz. Peygamber’in ümmetin gevşeklik göstermesinden korktuğunu belirttiği ifadelerden yola çıkarak killet-i taam (az yemek), killet-i kelâm (az konuşmak), killet-i menâm (az uyumak) olarak belirlenmiştir. “*Kendisine zühd ve az konuşma verilen kimseyi gördüğünüz vakit, ona yaklaşın. Çünkü o hikmet söyler.*”³⁹ rivayeti ise bu konularda hassasiyet gösterenlerin kazanacakları bilgi ve erişecekleri mertebeyi haber vermektedir. Esasen sûfilerden tasavvufu bu üç prensip üzerine bina edenler vardır. Hasan Kazzâz tasavvufun bu prensiplerini şöyle özetlemiştir: “Tasavvuf üç şey üzerine kurulmuştur: Zarûret olmadıkça yemek

35 Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikalar*, 191.

36 Ethem Cebecioğlu, “Tezkiye”, 521.

37 el-Ankebût, 29/69.

38 Ebu'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *el-Camiu's-sağîr*. nşr: Muhammed Nâsıreddin el-Elbânî vd. (b.y: Müessesetü'r-Reyyan / Darü's-Sıddık, 2009), 1/404.

39 İbn Mâce, “Zühd”, 1.

yememek, uykuya mağlup olmadıkça uyumamak, mecburiyet olmadan konuşmamak.”⁴⁰

2.5.1. Killet-i Taam (Az Yemek)

Nefsin en tatminsiz olduğu konuların başında yeme-içme gelir. Kur’ân-ı Kerîm’de “Mâide/Sofra” adını taşıyan bir sûre bulunduğu gibi, insanoğlu için helâl ve haram kılınmış gıdaları haber veren,⁴¹ insanoğlunun yeme-içme konusundaki düşkünlüğünü, bu konudaki sınır tanımazlığını bildiren âyetler⁴² yer almakta; bu durum müminler ile münkirler arasında önemli bir kriter olarak gösterilmektedir.⁴³ Bu bağlamda Hz. Peygamber’in “*Âdemoğlu karnından daha şerli bir kap doldurmamıştır. Âdemoğluna, belini doğrultabilecek birkaç lokma kâfi gelir. Eğer (yemesi) kaçınılmaz ise, o takdirde (midesinin) üçte birini yiyeceğe, üçte birini içeceğe ve üçte birini de nefese ayırsın.*”⁴⁴ Sözlere ve kendi hayatındaki uygulamaları en etkili yol göstericilerdir. Böylece hem kişinin bu konudaki zayıflığına dikkat çekilmiş, hem de hangi ölçü çerçevesinde kalılabileceği bildirilmiştir. Bu ölçüler, Hz. Peygamber’in hayatındaki uygulamaları,⁴⁵ tavsiye ve ikazları ile aynı doğrultudadır.

Sûfîler hem Kur’ân-ı Kerîm’in ikazları hem Hz. Peygamber’in yol göstericiliği doğrultusunda killet-i taâmı (az yemek) prensip edinmişlerdir. İlk dönem sûfîlerinden Yahyâ b. Muâz er-Râzî (ö. 258/872) “Açlık nûr, tokluk nârdır (ateş). İştah oduna benzer, ondan ateş meydana gelir. Bu ateş sahibini yakmadan sönmeyiz.” sözleriyle iştahın insan için ne ölçüde tehlike arzettiğini bildirmiştir.⁴⁶

Mevlânâ ise, manevi gıdaların maddî açlıktan geçtiğini, mideyi fazla doldurmamak gerektiğini, ilâhî hakikatlerden haberdar olabilmek için insanın içinin ney gibi boş olması gerektiğini hatırlatır. Killet-i taam konu-

40 Abdülkerîm Kuşeyrî, *er-Risâle – Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981), 236.

41 el-Bakara, 2/168; el-Bakara, 2/172; el-Mâide, 5/3; el-Mâide, 5/88; el-Mâide, 5/4.

42 el-Mâide, 5/87; el-A’râf, 7/31.

43 Muhammed, 47/12.

44 Tirmizî, “Zühd”, 47.

45 Müslim, “Zühd”, 36.

46 Kuşeyrî, *er-Risâle*, 281.

sunda birçok nasihatlerde bulunan Mevlânâ, *Divân-ı kebîr* adlı eserinde az yemenin insanın maneviyatına katkıları ve oruç ibadetinin fazileti ile ilgili müstakil gazeller kaleme almıştır.⁴⁷

2.5.2. Killet-i Kelâm (Az Konuşmak)

İnsan sosyal bir varlıktır. Bu sosyal yapıda insanlara bahşedilmiş en önemli iletişim aracı konuşmaktır. Kur’ân-ı Kerîm’de birçok âyette de nasıl konuşulması gerektiği tarif edilmiştir.⁴⁸ “*Güzel bir söz de sadakadır.*”⁴⁹ hadisi güzel sözün yerine işaret etmek açısından önemlidir.

Konuşmak, kişinin konumunu ve kalitesini bildiren önemli bir kriter olduğu gibi susmak ve dinlemek de kişi hakkında fikir verir. Dinlemek aynı zamanda hikmetten nasiplenebilmek için en etkili yöntemdir. Dinlemeyenler öğrenemezler. Aynı zamanda susmak ve dinlemek nefsin terbiyesi için en iyi eğitim yöntemlerindedir. Bu konuda ilk akla gelen “*Allah’a ve ahiret gününe inanan komşusuna ikram etsin misafirine ikram etsin. Ya hayır söyle ya da sus.*”⁵⁰ rivayetidir. Kur’ân-ı Kerîm’in ilk emri olan “Oku!”⁵¹ karşısında Mevlânâ’nın eseri *Mesnevî*’nin ilk ifadesinin *بشنو [Dinle!]* oluşunu *Mesnevî* üzerine çalışanlar “*Okunanı (Kur’ân’ı) dinle!*” olarak yorumlamışlardır. Nitekim Nûh tufanında helâk olanlar, Hz. Nûh’un nasihatlerine kulak tıkayanlardır.⁵² Kısacası hem hikmetten nasiplenebilmek hem de konuşabilmek için susmayı bilmek gerektiği, sözün nasıl söyleneceği, sözün kıymeti naslarla sâbittir.

Söylenen sözü değerli kılanın Allahu Teâlâ’nın anılması olduğunu “*Allah’ı anmaksızın sözü çok uzatarak çirkinleştirmeyin. Zira Allah’ı anmaksızın çokça konuşma kalp katılığına sebeptir.*”⁵³ hadisinden öğrenmekteyiz. Konu ile ilgili âyetler, Allahu Teâlâ’nın adı anılmaksızın çokça konuşmanın, dünyaya dair sözü uzatmanın, bu toplantılara rağbet etmenin,

47 Bk. Mevlânâ Celâleddîn, *Divân-ı Kebîr*, haz: Abdülbâkî Gölpınarlı (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 1/607-608; 2/183; 3/459; 7/635-637.

48 Örnek olarak şu âyetler sıralanabilir: en-Nisâ, 4/9; el-Ahzâb, 33/70-71; el-Bakara, 2/83; Tâhâ, 20/44; el-İsra, 17/28.

49 Buhârî, “Edeb”, 34; “Cihâd”, 126; Müslim, “Zekât”, 56.

50 Buhârî, “Edeb”, 31, 85; “Rikâk”, 23.

51 el-Alak, 96/1.

52 Nûh, 71/7.

53 Tirmizî, “Zühd”, 62.

buralarda zaman geçirmenin kişi üzerindeki olumsuz etkisini haber veren rivayetler ve Hz. Peygamber'in uygulamaları neticesinde sûfiler, sözü taratarak etkili söyleyebilmek için killet-i kelâm prensibini uygulamışlardır.

2.5.3. Killet-i Menâm (Az Uyumak)

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde insanlar için gündem olabilecek birçok konuya dair bilgiye ulaşmak mümkündür. Bu konulardan biri de insanın en temel ihtiyaçlarından olan uykudur. Nasslarda uykunun mahiyetine, faydalı ve sağlıklı hâline temas edilmiştir.⁵⁴ “*Sizin için geceyi bir örtü, uykuyu dinlenme hali kılan, gündüz vaktini ise bir diriliş ortamı yapan O'dur.*”⁵⁵ âyeti ile gecenin ve uykunun kişinin dinlenmesi için yaratıldığı bildirilmiştir. Aynı şekilde nasslar ve Hz. Peygamber'in hayatındaki uygulamalar kişinin gününü nasıl programlayabileceği ve zamanını nasıl etkin kullanabileceği, böylece dünya hayatını nasıl kaliteli hâle dönüştürebileceği hususunda rehberlik etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, “*Dâvûd'un oğlu Süleyman Peygamber'in annesi, oğluna şöyle demişti: 'Evlâdım! Geceleyin fazla uyuma! Zira geceleyin fazla uyumak, kişiyi kıyamet günü fakir bırakır.'*”⁵⁶ buyurarak uyku ve dinlenmenin insanoğlu için önemli bir konu olduğunu beyan etmektedir. Gece ibâdeti çok kıymetlidir, kişiyi yüce makama yükseltir ve Hz. Peygamber özelinde Müslümanlar gece ibadetine teşvik edilmişlerdir.⁵⁷ Çok uyumak kişiyi gaflete sürüklediği, hakikatleri anlamasında idrâkin önüne kalın bir perde olduğu gibi, bereketli olduğu hususunda ikaz edildiğimiz vakitlerden istifade etmeye de mâni olur.

Hz. Peygamber'in yatsıdan önce uyumayı ve yatsı sonrasında da oturup konuşmayı hoş karşılamadığını haber veren rivayet⁵⁸, Kur'ân-ı Kerîm'in bildirdiği zaman planlaması ile uygunluk arz etmektedir.

Hz. Peygamber'in gece ibadeti hususundaki hassasiyeti hadislerle sabittir. Hz. Âişe “*Bir gece izin isteyip abdest aldı, namaz kıldı, Kur'ân-ı*

54 Ömer Özpinar, “Hadisler ve Tıbb-ı Nebevî Rivayetlerinde Uykuya Yaklaşım”, *Tokat İlmîyat Dergisi = Tokat Journal of İlmîyat*, 9/1 (2021), 129-155.

55 el-Furkan, 25/47.

56 İbn Mâce, “İkâmet”, 174.

57 el-İnsân, 76/26; el-İsrâ, 17/79; Âl-i İmrân, 3/16-17.

58 Buhârî, “Mevâkitü's-salât”, 23.

Kerîm okudu, uzun uzun ağladı. Sabah namazı için Bilal gelmişti. Geçmiş ve gelecek günahları affedildiği halde niçin bu kadar kendini üzdüğünü sorması üzerine, Hz. Peygamber 'çok şükreden bir kul olmayayım mı?' buyurdu."⁵⁹ demektedir. İbn Abbas, teyzesi ve Hz. Peygamber'in eşi olan Meymûne'nin evinde misafir olduğunda Hz. Peygamber'in gece ibadetine şahit olduğunu şöyle aktarmıştır: "*Hz. Peygamber, gecenin son üçte birinde kalktı, göğe bakarak, Âl-i İmran Sûresi'nin son on âyetini okudu. Abdest aldı, namaz kıldı. Ben de onun yaptığını yaptım. Ağladı. İkişer ikişer on iki rekât ve bir rekât da vitir olmak üzere on üç rekât namaz kıldı. Sonra Bilal ezan okuyunca iki rekât namaz kıldı. Sonra çıkarak sabah namazını kıldırıldı.*"⁶⁰

Hz. Peygamber'in zamanını planlaması ve gece ibadetine göstermiş olduğu hassasiyet sûfilere rehber olmuştur. Bu çerçevede sûfiler, Hz. Peygamber'in "*Benim gözlerim uyur, kalbim uyumaz*"⁶¹ buyurmasındaki idrâk seviyesine erişebilmek için az uyumayı, bereketli zamanları ibadet, tefekkür, tezekkür ile geçirmeyi prensip edinmişlerdir. Ten gözleri kapalı olsa dahi can gözlerinin açık olması için daima zikirle meşgul olmuşlardır.

2.6. Zikir

Tasavvufun en temel kavramlarından olan "zikir" unutmamanın zıddı, "hatırlamak" anlamına gelmektedir.⁶² Bu husus, Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyette geçmektedir. "*Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, alçak sesle sabah akşam rabbini zikret, gafillerden olma!*"⁶³ âyeti gaflete düşmemek için gece gündüz Allahu Teâlâ'yı zikretmeyi emretmektedir. Nitekim "*Allah'ı da pek az hatıra getirirler.*"⁶⁴ âyetinde münafıklardan bahsedilirken, onların en önemli özelliğinin Allahu Teâlâ'yı az anmaları olduğundan bahsedilir. Dünya hayatında elbette Allahu Teâlâ'yı anmayı unutturacak birçok faktör bulunmaktadır. "*Ey iman edenler! Mallarınız da çocuklarınız da sizi*

59 Buhârî, "Teheccüd", 6; Müslim, "Münâfikûn", 79-81.

60 Buhârî, "Tefâsîr", 75.

61 Buhârî, "Teheccüd", 16.

62 Cebeciğlu, "Zikir", 728.

63 el-A'râf, 7/205.

64 en-Nisâ, 4/142.

Allah'ı anmaktan alıkoymasın."⁶⁵ âyeti ile bu konuda kişi ikaz edilmekte ve "*Unuttuğun takdirde rabbini an!*"⁶⁶ âyeti ile de Allahu Teâlâ'yı zikretmeye devam edilmesi emredilmektedir. Bir de dünya hayatının Allahu Teâlâ'yı zikretmekten alıkoymadığı, Kur'an'da "*Ticaretin de satımın da kendilerini Allah'ı anmaktan, alıkoymadığı kişiler*"⁶⁷ özellikleri sebebiyle övgü ile bahsedilen kişiler bulunmaktadır. Nitekim insanın dünya ve ahiret huzuru, dengesi ve kurtuluşu için Allahu Teâlâ'yı zikretmenin en etkili formül olduğunu Kur'an-ı Kerim "*Bunlar, iman edenler ve Allah'ı zikrederek gönülleri huzura kavuşanlardır. Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur.*"⁶⁸ âyeti ile bildirir. Allahu Teâlâ'yı zikretmekten uzak duranların hem dünyada hem ahirette uğrayacakları sıkıntıları da "*Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz.*"⁶⁹ âyeti ile haber vermektedir.

Kur'an-ı Kerim'in üzerinde durduğu zikir konusu Hz. Peygamber'den gelen hadislerle desteklenmektedir. Bir kudsî hadiste Hz. Peygamber, Allahu Teâlâ'nın "*Ben kulumun her zaman yanındayım. Beni zikrederken de onunla beraberim. O beni gönlünden zikrederse, ben de onu nefsimde zikrederim. Beni bir cemaat içinde zikrederse; ben onu o cemâatten daha hayırlı bir cemaat içinde zikrederim. Bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir arşın yaklaşırım; bana bir arşın yaklaşırsa, ben ona bir kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak gelirim.*"⁷⁰ buyurduğunu bildirmektedir.

Bir diğer rivayette Hz. Peygamber'in ashabına "*Size en hayırlı, Allah katında en değerli, derecenizi en fazla yükseltecek, sizin için sadaka olarak altın ve gümüş dağıtmaktan daha kazançlı, düşmanla karşılaşp da sizin onların boynunu vurmanızdan, onların da sizi öldürmesinden daha çok sevap getirecek amelin ne olduğunu haber vereyim mi?*" diye sorduğu,

65 el-Münâfikûn, 63/9.

66 el-Kehf, 19/24.

67 en-Nûr, 24/37.

68 er-Ra'd, 13/28.

69 Tâhâ, 20/124.

70 Müslim, "Zikir", 21.

cevaben “*Allahu Teâlâ’yı zikretmektir.*” buyurduğu haber verilmekte,⁷¹ Yaratıcı’yı zikretmenin mükâfatının büyüklüğü müjdelenmektedir.

“*Rabbini zikredenle etmeyenin farkı, diriyle ölüntün farkı gibidir.*”⁷² hadisi ile zikir ehli ile zikretmekten uzak duranların vaziyetleri karşılaştırılmıştır.

“*Bir topluluk Allah’ı zikretmek üzere bir araya gelirse, melekler onların etrafını kuşatır. Allah’ın rahmeti onları kaplar, üzerlerine sekînet iner ve Allah onları yanında bulunanlar arasında zikreder.*”⁷³ hadisi ise topluca yapılan zikrin faziletini haber vermektedir.

“*Dünya ve onun içinde olan şeyler değersizdir. Sadece Allah’ı zikretmek ve O’na yaklaştıran şeylerle, ilim öğrenen âlim ve öğrenmek isteyen talebe bundan müstesnâdır.*”⁷⁴ Tasavvufun temel tavırlarından olan dünyaya yüz çevirmek, değer vermemek ile ilgili olan bu rivayetle Allahu Teâlâ’nın katında dünyanın değerini/değersizliğini, bununla birlikte dünyadaki en kıymetli şeyin Allahu Teâlâ’yı zikretmek, ilim öğrenmek ve öğretmek olduğunu öğrenmekteyiz.

Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadislerde zikir kavramı namaz ve diğer ibadetler için de kullanılmış olmakla beraber sûfiler, bilfiil toplu ve ferdî zikir üzerinde durarak bu yönüyle zikri sistemleştirmişlerdir. Âyetlerde ve rivayetlerde üzerinde durulan ve uygulayanların çeşitli ödülleri müjdelendiği zikrin tasavvufi topluluklarda çeşitliliğine ve uygulama farklılıklarına rastlanır. En temel farklılığın “sesli/cehrî” ve “sessiz/hafî” olarak belirlediği zikir konusunda her iki uygulamanın temelinde Kur’ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber’den gelen hadisler ile Hz. Peygamber’in uygulama ve tavsiyeleri yer almaktadır.

3. Tasavvufî Düşüncenin Kaynağı Olarak Hadis ve Sünnet

Tasavvuf başlangıçta amelî bir sistem, bir hayat tarzı olmakla birlikte zaman içinde sûfiler varlık, tefekkür, bilgi konularında fikir beyân etmişler, tasavvufî bir düşünce sistemi oluşmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu

71 Tirmizî, “Daavât”, 6.

72 Buhârî, “Daavât”, 66.

73 Müslim, “Zikir”, 39.

74 Tirmizî, “Zühhd”, 14.

konularda sûfilerin delilleri Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin akabinde hadislerdir. Tasavvufta “varlık” meselesi söz konusu olduğunda akla ilk gelen konu olan varlığın birliği anlamındaki “vahdet-i vücûd” konusunun delillendirilmesinde çeşitli âyetler referans gösterildiği gibi hadisler de referans gösterilmiştir.

Varlık konusu çerçevesinde en fazla kaynak gösterilen “*Bilinmeyen gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, bilineyim diye âlemi yarattım.*”⁷⁵ ifadesidir.

“*Allah vardı ve O'nunla birlikte hiçbir şey yoktu!*”⁷⁶

“*Sizden biriniz namaza durduğu zaman rabbi ile konuşur. Kuşkusuz rabbi, kendisiyle kıblesi arasındadır.*”⁷⁷

“*Muhammed'in nefsi ve hayatı kudret elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki, eğer siz yeryüzünün en aşağı tabakasına bir ip sarkıtsaydınız, o Yüce Allah'ın üzerine düşerdi.*”⁷⁸

Bu rivayetler Kur'ân-ı Kerîm'de vahdet-i vücûda (varlığın birliği) delil olan “*Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır.*”⁷⁹ “*Biz ona şah damarından daha yakınız.*”⁸⁰ “*Allah'ın eli onların elleri üzerindedir.*”⁸¹ “*Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir.*”⁸² “*(oku) attığında da sen atmadın, Allah attı.*”⁸³ gibi âyetleri teyit etmektedir.

“*Allahu Teâlâ kıyamet gününde şöyle buyurur: 'Ey Âdemoğlu! Hastalandım, beni ziyaret etmedin'. Âdemoğlu: 'Sen âlemlerin Rabbi iken beni nasıl ziyaret edebildim?' der. Allahu Teâlâ: 'Falan kulum hastalandı, ziyaretine gitmedin. Onu ziyaret etseydin, beni onun yanında bulurdun. Bunu bilmiyor musun?' 'Ey Âdemoğlu! Beni doyurmanı istedim, doyurmadın' buyurur. Âdemoğlu: 'Sen âlemlerin Rabbi iken beni nasıl doyurabiliyordum?' der. Allahu Teâlâ: 'Falan kulum senden yiyecek istedi, vermedin.*”

75 Aclûnî, *Kesfû'l-hafâ*, 2/132.

76 Buhârî “*Bed'u'l-halk*”, 1.

77 Buhârî, “*Salât*”, 33.

78 Tirmizî, “*Tefsîr*”, 58.

79 el-Bakara, 2/115.

80 Kâf, 50/16.

81 el-Fetih, 48/10.

82 el-Hadîd, 57/4.

83 el-Enfâl, 8/17.

*Eğer ona yiyecek verseydin, verdiğini benim katımda mutlaka bulacağını bilmez misin?’ ‘Ey Âdemoğlu! Senden su istedim, vermedin’ buyurur. Âdemoğlu: ‘Ey Rabbim! Sen âlemlerin Rabbi iken ben sana nasıl su verebildirdim?’ der. Allahu Teâlâ: ‘Falan kulum senden su istedi, vermedin. Eğer ona istediğini verseydin, verdiğinin sevabını katımda bulurdun. Bunu bilmez misin?’”⁸⁴ şeklindeki kudsî hadis, Allahu Teâlâ’nın kullarına âyetlerle sabit olan yakınlığını teyit etmektedir. Allahu Teâlâ’nın ihtiyaç sahibi olsun-olmasın bütün kullarına yakınlığı muhakkaktır. Yalnızca hasta, zayıf, sıkıntıya düşmüş kullarından değil, bütün kullarından haberdârdır. İhtiyaç sahipleri ve sıkıntıda olanlara yardım etmeyenlerin bilgisi de O’nda mevcuttur. Onlar için katında saklanmış olan sevabı kullar bilmemekle beraber Allahu Teâlâ’nın ilminde hepsi mevcuttur. O’nun varlığı her noktayı kuşattığı gibi, bilgisi de her kulu, hâdiseyi kuşatmıştır. Bu durum da Kur’ân-ı Kerîm’de “*Allah her şeyi işitmekte, her şeyi bilmektedir.*”⁸⁵ şeklindeki birçok âyetle bildirilmiştir.*

Sûfiler sadece varlık hakkında fikirler ortaya koymakla kalmamışlardır. Bu bilgiye sahip olabilmek için aşılması gereken yolları, ortaya konması gereken amelleri de Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber’den gelen haberler çerçevesinde tespit etmeye çalışmışlardır. Sûfilerin ulaştığı manevi mertebeler ve mârifetullâha dair edindikleri tecrübelerin, bazı uygulamalar neticesinde gerçekleşeceğini bildiren haberlere şunlar örnek verilebilir:

*“Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarfedenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz.”*⁸⁶ âyetinde belirtildiği gibi Allahu Teâlâ, Onun yolunda uğraşan, iyilik yapanların amellerini karşılıksız bırakmayacağını müjdelemektedir. “*Her kim bir dostuma düşmanlık ederse, ben ona karşı harb ilân ederim. Kulum, kendisine emrettiğim farzlardan daha sevimli herhangi bir şeyle bana yakınlık sağlayamaz. Kulum bana (farzlara ilâveten işlediği) nâfile ibadetlerle durmadan yaklaşır; nihâyet ben onu severim. Kulumu sevince de (adeta) ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden ne isterse, onu mutlaka veririm,*

84 Müslim, “Birr”, 43.

85 el-Enfâl, 8/17.

86 el-Ankebût, 29/69.

*bana sığıncırsa, onu korurum.*⁸⁷ kudsî hadisinde ise Allahu Teâlâ'nın kişiyi mesul tuttuğu sorumlulukları ve Allâhu Teâlâ'yı hoşnut edecek davranışları memnuniyetle, Allâhu Teâlâ'dan râzı olarak yerine getirenlerin, Allâhu Teâlâ'nın koruması altına girecekleri haber verilmektedir.

*“Kendisine zühd ve az konuşma verilen kimseyi gördüğünüz vakit, ona yaklaşın. Çünkü o hikmet söyler.”*⁸⁸ hadisi de Allahu Teâlâ'nın hoşnutluğu nu kazanmak, razı olacağı bir kul olabilmek için çaba sarf edenlerin amel-lerinin karşılığının verileceğini müjdelemektedir. Nitekim zâhidâne bir tavır sahibi olan, Kur'ân-ı Kerîm'in ve Hz. Peygamber'in ikazlarını dikkate alarak dünya ile mesafesini ayarlayabilmiş olanların dillerinden dökülenlerin boş sözler olmayacağı, onlara hikmet verildiği haber verilmektedir. Hikmete ulaşabilmek için kişinin çaba sarfetmesi, Hz. Peygamber'in temsilcisi olduğu güzel ahlâkı şahsında gerçekleştirmesi gerekmektedir.

4. Sûfilerin Hz. Peygamber'in Sünnetini Uygulamaları

Tasavvuf ehlinin Hz. Peygamber'in sünnetini uygulamada, hayatlarını onun hayatına benzetmeye çalışmada gösterdikleri titizlik, *“İçinizden Allah'ın lütfunu ve ahiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullâh'ta güzel bir örneklik vardır.”*⁸⁹, *“Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının.”*⁹⁰ şeklindeki Hz. Peygamber'in otoritesinin kurtarıcılığı ve örnekliğinden haber veren Kur'ân-ı Kerîm âyetleri ile Hz. Peygamber'in *“Kıyamet gününde bana en yakın olacaklar, dünyada benim olduğum gibi olanlardır.”*⁹¹ buyurarak hayatının örnek alınmasının kurtuluş vesilesi olacağına dair hadislerine dayanmaktadır. Bu durum sûfilerin sadece ibadetlerinde değil, hayatlarını tanzim etmelerinde de Hz. Peygamber'in sünnetinin belirleyici olmasını sağlamıştır.

İlk dönem sûfilerinden Cüneyd-i Bağdâdî'nin (ö. 297/909) *“Kur'ân ezberlemeyen ve hadis yazmayan kimselere tasavvuf yolunda tâbî olun-*

87 Buhârî, “Rikâk”, 38.

88 İbn Mâce, “Zühd”, 1.

89 el-Ahzâb, 33/21.

90 el-Haşr, 59/7.

91 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/185; 3/22.

maz. Bizim bu ilmimiz (tasavvuf), Resûlullâh'ın hadisine bağlıdır.” ifadesi tasavvuf ilminin oturduğu temele işaret etmektedir.⁹² Nişabur'da tasavvufun önemli temsilcilerinden olan Ebû Osman el-Hirî (ö. 298/910) “Nefsine söz ve davranış olarak sünneti emredebilen kimse, hikmet konuşur. Nefsini kavlen ve fiilen hevâ ve heveslerinin esiri hâline getirenin ağzından ancak bid'at sözler çıkar. Çünkü Allahu Teâlâ 'O'na itaat ederseniz doğruyu bulursunuz”⁹³ buyuruyor”⁹⁴ diyerek gerçek anlamda tasavvufu yaşamanın yolunun, sünneti sıkı takip edip kişinin hayatına uygulaması olduğunu belirtmektedir.

Sehl b. Abdullâh et-Tüsterî'nin (ö. 283/896) “Kitap ve sünnetin kabul etmediği her türlü vecd, keşf bâtıldır.” sözü ve Ebû Süleyman Dârânî'nin (ö. 215/830) “Hakikate ait bazı keşfi bilgiler kırk gün süreyle kalbimi sarar. Ben iki şahit olmadan onların gönlüme girmesine izin vermem. O iki şahit: Kitap ve sünnettir.” ifadesi sûfîlerin mârifetullâha dair tecrübelerinin, Kur'ân-ı Kerîm ve sünnete uygunluğu derecesinde sahîh olduğunu beyan etmektedir.⁹⁵

Sûfîlerin hayatlarındaki uygulamalar, Hz. Peygamber'in sünnetini takip etmedeki titizliklerini göstermektedir. Bâyezîd-i Bistâmî'nin (ö. 234/848) arkadaşlarına “veli” olarak tanınan bir zatı ziyaret etmeyi teklif ettiği, ziyarete giderirken veli olarak tanınan zatın evinden çıkmış câmiye gitmekte olduğunu gördükleri anlatılır. Bu zatın yolda giderken kible tarafına tükürdüğüne şahit olmaları üzerine Bâyezîd-i Bistâmî'nin selâm dahi vermeden oradan uzaklaştığı ve etrafındakilere “Allah Resûlü'nün adabından birine riayet göstermeyen böyle bir adam, iddia edildiği gibi nasıl veliler ve sıddıklar makamına riayet gösterebilir ve lâıyk olabilir?” dediği aktarılmaktadır.⁹⁶ Bu hâdise, bir kişinin manevi üstünlüğünün ve olgunluğunun değerlendirilmesinde Hz. Peygamber'in sünnetine bağlılığın ehemmiyetini göstermektedir.

92 Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lümâ' – İslâm Tasavvufu*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996), 104; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 140.

93 en-Nûr, 24/54.

94 Tûsî, *el-Lümâ'*, 104.

95 Tûsî, *el-Lümâ'*, 105.

96 Tûsî, *el-Lümâ'*, 104-105.

Tasavvuf ehlinin sünneti uygulamadaki titizliklerine dair farklı anekdotlara kaynaklarda rastlamak mümkündür. İlk dönem sûfilerinden Ebû Bekir Şiblî'nin (ö. 334/946) vefatı esnasında hizmetinde bulunan kişiden kendisine abdest aldırmasını istediği, hizmetkârın abdest esnasında sakalını hilâllemeyi unuttuğu, Şiblî'nin bunu fark etmesiyle hizmetkârının elini sakalına götürerek hilâllettirdiği rivayet edilir. Bu ayrıntı karşısında arkadaşı Câfer Huldî'nin (ö. 348/959) "Dili tutulmuş, alını terlemiş, ruhunu teslim etmek üzere bulunan bir adamın abdest sırasında sakalını hilâllemeyi bile unutmaması hakkında ne söylenebilir?" diyerek hayretini dile getirmiştir.⁹⁷

5. Sûfilerin Hz. Peygamber'in Rivayetlerini Yorumlamaları

Sûfiler, zaman zaman Hz. Peygamber'in rivayetlerini yorumlamışlardır. Sûfilerin yorumlamalarına bakıldığında ele alınan rivayetlerin daha çok ahlâk-ı hamîde, muhabbetullâh, varlık, insan, kâinât gibi konularda yoğunlaştığını, ahkâm hadislerine dair fazla yorum getirmedikleri tespit edilmektedir. Bu yorumlar, hadislerin zahirîyle ve manasıyla çelişmediği gibi, nasların işârî tefsirleri ile belirlenen kriterlerle uyumluluk arz etmektedir.⁹⁸

Bu yorumlamalara bazı örnekler vermek yerinde olacaktır:

Ebû Bekir Şiblî'ye "*Nefis azığını hazırladığı zaman itmi'nâna erer.*" rivayeti sorulduğunda Şiblî'nin bu rivayeti "Nefis, azığının kimden olduğunu bildiği zaman itmi'nâna erer." şeklinde yorumladığı ve bu yorumunu "*Allah her şeyi koruyup hakkını vermektedir.*"⁹⁹ âyeti ile desteklediği bildirilmektedir.¹⁰⁰ Yine Ebû Bekir Şiblî'ye "*Ehl-i belâyı gördüğünüzde Rabbinizden âfiyet temennî ediniz.*"¹⁰¹ rivayeti ile ilgili fikri sorulduğunda Ebû Bekir Şiblî'nin "ehl-i belâ"yı "ehl-i gaflet" olarak, "ehl-i gaflet"i ise "Allah'tan gâfil olanlar" olarak tanımladığı aktarılmıştır.¹⁰²

97 Tûsî, *el-Lümâ'*, 105.

98 Süleyman Uludağ, "İşârî Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/425.

99 en-Nisâ, 4/85.

100 Tûsî, *el-Lümâ'*, 121.

101 Tirmizî, "Daavât", 91.

102 Tûsî, *el-Lümâ'*, 121.

Cüneyd-i Bağdâdî'ye “*Sevginiz sizi kör ve sağır eder.*”¹⁰³ rivayeti sorulduğunda o, kişiyi kör ve sağır edenin dünyaya karşı olan muhabbet olduğunu belirtmiş, bu sevginin kişiyi ahirete karşı kör ve sağır hâle getirdiğini vurgulamıştır.¹⁰⁴

Sehl b. Abdullâh et-Tüsterî'den bir örnek ise şöyledir: O, “*Dünya ve onda mevcut olan şeyler lânetlenmiştir. Ancak Allahu Teâlâ'nın zikri bundan müstesnâdır.*”¹⁰⁵ hadisini “Burada Allahu Teâlâ'nın zikrinden murat, haramlardan kaçınmak, yani zühd sahibi olmaktır. Zühd, kişinin haramla karşılaştığı zaman Allahu Teâlâ'yı hatırlamasıdır.” olarak yorumlamıştır.¹⁰⁶

6. Süffilerin Hadis ve Sünnet Literatürü: Kitâbü'z-Zühdler, Kırk Hadis Mecmuaları ve İşârî Hadis Şerhleri

Mutasavvıfların erken dönemlerde hadis ilmi ile irtibatı; hadis rivayeti ve sünnetin muhafazası ve bunların yaşam tarzı hâline getirilerek uygulanması iken, hicrî II. asırdan itibaren “kitâbü'z-zühd” örnekleri ile hayatlarına temel aldıkları rivayetleri bir araya getirmişler ve zengin bir literatür oluşturmuşlardır. Esasen tasavvufî hayatın yaygınlaşması ve sistemleşmesinde kitâbü'z-zühdlerin önemli rolü olmuştur¹⁰⁷. Kitâbü'z-zühdler hâricinde “Kırk Hadis” mecmualarıyla mutasavvıfların hadis ilmindeki yetkinliklerini ve Hz. Peygamber'in hadislerine bağlılıklarını görmekteyiz.¹⁰⁸ Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm âyetleri üzerine yapılan işârî tefsir faaliyetleri gibi, rivayetler üzerinde “işârî” yorumlarda bulunulmuş ve bu çerçevede hadisler üzerinde işârî şerh literatürü ortaya çıkmıştır.¹⁰⁹

103 Ebû Dâvûd, “Edeb”, 116.

104 Tûsî, *el-Lümâ'*, 121.

105 Tirmizî, “Zühd”, 14; İbn Mâce, “Zühd”, 3.

106 Tûsî, *el-Lümâ'*, 122.

107 Yılmaz, “Giriş”, 13.

108 M. Yaşar Kandemir, “Kırk Hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/468; Fahrettin Yıldız, “İslâmî İlimler, Divan Edebiyatı ve Tasavvuf Geleceğindeki Yeriyle Tarihten Günümüze Popüler Hadis Kitapları: Kırk Hadisler”, *TALİD: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 420-423.

109 Yılmaz, “Giriş”, 14.

6.1. Kitâbü'z-zühdler

Tasavvufun temel kavramlarından olan, “dünyaya ilgisiz davranmak, gereğinden fazla değer vermemek” anlamına gelen “zühd”, tasavvufun ilk dönemlerinin hayat tarzıdır. İlk dönem sûfilerinin genel tavrı, kendilerini ifade ediş biçimleri, ilgili Kur’ân-ı Kerîm âyetleri ve Hz. Peygamber’in tavsiyeleri doğrultusunda zühd temellidir.

Tasavvuf ve hadis ilimleri çerçevesinde önemli bir kavram olan “zühd” için, Kitâbü'z-zühd eserleri öncesi dönemlerde sahih hadis kaynaklarında müstakil bablar tahsis edilmiştir. İlgili bâblarda zühd kavramının anlamı, mâhiyeti ve unsurlarını ihtiva eden rivayetler yer almaktadır. Esasen ilk dönem sûfilerinin dünyaya bakışlarını, hayat tarzlarını oluşturmada ve bu anlayışın geniş bir coğrafyaya yayılmasında bu rivayetlerin etkili olduğunu söylemek mümkündür.¹¹⁰

Kitâbü'z-zühd literatürünün elimize ulaşan ilk müstakil örneği Abdullâh b. Mübârek’e (ö. 181/797) ait olan *Kitâbü'z-zühd ve'r-rekâik* isimli eserdir. Eserde Hz. Peygamber, ashab ve tâbiînin zühd, takvâ, verâ', huşû, ihlâs, tefekkür, tevekkül, kanâat, rızâ gibi tasavvufun belli başlı kavramları hakkındaki hadisleri çeşitli bölümler ve başlıklar altında toplanmıştır. Bu başlıklandırma ve bölümlendirmelerin sistematik olmamasına ve bazı zayıf rivayetleri ihtiva etmesine rağmen eser ilk dönem tasavvuf ve zühd anlayışına dair Hz. Peygamber referanslı bilgiler vermesi açısından önemlidir.¹¹¹ Hicrî II. asra ait olan bu eser öncesinde Hasan Basrî (ö. 110/728) gibi ilk dönem sûfilerinin Hz. Peygamber’in zâhidâne tavsiyeleri ve yaşayışına dair rivayetleri bir araya getirdikleri bilinmektedir.¹¹² “Yapılan her bir çalışmayı o dönemin şartları gerektirmiştir.” kaidesi¹¹³ çerçevesinde bakıldığında Kitâbü'z-zühdlerin İslâm toplumunda Hz. Peygamber sonrası süreçte meydana gelen siyasi, sosyal gelişmeler; artan refah seviyesi,

110 Mehmet Emin Özafşar, “Zühd ve Rekâik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/535-536.

111 Mehmet Emin Özafşar, “ez-Zühd ve'r-Rekâik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/537; Abdullâh b. Mübârek, *Kitâbü'z-zühd ve'r-rekâik – Zâhidlik ve İncelikler*, çev. Adil Teymur (İstanbul: Schâ Neşriyat, 1992).

112 Özafşar, “Zühd ve Rekâik”, 44/536.

113 Ahmet Yıldırım, “Hadis Edebiyatında Zühd Literatürü ve Zühdle İlgili Rivayetlerin İncelenmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/20 (2008), 123.

müslümanların dünyaya daha fazla rağbet etmeleri neticesinde, rehber niteliğinde ve daha ziyade zâhid-sûfiler ya da zâhid-muhaddisler tarafından kaleme alındıklarını söylemek mümkündür. V/XI. yüzyıl sonrasında ise kitâbü'z-zühhd örneklerinde bir azalma görülmektedir.¹¹⁴

6.2. Kırk Hadis Mecmuaları

Hadis ve dîvân edebiyatı literatüründe kırk hadis mecmuaları önemli ve popüler eserler arasındadır. İlk örneğini Abdullâh b. Mübârek'in *el-Erbaûn*'unun oluşturduğu mecmuaları derlemeye müellifleri sevk eden birtakım faktörler bulunmaktadır. Bu faktörlerin en başında Hz. Peygamber'e isnâd edilen “*Benim hadislerimden kırk tanesini her kim, belleyip başkalarına da öğretirse, Allahu Teâlâ onu kıyamet gününde bilginler ve fakihler arasında diriltsin.*” ya da “*Her kim ümmetime, sünnetimden kırk hadis hıfzederek naklederse kıyamet günü onu şefaât ettiklerim arasına katarım.*”¹¹⁵ meâlindeki zayıf hadis gelmektedir. Rivayet zayıf olsa dahi böyle bir müjde zaman içinde geniş bir literatürün meydana gelmesini sağlamıştır.

Mecmuaların derlenmesinde temel etken müjde ihtiva eden bu rivayet olmakla birlikte başka sebepler de bulunmaktadır. Kısaca sıralamak gerekirse kırk hadis mecmuaları Hz. Peygamber'in şefâatine nâil olmak, İslâm geleneğinde örfî bir ölçek olarak kırk rakamı ve bu rakama atfedilen önem¹¹⁶, cehennem azabından kurtulma arzusu, hayır dua almak ve rahmetle yâd edilme niyeti, faydasız geçen zamanı telâfi etme isteği, İslâm'a ve Müslümanlara hizmet etme düşüncesi, kişinin hocası ya da devlet büyükleri tarafından vazifelendirilmesi, bir dostun veya öğrencinin isteğini yerine getirme arzusu, hadis veya edebiyattaki yetkinliğini gösterme gayreti, bir konuyu aydınlatma maksadı, ders takrirlerinde ve vaazlarda yardımcı kitap ihtiyacını karşılama niyeti, hatta devlet adamlarına hediye olarak sunulmak amacı ile kaleme alınmışlardır.¹¹⁷

114 Özafşar, “Zühhd ve Rekâik”, 44/536.

115 Rivayetlerin metinleri ve değerlendirmeleri için bk.: Yıldız, “Kırk Hadisler”, 407-409.

116 Nitekim kırk yaş belli bir olgunlaşmayı gösterdiği gibi kırk gün, kırk yıl, gibi zaman birimleri, malın kırkta biri ölçütler kültürde ve dinî muamelelerde önemli bir yer tutmaktadır.

117 Selahattin Yıldırım, “Osmanlı Muhaddislerinin Eserleri ve Bunlar Arasında Kırk Hadis Çalışmalarının Yeri”, *Uluslararası Katılımlı Sempozyum: Anadolu'da Hadis Geleneği ve Daru'l-Hadisler*, 2011, 147-152; Yıldız, “Kırk Hadisler”, 413; Abdülkadir Karahan, “Kırk Hadis Tercüme-lerine Umumi Bir Bakış ve Ankaralı İsmail Rusûhî'nin ‘Tercüme-i Hadis-i Erbaîn-i’”, *Türkiyat*

Kırk hadis mecmuaları manzûm, mensûr veya manzûm-mensûr karışık olarak derlenmişlerdir. Arapça, Farsça, Türkçe olarak kaleme alınmışlardır. Arap edebiyatında daha ziyade mensûr kırk hadis mecmularına rastlanmaktadır. Bunun en önemli sebebi Arap coğrafyasında kırk hadis mecmualarının ulemâ ve meşâyih tarafından kaleme alınmasıdır. Bununla birlikte İran edebiyatında şâir ve ediplerin bu türe göstermiş oldukları teveccüh sebebiyle manzûm kırk hadis mecmuaları karşımıza çıkar. Türk-İslâm coğrafyasında ise peygamber sevgisi; ulemâ, meşâyih, edip, şâir birçok kesimin Türkçe, Arapça, Farsça olarak manzûm, mensûr çok sayıda mecmua vücûda getirmesine vesile olmuştur. Bir müellifin birden fazla kırk hadis mecmuası tertip ettiği görülmektedir. Bazı mecmualarda belli konular hakkında kırk hadis bir araya getirilirken, bazı mecmualar belli konular etrafında seçilen hadislerin şerh edilmesiyle oluşmuştur. Kırk hadis mecmualarına başlık teşkil eden konular genellikle Kur'ân-ı Kerîm'in faziletleri, İslâm'ın şartları, zühd ve takvâ, dünyevî meşgaleler, ilim ve âlim, siyaset ve hukuk, içtimâî ve ahlâkî hayat, bir kavim, bölge veya şehrin fazileti, tıp, hüsn-i hat gibi konulardır.¹¹⁸

Osmanlı Devleti'nin kuruluş süreciyle Türk-İslâm coğrafyasında kırk hadis mecmualarına tasavvufî bir üslûp hâkim olmuştur. Bu dönemde birçok tasavvuf büyüğünün kırk hadis mecmuası derlediği görülmektedir.¹¹⁹

Kırk hadis literatüründe tasavvufî isimler tarafından kaleme alınan mecmualarda öne çıkanlar şöyle sıralanabilir: Ebû Saîd el-Mâlîni'nin (ö. 412/1022) sûfî rivayetleriyle gelen hadisleri derlediği *Kitâbü'l-erbaîn fi şuyûhi's-sûfiyye*'si, Hüseyin es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Kitâbü'l-erbaîn fi ahlâkı's-sûfiyye*'si, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) tasavvuf ehlinin ahlâk ve davranışlarına esas teşkil eden *Kitâbü'l-erbaîn alâ mezhebi'l-mütehakkîn mine's-sûfiyye*'si, Abdülkerîm Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *Erbaîn hadîs*'i, Ahmed er-Rıfâî'nin (ö. 578/1183) *el-Erbaüne hadîsen*'i, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) *el-Erbaün* ve *el-Erbaüne't-tivâl*'i, Hacı Bektâş-ı Velî'nin (ö. 669/1271) *Kırk Hadîs*'i, Sad-

Mecmuası 10 (1951-1953), 238.

118 Abdülkadir Karahan, "Kırk Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/469-470.

119 Yıldız, "Kırk Hadisler", 420.

reddin Konevî'nin (ö. 673/1274) yirmi dokuz hadisi içeren *Şerhu hadîs-i erbaîn*'i, Somuncu Baba'nın (ö. 815/1412) *Tuhfetü'l-ihvân*'ı, Cemâl Halvetî'nin (ö. 899/1494) derlediği hadisleri tasavvufi bir üslûpla kısaca şerh ettiği *el-Ehâdisü'l-kudsiyye ve'l-âsârü'l-Mustafaviyye*'si ve *Şerh hadîs erbaîn en-Nebeviyye*'si, *Mesnevî* şârihi İsmâil Rusûhî Ankaravî'nin (ö. 1041/1631) Mevlevî adap ve erkânını delillendirmek maksadıyla kırk hadisi yorumladığı *Şerhu hadîs-i erbaîn*'i, İsmâil Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1724) *Şerhu'l-erbaîn hadîsen* ve *Erbaîn hadîs sahîhatü'l-mesânîd* eserleri, Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî'nin (ö. 1311/1893) *Hadîs erbaîn*'i, Ömer Ziyâeddîn Dağüstânî'nin (ö. 1389/1921) *Hadîs erbaîn* mecmuası İslâm ve Türk coğrafyalarında sûfiler tarafından tasavvufî mâhiyette derlenmiş kırk hadis mecmualarına örnek gösterilebilir.¹²⁰

6.3. İşârî Hadis Şerhleri

Hadislerin tedvin edildiği dönem olan hicrî II. ve III. asırlar aynı zamanda ilk dönem sûfilerin yaşadığı zaman dilimidir. İlk dönem sûfilerinde hadis ilmi ve hadis rivayeti ile meşgul ve meşhur olmuş isimlere rastlamak mümkündür. Ancak hadis ilmi ile ilgilenen ve sûfî kimliği ağır basan isimlerin bir muhaddis hassasiyeti ile hadislerle ilgilenmediklerini, hadis isnâd konusunda toleranslı davrandıklarını, bu sebeple muhaddisler tarafından tenkit edildiklerini söylemek mümkündür. Bu toleranslı tavrın en büyük sebebi sûfilerin hadisleri bir irşâd ve nasihat vâsıtası olarak görmeleridir. Sûfiler için esas olan rivayet zinciri değil, rivayetin içerdiği mesajdır.

Kur'ân-ı Kerîm âyetlerine getirilen işârî yorumlar gibi rivayetlere de işârî yorumlar yapılmış ve işârî hadis şerhleri literatürü meydana gelmiştir. İşârî hadis şerhlerinin ortaya çıkması, sûfilerin tecrübe ettikleri hâller ve bu hâller karşılığında edindikleri ilimle bağlantılıdır. “Bâtın ilmi” olarak tanımlayabileceğimiz bu ilim, bir kudsî hadiste¹²¹ bildirildiği üzere

120 Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri*, 34-108; Kandemir, “Kırk Hadis”, 25/468; Yıldız, “Kırk Hadisler”, 420-422.

121 “Allahü Teâla Hazretleri şöyle ferman buyurdu: ‘Kim benim veli kuluma düşmanlık ederse, ben de ona harp ilan ederim. Kulumu bana yaklaştıran şeyler arasında en çok hoşuma gideni, ona farz kıldığım şeyleri eda etmesidir. Kulum bana nâfile ibadetlerle yaklaşılmaya devam eder, sonunda sevgime erer. Onu bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı (aklettiği kalbi, konuştuğu dili) olurum. Benden bir şey isteyince onu veririm, benden sığınma talep etti mi onu himayeme alır, korurum. Ben yapacağım bir şeyde, mümin kulunun ruhunu kabzetmedeki tereddüdüm kadar hiç tereddüte düşmedim: O ölümü sevmeyen, ben de

Allahu Teâlâ'nın hoşnutluğunu kazanacak işler yapan kullara mahsus Allahu Teâlâ'nın bahşettiği bir ilimdir. Dolayısıyla sûfilerin tecrübe ettikleri hâlleri ve hâiz oldukları ilimleri gereği hadislere yaklaşımı farklı farklı olmuştur. Aynı hadislere benzer yorumlar getirilmediği gibi sûfilerin şerh ettikleri hadisler de birbirlerinden farklılık arz etmiştir.¹²² İşârî hadis şerhleri literatürünü incelediğimizde yapılan şerhlerin iki ana başlıkta toplandıklarını görmekteyiz:

a) Zühd, takvâ, ihlâs gibi amelî ve ahlâkî konular

b) Varlık, insan, kâinât, ilm-i ledün gibi varlık ve tefekküre dair konular.¹²³

Bilhassa ilk dönem sûfilerinin şerhlerinde amelî tasavvufun kavramlarına rastlanıyorken, tasavvufun tarihî seyri ve gelişmesiyle sonraki süreçlerde şerhlerdeki kavramlar çeşitlenmiştir.¹²⁴

İşârî hadis şerhlerinin ilk örneği Hakîm Tirmizî'nin (ö. 320/932) *Nevâ-diru'l-usûl* adlı eseridir. Hakîm Tirmizî öncesi dönemde, Hasan-ı Basrî (ö. 110/727), Süfyân-ı Sevrî (ö. 161/778) gibi ilk dönem sûfilerinin hadis eserlerine rastlamak mümkünse de bu eserler şerh olmaktan ziyade mecmua özelliği taşımaktadır. Sûfilerin hadis şerhinde yöneldikleri tercihlerden birinin de mecmualarını kırk hadis şerhi üzerine tertip etmiş olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte Ebû Bekir Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) *Bahru'l-fevâid*'i, Ahmed er-Rıfâî'nin (ö. 578/1183) *Hâletü ehli'l-hakika maAllah*'ı, Ebû Hafis es-Sühreverdi'nin (ö. 632/1234) *Risâle seyr ve tayr*'ı, Abdülkerim Celvetî'nin (ö. 1100/1689) *Tenvîru's-sâlikîn ve Mecma'u'l-fevâid* adlı eserleri, Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî'nin (ö. 1311/1893) muteber hadis kaynaklarından derleyerek hazırladığı *Râmuzu'l-ehâdis*'ini şerh ettiği *Levâmiu'l-ukûl* eseri, Ömer Ziyâeddîn Dağıştânî'nin (ö. 1339/1921) *Zübdetü'l-Buhârî*'si, Es'ad Erbilî'nin (ö. 1349/1931) *Kenzü'l-irfân* adlı eseri, işârî hadis şerhlerinin meşhurlarındandır.

onun sevmediği şeyi sevmem.' (Buhârî, "Rikâk", 38.)

122 Bardakçı, "Tasavvufî Düşünce", 48.

123 Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi*, 34.

124 Konunun kapsamlı bir mukayesesi için bk: Necmeddin Şeker, *İlk Dönem Sûfilerinde Hadis Yorumu*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998), 40-47.

Bazı işârî hadis şerhi eserleri tek bir hadisi şerh etmek için kaleme alınmıştır. Bunlara Sa'deddîn Müeyyed el-Hâmevî'nin (ö. 650/1252) *Şerhu hadîs küntü kenzen* eseri, Saîd Halîl el-Alayî'nin (ö. 751/1360) *Şerhu'l-hadîs el-müselsel bi'l-evliyâ'sı*, İbn Receb el-Hanbelî'nin (ö. 795/1393) *Şerhu hadîs Muaz* ve *Şerhu hadîs İnne ebgata evliyâ indAllah* eserleri, Abdurrahmân Câmî'nin (ö. 898/1492) *Şerhu Amâiye'si*, Cemâl Halvetî'nin (ö. 912/1506) *Şerhu hadîs İnnAllahe haleka Âdeme alâ sûretihî'si*, Karabâş-ı Velî'nin (ö. 1074/1686) *Şerhu hadîs Hubbibe ileyye min dünyâküm* eseri, İsmâil Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1724) *Kenz-i mahfî*, *Şerhu İzâ tehayyartüm fi'l-umûr*, *Şerhu el-Mü'min mir'âtü'l-mü'min* eserleri, Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddîn'in (ö. 1202/1788) *Şerhu hadîs men arefe nefseh'i*, Hâlîd el-Bağdâdî'nin (ö. 1242/1826) *Şerhu hadîs-i Cibrîl'i*, Harîrîzâde Kemâleddîn Efendi'nin (ö. 1299/1881) *Feyzu'l-muğnî fi şerhi hadîs-i kudsî men talebeni* eserleri örnek gösterilebilir.

İşârî hadis şerhleri arasında Ebû Cemre el-Ezdi'nin (ö. 699/1300) *Behcetü'n-nüfûs* eseri Buhârî'ye; Muhammed el-Münâvî'nin (ö. 1031/1621) *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmiu's-sagîr* eseri Suyûtî'nin *Câmiu's-sagîr*'ine yapılmış şerhler olarak dikkat çekicidir.

Sonuç

Tasavvufun bir ilim olarak tarih sahnesine çıkması diğer ilim sahalarına göre daha geç bir zamandır. Bunun en önemli sebebi tasavvufun Hz. Peygamber döneminde bir ahlâk sistemi, bir hayat tarzı olarak var olması iken, Hz. Peygamber sonrası süreçte dönemin gerektirdiği âciliyetler, cevap bulunması gereken sorular olmasıdır. Bununla birlikte Hz. Peygamber sonrası süreçte Müslümanların değişen hayat standartları, sosyo-ekonomik ve siyâsî şartlar, yükselen refah seviyesi karşısında Müslümanların Hz. Peygamber döneminin aksine hızlıca dünyaya meyletmeleri tasavvuf ilmine duyulan ihtiyacın sebepleri arasındadır. Tasavvufun ilk dönemi olarak sayılabilecek h. II. asrın sonlarına doğru sûfilerin irfan meclislerinde konuşulan ve toplumda tartışılan, soru sorulan meseleler hakkında yazılı eserler kaleme aldıklarını görülmektedir. Bu gelişme tasavvufun ilimler

arasındaki yerini belirlemek açısından önemlidir. İlk etapta amelî bir sistem olup daha ziyade sünnetin ihyâsı üzerine temellenmiş olan tasavvufun sonraki dönemlerde ıstılahlarının oluştuğu; sûfîlerin varlık, bilgi gibi konularda fikirler beyân ettikleri ve bu literatür çerçevesinde ıstılahların ve eserlerin meydana geldiği anlaşılmaktadır. Fetihlerle İslâm coğrafyasının genişlemesi de farklı coğrafyalardaki farklı kültürlerle tasavvufî hayatın renklenmesini, çeşitlenmesini beraberinde getirmiştir.

Tasavvufun gerek bir yaşam şekli olarak, gerek hakkında sorular sorulan, tartışmalara konu olan ilmî bir saha olarak bütün bu süreçlerde temel dayanaklarının Kur'ân ve sünnet olduğu rahatlıkla söylenebilir. Dinin tarihi noktasında en temel argümanlardan olan “Cibrîl Hadisi” tasavvufun ana delillerinden biridir. Ayrıca tasavvufun öngördüğü “insan-ı kâmil” olma yolunda kişiye yardımcı olabilecek prensipler, Hz. Peygamber’in tavsiye ve uygulamalarıdır. Esasen tasavvufun temel gayesi; Hz. Peygamber’in şahsında müesseseleşmiş olan güzel ahlâkı ile donanıp onu hayata geçirmek, bu güzel ahlâk uygulamalarının süreklilik arz etmesini sağlamaktır. Bu disiplini oluştururken sûfîlerin en önemli yardımcısı Hz. Peygamber’in sünnetidir.

İlk dönem sûfîlerinin hadis ilmiyle meşgul oldukları ve aralarında hadis râvîlerinin bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca müridlerin müridlerine “muhaddis bir sûfî” olmaları yolunda tavsiyelerde ve duâlarda buldukları kaynaklarda aktarılmaktadır. Ancak bu noktada sûfîlerin en fazla eleştiri aldıkları husus hadislerden sıhhati itibarıyla tartışmalı olan rivayetleri kabul etmeleridir. Rivayetlerin sıhhatine hassasiyet göstermemeleri sebebiyle tenkit edilmişlerdir. Sûfîlerin gerek rivayet ettikleri gerekse uygulamalarına esas aldıkları temel hadislerin, hadis münekkittleri tarafından sıhhati üzerinde ittifak bulunan hadisler olduklarını tespit etmek güç değildir. Ancak sûfîlerin bilhassa varlık, bilgi, tefekkür, ahlâk-ı hamîde bahislerinde konuyu teyid etmek ya da özendirmek maksadıyla bu tip rivayetlere yer verdikleri görülür.¹²⁵ Bu tartışmalı rivayetler ahkâm bilgisi ihtiva etmemektedir.

125 Mehmet Necmettin Bardakçı, “Tasavvufî Düşünceye Kaynak Olması Açısından Bazı Hadisler Üzerine Bir İnceleme”, *Araştırmalar: İnsan Bilimleri Araştırmaları* 1/1 (1999), 48.

Sûfilerin hadis ilmine gösterdikleri özen zaman içinde bir literatür meydana getirmiştir. Sûfiler derlemiş oldukları kırk hadis mecmuaları, kitâbü'z-zühhdler ve işârî hadis şerhleri ile Hz. Peygamber'in takipçisi ve ahlâkının temsilcisi olduklarını gözler önüne sermişlerdir. Kitâbü'z-zühhd eserleri ile Hz. Peygamber'in dünyanın geçiciliğine dikkat çeken, dünya ile irtibâtın nasıl olması gerektiğine işaret eden rivayetlerini bir araya getirdikleri; kırk hadis mecmuaları ile bilhassa Hz. Peygamber'in müjdesine mazhar olmak için, ona sevgi ve bağlılıklarının bir nişânesi olarak bu mecmuaları derledikleri anlaşılmaktadır. İşârî hadis şerhleri, sûfilerin manevi eğitimleri neticesinde vasıl oldukları hakikate dair, genellikle irşâd etmek maksadıyla kaleme aldıkları eserlerdir.

Netice itibariyle gerek hadis ilmi ile meşguliyet noktasında, gerek sünnetin uygulanmasında sûfilerin Hz. Peygamber'in mirasına sahip çıkarak onun sistemli bir şekilde uygulanmasına gayret ettiklerini, tasavvufun oturduğu sacayaklarından birinin sünnet olduğunu, tasavvuf tarihi boyunca sûfilerin sünnete ittibâ konusunda hassasiyet göstererek çevrelerini bu kriter çerçevesinde oluşturduklarını söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Abdullâh b. Mübârek. *Kitâbü'z-zühhd ve'r-rekâik – Zâhidlik ve İncelikler*. çev. Adil Teymur. İstanbul: Sehâ Neşriyat, 1992.
- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfu'l-hafâ'*. nşr. Yûsuf b. Mahmûd el-Hâc Ahmed. 2 cilt. b.y: Mektebü İlmî'l-Hadîs, 1081/2001.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir. 20 cilt. b.y: Dâru'l-Hadîs, 1416/1995.
- Bardakçı, Mehmet Necmettin. "Tasavvufî Düşünceye Kaynak Olması Açısından Bazı Hadisler Üzerine Bir İnceleme". *Araştırmalar: İnsan Bilimleri Araştırmaları*, 1/1 (1999), 47-74.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil. *Sahîhu Buhârî*. nşr. Mustafa Dîb el-Bugâ. 7 cilt. b.y: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993.

- Câmî, Abdurrahman. *Nefehâtü'l-üns*. tercüme ve şerh: Lâmiî Çelebî. İstanbul: Marifet Yayınları, 1993.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 5. Basım, 2009.
- Dârimî, Abdullâh b. Abdurrahman. *el-Müsned*. nşr. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî. 4 cilt. b.y: Dâru'l-Muğnî li'n-Neşr, 1412/2000.
- Ebû Tâlib el-Mekkî. *Kutü'l-kulûb*. 2 cilt. b.y: Mısır, 1381/1961.
- İbn Mâce Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. nşr: Şuayb el-Arnaut. 5 cilt. b.y: Dâru'r-Risâleti'l-Âlimiyye, 1430/2009.
- İbn Haldûn. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ. 2. cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983.
- Kandemir, M. Yaşar. "Kırk Hadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/466-469. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Karahan, Abdülkadir. "Kırk Hadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/469-473. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Karahan, Abdülkadir. "Kırk Hadis Tercümelerine Umumi Bir Bakış ve Ankaralı İsmail Rusûhî'nin 'Tercüme-i Hadis-i Erbain'i". *Türkiyat Mecmuası*, 10 (1951-1953), 235-242.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm. *er-Risâle – Kuşeyrî Risâlesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvattâ*. nşr: Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 cilt. b.y: Dâru'l-İhyâ, 1370/1951.
- Mevlânâ Celâleddîn. *Dîvân-ı Kebîr*. haz: Abdülbâkî Gölpınarlı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*. nşr. Ahmed b. Rifat b. Osmân Hilmî el-Karahisârî vd. 8 cilt. b.y: Dâru't-Tıbbâati'l-Âmire, 1448.
- Öngören, Reşat. "Ehl-i Sünnette Tasavvufun Yeri". *Tarihte ve Günümüzde Ehl-i Sünnet*. ed. Mahmut Kaya, Hüseyin Sarioğlu vd. 159-160. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.
- Özafşar, Mehmet Emin. "ez-Zühd ve'r-Rekâik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/537-538. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- Özafşar, Mehmet Emin. “Zühd ve Rekâik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/535-536. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özel, Ahmet. “Cihad”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/527-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özpinar, Ömer. “Hadisler ve Tıbb-ı Nebevî Rivayetlerinde Uykuya Yaklaşım”. *Tokat İlmîyat Dergisi* 9/1 (2021) 129-155.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-Camiu's-sağîr*. nşr: Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî vd. 2 cilt. b.y: Müessesetu'r-Reyyan/Darü's-Sıddık, 2009.
- Serrâc et-Tûsî, Ebû Nasr. *el-Lümâ' – İslâm Tasavvufu*. çev. Hasan Kâmil Yılmaz. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996.
- Şeker, Necmeddin. *İlk Dönem Süfîlerinde Hadis Yorumu*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *Câmiu'l-kebir*. nşr: Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 cilt. b.y: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Uludağ, Süleyman. “İşârî Tefsir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/424-428. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yıldırım, Ahmet. “Hadis Edebiyatında Zühd Literatürü ve Zühdle İlgili Rivayetlerin İncelenmesi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/20 (2008) 119-138.
- Yıldırım, Selahattin. “Osmanlı Muhaddislerinin Eserleri ve Bunlar Arasında Kırk Hadis Çalışmalarının Yeri”. *Uluslararası Katılımlı Sempozyum: Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dâru'l-Hadisler*. (2011) 139-152.
- Yıldız, Fahrettin. “İslâmî İlimler, Divan Edebiyatı ve Tasavvuf Geleneğindeki Yeriyle Tarihten Günümüze Popüler Hadis Kitapları: Kırk Hadisler”. *TALİD: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 407-455.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1990.

İSLAM TARİHİ İLMİ AÇISINDAN SÜNNETE BAKIŞ

Ali YILMAZ*

Giriş

Bazı araştırmacılar İslâm tarihini, ilk peygamber Hz. Âdem ile başlatmaktadırlar. Ancak konu başlığını göz önüne aldığımızda biz İslâm tarihini Hz. Muhammed'in risaletle görevlendirilmesi ile başlatıp günümüze kadar olan zaman dilimi içerisinde incelemeyi tercih ediyoruz. İslâm tarihi ilmi/siyerin kaynaklarına baktığımızda Kur'ân-ı Kerim ve hadis en başta gelmektedir. Arapların neseplerine olan aşırı bağlılıkları sebebiyle ensâb ilmi, Câhiliye Dönemi'nde Arap kabileleri arasında süregelen savaşların anlatımı anlamına gelen Eyyamü'l-Arap ve edebiyatta zirve kabul edilen şiirler de İslâm tarihinin kaynakları arasında yer almaktadır.

İslam medeniyetinin inşasında oluşan bilim dalları, genel itibarıyla son ilahi kitap Kur'ân-ı Kerim'i ana merkeze alarak gelişmişlerdir. Özellikle Kur'ân'da yer alan geçmiş milletlerle ilgili bilgiler ve yorumlar, geçmiş milletlerin dinleri ve medeniyetleri sebebiyle İslâm tarihi ilmi/siyerin temel kaynağı kabul edilmektedir. Bu durum sadece İslâm tarihi ilminde değil, tefsir, hadis, fıkıh, kelam ve tasavvuf ilimlerinde de temel alınmıştır. Kur'ân-ı Kerim, insanları muhatap aldığı için onlarla ilgili en sahih ve en doğru bilgi kaynağıdır.

İslam peygamberinin hem bir elçi hem de bir beşer olarak hayatını anlatan, yaşadığı çevrenin sosyo-kültürel vasatı ve ekonomik yapısı hak-

* Doç. Dr. Giresun Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

kında bilgi veren hadisler ikinci temel kaynaktır. Hadisler bizzat ondan rivayet edilen, diğer bir ifade ile kendisinin söz, fiil ve takrirlerini içerisine alan sünnetleridir. Hz. Muhammed'den hemen sonra en fazla ilgilenilen konu, onun yaşayışını izah eden hadis bilimi olarak kabul edilir. Neticede Hz. Muhammed'in kendi döneminde Kur'ân-ı Kerim ile karışma ihtimalinden dolayı yazımına izin vermediği sözleri, kendisinden sonra özellikle Kur'ân'ın Hz. Ebû Bekir zamanında iki kapak arasına alınmasından sonra yazılmaya başlanmıştır. Kur'ân'ın toplanıp kitap haline getirilmesinden sonra onun daha iyi anlaşılması amacıyla, olaylar karşısındaki refleksleri ve dini bizzat kendi şahsında yaşayıp insanlara örnekliği nedeniyle daha ashab hayatta iken hadis sahifeleri toplanmaya başlanmıştır.

Genel itibarıyla siyerin hadis ilminin bir şubesi olduğu, zira hadis eserlerinin bablara ayrılması ile siyer eserlerinin oluştuğuna dair görüş telif tarihleri dikkate alındığında tartışılması gereken bir konudur. Zira hacimli hadis külliyatının siyer eserlerinden önce kayıtlara geçtiği ile ilgili bağlayıcı bir bilgi bulunmamaktadır. Bilgi kaynağının ilkine ulaşmada takip edilen isnad kavramının daha çok hadis ilminde öne çıkması, diğer ilimleri içerisine almak anlamında değil bilgilerin doğrulanması için başvurulan bir yöntem olmasından dolayıdır. Urve b. Zübeyr ve İbn Şihâb ez-Zühri gibi ilk müellifler hem Hadis hem de İslâm Tarihi'nin ortak kaynakları kabul edilen şahıslardır. Ne var ki siyer müellifleri senetleri uzatarak okuyucuları sıkımsama adına toplu isnada başvurmaları muhaddislerin tenkitlerine maruz kalsalar bile metin kritiği de yapıp zaman içerisinde bu sistemi geliştirerek tarihçilik alanında büyük gelişme sağlamışlardır.¹ Tarihçiler, nesnel olarak kendilerine ulaşan haberleri almışlar, bazı bilgiler eleştiriye açık olmasına rağmen aktarmaktan geri durmamışlardır. Hele İbn Sa'd'la başlayan karşılaştırmalı nakil dönemi, haberleri karşılaştırmalı olarak vermeleri nedeniyle kendilerinden sonraki tarihçileri etkilemiştir. Diğer taraftan her müellif kendisine ulaşan haberleri ve bulguları eserine ekleyerek zemini genişletmiş ve eserler gittikçe mükemmelleşme yoluna girmiştir. Kaldı ki eserlerde de sadece muttasıl hadislerin kullanılmayıp doğrudan

1 Şaban Öz, *Siyer'e Giriş* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 16.

peygambere atfen kullanılan merfu hadislerin de kullanıldığını unutmamak gerekmektedir.

İlk dönemler daha sade ve duru bir kaynak varken zamanla kimileri, Hz. Muhammed'in siyasi alanda söylediği bazı sözleri baz alıp bağlamından kopararak ilk dönem dini ayrışmalarda kendi iddialarını kutsal bir içeriğe büründürmek için kullanmışlardır. Muarızlarına üstün gelmek için Kur'ân'da bulamadıkları bazı bilgiler için peygamberi konuşturarak desteklemeye çalışıp siyasi düşüncelerini dini bağlayıcılığa kavuşturmak istemişlerdir. Diğer taraftan başlangıçta kaynaklar sınırlı iken değişik kültürlerle etkileşimin sonucu özellikle Ehli kitaptan ihtida edip Müslüman olanların kendi kültürleri ile birlikte İslâm toplumuna entegrasyon süreci ve içerisinde tahrif olmuş kitaplarıyla yüzleşmeleri sonucu ilk ihtida eden müşriklerle aralarında bir rekabet ortaya çıkmıştır. Müellifler, onların söylemlerine cevap sadedinde siyer kitaplarında Hz. Peygamber'in şemâil ve delâiline, Yunan ve Hint mitolojisine kadar eski medeniyetlerin tarihine yer vermişlerdir Böylece ilk elden tarihi kaynakların hacmi çok sınırlı iken her müellif bir önceki kaynağa eklemeler yaparak eserlerinin hacimlerini genişletmiştir.

İslam tarihi/siyer ilminin oluşumunda ilk başta Hz. Muhammed'in hayatı öncelendiğinden onun yetiştiği ortam ve o ortamı aydınlatan tavırları/sünneti tarihin oluşumuna önemli katkılar sağlamıştır. Putperest Kureyş toplumunda doğup büyüyen elçiyi anlamak ve tarih yazmak için, onun bizzat açıklamalarda bulunduğu şirk ortamı ile ilgili bilgiler değerlidir. Hz. Peygamber'in topluma alternatif olarak oluşturduğu hak dini yerleştirmeye çalışırken ortaya koyduğu emeklerini, kabileler arasındaki asabiyet ile mücadelesini anlamadan bir yere varılamayacaktır.

1. İslam Tarihi Sünnet/Hadis İlişkisi ve Metodolojik Farklılıklar

Her ne kadar başlığımız İslâm Tarihi İlmi-Sünnet ilişkisi olsa da bir fıkıhçı titizliği göstermeden çoğu kez hadis-sünnet kavramlarını birbirlerinin yerine kullanacağımızı belirtmek isteriz. Muhaddislerin hadislerin Hz. Muhammed'e aidiyeti konusunda tarih bilgisinden istifade etme zorunlu-

luğu bulunmaktadır. Râvilerin doğum tarihlerinden hareketle kendisinden hadis aldıkları kişileri, bu kişiler ile görüşüp görüşmediklerini tespit etmek, görüşmüş olmaları halinde hocalarının yaşlarından kaynaklanan bazı geriatrik problemlerinin olup olmadıklarını belirlemek vb. durumlar için tarihi verilerden istifade etmişlerdir. Ayrıca râvilerin nereye ne zaman seyahat ettikleri, hocalarının kim olduğu, kimlerden ders aldığı ve kimlere ders verdiği dahası râvinin dürüstlük gibi hasletleri, hafıza gibi kabiliyetleri, uç firkalara mensubiyetleri, seyahat ettikleri yerlere hangi zaman diliminde vardıkları mutlaka bilinmelidir. Râviler hakkında ipuçları verecek olayların araştırılması hadis râvilerinin hayatlarının yazılma zarureti İslâm tarihinde biyografinin özel bir tür olarak ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. İşte hadis âlimlerinin bu ihtiyaçları ancak tarihsel perspektifle tayin edilebilir. Zaman içerisinde hadis ilmi müstakil bir ilim olarak doğmuş ve her bilim dalının diğer bilim dallarıyla ilişkilerinde olduğu gibi organik bağın ortaya çıkmasını mecbur kılmıştır. Eğer böyle bakılırsa hadis ilmi tarih ilmi çatısı altında bir konu olarak da değerlendirilecek ve bunu hadis tarihi olarak anlamak da mümkün olacaktır. Hadis râvilerinin o günün şartlarında cerh-tadile tabi tutulması ve isnad'da yer alan râvi hoca ilişkileri açısından tespiti nedeniyle hadis ilminin hakkını teslim etmek gerekmektedir. Ancak hadis zincirinde herhangi bir inkıta olmaması için hoca-talebe ilişkilendirilirken her ikisinin de doğum ve ölüm tarihlerinin bilinmesi kaçınılmazdır. Her ne kadar doğum tarihleri ile ilgili yıl ve gün tespitini belirlemek zor olsa bile ölüm tarihlerinin kesin olarak bilinmesi hadisçi açısından önemlidir.

Her ne kadar hadis ilminde biyografi daha çok ön plana çıksa bile neticede biyografi tarih ilmi açısından yadsınamayacak bir özelliğe sahiptir. Buna örnek olarak Buhârî'nin (ö.233/847) *Tarihu'l-kebir*, *Tarihu'l-evsat* ve *Tarihu's-sağîr* adlı eserleriyle diğer bazı hadiste ön plana çıkmış âlimleri gösterebiliriz. Ayrıca bütün dini bilimlerin bilim dallarının kendi açısından değerlendirdiği hadisçilerin râvileri sahâbe, tâbiîn, tebe-i tâbiîn gibi nesillere ayrılarak incelendiği tabakât kitaplarını da bu kategoriye dâhil edebiliriz. Bu konuda özellikle ismi geçen kişilerin ölüm tarihlerinin verilmesine hassasiyet göstermesiyle meşhur olan ilk olan telif İbn Sa'd'ın (ö. 230/845)

Tabakâtü'l-kübrâ isimli biyografi eseridir. İbn Sa'd'ın eserinin ilk iki cildi Hz. Muhammed'in şemailinin de eklendiği siyeri kapsarken üçüncü ve dördüncü ciltleri sahâbeye, sonraki üç cildi tâbiîne ve son cildi ise Müslüman kadınlara ayrılmıştır. Bu konuda daha değişik eserler olmakla birlikte İbn Nedim'in (ö. 400/1010) İslâm'ın ilk dört asrında ilmi faaliyetlere ışık tutan çok sayıda hadisçi, tarihçi, şair ve kelamcılarının biyografisini ve kitap isimlerinin yer aldığı *el-Fihrist* isimli eseri önemlidir.

Yukarıda da belirtildiği gibi hadis ilminin tarihe nasıl ihtiyacı varsa İslâm tarihinin de hadis'e mutlak manada ihtiyacı olduğu kaçınılmazdır. Bütün dini bilimlerde olduğu gibi ilk kaynak Kur'ân-ı Kerim ve ikincisi de onu insanlara açıklayan Allah'ın kulu ve elçisi Hz. Muhammed'in hadisi/sünnetidir. Yukarıda belirttiğimiz gibi İslâm tarihinin başlangıcı noktasında bazı tartışmalar olsa bile biz daha çok Hz. Muhammed ile başlatmayı tercih etmekteyiz. Ancak İslâm tarihinin Hz. Âdem'den başladığı gerçeğini yadsıyamayız. Bu bağlamda baktığımızda ilk siyer kitaplarında da atıf yapıldığı üzere hadis kitaplarında geçmişe dair tarihe kaynaklık edecek bölümler bulunmaktadır. Vahiy süreci ilk peygamber Hz. Âdem ile başladığından temel hadis kaynaklarında sadece Hz. Âdem değil diğer elçiler hakkında da bilgiler ihtiva eden “Bed'ü'l-halk”, “Enbiya” ve “Kasasü'l-enbiya” bölümleri mevcuttur. Hz. Muhammed'in hayatı ve savaşlarına dair hadisler içeren “Siyer ve Megazi”, sahâbeyle ilgili bilgiler sunan “Menâkıb”, “Ashâbü'n-Nebi”, “Menâkıbü'l-ensar” ve Fezâilü's-sahâbe” isimli bölümler almaktadır.

Hadis âlimleri eserlerinde diğer din mensupları ile ilgili hiçbir malzeme veya bilgi almayı sadece Müslümanlığı şahitli kişilerden aldıkları bilgileri aktararak en sahih bilgileri de hazır olarak tarihçiye sunmuştur. İlk siyer ve İslâm tarihi müellifleri naklettikleri bazı haberleri isnadsız olarak da bildirmişlerdir. Örneğin günümüze kadar gelen ilk siyer ve İslâm tarihi müelliflerinden İbn İshâk (151/768)² eserinde Câhiliye dönemi, Yemen tarihi, Arap kabileleriyle onların dini anlayışlarından ve Peygamber'in de-

2 Mustafa Fayda, “İbn İshâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20/93-96.

delerinden bahsederken sened zikretmemiştir.³ Geçmişe ait bilgileri tarihçi anlayışı ile derleyen müellifler bazen Yahudi, Hristiyan ve Mecusiler'in eserlerinden nakiller yapmada çok da hassas davranmamışlardır. İlk elden kaynak olan İbn İshâk, bu kesimlerden nakiller yaptığı gibi atıf yaptığı eseri yazma yerine daha muğlak "Tevrat ehli" veya "acemler" gibi ifadeler kullanmıştır. Kendisinden haber alınanların Müslüman olmayışları, bizatihi "Müslüman olma" şartını taşımadıklarından hadisçiler tarafından kabul etmeleri mümkün olmamıştır.

İmam Mâlik işi biraz daha ileriye götürmüş İbn İshâk'ı Hz. Peygamber'in Hayber, Benû Kureyza ve Benû Nadir gibi gazvelerine dair bilgileri Yahudi asıllı Müslümanlardan almasını bile kabullenemeyerek onu eleştirmekten geri kalmamıştır.⁴ Tarihçiler olayları birleştirmek zorunda olduğundan isnadları birleştirerek hangi bilginin hangisine ait olduğu çok da belli olmayan rivayetler oluşturmaları ve bazen şahsi kanaatlerini de rivayetlere ekleyerek birçok malumatı tek bir olayın parçasıymış gibi sunmaları, hadisçilerin tarihçileri tenkit etmesine sebep olmuştur. Hadisçiliği ile birlikte tarihçiliği de ön plana çıkan Urve b. Zübeyr, İbn Şihâb ez-Zührî, İbn İshâk ve Vâkidî gibi megazi yazarları bu yöntemi kullanmıştır. Özellikle Ahmet b. Hanbel'in "Metnin kime ait olduğunu açıklamadan bir hadisi aynı anda birçok kişiden rivayet ediyor" eleştirisi bunun örneklerindedir. Buradan hareketle hadis âlimlerinin telif ettikleri temel hadis kaynaklarında, geçmişe ait malumatları tarihçi mantığı ile değil kendi yöntemleri çerçevesinde konu bütünlüğünü öncelemeden farklı başlıklar halinde toplayabilmişlerdir.⁵

2. Bir Biyografi Olarak Siyer

Tarihi belgeler arasında yer alan biyografilerin ne zaman yazılmaya başlandığıyla ilgili tartışmalara girmeden şunu belirtmek gerekir ki Hz. Muhammed'e gelinceye kadar diğer ilahi dinlerin peygamberleri, tarihi değiştiren insanlar olarak görülseler bile peygamberlerle ilgili biyografik

3 Muhammed b. Yesâr İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1978), 3-5.

4 Fayda, "İbn İshâk", 20/94.

5 Ahmet Yücel, "Hadis İliminde 'Tarih' Anlayışı ve 'Hadis Tarihi' Yazıcılığı", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 278.

eserler ön plana çıkmamıştır. Orta Çağ Hristiyan dünyasında daha çok aziz ve dini önderlerin hayatlarını konu edinen biyografik (hagiografik) eserler yazılmıştır. Her ne kadar Rönesans sonrasındaki süreç seküler biyografinin yükselişi ve hagiografinin hor görüldüğü bir dönem olsa da mikro tarih açısından yazılan bir dönem olması, kilisenin insanlar üzerine uyguladıkları despotizm ve kilise hayatına ait ipuçları vermesi açısından yeniden ilgi odağı olmasını sağlamıştır. Tarihî süreçte bazı sübjektiflikleri olsa bile geçmişe ait bilgilerin elde edildiği önemli kaynaklar arasındaki yerini korumuştur.

Yüz yıl gibi kısa bir tarih içerisinde İspanya'dan Çin sınırına kadar geniş bir kara parçasına yayılan İslâm medeniyetinde, hadis nakil ve derleme ilmine ilaveten daha önce sözlü kültür olarak ağızdan ağıza dolaşan rivayetler de kayıt altına alınmıştır. Nesep bilgisini önemseyen Arap kültüründe sözlü olarak aktarılan eyyâm ve ensâb geleneği ile Arap kahramanları ve önde gelen kişilerin hayat hikâyelerinin sürekli gündemde olması ve kabile asabiyeti açısından zorunlu tutulması, Arap Yarımadası'nda biyografi kültürünü beslemiştir.⁶

Biyografi kaynaklarında yer alan bu bilgilerin bazıları diğer kültürlerde olduğu gibi kronolojik, bazıları ise kişilerin hayat hikâyelerine odaklanan biyografik eserlerdir. İslâm medeniyetinde biyografi türündeki kaynaklar Batı'da olduğu gibi ikincil kaynak olarak görülmemiştir. Aksine tarih geleneği olan Hz. Muhammed'in biyografisine yönelik ilgi daha çok artmış ve bu türden eserler zaman içerisinde İslâm kültür ve geleneğine katkı sağlamıştır.

Erken dönemde Müslümanların Hz. Peygamber'in hayatına olan merakları sonucu başlayan ilk tarih risalelerinin yazımı hadis toplayanlar tarafından kaleme alınmıştır. Bunlardan özellikle Urve b. Zübeyr sened zincirini başlatan kişi olarak bilinir. Kısa sürede değişik coğrafyalarda Müslümanların sayılarının artması ve çeşitlenen dinî, siyasi ve kültürel yapılar karşısında yeniden peygambere dönme ihtiyacını hızlandırmış ve

6 Akif Kireççi, "Arap Dünyasında Biyografi", *Prof. Dr. Mustafa İsen Adına Uluslararası Klasik Türk Edebiyatında Biyografi Sempozyum Bildirileri (Nevşehir, 6-8 Mayıs 2010)* (Ankara: y.y, 2011), 442-45.

hadis derlemeciliği tarih yazımının hızla gelişmesini sağlamıştır. Ancak siyeri salt bir biyografik eser olarak kabul edemeyiz. Zira siyer kelimesi sire kelimesinin çoğulu olup “yol, davranış, adet tutum, ahlak ve yaşantı” anlamlarına gelmektedir.

Hız. Peygamber, sadece karizmatik bir tarihi şahsiyet değil, Allah’tan aldığı vahiyle hayatını şekillendiren, sonraki Müslümanlara örneklik teşkil eden ve kendisine elçi olarak inananlar tarafından aktarılan rivayetlerle değerlendirilen bir kişiliktir. Siyer, ne kendi dönemlerinin değer yarguları ile tarihi yargılamaya çalışan mutlakçı; ne de tarihi olguları şimdiki duruma nispet edebildiği ölçüde değerli gören şimdici yaklaşımlar ile değerlendirilebilecek bir bilim dalıdır. Toplumsal gelişmeler karşısında dünyevi hayat ile dini hayatlarını çatıştırmak istemeyen kesimlerin, yaşadıkları problemlere Hz. Muhammed’in hayatından çözüm üretmek istemeleri gayet tabiidir. Hz. Muhammed’in, davranışları model olan bir peygamberin hayatının yeniden gözden geçirilmesi bazen zorunludur. Bu bağlamda siyer ilminin, bir şahsın biyografisini aşan ve insanlığı gözeten bir mesaj olma yönü göz ardı edilmemelidir. Siyerin, tarihin olmazsa olmaz iki önemli vasfı olan zaman ve mekân boyutunu aşan bir yanının olduğunu bilmemiz gerekmektedir.

3. İslam Tarihi’nin İçerik Oluşumu ve Gelişimi

Tarih, Arapça asıllı bir kelime olup lügatte “vaktin belirlenmesi” anlamına gelmektedir. Bu tarife göre tarih; geçmişte fertlerin, toplumların durumlarını ve hareketlerini vakit içerisinde belirlemektedir. Bu yönüyle tarih, insanlığın geçmişinin, düşüncesinin ve yaşayışlarının genel panoramasıdır. Tarihî olaylar sünnetullah gereği sebep sonuç yönünden birbirlerine bağlıdır. Tarih ilminin üç kaynağı vardır. Bunlar; sözlü anlatımlar, tarihi eserler ve yazılı belgelerdir. Haberlerin sıhhat durumları açısından İslâm tarihi şanslıdır. Çünkü ilk dönem tarih yazımında hadisçiler ve tarihçilerin aldıkları haberler cerh ve tadile tabi tutulduklarından sıhhat açısından sorunsuz gibidir. Bunun bir gereği olarak ilk yazılı kaynaklarda bazı eleştirel yönler bulunsa bile çağına göre çok başarılıdır.

Muhammed Hamîdullah, (1908-2002) Mekkelilerin tarih ilmini bildiklerini ve İslâm'dan önce Mekke'de tarihi meselelerle ilgili özel bir bakanlığın bulunduğunu kaydetmektedir. Câhiliye şiirleri, savaş ve barışla ilgili durumları bakımından Arap kabileleri hakkında birçok tarihi malumat vermektedir. Bu müktesebata ilave olarak edindikleri bilgiler Hz. Muhammed'in vahiyden alıp anlattığı malumatlarla doğrulanmıştır.⁷ İslâm geleneğinde elde edilen bilgiler şahitlerine isnad edilmektedir. Böylece bir olay ve dayanağı olan rivayet, görgü şahidinden başlamak üzere kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Neticede tarih ilmi, ilk Müslümanların katkılarıyla güvenilir, yazılı belgelere dayalı gerçeklerin kaynağı haline gelmiştir. Yani sözlü kültür belge haline gelerek insanlık âlemine katkıda bulunmuştur. Müslümanların Hz. Peygamber devrinden itibaren tarihe önem vermeleri neticesinde bu bilim dalı zamanla gelişip olgunlaşmıştır.

Değişik coğrafyalardaki Müslümanlar, Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili en ufak ayrıntıya sahip olmak için yaptıkları seyahatler sonucunda elde ettikleri yazılı belgeleri bir araya toplayıp kendilerinden ders alan öğrencilerine aktarmışlardır. Hz. Muhammed'in sünneti, hadisleri onun devri için aynı zamanda doğrudan İslâm tarihi kabul edilmiştir. Nitekim ünlü hadis âlimi Buhârî'nin (ö. h.256) kitabının orijinal ismi *el-Camiü'l-Müsne-dü's-sahîhü'l-muhtasar min umûri Resûlillah ve eyyamihî*'dir.

İslam tarihçiliğinde içerik oluşum ve gelişimi genel olarak şu şekilde tasnif edilmektedir:

1- Siyer-Megâzî Türü: Hz. Peygamber'in sözlerine, hareketlerine, Müslümanların yaşayışlarına örnek olan hayatına gösterilmiş olan aşırı ilgi neticesinde onun hayatı megâzî (askerî harekâtlar) adını taşıyan eserlerde ele alınmıştır. Araplar arasında tarihi bilgiler, daha sonra isnad zinciri ile doğrulanınca eleştirel bütünlüğünde önemli bir değişim yaşanmıştır. Zamanla Hz. Peygamber'in hal tercümesi için kullanılan siyer ıstılahıyla birlikte anılan megâzî eserlerinin başına diğer peygamberlerin hakkındaki bilgiler, sonuna da ilk halifelere dair bilgiler eklenmiştir. Bunun en iyi ör-

7 Bu malumatlar bazen sahabilerin talepleri üzerine nazil olan ayetleri de içermektedir. Ayrıntılı bilgiler için bk. Mustafa Tunçer, *Beşerî Düşüncenin Vahiyle Örtüşmesi Muvâfakât-ı Sahabe* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021).

neği İbn İshak'ın *es-Sîretü'n-Nebeviyye* isimli eseridir. Siyer, tarihe bilgi ve belge adına çok şey kazandırmıştır. Tarihi süreçte birçok savaş -İstanbul'un Fethi'nde olduğu gibi- Bedir, Uhud ruhu ile kazanılmıştır. Siyer, tarih yasalarını uyguladığında nasıl bir medeniyet oluşabileceğini, Yesrib'in nasıl Medine olabileceğini anlatmaktadır.

2- Tabakât, Terâcim ve Vefayât Türü: İslâm tarihçiliğinde bu çalışmalar müstakil olarak muhaddisler, müfessirler, şairler, nahivciler, filozoflar ve tabipler gibi çeşitli meslek ve zümrelere mensup kişilerin hayat hikâyelerini ele almaktadır. Bu türden eserlerin ilk örnekleri sahâbe ve tâbiîne ait olup siyer mağâzî eserlerinin yazılmasının hemen akabinde telif edilmeye başlamıştır.

3- Genel Tarih Türü: Müelliflerin kendi zamanlarına kadar tüm olayları ihtiva eden ve daha önceki eserlerden istifade ederek yazdıkları genel tarih kitapları, hicri III. asırda daha geniş anlamda sîre, megâzî, ensâb şecereleri, hadis ve tarihi rivayetlerden oluşan malzemeler üzerine kurulu olarak meydana getirilmiştir. Sağlam bir tenkit zihniyetini eserlerine ilk aksettirenlerden olan Belâzûrî (ö. 279/892), Ya'kûbî, (ö. 292/905), Mes'ûdî (ö. 345/956) ve Taberî (ö. 310/923) kendi zamanlarından önceki devirler hakkında temel kaynak olacak meşhur eserlerini vücuda getirmişlerdir.

4- Fütuhât ve Şehirler Tarihi Türü: Hz. Peygamber Dönemi'nden sonra fethedilen şehir ve bölgelerin siyasi, sosyal, iktisadi ve ilmî alanlarda geçirdiği evreler anlatılmaktadır. Bu türlerde kabilecilik ve bölgecilik taasubunun etkisini akıldan çıkarmamak gerekmektedir.⁸

İslam tarihi denilince en geniş anlamıyla Hz. Muhammed ile birlikte gelişen olaylar ve İslâmiyet'in yayıldığı topraklarda yani İslâm dünyasında meydana gelen olaylar ile İslâm kültür ve medeniyeti anlaşılmaktadır. İlk dönem İslâm tarihçileri metot olarak genellikle rivayetçi tarih tarzını benimsemişlerdir. Buna bağlı olarak olaylarla ilgili bilgilere yorum ve değerlendirme katmadan, yıllara göre anlatma yoluna gitmişlerdir. Bunun en belirgin örneği Taberî'nin *Târihu'l-ümem ve'l-mulûk* adlı eseridir ki ken-

8 Eyüp Baş, "Bir Akademik Disiplin Olarak İslam Tarihi", *Dini Araştırmalar* 14/39 (2011), 30.

dine konu ile ilgili ne kadar haber gelmişse çok da fazla akıl süzgecinden geçirmeden eserine almıştır.

Şüphesiz Hz. Muhammed'in hayatı ve kendisinden sonra ümmetine varis bıraktığı uygulamaları hakkında siyer ve megâzî kitapları, İslâm tarihinin önemli kaynaklarını oluşturur. Siyer, megâzî, terâcim ve tabakât kitaplarının telifinde ilim adamları öncelikle hadislerle/sünnete müracaat etmişlerdir. Bu sebeple İslâm tarihinin verilerinin sağlam temellere dayanması ve tarih tenkitçiliğinin gelişmesi yönünden hadisler, İslâm tarihinin vazgeçilmez kaynaklarındandır.⁹

4. Hz. Muhammed'in Tarihe Dair Açıklamaları

Hz. Muhammed, tarihi yazılan bir şahıs değil aynı zamanda tarih yapan bir şahsiyettir. O, anlattıklarıyla tarihe katkı sağladığı gibi yaptıklarıyla da tarihe kaynaklık etmiştir. Hz. Muhammed'in vahyin nazil olduğu süreç içerisinde takip ettiği ve ashabını yönlendirdiği hayat tarzı/yöntemi olan nebevi sünnet, onun döneminde vahyin canlı örneği olmuştur. Bu itibarla nebevi sünnet onun hayatta iken beyan açısından daima ilk delil olmuştur. Müslümanlar bir problemle karşılaştıkları zaman çözüm için ilk önce Hz. Muhammed'e başvurmuşlardır. Bu açıdan bakıldığında geçmiş milletler ve peygamberlerle ilgili olan bilgilerin en sahih kaynağı Kur'an olsa dahi bu bilgiler bir özet mahiyetindedir. Ashab tarihi konularla ilgili bu bilgileri anlayamadıkları durumlarda ilgili sorularını ilk olarak Hz. Peygamber'e sormuşlardır. Hz. Muhammed, Kur'an'ın anlattığı nice olayları açıklamış ve bu sırada kendisi bir tarih müktesebatı ortaya koymuştur.

Ashâbü'l-uhdûd ile ilgili bilgilere bakıldığında, Kur'an'da bu mesele-ye sadece bir iki ayetle değinildiği görülmektedir. Konu ile ilgili teferruatlı açıklama ise Hz. Peygamber tarafından yapılmıştır. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de üstü kapalı bir şekilde şöyle geçmektedir:

“Vaktiyle çukurlar kazıp içlerini ateşle dolduran, (sonra da o çukurlara müminleri atan) o kahrolası zalimler/kâfirler (Ashâb-ı Uhdûd) melundurlar. Onlar çukurlardan yükselen ateşin karşısına geçip müminlere

9 Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1991), 9.

*yaptıkları zulmü seyrediyorlardı. Onlar sırf yüce ve övgüye layık Allah'a inandılar diye müminlere bu zulmü reva görmüşlerdi. O Allah ki göklerin ve yerin hükümrânlığı O'na aittir. O her şeyi bilmekte ve görmektedir. Mümin erkekler ve kadınlara işkence edip sonra da bu günahlarından pişmanlık duyup imana gelmeyenler var ya, işte onları cehennem azabı, hem de cehennem ateşinde cayır cayır yanma azabı bekliyor”.*¹⁰

Kur'ân'da geçen bu kıssanın çok özet olduğu görülmektedir. Konu Hz. Muhammed'den gelen haberlerle aydınlatılmıştır. Rivayete göre Himyeri kralı Zûnüvâs lakaplı idareci, yakını olan doğuştan görme engelli bir yakını için dua istemiştir. Abdullah isminde bir mümin bunu yapması karşılığında iman edip etmeyeceğini sorunca iman edeceğini söylemesi üzerine görme engellinin gözleri görmeye başlamıştır. Zûnüvâs daha sonra kendisinden ilim öğrendiği rahibi öldürmüş ve sıra Abdullah'ı öldürmeye gelince kendisini öldürmeye muvaffak olamayınca Abdullah, Yemen bölgesinde meşhur olmuştur.¹¹ Daha sonra bu gencin rabbi olan Allah'ın adıyla atılan okta Abdullah ölmüş fakat oradakiler “Biz bu gencin Rabbine iman ettik” diye tepkilerini ortaya koymuşlardır. Bunun üzerine Zûnüvâs, şehrin kapılarını kapattırarak içi ateş dolu kuyular kazdırmış, dininden dönenleri yakıp diğerlerini serbest bırakmıştır. Bu katliamdan kurtulan bir kişi Bizans hükümdarından yardım istemiş, Necran yurdu uzak olduğundan konu Habeş kralına havale edilip kendilerine yardım edilmiştir.¹² Bu bilgi tarih kitaplarında Hz. Muhammed'den gelen haberlerle aydınlatılmıştır.

Tarihte gerçekleşmiş olan ancak Kur'ân'da açıklanmayan bazı olaylar hakkındaki bilgileri Hz. Muhammed'in “Sizden önceki ümmetler şöyle şöyle yapıyordu...” şeklinde ifade ettiği hadislerden öğrenmekteyiz. İki katlı gemide yolculuk yaparken birisinin gemide yaptığı bir olumsuzluktan bütün yolcuların etkilenmesi meselesini Numan b. Beşir'in Hz. Peygamber'e dayandırarak anlattığı ifadeler şöyledir:

10 el-Burûc 85/4-10.

11 Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemman es-Sen'anî, *el-Musannef*, thk. Habibürrahman A'zâmî (Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1983), 5/422.

12 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihü'r-rusûl ve'l-mülûk* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987), 1/436-438; Elif Yazıcı, “Ashâbü'l-Uhdûd Kıssasının Tahlili”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 254-72.

*“Allah’ın çizdiği sınırları koruyan ve korumayan kimse, gemideki şu topluluğa benzer. Bu topluluk gemideki yerlerini kura ile belirlerler. Buna göre, bazıları geminin üst katına, bazıları ise geminin alt katına yerleşirler. Geminin alt katında olanlar, susadıkları zaman üst kata çıkarlar. Derken kendi kendilerine “kendi bulunduğumuz kattan bir delik açsak ve üst kattakilere zarar vermesek” derler. Bu durumda eğer üst kattakiler onları bu istekleriyle baş başa bırakırlarsa, hepsi birlikte batmaya mahkûmdur. Eğer onlara engel olurlarsa hem onlar hem de kendileri kurtulur.”*¹³

Bu tarihi bilgiyi hikayeleştiiren Hz. Muhammed, ümmetinin dikkatini çekerek iyi niyetin her zaman isabetli sonuçlar vermediğini bazen istenmedik sonuçlar meydana getirebileceğini açıklamıştır. Eğer üst kattakiler alt kattaki insanların su ihtiyacını göz ardı etmeselerdi, onları gemiyi bu derece tehlikeye sokacak bir su arayışına sevk etmemiş olacaktı. Bu olaya göre hürriyet başıbozukluk değildir. İnsanlar “ben özgürüm istediğimi yaparım” demeyeceklerdi. Herhangi birinin yaptığı hata insanlığın helakına sebep olabilir. Bu yüzden karşı taraftan yapılan uyarılara açık olunmalıdır. Üst kattakilerin alt kattaki insanların suya ihtiyacını göz ardı ederse insanları bazı arayışlara sevk edebilmektedir. Yeryüzündeki yerimiz Allah tarafından belirlenmiş olup kulların coğrafya seçme hakkı yoktur. Toplumsal sorumluluk içerisinde dünya insanlarıyla iletişim halinde olmamız gerekmektedir. Müslüman olarak hayatta birtakım sınanmalarımız bizim üst düzey zekiliğimizden kaynaklanmamaktadır. Tarih tekerrürden ibaretse onun bu hadisi aynı zamanda insanların hayatta iken öncelemesi gereken sünnetlerdendir. Allah’ın insanların hizmetine sunduğu dünyada onların adalet içerisinde yaşamaları için insanlığı olumsuz etkileyen olaylara müdahale etmemeleri mutlaka olumsuzluklara duyarsız kalmamaları ve gelişen olaylarda taraf olmaları gerekmektedir.

Kur’ân’da geleceğe dair anlatılmayan bazı meseleler bizzat Hz. Muhammed tarafından açıklığa kavuşturulmuştur. Kaldı ki hakkında bilgi verilebile Hz. Muhammed’in hadisleri Kur’ân’daki bilgilerden daha teferuatlı ve insanların kolay anlayabilecekleri türdendir. Peygamber’in haberi

13 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiü’s-Sahîh* (b.y: Dâru Tavki’n-Necât, 1422), “Kitâbu’s-Şerike”, 6.

mucizeleri yakın, orta ve uzak vadede olacak konular hususunda insanları uyarmaktadır. Hz. Muhammed'in ilgili Bedir Savaşı hakkında verdiği bilgilerle ümmetini uyarması yakın geleceğe, İstanbul'un fethi ve Müslümanların denizle uğraşacaklarına dair rivayetleri orta vadede olacıklara ve kıyamete dair verdiği bilgiler uzak gelecekle ilgili haberlere ise örnek olarak verilebilir.

Hz. Muhammed, sadece tarihi bilgiler vermemiş aynı zamanda bir tarih yapıcısı da olmuştur. Onun peygamberlikle birlikte tarih yazması, Hira Mağarası'nda tek başına başlayıp hâkim güçlerin olanca baskısına rağmen 23 yıl gibi kısa bir sürede 100.000'leri bulan ümmet bilincine sahip sayıya ulaşması kayda değerdir. İslâm dininin merkez şahsiyeti, yaşadığı toplumda itibar gören her ne varsa onlardan mahrum olarak yetim, ümmî fakir bir insan olmasına rağmen yönetimde adalet temelli yaklaşımı onun en büyük referansı olmuştur. Zaman içerisinde şahsına düşmanlıkta zirve olan kişileri bile adalet merkezli uygulamalarıyla kendisine hayran haline getirmesi bunun en büyük delilidir. O, cahil Araplar içerisinde erdemli bir toplum inşa etmiştir. Yaptıklarını yerelliğe mahkûm etmeyip 14 asır sonrasına ışık tutarak tarihe geçmiştir. Câhiliye'den İslâm'a geçiş sürecinde yaptığı reformlarla Roma arenasında olduğu gibi insanların aslanların önüne atılmadığı bir medeniyet inşa etmesi, dost düşman herkesin takdirini kazanmıştır. İtikatsızlık ve ahlaksızlığın zirve yaptığı bir dünyada ilk ayetler ahlaki iyileştirme üzerine inzal olup bizzat Hz. Peygamber'in kendi üzerinde uyguladığı sünnetleriyle insanlığın önü açılmıştır. Adaletsizlik ve aşırılıkları sila-i rahim ve sevgi ile yok edip sevgi toplumunun inşasına katkı sağlamıştır. Bu itibarla **İslâm** dininin merkez şahsiyeti olan Peygamber sadece tarihi bir figür olarak görülmemesi gerekmektedir.

5. Hz. Peygamber'in Ötekilerle Mücadelelerinde Örnekliği

Hz. Muhammed ile ilgili ilk yazılı kaynaklar, onun bizzat katıldığı gazveler/ savaşlar hakkında bilgiler vermektedir. Bu kaynaklar iki açıdan önemlidir. Biri tarihi olayların sahih bir şekilde yazılı olarak günümüze kadar ulaşması diğeri ise Müslüman toplumlar başta olmak üzere bütün insanlığa sunduğu örnek davranışlarıdır. Savaşın başında Hz. Peygamber

müşriklerle savaşmak için ashabını çağırıldığında onlar Hz. Mûsa'nın kavmi gibi "Rabbinle birlikte git ve onlarla ikiniz savaşın."¹⁴ dememişlerdir. "Biz senin sağında solunda önünde arkanda müşriklerle savaşırız"¹⁵ şeklindeki sözleri, ashabı üzerinde peygamberin sözünün ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde savaş hukukunun daha belirlenmediği Orta Çağ'da Hz. Peygamber'in ergenlik çağına ulaşamayanların Bedir savaşına katılmasına izin vermemesi ancak modern dünyanın asırlar sonra geldiği noktadır.

Hz. Muhammed'in verdiği bilgiler tarihe ışık tutmakta ve yazıyla tespit edilmiş bazı gerçeklikleri ortaya koymaktadır. Bazı ailevi sorunlardan dolayı onun büyük dedesi olan Hz. İbrahim, Allah'ın emriyle oğlu İsmail ve oğlunun annesi Hacer'i Mekke'de Kâbe'nin yanına yerleştirmiştir. Gelişen süreçte yiyeceklerinin bitmesi sebebiyle Safa ile Merve tepesi arasında girdiği arayışlar neticesinde zemzem suyu ortaya çıkmıştır. Daha sonra Cürhümlülerin Mekke'ye yerleşmesi sonucu Kâbe'nin inşası ve orada yapılacak ibadetlerin nasıl yapılacağını insanlara bizzat kendi uygulayarak öğretmesi, tarihî açıdan önemli birer kazanımdır. Kâbe'nin içerisinde bulunduğu Mekke şehri, Hz. İbrahim'in dilinden Rabbinin İbrahim'e kendisi için bir beyt yapmasını emretmesi suretiyle Hz. İbrahim ve oğlu İsmail tarafından yapılan Kâbe dolayısıyla Mekke şehir tarihi ile ilgili en sahih bilgi üzerine tarih inşa edilmiştir.¹⁶

Hz. Muhammed, Kur'an'da geçen fakat yer tarifi yapılmayan bazı kolların aydınlatılmasına da katkı sağlamıştır. Örneğin Kur'an, Hz. Salih ve kavmi hakkında özet bilgiler geçmesine rağmen¹⁷ Hz. Peygamber hadislerinde teferruatlı bilgiler vermektedir. Hz. Peygamber, "Hicr'in" Semûd kavminin ikamet ettiği yer olduğunu bildirmiştir. Tebük seferi sırasında Semûd kavminin helak olduğu Hicr vadisinde konakladığında Müslümanların dikkatlerini çekmek için bu arazinin Semûd kavminin helak olduğu yer olduğunu bildirmiştir. Ashabına bu mahallin kuyularından su içmeme-

14 Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011), el-Maide, 24.

15 Buhârî, "Kitâbü'l-Megâzî", 5.

16 Buhârî, "Kitâbü'l-Enbiya", 9.

17 el-A'râf 7/73; el-Hicr 15/80; el-En'am 6/138.

lerini, gıda ihtiyaçları için de kullanmamalarını söylemiştir. Oradaki metruk evlere girilmemesi gerektiğini, bu gibi yerlere girilmesi durumunda ancak ibret alınması gerektiği konusunda tembihlerde bulunmuştur. Tarihin tekerrür etmeyip Müslümanların aynı musibete düşer olmalarını hem ahlaki çöküntünün sonuçları hem de Salih peygamberin yaşadığı yerlerin tespiti yani şehir tarihçiliği açısından katkı sağlamıştır.¹⁸

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed, Medine'ye hicret edip İslâm devletini kurduktan sonra yapmak zorunda kaldığı savaşlarda ki sünnetleri de tarihi açıdan örneklik teşkil etmektedir. Barış peygamberi olan Hz. Muhammed, şartlar zorunlu kıldığı zamanlarda kendisi başta olmak üzere ashâbı ile birlikte müşriklerle mücadeleden çekinmemiştir. O, bu konuda kendisine inananları şöyle uyarmıştır: “Ey insanlar, düşmanlarla karşılaşmayı temenni etmeyiniz. Allah'tan afiyet ve selamet dileyiniz. Karşılaştığınız zamanda sabrediniz. Biliniz ki cennet kılıçların gölgesi altındadır.”¹⁹ Onun hayatına baktığımızda hiçbir zaman savaşı ilk başlatan taraf olmamış, savaşa başlamadan önce düşmanlarını imana davet etmiş, düşman tarafı savaşı başlattığında da savaşı yürütmekte bir zaaf göstermemiştir. Hz. Muhammed'in diğer bir prensibi de düşmana merhamet ve insancıl muamelede bulunma sünnetidir. Barbar bir dünyaya uyarıcı olarak gönderilen Hz. Muhammed, bazı savaş kural ve kaidelerini koymada insanlığa örnek olmuştur.

Kendisine karşı düşmanlık besleyenlerle yaptığı operasyonlarda as-hâbın bazılarının itirazlarına rağmen sözünden asla vazgeçmemiştir. Hudeybiye Antlaşması'nın yazılması devam edip henüz imza altına alınmadığı süreçte Mekke tarafının müzakerecisi olan Süheyl b. Amr'ın Müslüman olan oğlu Ebû Cendel b. Süheyl, zincire vurulmuş bir şekilde bir yolunu bulup barış antlaşmasının yapıldığı yere kadar gelmiştir. Hz. Muhammed'den kendisini babasına vermemesi konusunda yardım istemesi üzerine o bu mağduriyeti görmesine ve şahit olmasına rağmen yaptığı antlaşmayı bozamayacağını bildirerek. “Ey Ebû Cendel, bizimle bu insanlar arasında antlaşma biraz önce bir sonuca bağlandı. Allah bir çıkış yolu gös-

18 Buhârî, “Kitâbü'l-Enbiya”, 17.

19 Buhârî, “Kitâbü'l-Cihad ve's-Siyer”, 22.

terene kadar sabret.”²⁰ demiş ve verdiği sözden dönmemiştir. Süreç içerisinde onun yaptığı çalışmalarla Mekkeliler antlaşmanın ilgili maddesinin iptalini istemişlerdir.

Hz. Peygamber, Kur’ân’dan ilham alarak ortaya koyduğu kural gereği savaşta her iki tarafa katılmayıp tarafsızlığını koruyanların haklarına hürmet ederek onları korumuştur. Savaşlarda alınan esirlerle ilgili de Orta Çağ dünyasında eşi ve benzerine rastlanmayacak şekilde onların mümkünse serbest bırakılması, mümkün değilse kendilerine normal insani davranışlarda bulunulması yönünde tavsiyede bulunmuştur. Savaş esirleri asla Müslümanların şahsi işlerinde çalıştırılmamıştır. Medine’de hapisane olmadığından tutsak olarak tutulmamış, Müslümanlar tarafından bakımları sağlanmıştır. Esirlere yapılan insani muamelede o kadar ileri gitmişlerdir ki bu hususta bir tutsak “Allah Medine halkını mübarek kılsın, kendileri hurmayla idare ederlerken bize zaten az olan buğday ekmeği verdiler.” beyanında bulunarak konu ile ilgili gerçeği dile getirmiştir²¹. Bedir esirlerinde olduğu gibi haklarında ya fidye vermeleri veya okuma-yazma öğretmeleri karşılığında serbest bırakılmış ya da Huneyn ve Benû Mustalık gazvelerinde olduğu gibi hiçbir karşılık almadan serbest bırakılmışlardır.

Diğer taraftan Hz. Muhammed, on üç yıl Müslümanlara etmediği işkence bırakmayan Kureyşlilerin ikamet ettiği Mekke’nin savaşız bir şekilde fethedilmesiyle muzaffer bir ordu komutanı gibi yukarıdan bakarak müşrikleri aşağılamamıştır. Herhangi bir operasyonel müdahaleye mahal vermemek için evlerine kapanan, Kâbe’ye ve Mekke lideri Ebû Süfyan’a sığınan herkes için genel af ilan ederek kendisinden sonraki Müslümanlara örneklik teşkil etmiştir. Allah Resûlü, seriyye için bir ordu komutanı görevlendirdiğinde onlara düşman safında yer alan kadınlara, çocuklara, yaşlı ve hasta insanlara dokunulmaması ve savaş esirlerinin öldürülmemesi konusunda mutlaka uyarılarda bulunmayı ihmal etmemiştir.

20 Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî ez-Zührî İbn Sa’d, *Tabakâtü'l-kübrâ* (Beirut: Dârü Sadr, 1968), 2/97.

21 Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. İbrahim Ebyarî - Abdulhafîz Şelbî (Mısır: y.y., 1995), 1/645.

6. Siyasi Tarihe Katkıları ve Getirdiği Yenilikler Bağlamında Sünnet

Orta Çağ'da Allah'ın öngördüğü adalet merkezli bir yönetim biçimi yerine ya bir ırkın veya zengin seçkinlerin kendi menfaatlerine göre oluşturdukları örflerle yönetilmekteydi. Her ne kadar diğer peygamberler bu konuda uygulamalarıyla insanlığa örneklik teşkil etse bile zaman içerisinde bazı sapmalar yaşanmıştır. Bu yönetim sürecinde ister Hristiyan ve Yahudilerde olsun ister diğer sapkın din mensubu idarecilerinde olsun mutlak yüce bir varlığın yeryüzündeki temsilcileri unvanını kullanarak yönetim işlerini yürütüyorlardı. Zulumun zirve yaptığı putperest bir topluma gönderilen Hz. Muhammed, özellikle Medine'ye hicretine müteakip insanlığın ufkunu açacak bir yönetim şeklini göstermiştir. Daha çok kabile yapısının ön planda olduğu bir ortamda Kur'ân-ı Kerim'in tavsiye ettiği adalet, ehliyet, insan merkezli ve tevhid esaslı bir yönetim biçimi getirmiştir.²²

İslam, İran Kısralarında olduğu gibi yöneticinin Allah adına kutsanıp din adamlarının her söylediğinin kanun kabul edildiği bir siyasi sistemi reddederek insanları sömürüden kurtarmıştır. Hz. Muhammed'in yaptığı görevlendirmelerde kavmiyetçilik ön planda olmamış, ehliyet ve liyakat merkeze alınmıştır. Medine'de kendi yerine vekâlet bıraktığı kişiler bunun en bariz örneğidir.²³ İlk iki halife dönemine baktığımızda içlerinde Mekte valiliğinin de bulunduğu görevlendirmelerde sadece ehliyet ve liyakat ön plana çıkarılmış, Kureyşlilik hiçbir şekilde tartışma konusu olmamıştır. Halifeliğin peygamberden sonra Kureyş kabilesinde kalması ise değersel bir durum değil durumsal bir değerlendirmedir. Yalancı peygamberlerin türediği bir süreçte akreditesi edilmiş Kureyşli birisinin peygamberin halifesi olması kadar normal bir yaklaşım olamaz. Konumuzun dışına çıkmama adına Hz. Muhammed'in: "Şüphesiz hilafet Kureyş üzerinde bulunacaktır. Onlar hilafeti İslâm kurallarına göre yürüttükleri müddetçe onlara hiçbir kimse bu hususta düşmanlık edemeyecektir. Meğerki onlar dinden adaletten saparlar bu halde Allah Kureyş'i yüzüstü sürçtürür, rezil eder."²⁴ hadi-

22 en-Nisâ 58-59.

23 Mehmed Said Hatiboğlu, *Hilafetin Kureyşliliği* (Ankara: Otto Yayınları, 2012), 54.

24 Buhârî, "Kitâbü'l-Menâkıb", 2; "Ahkâm", 2.

sinde yine ehliyet ve liyakat eksenli yaklaşmasına rağmen Ehl-i Sünnetin çoğu hilafette Kureyşliliği esas almışlardır.

Hız. Osman'ın hilafetinin ikinci yarısından sonra İslâm toplumunda oluşan bazı huzursuzluklar neticesinde iktidara gelenler, komşu devlet yönetimlerinden etkilenerek Hız. Muhammed'in sünnetinin hilafına bazı uygulamalar yapmaya başlamışlardır. İlk ayrılıklara sebep olan Hız. Ali ve Muaviye tarafları, ağırlıklı olarak Kureyş'ten olmalarına rağmen kendi aralarında ayrılığa düşmüşlerdir. Emevî Devleti'nin kurucusu Muaviye'nin iktidara gelişi ile birlikte sağlanan geçici sulh ortamı yönetime getirdiği babadan oğula tevarüs biçimi ile yeni sorunları aralamıştır. Muaviye'nin kendisi için kullandığı “*Halifetullah*” ifadesine karşı Hız. Ali ve onun soyundan gelenlerin imametini nassa dayandıran şii söyleme,²⁵ Kureyşli olmayan ve Arabî unsurların hoşuna gidecek Harici yaklaşımlar maalesef yönetim biçiminde yeni tartışmaları beraberinde getirmiştir.²⁶ İslâm toplumunun homojen yapıdan çıkarak geniş coğrafyaya inkişafı ve yeni ırkların değişik yaklaşımları gibi durumlar yönetim konusunda çıkmazı da beraberinde getirmiştir. Maalesef Hulefa-i Raşidîn döneminin sonunda başlayan tartışmalar aynı zamanda dini bir nassa dayandırılmaya çalışılmıştır. Yöneticilik siyasi bir konu olup sınırları peygamber tarafından çizilmiş ve yaşamında fiili olarak uygulayıp sünnet haline gelmiştir.

Siyasi bir mesele olan yönetim işi, imameti imanın şartları arasına alan şii yaklaşımla kendisine Halifetullah lakabını kullanan Emevî halifelerinin söyledikleri şeyleri nassa dayandırılmaları açısından aynı kapıya çıkmaktadır. Üçüncü yol olarak daha adil gibi gözüken Hariciler ve Mutezililer başta olmak üzere imamın ümmetçe ehil kişilerden -Kureyşli olsun olmasın- ehliyet ve liyakat merkezli olması gerektiği hususundaki yaklaşımı ise onlardan iktidara gelenlerin bu yaklaşıma yönelik ilkelerine uymamaları sebebiyle uygulamalar sadece sözde kalmıştır. Kuzey Afrika'da ilk bağımsız devletlerini kuran Haricî/İbâdî Rüstemî Devleti yöneticileri, iktidara gelinceye kadar savunduğu ilkelerden vazgeçmişlerdir. Yaklaşık bir asır

25 Ebû Bekir Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Emir Ali Mehna - Ali Hasan Fâur (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2001), 135.

26 Şehristânî, *el-Milel*, 110.

devam ettirdikleri iktidarda yöneticiler hep Rüstemî aileden babadan oğula tevarüs eden bir devlet yönetimi sürdürüp alternatif olarak Müslümanlar arasında taban bulan yönetim paradigmalarından vazgeçmişlerdir. Hâlbuki Hz. Muhammed'in yeni bir toplum inşasında insanlığın hayırına getirdiği sistem maalesef Orta Çağ dünyası yönetim şekline benzetilmeye başlamış ve geleceğe hiç de uygun olmayan miras bırakmıştır.

Toplumu oluşturan kesimler arasında eşitliği savunan Muhammedî yaklaşım ne yazık ki kendi soyundan gelen insanlarca ayrıştırmaya tabi tutulmuştur. Özellikle Emevî döneminde başlayan Arap milliyetçiliği eksensli bir toplum yapısına evrilmiştir. Gayri Arap unsurun desteğini alan Abbasîler'de de değişen bir durum olmamış, toplumda bazı değişik uygulamaları olsa bile halife sarayından Kureyşli olmayan birisine kız bile verilememiştir. Bunun ilk istisnası Tuğrul Bey'dir. Kureyşli halife Kâim Biemrillah'ın kızıyla evlenerek Abbasi saltanatını yıkılmaktan kurtarmıştır.²⁷

7. İslam Kültür ve Medeniyet Tarihi Açısından Hz. Muhammed'in Sünneti

Hz. Âdem ile başlayıp tarih süreci içerisinde elçiler vasıtasıyla insanlığı aydınlığa çıkarmak isteyen Allah, Orta Çağ dünyasında toplumun cehaletle boğuştuğu bir ortamda Arap Yarımadası'na gönderdiği peygamberle yeniden uyanışın yolunu açmıştır. Allah, son elçisi ile insanlığın karanlık bir dönemden kültür tarihi açısından bir aydınlanma sürecine girmesini sağlamıştır. Allah, insana verdiği öğrenme ve yarattığı kâinatın kaynaklarından istifade etme duygusunu birlikte vermiştir. İnsanlık, Orta Çağda bilim ve kilise (din) arasındaki çatışmanın kilise lehine gelişmesiyle buhrana sürüklenmiştir. Hâlbuki Allah'ın Hz. Muhammed aracılığı ile gönderdiği dine göre bilim ve din ayrılmaz bir bütünün parçaları gibidir. İslâm'a göre ilmî ve maddi gelişmenin dinden ayrı değerlendirilmesi mümkün değildir. İslâm'a göre bilimdeki başarılar tüm insanlığın ortak malıdır. İslâm bilgiye büyük önem vermiş ve onu insanın gelişmesinin kültür ve medeniyetinin anahtarı olarak görmüştür. Peygamber de öğrenmeyi erkek-kadın bütün in-

27 Ebû'l-Hasan İzzüddin Ali b. Muhammed eş-Şeybânî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-târih*, thk. Abdullah Kâdî (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 8/357.

sanlığa gerekli olduğunu bildirmiştir. Bu düstur hem yaratanın bilinmesi hem de dinî ilimlerin özümsemesini gerekli kılmıştır.

Müslümanlar sadece Arap yarımadasında değil genellikle kilisenin dogmalarına mahkûm edilmiş insanlığı karanlıktan aydınlığa çıkarırken gittikleri yerlere bilgiyi de götürmüşlerdir. Müslümanlar hem gittikleri toprakların kültür ve medeniyetlerinin yeniden keşfine hem de zenginleşmesine katkı sunmuştur. İslâm bilgiyi insanın yaratana tanınması ve insanlığın mutluluğu için kullanılırken, Orta Çağ dünyasında bilim ve öğrenme Tanrı'dan uzaklaşma olarak algılanmıştır. Bugün bile din ile ilim arasında uçurum varmış gibi gösterilmesi o zihniyetin kırıntıları olsa gerektir.

Sadece kilisenin egemen olduğu toplumlarda değil bütün batıl anlayışlarda liderlerinin koydukları ağır yüklerden insanları kurtararak onları özgürleştiren son din İslâm ve onun uygulayıcısı Hz. Peygamberin sünnetleri olmuştur. "Cehalet tanrıya bağlılığın esasıdır" düsturunu benimseyen kilise ile kendi koydukları bazı kurullarla insanları kendilerine köle yapan uydurma din saikleri sahiplerine insanlığın başkaldırması için kurtarıcı olarak onu tebliğ eden Hz. Muhammed gönderilmiştir. Yaradılıştan itibaren hak ile batıl arasındaki mücadele hem Kur'ân hem de peygamber tarafından açıklanmıştır. O, bazen yerinde tespiti yapılarak bazen de söylemlerle azgınlığı ve zulmü kendisine şiar edinen kültür ve medeniyet sahiplerinin düştükleri halleri insanlıkla yüzleştirecek yapılması gerekenin bilimin ışığında hakikatin bulunmasını ve elde edilen kazanımların insanlığın emrine sunmanın aynı zamanda yaratanın bir emri olduğu gerçeğini anlatmaya çalışmıştır.

İslam ister doğuda olsun ister batıda olsun insanların atalarından tevârüs eden sapkın düşünceleri akıl süzgecinden geçirerek insanlığın faydasına olan şeyleri kabul etmelerini, emreden kişilerin şahıslarına göre değil akla ve düşünceye uygun olanların kabul edilmesini işaret ederek itiraz etmeden kabullenmelerini reddetmiştir. Bunun en güzel örneğini Hz. Peygamber'in bazı konularda ashabının düşüncelerini alması, hakkında vahiy yoksa onları önemseme sünnetiyle insanlığın önünü açarak göstermiştir. İster Hz. Muhammed'in Uhud Savaşı'ndaki tutumu ister ziraat ve tarım-

la ilgili istişare kültürü, Müslümanlara özgüven açılmış ve düşüncenin önündeki engelleri kaldırmıştır.²⁸

İslam, kültür ve medeniyet inşasında insanların kavmiyetine, rengine ve sosyal statüsüne bakmadan herkese düşünme ve ifade etme hürriyeti vermiştir. İslâm'ın geldiği dönemde sivil ve politik haklar ancak zenginler, rahipler ve güçlüler tarafından kullanılıyordu. Kanunlar bu imtiyazlara sahip olan insanlara uygulanmıyor sadece ezilmişlere uygulanıyordu. İslâm, adalet sisteminde suçun şahsiliği prensibini getirerek suçsuz insanların başkalarının yaptıklarından dolayı sorumlulukları kaldırmıştır. İnsanların sadece yaptıklarından sorumlu tutulmaları, onların hür iradeleriyle bir tercih yapmalarını gerektirdiğinden kişi kendi hür iradesi ile yaptığı işlerin bedeli konusunda mesul tutulmuştur. Hz. Muhammed, kişinin dini tercihlerine de karışmamış, sadece alenen Allah'ın dinine düşmanlığı yasaklamıştır. Dinde zorlamanın olmayacağı bildirilmiş, insanlara hür iradeleri ile dini kabul veya reddetme serbestisi verilmiştir. Bilimsel ilerlemenin temeli olan bilgi, araştırma, hür düşünce ve hürriyet onun insanlara sunduğu en büyük hediyedir. Peygamberin oluşturduğu medeniyette insanların hak ve özgürlükleri teminat altına alınarak yazıya geçirilmiş ve çok uluslu bir yapıda birlikte yaşama kültürü insanlığa örnek olmuştur.

Avrupa'nın uyanışı, bilimsel ve kültürel gelişmelerin önünü açan Rönesans'a kavuşması Müslümanlar sayesinde mümkün olmuştur. Kısaca kültür ve medeniyet tarihi açısından bugün Avrupa ve dünyanın ulaştığı seviye, fetihlerle gelinen topraklardaki insanlara Müslümanların müsamaha ve -sırf yaratılış özelliğinden dolayı- saygı göstermesi bizzat peygamber uygulamalarından, sünnetlerinden miras kalmış ve bu konuda katkısı son derece büyük olmuştur.

8. Hz. Muhammed'in Ötekilerle İlişkilerinde Sünnet'in Tarihe Katkısı

Hz. Âdem ile başlayan peygamberlerin tek bir amacı vardır: İnsanlığın Rabbinin rızasına uygun bir hayat sürüp hem bu dünyada hem de ahirette kurtuluşa ermeleridir. Bu bağlamda Hz. Muhammed, Allah tarafından VII.

28 İbn İshâk, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, 1/324.

yüzyılda aslında Hz. İbrahim'e gönderilen tevhid dininin yaşandığı ancak sonraları şirke bulaşan putperest Arap toplumuna gönderilmiştir. Hz. Muhammed ilk muhatapları olan Mekke müşriklerine karşı onları ilahi dinler konusunda dikkatlerini çekmek için ehli kitaptan yana tavır almıştır. O, Arap Yarımadası'nda ve özellikle Medine şehrinde birlikte yaşadığı Yahudi topluluklarla toplumsal hayatın çeşitli alanlarında olumlu ilişkiler kurmuş, ilahi din olması nedeniyle ehli kitapla hem barış içerisinde yaşamayı yeğlemiş hem de onların iddialarının aksine kendi tahrif ettikleri dini ve dolayısıyla tarihleriyle ilgili uygulamalarda geleceğe ışık tutmuştur.

Hz. Muhammed, geçmiş peygamberlere "kardeşlerim" diyerek Ehli kitabın düşmanlıklarını minimize etmeye çalışmıştır. Zaman içerisinde Medine'de kurulan devletten sonra aralarındaki ilişkilerde daha farklı bir sürece girilmiştir. Ancak tevhid inancının son temsilcisi olarak akidelerine sonradan karışmış olan teslis ve Yahudilerin Üzeyir hakkındaki oğul yakıştırmasıyla Hristiyanların Hz. İsa hakkındaki oğul yakıştırmaları birbirine benzemekle birlikte Kur'an başta olmak üzere Hz. Muhammed bu konunun tevhide aykırı olduğundan bahisle bu yaklaşımı reddetmiştir.²⁹ Aynı şekilde Hz. Süleyman'ın hükümdarlığı ile ilgili olarak kendisine yakıştırdıkları sihir ve tılsım yalanını bizzat Hz. Muhammed yalanlamıştır. Aynı şekilde Hz. Süleyman'ın Beytü'l-makdisi inşa ettikten sonra Allah'tan istediği saltanat ve yaptırdığı mescidde ibadet edenin anasından doğduğu gibi günahlardan arınma isteğinin kabul edildiğine dair bilgiler Hz. Muhammed tarafından düzeltilmiştir.³⁰

Sosyal alandaki Hz. Peygamber'in uygulamalarının gayri Müslimlere yönelik devrim niteliğinde yenilikler getirdiğine şahit olmaktayız. Hz. Muhammed uygulamalarıyla hem bir örnek olmuş hem de yanlış tarih telakkilerinin önüne geçmiştir. Medine vesikasında Yahudilerle ilgili maddeleri diğer gayri Müslim unsurlar açısından da yol gösterici olmuştur. Antlaşma gereği onlara İslâm devletinin vatandaşı olma hakkı diyebileceğimiz zimmîlik (yabancı vatandaşlık) statüsü tanımıştır. Bu statü sadece Ehli kitapla sınırlı kalmamış, süreç içerisinde Mecusiler de bunlara dâhil

29 Buhârî, "Kitâbü't-Tevhid", 3.

30 Buhârî, "Kitâbü'l-Enbiya", 41.

edilmiştir.³¹ Onların mal ve can güvenliğini garanti altına almaları karşılığında ödedikleri cizye ile kendilerinin İslâm beldesinde rahat bir şekilde yaşamaları sağlanmıştır. Ayrıca o zamana kadar benzerine rastlanmayacak şekilde İslâm'ın insana doğuştan verdiği inanma ve inandığını yaşama özgürlüğü kendilerine verilerek aslında ötekiler adına bir medeniyet örneği sunulmuştur.

Bir diğer üzerinde durulması gereken konu Medine toplumunda örneğini gördüğümüz şekliyle İslâm toplumunda kendilerine tanınan hukuki özerklik meselesidir. İslâm'a göre hukukun dinden ayrı telakki edilmesi kabul edilemeyeceğinden kişinin kendi hür iradesiyle benimsediği dinin insanlar arasındaki ilişkileri tanzim ederken o dinin koyduğu hukukun görmemezlikten gelmesi mümkün değildir. Medine Anayasası'nın taraflarından biri olan Yahudiler, aralarında çıkan anlaşmazlıkların çözümünde peygambere müracaatları olmadığı sürece aralarındaki meri hukukun sonucuna saygı gösterilmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki bu muhtariyet kamu hukukunu ilgilendirmeyip Müslümanlarla birlikte yaşadıkları yerleşim yerlerinde kutsal değerlere hakaret etmek, dini propaganda yapmak ve genel kamu düzenine sekte vuracak açıkta içki içmek ve domuz eti satmak gibi konularda aynı hürriyet kendilerine sağlanmamıştır.

Hz. Peygamber diplomaside de dünya insanlığına örneklik teşkil edecek bazı sünnetler ortaya koymuştur. İran Kisrâsı'nın İslâm elçisine yaptığı uygunsuz davranışlarda devletlerarasındaki elçi dokunulmazlığını bir düstur olarak uygulamıştır. Aynı zamanda elçilere uygulanan kötü muamele Mu'te Savaşı'nda olduğu gibi savaş sebebi sayılmıştır. Diğer din mensuplarının hatta müşrik elçilerin dokunulmazlığına riayet edilerek yalancı peygamber Müseylime'nin elçisine dahi sırf diplomatik düsturların zarar görmesine müsaade edilmemiş ve elçilerin can, mal ve din güvenliğinin korunması bir kural olarak uluslararası hukuka sokulmuştur.³²

31 Malik b. Enes, *el-Muvatta* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985), "Zekât", 42.

32 Ebû Süleyman b. Eş'âs es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, ts.), "Cihad", 15.

Sonuç

İslam tarihini hadisin bir şubesi olarak kabul eden bir görüş varsa bile meseleye biraz daha bütüncül bakıldığında her iki bilim alanının birbirleriyle girift bir ilişkisi olduğunu söylememiz yerinde olacaktır. Zira hadis ilmindeki râvi zincirinde geçenlerin yaşam ve ölüm tarihleri ile hadisin alındığı zamanda râvilerde geatrik bir problemin olup olmadığına bakılırken hadis ilminin de tarihe ihtiyacı olduğu gerçeğini unutmamak gerekmektedir. Sözlü kültürün hâkim olduğu bir dünyada Kur'ân-ı Kerim'in tamamının indirilmesi ve Hz. Muhammed'in vefatından sonra, onun hadislerinin toplanması çalışmaları yani sözlü kültürden belgeli ortama geçiş açısından bakılırsa Hz. Muhammed'in söylem ve eylemlerinin yazıyla tespiti tarihe katkı sağlamıştır. Hz. Muhammed'in vefatından sonra ashâbın onun hayatını öğrenme ile ilgileri aşırı istekleri siyer ilminin doğmasına ve İslâm tarihinin ayrı bir disiplin olarak gelişmesine katkı sağlamıştır.

Kur'ân-ı Kerim'den sonra ikinci derece kaynak kabul edilen hadislerde Hz. Peygamber'e isnad edilen metinler sadece râvi cihetinden değerlendirilip konu ile ilgili ilave ve şahsî görüş serdetmemeleri nedeniyle olayın anlatıldığı bağlam ve şartlar üzerine yorum yapılmamıştır. Ayrıca muhaddisler sadece Müslüman olanların hadis rivayetini kabul ederlerken İbn İshak gibi tarihçiler ilk elden kaynaklarda bu titizliğin hadisçiler kadar üzerinde durmamışlardır.

Bizzat Hz. Muhammed'in tarihe dayalı açıklamaları da tarih bilimine ışık tutmuştur. Kur'ân-ı Kerim'de üstü kapalı atıf yapılan bazı olayları, örneğin Ashab-ı Uhdut'ta olduğu gibi teferruatlı bir şekilde ashâbına beyan etmesi ve onun geleceğe dair verdiği bilgiler bu türden açıklamalardır. Hz. Muhammed'in ötekilerle ilişkilerinde zamanına kadar uygulanmayan adalet ve insan temelli bazı uygulamaları tarihe katkı açısından en iyi örneklerdendir. Mekke şehri ile ilgili, dedesi Hz. İbrahim ve Hz. İsmail ile ilgili verdiği bilgiler aynı şekilde değerlidir. Yine Tebük seferinde Semûd kavminin yaşayıp helak olduğu topraklar hakkında bilgi vermesi şehir tarihçiliği açısından değerlidir.

H. Muhammed, zamanında ister kilise olsun ister diğer din saikleri olsun tanrı adına insanları kendi arzularına göre yöneten despotlara meydan okurcasına Medine’de devleti kurduktan sonra adalet ve ehliyete dayalı yönetim sergilemiştir. Siyasi açıdan hem kendisine iman eden Müslümanlar hem de diğerleri açısından bir genişlik ve kazanım sağlamıştır. Orta Çağ dünyası kilise anlayışına göre bilgi ve öğrenme tanrıdan uzaklaşma vesilesi kabul edilip insanlar uyutulurken, Kur’ân ve onun elçisinin söylemleri imandan sonra bilgi ve aklın kullanımını ön plana çıkararak bilgiyi Allah’a yaklaşma aracı olarak kabul etmiştir. O, toplumda sadece seçkinlerin bazı hakları kullanma yetkisi olduğu bir dönemde, evrensel insan hakları gereği bazı özgürlük ve hakların insanlara doğuştan verilmesi daha sonraki yıllarda dünyaya örnek oluşturacak bir medeniyetin başatı olma yolunu açmıştır. Kendi gibi düşünmeyenlere yaşama hakkı tanınmayan bir ortamda insanlara inanç özgürlüğü tanıyan İslâm’ın, bu yönüyle de örneklik teşkil ettiğini belirtmek gerekmektedir. Diploması tarihi açısından ötekilerin elçileri ile ilgili uygulamaları ve elçi dokunulmazlığı konusunda tavrı tarihi bir yeniliktir. H. Muhammed ile başlayan dönemde elde edilen bilgilerin belgeye tahvili hem tarihe hem de insanlığa büyük katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Baş, Eyüp. “Bir Akademik Disiplin Olarak İslâm Tarihi”. *Dini Araştırmalar* 14/39 (2011), 20-49.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiü’s-Sahîh*. thk. Muhammed Zühêyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y: Dâru Tavki’n-Necât, 1422.
- Ebû Dâvûd, Ebû Süleyman b. Eş’âs es-Sicistânî. *Sünenü Ebi Dâvûd*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-Arabî, ts.
- Enes, Malik b. *el-Muvatta*. thk. Mahmud Fuad Abdülbâki. Beyrut: Daru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1985.
- Fayda, Mustafa. “İbn İshâk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/93-96. Ankara: TDV Yayınları, 1999.

- Hatiboğlu, Mehmed Said. *Hilafetin Kureyşliliği*. Ankara: Otto Yayınları, 2012.
- Hizmetli, Sabri. *İslâm Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1991.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. İbrahim Ebyarî - Abdülhafîz Şelbî. 2 Cilt. Mısır: y.y., 1995.
- İbn İshâk, Muhammed b. Yesâr. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978.
- İbn Sa'd, Ebû Abdîllah Muhammed b. Menî ez-Zührî. *Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1968.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzüddin Ali b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Kâmil fi't-târih*. thk. Abdullah Kâdî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- Kireççi, Akif. "Arap Dünyasında Biyografi". *Prof. Dr. Mustafa İsen Adına Uluslararası Klasik Türk Edebiyatında Biyografi Sempozyum Bildirileri (Nevşehir, 6-8 Mayıs 2010)*. 441-447. Ankara: y.y, 2011.
- Öz, Şaban. *Siyer'e Giriş*. Ankara: Ankara okulu Yayınları, 2015.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an-ı Kerim Meali*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011.
- Sen'anî, Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemman. *el-Musannef*. thk. Habibürrahman A'zâmî. Beyrut: Mektebü'l-İslamî, 1983.
- Şehristânî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. Emir Ali Mehna - Ali Hasan Fâur. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2001.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhü'r-rusûl ve'l-mülûk*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- Tunçer, Mustafa. *Beşerî Düşüncenin Vahiyle Örtüşmesi Muvâfakât-ı Sahabe*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.

Yazıcı, Elif. “Ashâbü’l-Uhdûd Kıssasının Tahlili”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 254-273.

Yücel, Ahmet. “Hadis İlminde ‘Tarih’ Anlayışı ve ‘Hadis Tarihi’ Yazıcılığı”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 271-302.

İSLÂM SANATLARI İLMİ AÇISINDAN SÜNNETE BAKIŞ

Eyüp NEFES*

Giriş

İslâm sanatlarının menşeyini, Kur'ân ve hadis temelli bir bakış açısıyla şekillenen Müslüman sanatçıların eserlerinde aramak gerekir. Zira sanatçı ve eseri arasında düzlemsel bir bakış açısıyla şekillenen ve sanatçının zihin yapısının dışı vurumu ile gelişen bir yöntem söz konusudur. En kısa tarifile sanat; sanatçının duygu, düşünce, eğitim, inanç vb. yollar ile edindiği bilinçaltının, izleyicide estetik bir haz uyandıracak şekilde ifade edilmesidir. Burada iki husus öne çıkmaktadır. Birincisi sanatın insan eliyle biçimlenmesidir. Dolayısıyla tabiatta gördüğümüz ve hakikaten estetik bir haz uyandıran veya hoşumuza giden görüntüler insan elinden çıkmadığı için sanat faaliyeti içinde değerlendirilemez. İkincisi ise bireyin yani sanatçının eserini icra ederken kendi zihin dünyasını estetik bir bakış açısıyla ifade etmesidir. Burada zihin dünyası dediğimiz şeyden sanatçının eserini icra ederken edindiği eşsiz ve nesnel bir bakış açısından söz ediyoruz. Bu bakış açısını şekillendiren en önemli etkenleri, içinde yaşadığı toplumun değer yargıları, alınan eğitimler, kişisel yönelimler ve idame ettirdiği yaşam döngüsü olarak ifade edebiliriz. Zira yaşamın kendisi dinamik olup iyiye ya da

---

* Prof. Dr. Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü İslâm Sanatları Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

kötüye dönük değişim ve kişisel gelişimi içinde barındırır. Bu açıdan bakıldığında sanatçı, eseri ve izleyicileri arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır.

1. İslâm ve Sanat

İslâmiyet Hz. Muhammed'in peygamber olduğunu ilan ettiği an ile başlamıştır denebilir. İlk vahyin M.610 yılında geldiği kabul edildiğinde, her ne kadar Müslümanlar bir güç olarak henüz ortaya çıkmamış olsalar da İslâm'ın ortaya çıkışı, söz konusu tarih ile başlatılabilir. İslâmiyet'in ilk dönemlerinde hem vahiy çok gelmiyor hem de Müslüman olanların sayısı, bir güç haline gelebilecek ölçüde artmıyordu. Mekke dönemi olarak bilinen bu dönemde Kur'ân, genel olarak ilk Müslümanlara dönük bir zihniyet inşası çabası içinde idi. Sözü edilen bu zihniyet inşası çabası, henüz yeni Müslüman olanların tevhit akidesi çerçevesinde inançlarının sağlamaştırılması olarak ifade edilebilir.¹ Kısmen güç şartlar içinde Mekke'de hayatlarını devam ettirmeye çalışan ilk Müslümanların oldukça sade bir yaşam tarzını sürdürdükleri tahmin edilebilir. İslâmiyet bir güç olarak Mekke'de varlığını ortaya koymaya zorlandığında Medine'ye hicretin başladığını biliyoruz. M. 622 yılında Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti ile İslâmiyet'in Medine dönemi başlamıştır. Bu dönem ilkinden farklı olarak Müslümanların bir güç haline geldiği, kendine özgü bir medeniyetin inşa edildiği ve sürecin sonunda Müslümanların bölgeye hâkimiyetinin tesis edildiği bir dönemdir. Özellikle Mescidü'n-Nebi'nin bizzat Hz. Peygamber önderliğinde bir plan düzeninde inşa edilmesi ve vahiy kâtiplerine Kur'ân nüshalarının yazdırılması gibi çabalar, sanat faaliyetlerinin bir şekilde Müslümanların dünyasına girdiğinin göstergesidir. Mescidü'n-Nebi'nin inşasında kibleye paralel enine dikdörtgen planlı harim (camilerde namaz kılınan iç bölüm) düzenlemesi, sonraki yıllarda inşa edilen pek çok caminin mimarisini doğrudan etkilemiştir. Bu ilk mescidin hurma kütükleriyle desteklenen bir çatısının olması da yine ilk dönem camilerinin çok ayaklı olmasında ana faktör olduğu söylenebilir. Bundan başka bir belde

1 İsmail Çalışkan, "Kur'ân Vahyinin Mekke Yıllarında Kelimelerle ve Kavramlarla Zihniyet İnşası", *Kur'ân Nüzulünün Mekke Dönemi* (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 258; Osman Şahin, "İslâm Hukuk Terminolojisini Oluşumu ve İlgili Literatür", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 140-145.

sadece bir camide Cuma namazı kılınabileceği fetvası, erken dönemlerdeki cami mimarisinin ebat olarak büyük olmasını etkilemiştir. Buna ilaveten cemaatin çoğalıp caminin yetersiz kaldığı görülünce bu sefer müteaddit defalar bu camiler genişletilmiştir. Bunun yanında farklı mezheplerin ortaya çıkmasıyla birlikte camilere mezheplere göre mihrapların yerleştirilmesi de fikhi gerekçelerle açıklanmıştır.²

Yukarıda ifade edilen ve özellikle cami mimarisini etkileyen nedenlere bakıldığında bunların Kur'ân veya hadis kaynaklı değil, Müslümanca sürdürülmesi arzulanan hayatın doğal akışıyla gerçekleştiği görülecektir. Yani camilerin enine dikdörtgen planlı olması, çok ayaklı ve gerektiğinde genişletilebilir olması, birden fazla mihraba sahip olması, minber ve minareye sahip olması vb. uygulamalar bir dizi ihtiyacın sonucunda cami mimarisine eklenmiş gözükmetedir. Konunun burasında sanat tarihçileri arasında tartışılan bir konuya kısaca değinmek istiyoruz. İslâm Sanatı kavramı ile anlatılmak istenen eğer bugün bizim anladığımız çerçevesiyle Müslümanların elinden çıkmış eserler kast ediliyorsa-ki çoğunlukla bu kast edilmektedir- bu takdirde bazı dönemlerde Müslümanlar tarafından yapılmış fakat İslâm ile çok fazla ilintisi olmayan ya da İslâm'ın bazı kurallarına aykırı görülebilecek eserlerin anlaşılması güçleşecektir. Örnek vermek gerekirse Emevî Dönemi Kusayr-ı Amra³ gibi kimi saray mimarisinde gördüğümüz ve İslâm'ın asla tasvip edemeyeceği çıplak insan resimlerini izah etmek bu anlamda güçleşecektir. İslâm Sanatı kavramını ilk kez batılıların kullandığını ve bununla öteki bir sanattan söz ettiklerini göz önüne aldığımızda kavramın kendisi bizzat sorun olarak algılanabilecektir.⁴ Bu nedenle kimi sanat tarihçileri *İslâm Sanatı* kavramı yerine *Müslüman Hanedanların Sanatı* kavramı ile sorunun çözüleceği kanaatinde dirler.⁵ Zira sanat eserinin oluşumu insan eliyle gerçekleşeceği için kaynağın bizzat kendisi neden değil kaynaktan istifade edenin kendisi bu konuda nedendir. Konuyu biraz

2 Geniş bilgi için bk. Nusret Çam, "İslâm'da Bazı Fikhi Meselelerin ve Mezheplerin Türk Cami Mimarisine Etkisi", *Vakıflar Dergisi* 21 (1994), 375-394.

3 Yılmaz, Nurullah, "Emevîler Dönemi Sanatında İnsan ve Hayvan Figürleri", *Van İlahiyat Dergisi* 10/16 (Haziran 2022), 105.

4 Bu konudaki tartışmalar için bk. Oleg Grabar, *İslâm Sanatının Oluşumu*, çev. Nuran Yavuz (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988), 3-16.

5 Bir misal vermek gerekirse Suut Kemal Yetkin kitabının adını "İslâm Ülkelerinde Sanat" olarak belirlemiştir. Bk. Suut Kemal Yetkin, *İslâm Ülkelerinde Sanat* (İstanbul: Basaş Ofset, 1984).

açarsak şunu demek istiyoruz. Her ne kadar kavramın kendisi problemli olarak gözükiyor olsa da zihnimizde uyandırdığı ve kabullendiğimiz manada İslâm Sanatı'nın birincil kaynağı Kur'ân veya hadis değildir. Kur'ân ve hadislerden ilham alarak eser üreten insanlardır. Bu nedenle nas dediğimiz Kur'ân ve hadis kaynaklı bir eğitim sürecinden geçerek öyle ya da böyle Müslüman olmuş bireylerin ürettikleri sanat sabit ve değişmez değil, kendi anlayışları çerçevesinde oldukça değişkendir. Yani naslara doğrudan biçim vermez. Naslardan ilham alan sanatçı başkaca etkilerin de yönlendirmesiyle sanatını oluşturur. Bu nedenle İslâm'ın kendisi bir sanatı öğütmez, biçimlendirmez hedef göstermez. Çağlar boyunca aynı Kur'ân ve hadislerden istifade edilmesine rağmen yine de değişik dönemlerde farklı sanat eserlerinin ortaya çıkması belki de bu nedendir. İslâm Sanatı'na yön veren en güçlü etkenin, hayata daha fazla dokunduğundan, hadisler olduğu kanaatindeyiz. Bu nedenle İslâm Sanatı'na kaynaklık açısından sözü edilen hadisleri ele almaya çalışacağız. Bu konuya girmeden önce İslâm'ın temel kaynağı Kur'ân olduğu için girişte Kur'ân'ın bu konuda, dolaylı veya dolaysız neler söylediğine de kısaca bakmak faydalı olacaktır.

2. İslâm Sanatına Yön Veren Kaynaklar

2.1. Kur'ân'da Sanat ile İlgisi Olabilecek Ayetler

Kur'ân-ı Kerim'e genel olarak bakıldığında evvela müşrik toplumun tevhit inancına yönelmesini amaçladığı söylenebilir. İnanç konusu yerleştikten sonra özellikle Medine döneminde toplumsal problemler ele alınmaya başlanmıştır. Dolayısıyla Kur'ân'ın amacı bir İslâm Sanatı üretmekten çok Müslüman kimliği üretmektir denebilir. Yine de genel olarak bakıldığında bazı ayetlerin daha sonra Müslüman sanatçılara yön verdiği düşünülebilir. Bu ayetler şu şekilde sıralanabilir:⁶

1- *“Allah'ın boyasından daha güzel boyası olan kimdir.”*⁷

2- *“Ey Âdemoğulları her mescide gidişinizde güzel elbiselerinizi giyin.”*⁸

6 Yılmaz Can, *Kur'ân'ın Penceresinden Vahiy-Arkeoloji ve Sanat* (Samsun: Sönmez Ofset, 1996), 3, 4.

7 el-Bakara 2/138.

8 el-A'râf 7/31.

- 3- *“De ki Allah’ın kulları için çıkardığı süsü ve güzel rızıkları kim haram etti.”*⁹
- 4- *“Andolsun biz gökte burçlar yaptık ve onu bakanlar için süsledik.”*¹⁰
- 5- *“Akşamleyin meradan getirdiğiniz sabahleyin meraya götürdüğünüz zaman onlarda sizin için bir güzellik vardır.”*¹¹
- 6- *“Binmeniz ve süs için atları, katırları ve merkepleri yarattı.”*¹²
- 7- *“O denizi hizmetinize verdi ki ondan takınacağınız süsler (inci-mercan) çıkarırsınız.”*¹³
- 8- *“Biz yeryüzündeki şeyleri kendisine süs olsun diye yarattık.”*¹⁴
- 9- *“Yaratanların en güzeli olan Allah ne yücedir.”*¹⁵
- 10- *“Rahmanın yaratmasında bir aykırılık uygunsuzluk göremezsin.”*¹⁶
- 11- *“Ne güzel biçim veriniz biz.”*¹⁷
- 12- *“Biz insanı en güzel biçimde yarattık.”*¹⁸

Yukarıda bir kısmını verdiğimiz bu ayetler veya buna benzer ayetlerde dikkati çeken en önemli husus Cenab-ı Hakk’ın yarattığı her şeyi güzel yarattığı, kullarına da özellikle giyim kuşamda güzeli seçmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla Müslüman sanatçıların eserlerinde aradığı husus güzeli yakalamak ve ona ulaşmak olmalıdır. Esasen felsefede estetik olarak tartışılan husus da tam olarak budur. Yani insan yahut sanatçı giyiminde, kuşamında, işinde, ürettiğinde vb. her ne işle meşgulse güzeli aramalıdır. Bir nevi yaratan kendi eserlerinde güzeli seçtiğini buyurarak, yeryüzünde halifesi olarak yarattığı insanoğlunun da güzelin peşinde olmasını öğütlemektedir. Dolayısıyla bu duygu bu anlamda fitridir de denebilir. En güzel biçimde yaratılmaya layık olan kulun sanatında da bu güzelliği ifade etmesi belki de kulluğun bir göstergesidir. Bu duygu ve düşünceler ise

9 el-A'râf 7/32.

10 el-Hicr 15/16.

11 en-Nahl 16/6.

12 en-Nahl 16/8.

13 en-Nahl 16/14.

14 el-Kehf 18/7.

15 el-Mu'minûn 23/14.

16 el-Mülk 67/3.

17 el-Mürselât 77/23.

18 et-Tin 95/4.

sanatın mahiyetinde var olan izleyicide estetik bir haz uyandırma melekesinin dışı vurumu olarak telakki edilebilir.

Kur'ân'daki bazı ayetler yine İslâm sanatına yön vermiş olabilir. Özellikle mescitlerin inşa edilmesinin öğütlenmesi gibi ayetler bu manada daha sonra Müslüman sanatçıları yönlendirmiş olmalıdır. Bu ayetlerin bir kısmı şu şekilde ifade edilebilir:

1- *“Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı kılan, zekât veren, Allah'tan başkasından korkmayanlar imar ederler.”*¹⁹

2- *“Allah'ın mescitlerinde Allah'ın adının anılmasına engel olan ve onların harap olmasına çalışandan daha zalim kim vardır?”*²⁰

3- *“Ey müşrikler siz hacılara su verme ve Mescid-i Haram'ı imar etmeyi Allah'a, ahiret gününe inanan ve Allah yolunda cihat edenin eylemiyle bir mi tuttunuz. Bunlar Allah katında bir olamazlar.”*²¹

4- *“Bir gece, kendisine kimi ayetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren Allah her türlü eksiklikten münezzehtir. O her şeyi işiten ve görendir.”*²²

5- *“Belkıs'a: “Buyurun, saraya girin!” dendi. Sarayın eyvanını görünce, zemininde engin ve duru su olduğunu zannedip eteğini yukarı çekti. Süleyman: “Bu, billurdan yapılmış şeffaf bir saraydır” dedi.”*²³

6- *“Cinler Süleyman'ın isteğine göre mabetler, kaleler, heykeller, havuz büyüklüğünde çanaklar, leğenler, yerinden sökülemez sabit kazanlar yapıyorlardı.”*²⁴

Yukarıda bahsi geçen ayet meallerinden de anlaşılacağı gibi Kur'ân'da mescit kavramının yer alması ve bu kavramın övülmesi sonraki yıllarda İslâm sanatının en muhteşem örneklerinin barındıran cami mimarimizin gelişimine katkısı olduğu muhakkaktır.

19 et-Tevbe 9/18.

20 el-Bakara 2/114.

21 et-Tevbe 9/19.

22 el-İsrâ 17/1.

23 en-Neml 27/44.

24 Sebe' 34/13.

2.2. Sanat ile İlgisi Olabilecek Hadisler

Süsleme sanatlarımızın kendine özgü bir gelişim seyri göstermesindeki en önemli etken tasvir yasağı ile ilgili hadislerdir. Hz. Peygamber'den bu yana genel olarak bakıldığında Müslüman sanatçılar tasvirten uzak durmuşlar ve eserlerinde resim ve heykeli konu olmaktan çıkarmışlardır. Sözü edilen bu yasaklayıcı tavır nedeniyle Müslüman sanatçılar eşyayı veya doğayı olduğu gibi eserlerinde konu edinmek yerine soyutlaştırarak yani gerçek hallerinden uzaklaştırarak eserlerini oluşturmuşlardır. Bunun sonucunda özellikle hat sanatı gibi dünyada eşi benzeri bulunmayan bir sanat ürününün ortaya çıkmasına vesile olmuşlardır. Hat sanatının yanında Rumiler, palmeler, geometrik desenler, Arabesk süslemeler, hatayiler vb. süslemelerin gelişmesi çoğunlukla buna bağlıdır.

Tasvir yasağı ile ilgili hadislerin bir kısmı şu şekilde sıralanabilir:

2.2.1. Resim ve Heykel ile İlgili Hadisler²⁵

1- Müslim b. Subeyh'ten naklediliyor: "Mesruk'la beraber içerisinde Hz. Meryem'in resimleri bulunan bir evdeydim. Mesruk 'bunlar Kısra'nın suretleridir' dedi. Ben, hayır bunlar Meryem'in suretleridir, dedim. Bunun üzerine Mesruk, 'beri bak. Ben Abdullah b. Mesud'u şunu söylerken işittim. Resûlullah, "kıyamet gününde insanların en şiddetli azap görecekt olanı ressamlardır" buyurdu dedi."²⁶

2- Hz. Aişe'den naklediliyor: Hz. Peygamber hasta olduğu zaman kadınlarından bazısı Habeşistan'da gördükleri bir kiliseyi konuştular. Ona Mariye Kilisesi deniyormuş. Ümmü Seleme ile Ümmü Habibe Habeşistan bölgesine gitmişlerdi. Bu iki kadın o kilisenin güzelliğini ve içindeki suret ve timsalleri zikrettiler. Bunun üzerine Peygamber başını yukarı kaldırdı ve 'onlar kendilerinden iyi bir kimse çıkıp da vefat ettiği zaman onun kabri üzerine bir mescid bina ederler sonra o binaya bu retleri yaparlar. İşte onlar Allah katında mahlûkatın en şerhileridirler.' buyurdu.²⁷

25 Burada ele aldığımız hadisler Yılmaz Can'ın çalışmasının sonunda yer verdiği Ek kısmında "Tasvir (Resim-Heykel) Konusuyla İlgili Hadisler" başlığı altındaki hadislerden derlenmiştir. Can, *Kur'an'ın Penceresinden Vahiy, Arkeoloji ve Sanat*, 55-69.

26 Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk: Şuayb el-Arnaüt (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 3/375.

27 Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2017), "Cenâiz",

3- Ebû Zûr'a'dan naklediliyor: Ben bir kere Ebû Hüreyre ile beraber Medine'de bir eve girdim. Ebû Hüreyre bu evin üst katında bir ressamın resim ve suretler yapmakta olduğunu gördü ve şöyle dedi. : Ben Resûlullah'tan işittim. O Yüce Allah'ın şöyle buyurduğunu söylüyordu: 'Benim yarattığım gibi yaratmaya çalışan kişiden daha zalim kim vardır? Haydi, onlar bir tek zerre yaratsınlar'. Bundan sonra Ebû Hüreyre bir kap su istedi ve koltuk altına ulaşınca kadar ellerini, kollarını yıkadı.²⁸

4- Katade'den naklediliyor: Ben İbn-i Abbas'ın yanında idim. İnsanlar ona bir şeyler soruyorlar, o da onlara cevap veriyordu. Fakat 'peygamber şöyle buyurdu' diye peygamberi zikretmiyordu. Nihayet kendisine birisi tarafından, ben şu resimleri yapan ressam bir kimseyim halim nedir? diye bir soru soruldu. Bunun üzerine İbn Abbas 'Ben Muhammed'den işittim. "Her kim dünyada hayat sahibi bir suret resmederse kendisine kıyamet gününde o surete ruh vermesi teklif olunur. Hâlbuki o hayat üfürücü değildir." buyurdu.²⁹

5- İbn Abbas'tan naklediliyor: Resûlullah: "Kim hoşlanmadıkları halde bir topluluğa kulak verirse kulağına kuşun dökülür. Kim görmediği bir rüyayı gördüm diye anlatırsa kendisine arpayı bağlayınca kadar azap edilir, ancak bağışlanmaz. Kim bir resim yaparsa ona ruh vermesi istenir. Ama bunu yapamaz" buyurdu.³⁰

6- Cabir b. Abdullah naklediyor: Resûlullah resim yapmayı ve evde resim bulundurmamayı yasakladı.³¹

7-Ebû Cuhayfe'den naklediliyor: Peygamber kan alma ücretinden, köpek bedelinden, zina kazancından nehyetti. Riba yiyene, riba yedirene, döğme yapana, döğme yaptırana, suret yapana, suret yaptırana lanet etti.³²

8-Ebû Hüreyre'den naklediliyor: Resûlullah şöyle buyurdu: "Kıyamet günü cehennemden gören iki gözü, işiten iki kulağı ve konuşan bir dili olan

---

71.

28 Buhârî, "Libas", 91.

29 Buhârî, "Libas", 97.

30 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/246.

31 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/384.

32 Buhârî, "Libas", 96.

bir boyun çıkar ve o kişi ben, üç kişiye vekil kıldım der. Her inatçı zorba, Allah'ın yanında başka ilahlar arayanlar ve musavvirler.³³

9- Hz. Ali'den naklediliyor: Bir cenazede Resûlullah ile birlikte bulunuyorduk. Resûlullah “kim şehre gider ve bütün kabirleri düzler, resimleri bozar ve putları kırar” dedi. Orada bulunanlardan biri kalktı ve ben yaparım dedi. Ancak adam daha sonra şehrin ahalisinden korktu ve yerine oturdu. Bunun üzerine gittim Resûlullah'ın söylediklerini yapıp geldim ve Resûlullah'a da “Ya Resûlallah şehirdeki bütün kabirleri düzledim, bütün resimleri bozdum, bütün putları kırdım” dedim Resûlullah da “kim bundan sonra bu tür bir şey yaparsa Allah'ın Muhammed'e indirdiğine küfretmiş olur” dedi.³⁴

10- Ebû Vail'den naklediliyor: Hz. Ali Ebû'l-Heyyac el-Esedi'ye dedi ki: “Resûlullah'ın beni gönderdiği vazife ile ben de seni gönderiyorum. O da resim ve heykellerden hiçbirini bırakmayıp silip yok etmen, üzerine bina yapılmış yükseltilmiş hiçbir kabri bırakmayıp tesviye etmendir” dedi.³⁵

11- Ebû Umame'den naklediliyor: Resûlullah şöyle buyurdu: “Beni Allah gönderdi”. Dedim ki “seni Allah ne ile gönderdi?” Resûlullah “Allah beni sıla-i rahim, putların kırılması, Allah'ın birlenip O'na hiç bir şeyin ortak koşulmaması ile gönderdi” dedi.³⁶

12- Abdurrahman b. Kasım'dan naklediliyor: Hz. Aişe'nin üzerinde suretler bulunan bir örtüsü vardı. Bu örtü bir rafın üzerine uzatılmıştı. Peygamber ona doğru namaz kılmaktaydı. Peygamberimiz Hz. Aişe'ye “bunu benden geriye al” buyurdu. Aişe'de onu geri alarak ondan yastıklar yaptı.³⁷

13- Hz. Aişe'den naklediliyor: Bir masa veya raf üstüne örtülmüş üzerinde canlı hayvan resimleri bulunan bir perdem vardı. Peygamber onu söküp yırttı. Ben de bu yırtık perdeden iki küçük yastık yaptım. Bu iki yastık evde bulunurdu ve peygamber bunların üzerine otururdu.³⁸

33 Muhammed b. İshâ et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. (Halep: Matbatü'l-Mustafa el-Halebî, 1975), “Sıfatü'l-Cehennem”, 1.

34 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/138.

35 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/96.

36 Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1991), “Salâtü'l-Müsâfirin”, 294.

37 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/172.

38 Buhârî, “Mezâlim”, 32.

14- Hz. Aişe'den naklediliyor: Peygamber bir seferden döndüğünde kapının önünde üzeri örtülü bir vaziyette oyuncaklarını duruyordu. Rüzgâr esip oyuncakların üzerindeki örtüyü kaldırıncaya Peygamber onları gördü ve “bunlar da ne Ya Aişe?” dedi. “Oyuncaklarım” cevabını verdim. Bu sırada Peygamber onların arasında üzerine kâğıt veya deri parçasından iki kanat yapılmış atı gördü ve “onların arasında gördüğüm şu şey de ne?” diye sordu. “At” cevabını verince “üzerindekiler ne?” diye sordu. “İki kanat” dedim. “Kanatlı at” diyerek şaşkınlığını ifade etti. Bende “Hz. Süleyman’ın kanatlı atları olduğunu işitmedin mi?” diye karşılık verdim. Bunun üzerine azı dişleri görününceye kadar güldü.³⁹

15- Ebû Hüreyre'den naklediliyor: Resûlullah buyurdu: “Cebrail bana geldi ve dedi ki: Dün sana geldim. Evdeki bir köpek ve kapıya asılmış örtü üzerindeki kabartma resim, yanına girmeme engel oldu”. Bunun üzerine etraf araştırıldı. Hasan veya Hüseyin’in bir yavru köpeği divanlarının altında duruyordu. Resûlullah köpeğin çıkartılmasını, resmin başının koparılıp ağaca benzetilmesini, örtüden de iki yastık yapılmasını emretti.⁴⁰

16- Ebû Talha'dan naklediliyor: Resûlullah “Melekler içinde suret bulunan eve girmezler” buyurdu. Ona da Bûsr b. Saîd rivâyet etmiş. Bûsr dedi ki “Bu hadisi bana rivayet eden Zeyd b. Halid’tir. Bunu bana bildirdikten bir zaman sonra Zeyd hastalanmış, biz de onun ziyaretine gitmiştik. Eve girdiğimde kapısı üzerinde bir perde asılı olduğunu, perdede de bir suret bulunduğunu gördüm. Orada bulunan Ubeydullah el-Havlani’ye –ki bu Peygamber’in zevcesi Meymune’nin terbiye edip yetiştirdiği bir kimsedir- “İslâm’ın ilk günlerinde suretin nehy edildiğini bize haber veren bu Zeyd b. Halid değil midir?” dedim. Ubeydullah bana “Zeyd b. Halid bu hadisi Ebû Talha’dan bize nakledeken sonunda ‘elbisedeki nakış ve resim müstesnadır’ dediğini işitmedin mi?” diye cevap verdi.⁴¹

Yukarıdaki hadislerin metnine genel olarak bakıldığında resim ve heykelin genellikle haram kılındığı görülecektir. İslâm dininin ortaya çıktığı ve geliştiği bölgede mukim olan halkın büyük çoğunluğunun Hz. İsmail

39 Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş’as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, es-*Sünen*, nşr. Salih b. Abdülaziz b. Muhammed (Riyad: 1999), “Edeb”, 54.

40 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/478.

41 Buhârî, “Libas”, 2.

dolayısıyla da Hz. İbrahim soyundan oldukları düşünüldüğünde Arapların başlangıçta genel anlamıyla İslâm ya da Hanif dininden oldukları kabul edilebilir. Bölgeye şirk koşmanın ne zaman ve nasıl yerleştiği ise tam olarak bilinmemekle beraber öyle anlaşılıyor ki zamanla ve bilemediğimiz nedenlerle Hz. İsmail dini çoğunluk tarafından terk edilmiş ya da içerisine şirk karıştırılarak geleneksel bir yoruma kavuşmuş olmalıdır. İşte Hz. Peygamber böylesi bir ortamda insanları şirk koşmaktan alıkoymak amacıyla kendisine gelen vahyi tebliğ başlamıştır. İslâm'ın bu ilk günleri dikkate alındığında Hz. Peygamber'in asıl mücadelesi şirke savaş açarak tevhide yaymak şeklinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Peygamberimiz İslâmiyet'in ilk yıllarında şirke vesile olabilecek ne varsa onlara topyekûn savaş açmıştır. Mekke toplumunun üreten değil büyük çoğunlukla tüketen bir toplum yapısına sahip olmasını göz önüne aldığımızda tapınma aracı olabilecek put objelerinin büyük çoğunluğunun civar bölgelerden getirildikleri söylenebilir. Hz. Peygamber'in dolayısıyla İslâmiyet'in asıl savaş açtığı husus Allah'tan başkasına tapınma eylemidir. Resûlullah döneminde Allah'tan başkasına tapınma aracı çoğunlukla put olarak isimlendirilen heykellerdi. İlk dönemlerde tapınmaya aracılık eden nesnenin çoğunlukla resim ve heykel gibi somut eşyalar olması dikkate alındığında Hz. Peygamber'in bu konudaki tavrı anlaşılabilir.

Yeri gelmişken ifade etmek gerekir ki; sadece resim ve heykelle, başkasına tapınma aracını sınırlamak doğru olmasa gerektir. Zira özellikle günümüzde bilerek ya da bilmeyerek sarf edilen bazı sözlerden yola çıkarak tapınmayı andıran Allah'tan başkasına aşırı hürmet ve saygı aracının çeşitlendiğini söyleyebiliriz. Allah'tan başkasına tapınmayı çağrıştıran aşırı saygı ve hürmet ifadeleri farklı farklı tezahür edebilir. Bu anlamda, daha iyi anlaşılabilmesi adına güncelleyerek söyleyecek olursak, bir futbol takımı için “*canımı bile verebilirim*” gibi ifadeler ya da paraya veya güce tapma, erkek için kadına, kadın için erkeğe taparım gibi ifadeler bu türden olabilir. Belki bu ifadeler gerçek anlamda tapınma veya ibadet etme anlamında kullanılmıyor olsa da yine de dinimizce çok hoş karşılanabilecek türden eylemler değildir.⁴²

42 Halis Demir, “Helaller ve Haramlar”, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, ed. Osman Şahin (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2024), 301.

Resim ve heykel konusuna dönecek olursak Hz. Peygamber'in kendi döneminde toplumunun yapısını da göz önüne alarak, özellikle sedd-i zeraî⁴³ gözetilmek suretiyle, şirke yol açabilecek resim ve heykeli yasakladığı söylenebilir. Burada dikkat edilmesi gereken husus resim ve heykelin bizatihi kendisinin haram kılınması değil tapınma aracı olmasıyla haram kılınmasıdır. Zira resim ve heykelin bizatihi kendisinden menkul bir haram kılınma olmuş olsaydı Kur'ân'da, öyle ya da böyle resim ve heykel ile ilgili olumlu olarak görülebilecek hiçbir ayet yer almazdı. Tam da burada Hz. Süleyman'ın heykeller yaptırmasını ifade eden ayeti hatırlamak gerekir.⁴⁴ Yine Kur'ân'da “*Ben size çamurdan kuş şekli yapar içine üflerim, o da Allah'ın izniyle hemen kuş oluverir.*”⁴⁵ ayetinde Hz. İsa'nın eliyle yaptığı heykel bir mucize olarak yer almaktadır. Fakat Kur'ân'da Hz. İbrahim ile ilgili geçen “*Hani o, kavmine ve babasına, bu tapınıp durduğunu heykeller ne? demişti.*”⁴⁶ şeklindeki ayet ise yapılan heykelin tapınma aracı olduğunda haramlığına işaret eder. Toparlayacak olursak ilk iki ayete baktığımızda yapılan heykeller ile ilgili gayet olumlu ifadelerin yer aldığı fakat tapınma aracı olarak heykel yapıldığında ise, son ayette görüldüğü gibi, haram olduğu belirtilmektedir.

2.2.2. Müzikle İlgili Hadisler⁴⁷

1- Hz. Âişe'den şöyle rivâyet edilmiştir: “Resûlullah (s.a.v.) evde otururken gürültüyle karışık çocuk sesleri işitildi. Hz. Peygamber ayağa kalktı, bir de baktı ki, Habeşli bir kadın raks etmekte ve etrafında da çocuklar toplanmış bulunmaktaydı. (Bana) bunu seyretmek ister misin? diye sordu. Evet, demem üzerine usanana kadar bana onları seyrettirdi.”⁴⁸

2- Hz. Aişe'den rivayet edilmiştir: (Babam) Hz. Ebû Bekir bize geldi, benim yanımda, Ensar'dan atışmalarını karşılıklı terennüm eden iki câriye

43 Kötülüğe gidebilecek yolların kapatılmasına gelen bu ifade hukuki bir terim olup fıkıh konularında sıklıkla bahsi geçmektedir.

44 Sebe 34/13.

45 Âl-i İmran 3/49.

46 Enbiya 21/52

47 Bu bölümde ele aldığımız hadisler Bayram Akdoğan tarafından kaleme alınan Musiki ile İlgili Kırk Hadis ve Şerhi adlı makaleden derlenerek alınmıştır. Bk. Bayram Akdoğan, “Musiki ile İlgili Kırk Hadis ve Şerhi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1 (2015), 1-45.

48 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/152.

vardı. Resûlullah da kaftanına bürünmüş yatıyordu. Ebû Bekir: “Resûlullah’ın evinde şeytanın mizmarı ne gezer” diye beni azarladı. Bu olay bayram gününde cereyan etmişti. Hz. Peygamber yüzünü açtı ve ”(Bırak) ey Ebû Bekir, her milletin bir bayramı var, bugün de bizim bayramımızdır” buyurdu.⁴⁹

3- Resûlullah (s.a.v.) gaza maksadıyla Medine’den ayrılmışlardı. Medine’ye dönünce siyah bir câriye, huzuruna gelerek: Yâ Resûlullah, Allah seni sağ-sâlim ve muzaffer olarak gönderirse huzurunda def çalacağım ve türkü söyleyeceğim diye nezretmişim. Şimdi ne yapmamı emir buyurursunuz? deyince Resûlullah: “Eğer böyle bir adak adadıysan nezrini yerine getir, aksi halde yapma.” buyurdu. Bunun üzerine câriye çalgı çalmaya başladı. Bu sırada Hz. Ebû Bekir geldi. O çalmaya devam ediyordu. Sonra Hz. Osman geldi ve câriye yine çalmaya devam etti. Daha sonra Hz. Ali geldi, o yine çalıyordu. En sonunda Hz. Ömer geldi. Câriye onun geldiğini görünce defi altına aldı ve üstüne oturdu. Bunu gören Resûlullah: “Yâ Ömer! Şüphesiz ki şeytan seni görünce girmeye delik arıyor.” buyurdu ve durumu Hz. Ömer’e hikâye etti.⁵⁰

4- Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Kur’ân’ı seslerinizle süsleyiniz. Çünkü güzel ses, Kur’ân’ın güzelliğini artırır.”⁵¹

5- Nebi (s.a.v.) gizli yapılan ve def çalınarak: “Size geldik size geldik, bizi selâmlayınız ki biz de sizi selâmlayalım” türküsü söylenmeyen nikâhlardan hiç hoşlanmazlardı.⁵²

6- Hz. Peygamber, “Nikâhı def çalarak ilan ediniz.” buyurdu.⁵³

7- Hz. Aişe’nin (r.a.) rivâyet ettiği bir hadiste Peygamber (s.a.v.): “Şüphesiz ki Allah Teâlâ şarkı söyleyen câriyenin satılmasını, parasını ve onun eğitimi meslek haline getirmeyi haram kılmıştır.”⁵⁴

49 Buhârî, “Kitâbü’l-İdeyn”, 196.

50 Tirmizî, “Menâkıb”, 71.

51 Buhârî, “Tevhîd”, 52.

52 Buhârî, “Nikâh”, 63.

53 Tirmizî, “Nikâh”, 6.

54 Tirmizî, “Büyu”, 51.

8- Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz ki Allah bana içkiyi, kumarı ve davulu haram kıldı.”⁵⁵

Buradaki rivayetlere bakıldığında, tıpkı resim ve heykel hadislerinde olduğu gibi, olumlu ve olumsuz rivayetler söz konusudur. Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber’in müzik ile ilgili olumlu bir tavır göstermesine rağmen Hz. Ömer gibi kimi sahabenin olumsuz tavır takındığı bilgisi verilmektedir. Hz. Peygamber dönemi cahiliye toplumunda Hanif olarak isimlendirilen ve şirk koşmayı reddeden kişilerin olduğunu biliyoruz. Belki de bu Hanifler arasında musiki konusunda yasaklayıcı bir tavrın olması hasebiyle Peygamberimiz döneminde kimi sahabenin, Hz. Peygamber’in olumsuz tavır göstermemesine rağmen, musiki ile ilgili yasakçı bir anlayışa sahip olduğu düşünülebilir. Akdoğan’a göre musikinın mübah olduğuna delil olarak gösterilen hadisler, mübah olmadığına delil olarak gösterilen hadislerle göre daha sağlam ve sahihtir.⁵⁶ Ayrıca rivayetlerin bir kısmı, musikinın iştret âlemine (çalgılı-içkili eğlence) eşlik etmesini kesin bir dille tasvip etmemektedir. Bu açıdan bakıldığında müzik eğer iştret âlemine araç olarak kullanılıyorsa mahzurlu, yok eğer sosyal bir olayın akışında cereyan ediyorsa mubahtır denebilir. Konu ile ilgili Din İşleri Yüksek Kurulu’nun görüşü ise şu şekildedir:

“İslâm dini, müzik konusunda ayrıntılı ve özel hüküm koymak yerine genel ilke ve amaçları belirlemekle yetinmiştir. Buna göre İslâm’ın ilke ve esaslarına aykırı, günaha sevk eden, haramı teşvik eden müzikleri yapmak ve dinlemek günahdır. Dinimizin temel inanç, amel ve ahlak ilkelerine aykırı olmayan, haramların işlenmesine sebep olmayan müzik türlerini dinlemekte ise dinen bir sakınca yoktur. Kur’ân ve sünnette müzikle meşgul olmanın, müzik dinlemenin mutlak anlamda günah olduğunu gösteren deliller bulunmamaktadır. Aksine, Resûlullah’ın (s.a.s.), ilke olarak müziğin câiz olduğuna işaret sayılabilecek nitelikte ifadelerinin bulunduğu bilinmektedir. Nitekim o, nikâhın duyurulması için def çalınmasını öğütlemiştir. Yine bir bayram günü Hz. Âişe’nin yanında def çalıp türkü söyleyen iki câriyeye çıkışmak isteyenlere “Bırakın bugün bayramdır” diye uyarıda

55 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/289.

56 Akdoğan, “Musiki ile İlgili Kırk Hadis ve Şerhi”, 43.

bulunmuştur. Müzik yapmanın ve dinlemenin hükmünün ne olduğu konusu İslâm bilginleri tarafından çokça tartışılmış, lehte ve aleyhte çok şey söylenmiştir. Tarafların ileri sürülen görüşleri, gerekçeleri ile birlikte değerlendirildiğinde müziğin mutlak anlamda yasaklanmadığı, aksine ilke olarak mübah kılındığı sonucuna ulaşılır.⁵⁷

2.2.3. Şiirle İlgili Hadisler⁵⁸

1- Ebû Dâvûd'da İbn Abbas'dan yapılan bir rivayet şöyledir: “Resûlullah'a bir bedevi geldi. (Dikkat çekici bir üslupla) konuşmaya başladı. Efendimiz “Şurası muhakkak ki beyanda sihir vardır, şurası da muhakkak ki şiirde de hikmetler vardır” buyurdu.”⁵⁹

2- Ebû Hüreyre anlatıyor: “Resûlullah buyurdular ki: “Sizden birinin içine onu bozacak irin dolması, şiir dolmasından hayırlıdır.”⁶⁰

3- Amr İbnu's-Şerrid, babasından (Şerrid'den naklen) anlatıyor: “Bir gün ben Resûlullah'ın bineğinin arkasına binmiştim. Bir ara bana: “Hafızanda Ümeyye İbn Ebi's-Salt'ın şiirinden bir şeyler var mı?” diye sordu. Ben: “Evet!” deyince: “Söyle!” dedi. Ben kendisine bir beyt okudum. O yine: “Devam et!” dedi. Ben bir beyt daha okudum. O yine: “Söyle!” emretti. Böylece kendisine yüz beyit okudum.”⁶¹

4- Hz. Aişe anlatıyor: “Resûlullah şair Hassan b. Sabit için mescide hususi bir minber koymuştu. Hassan, orada kurulup mufahara (söz müsabakası) yapar veya Resûlullah'ı hasımlarına karşı müdafaa ederdi. Aleyhissalatu vesselam: “Allah (c.c.) Hassan'ı, Resûlullah'ı müdafaa ettiği veya onun adına mufahara yaptığı müddetçe Ruhu'l-Kudüs'le takviye etmektedir” derdi.”⁶²

57 <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/1010/İslâmın-muzige-bakisi-nasildir>. 05.10.2024

58 Bu bölümdeki hadisler internet ortamından derlenerek alınmıştır. Bk. <https://hadis.gen.tr/siir-hakkinda-hadisler>. 05.10.2024

59 Ebû Dâvûd, “Edeb”, 95.

60 Buhârî, “Edep”, 92.

61 Müslim, “Şiir”, 1.

62 Buhârî, “Edep”, 91.

5- Hz. Bera anlatıyor: “Resûlullah, Kureyza günü, (şairi) Hassan b. Sabit’e: “Müşrikleri hicvet, zira Cebrail seninle beraberdir!” dedi.”⁶³

6- Hz. Aişe anlatıyor: “Resûlullah’ın şöyle söylediğini işittim: “Hassan onları -yani müşrikleri- hicvetti, hem şifa verdi, hem de şifa buldu.” Hassan dedi ki: “Sen Muhammed’i hicvettin, ben de onun adına cevap veriyorum”.⁶⁴

7- Ebû Hüreyre anlatıyor: “Resûlullah buyurdular ki: “Bir şairin söylediği en doğru söz Lebid’in söylediği şu sözdür: “Haberiniz olsun, Allah’tan başka her şey batıldır.”⁶⁵

Yukarıda yer alan hadislere genel olarak bakıldığında şiir söylemenin çoğunlukla peygamberimiz tarafından teşvik edildiği görülecektir. Hz. Peygamber dönemi kültür ortamında risaletten önce dahi şiir beğenilir ve panayırlarda önemli yer tutardı. Kimi rivayetler Hz. Muhammed’in kendi aile efradında dahi şiirin bilindiğini ve sevildiğini göstermektedir. Hatta halalarının şair olduğu, amcalarının şiir söylediği, amcaoğullarından birinin devrin önemli şairleri arasında olduğu bilgisi verilmektedir. Daha da önemlisi kızı Hz. Fatıma’nın ve torunu Hz. Hüseyin’in günümüze ulaşan şiirlerinden bahsedilmektedir.⁶⁶ Kur’ân’ı Kerim’deki Şuarâ sûresinde geçen “*Şairlere gelince onlara da yoldan sapanlar uyar. Onların her vadide şaşkın şaşkın dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini görmez misin?*”⁶⁷ mealindeki ayetteki şairlerin Hubeyre b. Ebi Vehb, Şafi b. Abdimenaf ve Ebû Azze gibi cahiliye dönemi şairleri oldukları bildirilmektedir. Rivayetlere göre bu şairler peygamberimizi şairlikle suçluyorlar ve onun söylediklerini biz de söyleriz diyerek alay ediyorlardı. Dolayısıyla ayette bu şairlerin yerilmesinin nedeni okudukları şiirlerde İslâm’a ve Peygamberimize hakaret etmeleri idi. Hatta Hz. Muhammed’in yanında yer alan Ka’b b. Malik, Abdullah b. Revaha gibi şair sahabeler bu ayet nedeni ile helak olduklarını düşünmüşlerdir. Hz. Peygamber ise cihadın

63 Buhârî, “Edep”, 91.

64 Müslim, “Fezâilü’s-Sahâbe”, 157.

65 Buhârî, “Edep”, 90.

66 İsmail Güleç, “Hz. Peygamberin Şiire Karşı Tutumu”, *Divan Edebiyatı Araştırma Dergisi* 19 (2017), 124.

67 eş-Şuara 26/224, 225.

bazen şair ve şiirleriyle de yapılabileceğini ifade ederek şiirin içeriğine vurgu yapmıştır.⁶⁸

2.2.4. Cennet Tasvirleri⁶⁹

1- Hz. Ebû Hüreyre anlatıyor: “Resûlullah buyurdular ki: “Allah Teâlâ hazretleri ferman etti ki: “Ben, salih kullarım için gözlerin görmediği, kulağın işitmediği ve insanın hayal ve hatırından hiç geçmeyen nimetler hazırladım.”⁷⁰

2- Sa’d b. Sa’d anlatıyor: “Ey Allah’ın Resûlü” dedim, insanlar neden yaratıldı?” “Sudan!” buyurdular. “Ya cennet?” o neden inşa edildi?” dedim. Peygamberimiz “Gümüş tuğladan ve altın tuğladan! Harcı da kokulu miskten. Cennetin çakılları inci ve yakuttan, toprağı da zaferandır. Ona giren nimete mazhar olur, eziyet görmez, ebediyet kazanır, ölümle karşılaşmaz. Elbisesi eskimez, gençliği kaybolmaz” buyurdu.⁷¹

3- Ebû Mûsâ anlatıyor: “Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “İki cennet vardır. Kapıları ve içinde bulunan diğer şeyleri de gümüştedir. Altından iki cennet vardır, kapıları ve içlerinde bulunan diğer eşyaları da hep altındandır. Adn cennetinde, cennetliklerle Rablerini görmeleri arasında Allah’ın veçhindeki ridâu’l-kibriyâdan (büyüklük perdesinden) başka bir şey yoktur.”⁷²

4- Hz. Peygamber buyurdu ki: “Cennette, mü’min için, içi boş tek bir inciden bir çadır vardır. Her köşesinde bir refikası bulunur, hiçbiri diğerini görmez, mü’min bunların her birini dolaşır.”⁷³

5- Ebû Hüreyre anlatıyor: “Resûlullah şöyle dedi: “Cennette yüz derece vardır. Her iki derece arasında yüz yıllık yürüme mesafesi vardır.”⁷⁴

68 İsmail Güleç, “İslâm’da Şiir ve Şair Algısına Dair Kimi Tespitler”, *Divan Edebiyatı Araştırma Dergisi* 13 (2014, 16, 17.

69 Bu bölümdeki hadisler, 05.10.2024 tarihinde erişim sağladığımız <https://hadis.gen.tr/cennet-ve-cehennem-hakkinda-hadisler> adlı internet kaynağından derlenerek alınmıştır.

70 Müslim, “Cennet”, 2.

71 Tirmizi, “Cennet”, 2.

72 Müslim, “İman”, 180.

73 Müslim, “Cennet”, 23.

74 Tirmizi, “Cennet”, 4.

6- Enes anlatıyor: “Resûlullah şöyle buyurdu: “Cennette bir ağaç vardır ki, binekli bir kimse yüz yıl gölgesinde yürüse onu kat edemez.”⁷⁵

7- Büreyde anlatıyor: “Bir adam Resûlullah’a: “Cennette at var mı?” diye sordu. Peygamberimiz: “Allah Teâla seni cennete koyduğu takdirde, kızıl yakuttan bir at üzerinde orada dolaşmak isteyecek olsan, o seni istediğin her yere uçuracaktır” buyurdular. Bunun üzerine diğer biri de: “Cennette deve var mı?” diye sordu. Ama buna Hz. Peygamber önceki söylediği gibi söylemedi. Şöyle buyurdular: “Eğer Allah seni cennete koyarsa, orada canının her çektiği, gözünün her hoşlandığı şey bulunacaktır.”⁷⁶

8- Hz. Ali anlatıyor: “Resûlullah buyurdu ki: “Cennette siyah gözlülerin (hurilerin) toplanma yerleri vardır. Orada, benzerini mahlûkatın hiç işitmediği güzel bir sesle şarkı okurlar ve şöyle söylerler: “Bizler ebedileriz, hiç ölmeyiz! Bizler nimetlere mazharız, fakirlik bilmeyiz! Rabbimizden razıyız, mükedder olmayız! Kendisinin olduğumuz beylerimize ne mutlu!”⁷⁷

9- Hz. Ali anlatıyor: “Resûlullah şöyle dedi: “Cennette bir çarşı vardır. Ancak orada ne alış, ne de satış vardır. Sadece erkek ve kadın suretleri vardır. Erkek bunlardan bir suret arzu ederse o surete girer.”⁷⁸

10- Ebû Hüreyre anlatıyor: Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Kim Allah yolunda, malından iki şey harcarsa, cennetin kapılarından ‘Allah’ın kulu! Burası güzeldir, buradan girin.’ diye çağrılır. Namaz ehli olanlar/sürekli namazını kılanlar, Salat (namaz) kapısından çağrılır. Cihad ehli olanlar, cihad kapısından çağrılır. Oruç ehli olanlar/sürekli oruçlarını tutanlar Reyyan (su içip kanan) kapısından çağrılır. Sadaka ehli olanlar /daima sadaka verenler, Sadaka kapısından çağrılır.”⁷⁹

Bu bölümde cennet hayatı ile ilgili hadislerin bir bölümünü buraya almayı uygun gördük. Yukarıdaki rivayetlerde de görüleceği üzere Müslüman bir kişi cenneti hak ettiğinde ahirette her isteğinin yerine getirileceği

75 Tirmizî, “Cennet”, 1.

76 Tirmizî, “Cennet”, 11.

77 Tirmizî, “Cennet”, 24.

78 Tirmizî, “Cennet”, 15.

79 Buhârî, “Savm”, 4.

ve cennette akla hayale gelmeyen mekânlarda ağır lanacağı beyan edilmektedir.

3. Bağdat Şehri ve Cennet Tasviri

İslâm sanatları içerisinde Müslümanlarca bir plan dâhilinde kurulup Ortaçağda bütün dünyanın diline destan olan en önemli kent, tarihî Bağdat şehri idi. Şehrin planlanması bir tarafa, içinde sürdürülen yaşam tarzı gelen elçilere gösterilerek bütün dünyada nam salan Bağdat şehri yaşam tarzı hayali oluşturulmuştu. Binbir Gece Masalları, Alaeddin'in Sihirli Lambası, Uçan Halılar gibi hikâyelerle dilden dile dolaşan Bağdat hayatı Ortaçağ'da bütün dünyanın hayallerini süslüyordu. Dolayısıyla İslâm'ın yaşayan, hayata dokunan ve geleceğe ışık tutan bir yaşam tarzı olduğu algısı bu kent ile dile gelmiş gibi idi. Bağdat şehri çapı yaklaşık 7 km olan daire şeklinde bir plana göre inşa edilmişti. Şehrin etrafında gerektiğinde su ile doldurulan geniş bir hendek mevcuttu. Ayrıca şehrin etrafı tamamen yüksek surlar ile çepçevre kuşatılmıştı. Şehre dört ana giriş ile girilmekteydi. Her girişin üzerinde kubbeli bir ikinci kat bulunuyordu. Kubbelerin üzerinde ise rüzgârla yön değiştiren kuş figürleri yer almaktaydı. Bu güvenli ve yüksek girişten sonra içeride bir ikinci dairesel alan düzenlenmiş ve buralara sosyal hayata ilişkin mekânlar kurulmuştu. Dairesel alanın tam ortasında ise Dâru'l-Halife olarak adlandırılan halifenin sarayı ile şehrin en büyük camisi yer almaktaydı.⁸⁰ Şehirdeki yaşam tarzıyla verilen şu bilgiler oldukça ilginçtir.⁸¹

“Sonra elçilere sarayın gezdirilmesi emredildi. Burada artık askerler yoktu. Yalnızca Haremağaları, mabeyinciler ve zenci içoğlanları vardı. Haremağalarının sayısı 7000 idi, 4000 bini siyah 3000 bini beyazdı... Sonra hazine odaları açıldı ve buradaki hazineler, sergilenmesi adetten olan gelin çeyizleri misali düzenlenmişti. Halifenin takıları tepsilere, basamaklar dizilmiş, üzerine siyah ipek işlemeli kumaşlar serilmişti... Rum İmparatorunun elçileri giriş odasına getirildiğinde önce Atlar Evi olarak bilinen saraya alındılar. Bu sarayın mermer sütunlu revaklı bir avlusu vardı. Bu

80 Grabar, *İslâm Sanatının Oluşumu*, 52, 53.

81 Grabar, *İslâm Sanatının Oluşumu*, 129-132.

evin sağında her biri gümüş ya da altın koşunlu 500 at bulunuyordu so-lundaysa ipek işlemeli eyer örtüleri ve uzun başlıkları olan 500 at daha vardı. Ve her bir atın yanında görkemli giysiler içinde bir seyis duruyordu. Elçiler bu sarayın birbiri ardına uzanan koridor ve salonların geçere yaban hayvanları bahçesine vardılar. Burası bahçeden içeriyi giren çeşitli yaban yayvanlarının ziyaretçilerin yakınına gelip onları kokladığı, verdikleri yi-yecekleri uzanıp ellerinden yedikleri bir saray idi. Elçiler bundan sonra tavus kuşu ipeğinden işlemeli örtüleri olan dört filin durduğu bir başka saraya girdiler... Sonra elçiler yeni köşk diye bilinen iki bahçe arasındaki saraya geçtiler. Bu sarayın ortasında beyaz kurşundan yapılmış bir havuz vardı ve çevresinde parlatılmış gümüştan bile daha parlıtlı beyaz kurşun-dan bir dere akmaktaydı... Elçiler bu saraydan çıkıp kocaman yuvarlak bir havuzun pırlıl pırlıl suları ortasında bir ağacın yükseldiği Ağaç Sarayına vardılar. Ağacın 18 dalı olup her birinin pek çok sürgünü vardı ve bunla-rın üzerinde küçüklü büyüklü altın ve gümüş kuşlar tünemişti. Bu ağacın dallarının çoğu gümüştendi, ama bir kısmı da altındandı ve rengârenk yap-rakları gökyüzüne uzanıyordu. Rüzgâr estikçe ağacın yaprakları sallanı-r, kuşlar cıvıldaşıp ötüşürdü. Sarayın bir yanın da su haznesinin sağında 1 atlı tasviri bulunuyordu ve adamların ve kısraklarının giysileri ve takımları işlemeli ipektendi. Atlıların ellerinde uzun mızraklar vardı ve bunların sağ-dakilerin mızrakları sanki düşmana saldırırmışçasına aynı yöne çevriliydi. Solda da aynı düzen bir dizi atlı vardı. Rum elçileri bunun ardından Cennet Sarayına vardılar. Buradaki halıların, eşyaların niceliği ne anlatılabilir ne de sayılabilir olup salonun çevresinde 10.000 yaldızlı zırh göğüslük asılı-ydı. Bundan sonra elçiler 10.000 silah, kalkan, miğfer, zırh, işlemeleri ok ve yayın boydan boya asılı olduğu 300 zira uzunluğundaki koridordan geçti-ler. Burada da 2000 kadar zenci ve beyaz haremağası çift sıra sağı sollu nöbet tutuyordu. Elçiler böylece 23 saray dolaştırıldıktan sonra sonunda Doksanlar Divanına getirildiler. Burada tam teşkilat silahlanmış görkemli giysiler içinde boylu poslu içoğlanları nöbet duruyordu. Elleri kılıçlar savaş baltaları, topuzlar vardı. Elçiler bundan sonra sıralanmış zenci köle-lerin, kâhyaların, askerlerin, uşakların, kabile reislerinin oğullarının önün-den geçtiler ve Arz Odasına vardılar. Şimdi bu sarayların her birinde pek

çok Slav haremağası bulunuyordu ve bunlar ziyaret boyunca herkese karla soğutulmuş sular, şerbetler ve şıra ikram ettiler ve bu kölelerin bazıları elçilerle birlikte dolaşarak onlara yürürlerken ya da dinlenmek için oturdukları yedi ayrı yerde böylece su ikram ettiler ve konuklar da içtiler. Sonunda elçiler Dicle kıyısındaki Taç Sarayında bulunan Halife Muktedirin huzuruna yeniden vardılar. Halife'nin giysisi altın işlemeli Dabik kumaşındandı ve aynı Dabik kumaşıyla örtülü abanozdan bir tahtta oturmaktaydı. Başında Kalensüve tabir edilen yüksek bir başlık vardı. Tahtın sağ başında tespih boncuğuna benzer taşlardan yapılma dokuz tane gerdanlı asılıydı, sol yanında ise hepsi değerli ve en irisi gün ışığını solduracak denli parıltılar saçan taşlardan yapılmış yedi gerdanlık daha asılı idi. Halifenin önü sıra üçü sağda ikisi solda olmak üzere beş oğlu duruyordu. Sonra elçiler ve mütercimleri Muktedirin önünde gelip durdular ve kollarını önlerinde kavuşturup boyunlarını büktüler.”

Yukarıda anlatılanların bir kısmı belki biraz abartı olabilir. Fakat yine de günün Bağdat şehrinde saray erkânın ve halkın yaşam tarzıyla ilgili ipuçları verdiği muhakkaktır. İslâm'ın altın çağı olarak ifade edilen o yıllarda Müslümanlarca inşa edilen bir kentin inşası sanki Kur'ân ve hadislerdeki cennet tasvirini hatırlatmaktadır. Belki de sözünü ettiğimiz cennet tasvirlerinin bir dışı vurumu olarak Bağdat şehri inşa ve ihya edilmiş ve kendi çağının hayallerini süslemiştir. İslâm sanatında ilk izlerini Emevî Camii duvar süslemelerinde gördüğümüz cennet tasvirlerinin mücessem halini belki de Abbasiler Bağdat şehri ile hayata geçirmiş idiler. Zira Halife Mansur tarafından kurulan bu şehre Kur'ân'daki cennet anlamına gelen “Darüsselâm” isminin verilmesi bu nedenle olsa gerektir.⁸²

4. Hadislerin İslâm Sanatına Etkilerinin Değerlendirilmesi ve Sonuç

İslâm sanatlarının tarihi akışına bakıldığında Hz. Peygamber ve ilk sahâbiler döneminde sanat adına ortaya konulan fazla bir şey olmadığı görülecektir. Bunda cahiliye döneminde göçebe (bedevi) yaşam tarzının

82 Abdülazîz ed-Dürî, “Bağdat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/426.

popüler olmasının büyük etkisi bulunmaktadır. Mimari anlamda fazla etkinlikleri olmamasına karşılık musiki, şiir⁸³ ve heykel gibi bazı sanatsal uğraşların cahiliye toplumunu ilgilendirdiğini biliyoruz. Özellikle tasvirin estetik kaygıdan çok putperest Arap toplumunun put ihtiyacını karşılamaya dönük bir uğraş olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu dönemdeki çabaların arkaik düzeyi aşabildiklerini söylemek oldukça zordur. Durum el sanatları gibi daha yerel ve yöresel ürünler içinde farklı değildir.⁸⁴

Hz. Peygamber'in vefatından sonra İslâm topraklarının sınırları neredeyse bir asırlık bir sürede Fransa'dan Hindistan ve Çin sınırlarına dayanmıştı. Dolayısıyla fethedilen bu topraklarda birbirlerinden farklı anlayışlarla var olmuş birçok medeniyet hüküm sürmüş ve Müslümanlar İslâmiyet'in gelişinden çok kısa bir süre sonra bu medeniyetlerle yüzleşmek durumunda kalmışlardır. Emevîler döneminde Müslümanların fethettikleri ve hüküm sürdükleri ilk topraklar, halen eski Roma medeniyetinin görkemli mirasına ev sahipliği yapıyordu. Bu nedenle Müslümanlar Şam, İskenderiye, Kudüs gibi bölgelerde geçmişi pagan kültürüne dayanan o günün en görkemli Hıristiyan kültürü ve sanatı ile karşılaşmışlardı. Bu dönemde Müslümanlar, Şam'da olduğu gibi, bazen kilise olarak kullanılan eski bir pagan tapınağını birlikte kullanmak durumunda kalmışlardı. Bir müddet sonra özgüvenleri artıp kendilerine ait cami, saray, ziyaretgâh gibi eserler ihtiyacı hissedilince Emevîler, çoğunlukla Müslüman olmayan ustaların ellerinden çıkan birçok eser inşa etmeye başladılar. Dolayısıyla Emevî dönemi eserleri yeni bir anlayışın ürünü olmaktan çok var olan eserlerden beğenilen, tasdik görülen ürünlerin derlenmesiyle oluşturulmuş gibidir. Bu nedenle 691 yılında Abdülmelik b. Mervan tarafından inşa edilen Kudüs'teki Kubbetü's-Sahra ile 705 yıllarında inşa edilen Şam'daki Emevî Cami kilise planlarını hatırlatır. Bunda şaşılacak veya hayret edilecek bir durum olmasa gerekir. Zira Müslümanlar henüz fetih politikalarıyla meşgul olduklarından sanat gibi toplumsal bir arka plan gerektiren uğraşlarda henüz emekleme evresinde idiler. Ayrıca İslâmiyet'in kendinden önceki

83 Murat Özcan, "Cahiliye Dönemi Arap Edebiyatında Şiir Sanatı", *Eskiye Dergisi* 5 (Mayıs 2007), 107.

84 Yılmaz Can, "Erken Dönem İslâm Sanatı", *Türk İslâm Sanatları Tarihi*, ed. Abdülkadir Dündar (Ankara: Grafiker Yayınları, 2020), 135, 136.

Yahudilik ve Hıristiyanlığı reddetmeyip aynı kökten beslenen fakat zaman içinde tahrif olan bu dinleri doğrulayıcı ve tasdik edici bir din olarak kendisini takdim etmesi⁸⁵, sanat konusunda Hıristiyanlara ait yapıların Müslümanlar tarafından örnek alınmasını meşru kılmış olabilir.

Erken dönemde tasvir konusu hususunda daha sonraki dönemlere oranla çok fazla tepkisel bir tutum gözlenmemektedir. Emevî dönemi saraylarında resim ve heykelin oldukça önemli bir yer tutması, ilk basılan sikkelerde halifelerin portrelerinin bulunması gibi örnekler bu durumu özetler. Bir müddet sonra tasvir konusunda Müslümanların oldukça yasaklayıcı bir anlayışı geliştirmelerindeki en önemli etken kuşkusuz çalışmamızın başlarında verdiğimiz konu ile ilgili hadisler olmalıdır. Bu durumun tek nedeni bu değildir elbette. Yine de en önemli ve güçlü neden bu hadisler olmalıdır. Bazı batılı araştırmacılara göre tasvir yasağının temelinde Hz. Peygamber'in vefatına yakın çok sayıda Yahudi asıllı sahâbînin Müslüman olması yatmaktadır. Zira Yahudilerce on emrin ikincisinde kesin bir dille yasaklanan tasvir yasağı, yeni Müslüman olan ve Yahudi geçmişi bulunan bu sahâbîler vasıtasıyla İslâm dinine geçmiş olmalıdır.⁸⁶ Meselenin kültür tarihi açısından atlanmaması gereken bir boyutu da olduğu bir gerçektir. Bilindiği gibi Abbasîler döneminde Beytü'l-Hikme'nin kuruluşu ile birlikte İslâm dünyası eski Yunan kültürünü dolayısıyla felsefesini elinden geldiğince Arapça'ya tercüme ederek bu bilgiden istifade etmeye çalışmıştır. Bu manada eski Yunan felsefesinin İslâm dünyasındaki etkisini Aristo'nun "Muallimi Evvel" olarak takdim edilmesiyle de anlaşılabilir.

Sözün burasında felsefedeki estetik ve güzellik tartışmalarına kısaca değinmek istiyoruz. Yunan düşüncesinde Platon (Eflatun) kendi düşünce sistemine uygun olarak, dönemindeki sanatçıları ürettikleri eserlerin, eşyayı taklitten öte bir anlam teşkil etmedikleri için eleştirmişti. Ona göre eşyanın hakikati ideler dünyasında yer almaktadır. Yani bir sanatçı bir sedir inşa ettiğinde o, kusurlu, eksik bir sedir üretmiş olacaktır. Hâlbuki bizim zihnimizdeki sedir kavramında bu türden eksiklikler ve kusurlar yoktur.

85 "O, sana kendisinden öncekileri (Tevrat ve İncil) tasdik edip doğrulayan bu kitabı hak ile indirdi. Daha önce insanlara hidayet olarak Tevrat'ı ve İncil'i de yine O indirmişti." Âl-i İmrân 3/3, 4.

86 Grabar, *İslâm Sanatının Oluşumu*, 75.

Dolayısıyla bu tür eserler üretmek ideal olandan uzaklaşmak olacaktır. Bu nedenle sanata ve sanatçıya ihtiyaç da yoktur. Sanatçı eğer gerçek bir sanatçıysa bir ayna görevi üstlenmemeli, fenomenler dünyasını kopyalamalıdır. Hocasının bu görüşlerine Aristo karşı çıkar. Ona göre sanatçıların yaptıkları şey sahte dünyaları taklit değil tersine gördüklerini, hissettiklerini kendilerinden bir şeyler de katarak insanlara ulaştırmaktır. Dolayısıyla sanatçının ürettiği eserde tam bir taklit söz konusu değildir. Yine Platon'a göre güzel anlayışı güzel ideasından pay aldığı ölçüde anlamlıdır. Zamanla değişen ve güzelliğini kaybeden nesne ideal güzel olamaz. Fakat asıl kaynağı olan güzel ideası zamanın dışında olup hiçbir şekilde değişime maruz kalmadan daima güzeldir. Aristo ise güzeli oranlara bağlar. Ona göre orantılı olmayan ve gerçeğine benzemeyen nesnelere güzel değildir. Ayrıca gözümüzle algılayamadığımız nesnelere güzel diyemeyiz. Dolayısıyla Aristo'ya göre asıl ilgilenmemiz gereken ideler değil gördüğümüz gerçekliğin var olduğu dünyadır. Örneğin bir masa görmeden onu hayal edemeyiz.⁸⁷ Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere İslâm sanatında tasvirin yasaklanmasının kaynağı olarak hadisler gösterilmesine rağmen onun felsefi izahı için Platon'un görüşlerinin yorumlandığı anlaşılmaktadır. Zira Müslüman sanatçıya göre en büyük sanatçı Cenab-ı Hakk'ın kendisidir ve bu âlem onun sanatının yansımasıdır. Hakikate ise bu dünyada değil ahiret yurdunda ulaşılabilecektir. Dolayısıyla sanatçı en büyük sanatçının eserini taklit etmekten imtina etmelidir. İslâm dünyasında realizmden kaçınılarak soyut bir sanat anlayışının giderek yaygınlık kazanmasının altında tüm bu etkenlerin yanı sıra ahiretteki cennet hayatının tam olarak bu dünyada idrak edilemeyeceği de yatıyor olabilir. Zira gerçeküstücülük anlayışıyla ifade edilmek istenen nihai yaşam döngüsü ancak soyut sanat ile temsil edilebilecektir. Öyle anlaşılıyor ki İslâm dünyasındaki Hat Sanatı, Arabesk, geometrik süslemeler vb. uygulamalar bu anlayışla gelişmiş olmalıdır.

Önceki başlıklarda ifade ettiğimiz müzik, şiir gibi sanat uğraşlarıyla ilgili hadislere bakıldığında söz konusu aktivitelerde İslâm'ın ruhuna uygun olmayan ifadelerin hoş karşılanamayacağı diğer durumlarda ise tam

87 Geniş bilgi için bk. Tamer Kavuran-Bayram Dede, "Platon ve Aristoteles'in Sanat Etiği, Estetik Kavramı ve Yansımaları", *Sanat Dergisi* 23 (2013), 7-13.

tersine teşvik edileceği anlaşılmaktadır. Zaten tarih boyunca Müslümanlar arasında şiirin bu kadar sevilmesi musikinin ilahi terennümleriyle birlikte toplumda hoş karşılanması bu nedenledir.

Son olarak günümüzde İslâm dünyasındaki genel durum üzerine birkaç söz söylemek gerekir. Ziya Paşa'nın meşhur

“Diyar-ı küfrü gezdim beldeler kâşaneler gördüm

Dolaştım mülk-i İslâm'ı bütün viraneler gördüm”

dizelerinde ifade edilen durum günümüz İslâm dünyası için halen geçerliliğini muhafaza etmektedir. Özellikle ülkemizde çevre hassasiyeti konusunda vurdumduymazlık, çarpık yapılaşma gibi etkenlerle şehirlerimizin görüntüsü genel itibarla oldukça düzensizdir. Hâlbuki tıpkı Abbâsî dönemi Bağdat şehrinin kurulmasında cennet tasvirlerinin dikkate alınarak dönemine göre çağdaş bir kent planlanmasının gerçekleştirilmesi ve o günün dünyasında bütün insanların Bağdat hayali kurması göz önüne alındığında günümüzde İslâm beldelerinin bu günün gereksinimleriyle donatılarak insanların barış ve huzur içinde yaşayabileceği bir İslâm kenti kurması hayal olmamalıdır. Kur'ân'daki cennet tasvirlerinin hiç olmazsa asgari benzerlerini bu dünyadaki şehirlerimize uygulayamaz mıyız? Bu yolla İslâm tebliğ edilemez mi? Abbâsî dönemi Bağdat şehri belki de bir yönüyle İslâm'ın tebliğ aracı olarak kullanılmış olabilir. Bu gün hala dillerde o günün Bağdat şehrinin dolaşması belki de bu nedenledir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz. Özellikle hadislerin kaynaklık ettiği tasvir yasağının etkisiyle İslâm Sanatı'nda soyut sanat anlayışının, çeşitli sanatlar aracılığıyla, geliştiği muhakkaktır. Hat sanatının, Arabesk tarzlı süslemenin, tezhip, ebru, minyatür, çoğu kalem işi süslemelerinin vb. sanatların İslâm dünyasında gelişmesi, tasvir yasağı etkisiyle izah edilebilir. Şiir, musiki gibi sanatlar ise yasaklayıcı rivayetlerin yanında oldukça fazla mubah kılıcı hadisler aracılığıyla İslâm dünyasında kendisine önemli bir yer bulmuştur. Bizim bu yazımızda dikkati çektiğimiz üzere, özellikle kent mimarisinde, hadislerdeki cennet tasvirlerinden istifade ederek çağdaş kent tasarımları üretilmesine çaba gösterilebilir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Akdoğan, Bayram. “Musiki ile İlgili Kırk Hadis ve Şerhi”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/1 (2015), 1-45.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2017.
- Can, Yılmaz. “Erken Dönem İslâm Sanatı”, *Türk İslâm Sanatları Tarihi*. ed. Abdülkadir Dündar. Ankara: Grafiker Yayınları, 2020, 135-152.
- Can, Yılmaz. *Kur'ân'ın Penceresinden Vahiy-Arkeoloji ve Sanat*. Samsun: Sönmez Ofset, 1996.
- Çam, Nusret. “İslâm'da Bazı Fıkhi Meselelerin ve Mezheplerin Türk Cami Mimarisine Etkisi”. *Vakıflar Dergisi* 21 (1994), 375-394.
- Demir, Halis. “Helaller ve Haramlar”, *Delilleriyle İslâm İlmihali*. ed. Osman Şahin. Ankara: Ensar Neşriyat, 273-304.
- Dûrî, Abdülazîz. “Bağdat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/425-433. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî. *es-Sünen*. nşr. Salih b. Abdülaziz b. Muhammed. Riyad: 1999.
- Grabar, Oleg. *İslâm Sanatının Oluşumu*. çev. Nuran Yavuz. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.
- Güleç, İsmail “Hz. Peygamberin Şiire karşı tutumu”. *Divan Edebiyatı Araştırma Dergisi*. 19 (2017), 123-146.
- Güleç, İsmail. “İslâm'da Şiir ve Şair Algısına Dair Kimi Tespitler”. *Divan Edebiyatı Araştırma Dergisi* 13 (2014), 1-22.
- <https://hadis.gen.tr/cennet-ve-cehennem-hakkinda-hadisler>. 05.10.2024
- <https://hadis.gen.tr/siir-hakkinda-hadisler>. 05.10.2024
- <https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/1010/İslâmin-muzige-bakisi-nasil-dir>. 05.10.2024

- İsmail, Çalışkan. “Kur’ân Vahyinin Mekke Yıllarında Kelimelerle ve Kavramlarla Zihniyet İnşası”. *Kur’ân Nüzulünün Mekke Dönemi*. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, 257-273.
- Kavuran, Tamer - Dede, Bayram. “Platon ve Aristoteles’in Sanat Etiği, Estetik Kavramı ve Yansımaları”. *Sanat Dergisi* 23 (2013), 47-64.
- Müslim, Ebü’l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahihu Müslim*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1991.
- Nurullah, Yılmaz. “Emevîler Dönemi Sanatında İnsan ve Hayvan Figürleri”. *Van İlahiyat Dergisi* 10/16 (2022), 97-112.
- Özcan, Murat. “Cahiliye Dönemi Arap Edebiyatında Şiir Sanatı”. *Eskiye Dergisi* 5 (2007), 107-111.
- Şahin, Osman. “İslâm Hukuk Terminolojisini Oluşumu ve İlgili Literatür”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 131-162.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. Sünen-i Tirmizî. thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. Halep: Matbaatü’l-Mustafa el-Halebî, 1975.
- Yetkin, Suut Kemal. *İslâm Ülkelerinde Sanat*. İstanbul: Basaş Ofset, 1984.

DİN EĞİTİMİ İLMİ AÇISINDAN SÜNNETE BAKIŞ

Hüseyin ALGUR*

İnsan, sadece biyolojik yapısıyla değil, aynı zamanda kişiliği, inancı, değerleri ve yönelimleriyle de hayat süren bir varlıktır. Bu yüzden sosyal bilimler, insanın yapıp etmeleri üzerine çalışmalar yapar. Sosyal bilimler içinde anabileceğimiz din eğitimi bilimi de bireyin dini davranışları üzerine araştırmalar yapar. Bu bölümde bireyin dini davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla istendik yönde kalıcı izli değişiklik yapma denemeleri sürecini kapsayan din eğitimi biliminin¹ bakış açısıyla Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden oluşan sünnet ele alınmaya çalışılmıştır.

Giriş

İnsan davranışında rastgelelikten uzak, bilinçli ve belirlenmiş bir amaç doğrultusunda değişiklik yapılması isteği eğitim faaliyetlerinin temel odağını oluşturmaktadır. Fıtratı gereği inanma ihtiyacı olan insanın din ve dine dair meselelerde davranış değişikliği gerçekleştirmesi kendisi, çevresi, kâinat ve yaratıcıya dair oluşturduğu algısal bütünlüğün kendi içinde tutarlı ve doğru/bilimsel kaynaklara dayanmasıyla mümkündür. İlahi kaynaklı dinlerin anlaşılması, hükümlerinin tespit ve tatbik edilmesinin temel belirleyicisi, yaratıcı ile kul arasındaki iletişime vesile olan elçilerdir. İslâm dini özelinde Hz. Muhammed (s.a.s.) dinin öğrenilmesi, öğretilmesi, ilke ve kurallarının tespitinde çok önemli bir konuma sahiptir.

* Doç. Dr. Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1 Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2015), 23.

Kelime olarak takip edilmesi alışkanlık haline getirilen yol, hal, tavır, değişmeyen karakter gibi anlamları içeren sünnet, Hz. Muhammed (s.a.s.) ile birlikte anıldığında onun yaratılış ve değişmeyen karakterini ifade eder. Böylece sünnet, Hz. Peygamber'in tavır, davranış ve hareketlerindeki sebat ve devamlılık olarak dikkat çeker.² Sünnet, inanan ve Hz. Muhammed'i kendisine rol model alan Müslüman her bireyin bilişsel, duyuşsal ve davranışsal yönlerinin tamamına hitap ederek ona istikamet belirler. Dinin temel kaynağı olan Kur'ân'da ilkesel düzeyde verilen birçok konu, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) söz, fiil ve takrirleriyle açıklığa kavuşmaktadır. Sünnetin dinin anlaşılması ve yaşanmasında edindiği başat roller, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinin Müslüman bireyin hayatında dönüm noktası olarak tanımlanabilecek özel bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.³ Bireyin hayatındaki rolüyle sünnet ve eğitimin muhtevası, amacı ve benimsediği yöntemiyle büyük oranda benzeştiği; diğer bir ifadeyle sünnetin önemli bir boyutunu da eğitimin oluşturduğu söylenebilir.

Eğitim, yetişkin neslin belirli bir plan ve gayeye göre yetişmekte olan nesillerin gelişmesini sağlamak için yaptığı çalışmaları ifade eder.⁴ Türkiye'de en yaygın olarak kullanılan tanıma göre eğitim, bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı olarak istendik yönde değişiklik meydana getirme sürecini ifade eder.⁵ Daha çok formal eğitime karşılık gelen bu tanımda bireyin öğrenmeleri kasıtlı ve planlı bir şekilde yönlendirilir. Formal eğitimde kimin, kime, niçin, neyi, nasıl, ne ile, ne kadar, ne zaman ve nerede öğreteceği planlanır uygulanır; uygulamalar değerlendirilir ve sonuçlara bakılarak geliştirme çalışmaları yapılır.⁶ Formal eğitimdeki planlama ile istendik olanın ne olduğu diğer bir ifadeyle eğitimin hedef ve içeriği önceden belirlenir. Bu belirginleştirme aşamasında din olgusu önemli bir rol üstlenir. Zira din eğitime bir yandan hedef çizerken diğer taraftan içerik de sunar. Eğitimdeki kasıtlılık ise söz konusu süreçte çev-

2 Ali Yardım, *Hadis I-II* (İstanbul: Damla Yayınevi, 2000), 29-32.

3 Abdurrahman Çetin, *Örneklerle Peygamberimiz* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 202-203.

4 Halis Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997), 47.

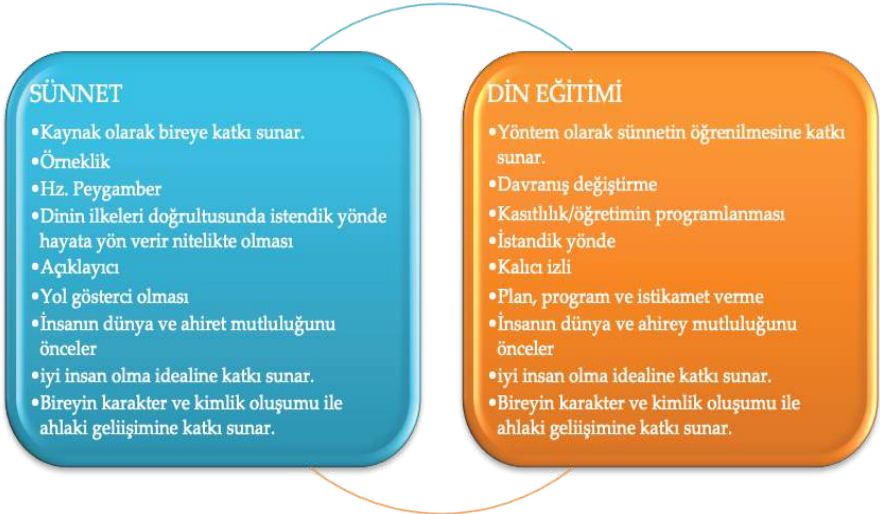
5 Selahattin Ertürk, *Eğitimde Program Geliştirme* (Ankara: Edge Akademi, 2013), 13.

6 Muhammed Şevki Aydın, "Eğitim Kavram Ailesi", *Eğitime Giriş*, ed. Süleyman Akyürek (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2023), 28-29.

resel etkenlerin tesirini en aza indireyecek önlemleri de içeren planlı ve programlı bir yaklaşıma işaret etmektedir.

Din eğitimi, yukarıda tanımlanan genel eğitimden farklı değildir. Dolayısıyla genel eğitim için geçerli olan her şey din eğitimi için de geçerlidir. Bu doğrultuda din eğitiminin tanımı yapılırken bireyin dini davranışlarındaki değişiklikler merkezi konumda yer alır. Böylece din eğitimi, bireyde kendi yaşantısı yoluyla dinle ilgili davranış değişikliği meydana getirme süreci olarak tanımlanabilir.⁷ Bahse konu değişikliklerin yapılabilmesi öncelikle istendik olanın ne olduğunun tespitini gerektirir. İşte bu noktada Hz. Peygamber'in dini tebliğ etme sürecinde takındığı tavır ve benimsediği yaklaşımın bilinmesi oldukça önemlidir. Zira onun sünneti bir yandan ilk dönem İslâm eğitimini daha iyi anlamaya imkân sağlarken diğer yandan bugünün din eğitimcilerine iyi bir örnek ve rehber niteliği taşımaktadır.

Şekil 1: Eğitim-Sünnet İlişkisi

Eğitimin tanımı ve temel nitelikleri dikkate alındığında din eğitimi-sünnet ilişkisi Şekil 1'de görüldüğü üzere bazı temel başlıklar altın-

7 Muhammed Şevki Aydın, *Din Eğitimi Bilimi* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 81.

da ele alınabilir. Öncelikle her iki unsurun da nesnesinin insan olması ve insanın hayatında kalıcı izli değişiklikler gerçekleştirme kaygısında olması, doğal bir kesişmeyi beraberinde getirmektedir. İslâm dini özelinde düşünüldüğünde, dinin temel kaynaklarından biri olan sünnetin varlığı ve sürdürülen din eğitimi faaliyetlerini klavuzlayarak -özellikle pratik boyutta- belirli bir istikamet vermesi, sünnetin din eğitimi açısından mutlaka dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Benzer şekilde din eğitimi bilimi formasyonundan geçen din eğitimcilerinin muhataplarına Hz. Peygamber ve onun sünnetini daha etkili bir şekilde anlatmada sahip oldukları yeterliliklerinin kendilerine önemli bir avantaj sağladığından söz etmek de imkân dâhilindedir.

Peygamberler, Allah'tan aldıkları emir ve yasakları insanlara tebliğ etmekle yükümlüdürler. Bu yönüyle tebliğ, peygamberlerin özelliklerinden biri olarak bilinir. İnsanın dünya ve ahiret saadetine ulaşmasını isteyen din, bu gayesini gerçekleştirmek için bireyin hayatına yön verecek belirli standartların oluşmasını sağlar. Kutsal kitapta temel prensipler halinde verilen söz konusu standartların inananlar tarafından anlaşılması ve hayata tatbik edilmesi için bir rehber ihtiyacı duyulur. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) İslâm dinini tebliğ sürecinde üstlendiği sorumluluk da bu kapsamda değerlendirilebilir. Onun sünneti, dinin pratik boyutunda her Müslüman için rol model niteliği taşır. Bu bölümde zikredilen gerçeklikten hareketle din eğitimi-sünnet ilişkisi, din eğitimi faaliyetlerinin daha nitelikli yapılması ve sünnetin daha iyi anlaşılması bağlamında ele alınmıştır.

Din eğitimi faaliyetlerinin belirli plan ve program dahilinde gerçekleştirilmesinde aynı zamanda program geliştirme çalışmalarının da temelini oluşturan dört temel hususun dikkate alınması gerekir. Bunlardan ilki sürece hedef belirleyerek başlanması gerektiğidir. Öğretim sürecinde yapılmak istenenin ne olduğu hedef belirleme süreciyle netleştirildikten sonra ikinci unsur olarak din eğitiminin muhtevası, üçüncü olarak bu eğitimin nasıl yapıldığı ve son olarak da hedeflere ulaşma durumunun test edilmesi gelmektedir.⁸ Sünnetin din eğitimi bilimiyle ilişkisi belirtilen bu hususlar çerçevesinde ele alınarak değerlendirilmiştir.

8 Hüseyin Algur, *Nesiller Arası Farklılaşma ve Din Eğitimi* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları,

1. Dinin Hedeflerinden Haberdar Eden Bir Unsur Olarak Sünnet

İslâm dinini tebliğ etmekle sorumlu olan Hz. Muhammed (s.a.s.), bu yükümlülüğünü 23 yılda tamamlayarak ümmetine rol model olmuştur. Dinin özünü oluşturan iman, ibadet ve ahlak alanında her bir Müslümanın görev ve sorumluluklarını bilmesi ancak kendisi ve dinin amaçlarının farkında olmasıyla mümkündür. Hz. Peygamber'in ümmetine dini açıklarken sarf ettiği sözler, sergilediği davranışlar ve takrirleri, her bir Müslüman için dini anlama ve dinin gerektirdiği bir yaşantı oluşturma noktasında yol gösterici niteliktedir. Bu sebepledir ki İslâm hukuku kaynaklarında dinin temel kaynakları sayılırken Kur'ân'dan sonraki temel kaynak olarak sünnete yer verilmektedir.

Hz. Peygamber'in eğitim faaliyetlerindeki temel amacı Allah'ın kendisine vermiş olduğu görev kapsamında Kur'ân'ın insanlara ulaştırılması, öğretilmesi, açıklanması, anlaşılması ve yaşanır hale getirilmesini sağlamaktır.⁹ Onun sorumluluğu kapsamında yerine getirdiği tebliğ görevine muhatap olan Müslüman bireyin temel hedefi ise kendisine tebliğ edilen dinin emir ve yasakları çerçevesinde bir hayat sürmek, kendinden sonraki nesilleri de bu bilinçle yetiştirmektir.

Bireyin davranışlarının değerini, "Ameller niyetlere göredir..." hadisinde görüldüğü üzere niyet kavramıyla açıklayan Hz. Peygamber, her insanın kendi hedefleri çerçevesinde fiiller ortaya koyduğunu belirtmektedir.¹⁰ İslâm dini, dünya ve ahiret hayatının birlikte düşünülmesi gerektiğini önermekle birlikte¹¹ dünya hayatının geçici olduğunu, asıl olanın ahiret hayatı olduğunu bildirmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in rehberliği, her bir Müslüman'a bir yandan dünya için çalışması gerektiğini öğütlerken diğer yandan da ahireti unutmaması gerektiğini öğretmektedir.

2022), 75-77.

- 9 Ramazan Buyrukçu, "Kur'ân'a Göre İnsanın Özellikleri ve Hz. Peygamberin Eğitim Uygulamaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1997), 41.
- 10 Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Camiu's-sahih* (Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1995), "Bed'ü'l-Vahy", 1.
- 11 Allah, kim ahiret kazancını isterse onun bu kazancının artırılacağını, kimin de dünya kazancını isterse ona da istediğinin verileceğini ama ahiretten nasibinin olmayacağını buyurarak öncelikli amacın ahiret hayatını kazanmak olduğunu buyurmaktadır. Bk. eş-Şûrâ, 42/20. Hz. Peygamber de "Dünya'da memleketinden ayrı kalmış gibi ol..." buyurarak dünya hayatının geçiciliğine işaret etmektedir. Bk. Buhârî, "Rikâk", 3.

Eğitim tanımlanırken bireyde istendik davranış değişikliği yapılmasından söz edilir. Eğitimdeki istendik kavramı söz konusu süreci klavuzlayan amaçlar doğrultusunda değişkenlik gösterir. İslâm dininin öğretildiği bir süreçte istendik olanın temel belirleyicilerinin başında şüphesiz Kur'ân-ı Kerim gelir.¹² Kur'ân'dan sonra ise Hz. Peygamber'in sünneti gelir. Dolayısıyla sünnetin incelenerek Müslüman bireylere sunulan özelliklerin aynı zamanda Müslüman tipolojisini de ortaya koyduğundan söz edilebilir. İyi bir Müslüman olmak için bireyde hangi özelliklerin olması gerekir? Sünnete bakıldığında dinin emir ve yasaklarının Hz. Peygamber örneğinde görmek mümkündür. Kur'ân'ı bizzat yaşayarak ümmetine örnek olan¹³ Hz. Peygamber, kendisinden sonraki ümmetine de en büyük miras olarak sünnetini bırakmıştır. Hz. Peygamber'in iyi bir insan, ideal bir Müslüman olunması adına gösterdiği rol modellik aynı zamanda dinin muhtevasının belirginleşmesi ve anlaşılmasına da katkı sunmaktadır.

İslâm dininin belirlediği temel ilkeler çerçevesinde inananlarına sunduğu “insan-ı kâmil” olma hedefi vardır. Kâmil bir insan olma hedefi uğrunda yerine getirilecek her bir yükümlülük aynı zamanda İslâm din eğitiminin de amaçlarını oluşturmaktadır. İnsan-ı kâmil olma kaygısındaki bireyden beklentilerin bazıları şu şekildedir: Sağlam bir imana sahip olmak, gösteriştenden uzak ve ihlaslı bir ibadet hayatına sahip olmak, ahlak kurallarına uygun hareket ederek erdemli olmak, beden-ruh / dünya-ahiret arasında sağlıklı bir denge kurmak, hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için hemen ölecekmiş gibi ahiret için çalışmak, kendisi için istediğini başkaları için de istemek, elinden ve dilinden hiç kimsenin zarar görmeyeceğinin güvenini tesis etmek, bencillikten uzak olmak, komşusu açken tok yatmamak, mutluluğun paylaşıldığı zaman güzelleştigiğine inanmak, insanlığın hayrına her türlü çalışmadan zevk almak, bir günün diğer gününe eşit olmadığı bir yaşantı tarzı benimsemek, her türlü makul yeniliğe açık olmak, her zaman hak ve haklıdan yana olmak, Allah'ı ve yarattıklarını gönülden sevmek,

12 Kur'ân'a göre ideal Müslüman tipolojisi için bk. Hüseyin Algur, “Din Eğitimi Açısından Kur'ân'a Bakış”, *Farklı Bilim Dallarından Kur'ân'a Bakış*, ed. Hüseyin Peker - Mustafa Tunçer (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 256-259.

13 Ebü'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nişâbü'ri, *Sahih-i Müslim* (Beyrut: Dârul-Kitâbi'l-İlmiyye, 2008), “Salâtü'l-müsafirîn”, 139.

özü ve sözüyle temiz ve düzenli olmak, kötülüklerden uzak zihin ve gönül aydınlığına sahip olmak, insanlarla birlikte olmaktan ve onlarla birlikte çalışmaktan zevk almak, hoşgörülü olmak, bilginin arayışında olmak, her konuda ifrat ve tefrit'ten uzak olmak, musibetlere karşı sabırlı olmak, iyiliği Allah'tan kötülüğü kendinden bilmek, tefekkür etmeyi ibadet bilmek.¹⁴ Dinin tebliğ edilmeye başlandığı günden bugüne bu amaçlar Kur'ân'dan alınan referanslarla Hz. Peygamber'in rehberliğinde gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.

Din eğitiminin temel amacı yetişmekte olan nesillerin ruh ve beden gelişimini dikkate almak suretiyle bilişsel, duyuşsal ve davranışsal düzlemde onlara katkı sunmaktır. Bu katkı onların duygu zihin ve heyecan birlikteliğini bozmadan kendi içerisinde tutarlı ve bilinçli bir mümin olmalarını ve yapıp etmelerinde muvaffakiyet elde eden birer fert olarak topluma entegre olmalarını sağlamalıdır. Din eğitimi faaliyetlerinde hedef kitleye dini değerlerin kazandırılması amaçlanırken onların duyuşsal yönlerinin dikkate alınması ve bu yönünün olumlu anlamda geliştirilerek korku, endişe ve ümitsizlikten uzak kalmaları suretiyle dengede tutulmasına dikkat edilmelidir.¹⁵ Dinin temel konularının çocuklara nasıl kazandırılacağı bu noktada önemli bir çıkış noktası olmaktadır. Bireyin yaratılışı itibari ile bir inanma ihtiyacına sahip olması din eğitimi faaliyetlerinin en önemli temellerinden biridir. Hz. Peygamber'in ve tebliğ ettiği İslâm dininin gerçekleştirmek istediği hedefler de din eğitiminin belirtilen bu amaçlarını desteklemekte ve ona veri sağlamaktadır. Bu yönüyle bir din eğitimcisi bir yandan muhataplarına Hz. Peygamber ve onun sünnetini anlatırken diğer yandan yürütmüş olduğu öğretim faaliyetlerinde Hz. Peygamber ve onun sünnetini temel referans olarak kullanmaktadır.

2. Dinin Muhtevasını Tebyîn Eden Bir Unsur Olarak Sünnet

İslâm dininin muhtevasını iman, ibadet ve ahlak olmak üzere üç temel başlık altında toplamak mümkündür. Allah'a, peygamberlere, kitaplara, meleklerle, kaza-kader ve ahirete iman eden Müslüman bireyler, imanla-

14 Yaşar Fersahoğlu, *İslâm Eğitimi Giriş* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2003), 23-25.

15 Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, 31.

rının gereği olarak Allah'ın emir ve yasakları doğrultusunda bir hayat sürerler. Allah rızasını kazanma amaçlı yapılan her türlü istenen söz ve davranışı kapsayan ibadetler, bireyin dini yaşama tecrübesini artırarak daha iyi hissetmesine ortam hazırlar. İnanan ve ibadetlerini yerine getiren bireyden beklenen ve toplumdaki diğer insanları daha çok etkileyen üçüncü boyut ise ahlak alanıdır. İnancı gereği tavır ve davranışlarını dinin ilkeleri doğrultusunda yönlendiren Müslüman birey, iyi-kötü, doğru-yanlış ayrımı yaparak ahlaki olanın arayışı içerisine girer. Bu sınıflandırma Hz. Peygamber'in hadislerinde İman-İslâm-İhsan şeklinde formüle edilmiştir. Bahse konu tasnifte Hz. Peygamber, ihsan kavramını “Allah'ı görüyormuş gibi kulluk etmek” olarak tanımlamıştır. Zira insan Allah'ı görmese de Allah insanı görmektedir.¹⁶

İslâm dininin temel içeriğini oluşturan ahlak anlayışında toplumsal düzeni temin eden bir yaklaşım söz konusudur. Bu kapsamda Hz. Peygamber, Müslüman bireyi, elinden ve dilinden insanların zarar görmediği bir şahsiyet olarak tanımlamaktadır.¹⁷ İslâm dininin belirlediği bu temel ilke, aslında modern hukuk ve uluslararası toplum tarafından tanımlanan insan haklarının oluşturmaya çalıştığı toplumsal düzeni özetler niteliktedir.

Hz. Peygamber, söz ve davranışlarıyla ümmetine ahlaki noktada rol modellik yapmıştır. Onun sünneti günümüze kadar Müslümanların söz ve davranışlarına istikamet vererek ahlaki bir nitelik kazanmasına vesile olmuştur. Kur'ân'da Hz. Muhammed'in (s.a.s.) güzel bir ahlak üzere olduğu buyrulurak¹⁸ Müslümanlara rol model olarak gösterilmiştir. Hz. Peygamber de kendisinin güzel ahlakı tamamlamak için gönderildiğini bildirmiştir.¹⁹ Farklı zamanlarda insanların üstünlüğünü ahlaki mükemmellekle ilişkilendirmesi, iyi-kötü ayrımını yaparak ahlaki olanın ne olduğunu tarif etmesi, güzel ahlak sahibi olmayı teşvik etmesi gibi farklı örnekler, onun

16 Buhârî, “İmân”, 37; Kur'ân'ın ibadetlere yaptığı vurgu için ayrıca bk. Mustafa Tunçer, “Erdemli Davranışların Oluşumunda Kur'ân'ın İbadetlere Yaptığı Vurgu”, *İnsan, Din ve Erdemlilik*, ed. Mustafa Çakmak- Hüseyin Algur (İstanbul: Dem Yayınları, 2022), 787-804.

17 Buhârî, “İmân”, 4-5.

18 el-Kalem 68/4.

19 Çetin, *Örneklerle Peygamberimiz*, 210.

ahlaki gelişime verdiği öneme ve Müslümanlar üzerindeki tesirine dair somut örneklerdendir.²⁰

İslâm dininin temel kaynağı olan Kur'ân'ı Kerim'i tebliğ etmekle görevli Hz. Muhammed'in (s.a.s.) sünneti dinin muhtevasına hâkimiyet açısından önemlidir. Zira dinin ilke ve kurallarını ihtiva eden Kur'ân, onun tarafından tebliğ edilmiştir. Ayetlerin anlaşılması, ilkesel olarak verilen emir ve yasakların nasıl uygulanacağı ancak sünnetle birlikte anlaşılabilir. Nitekim Hz. Peygamber, her peygambere kendi dönemindeki insanların inandığı mucizeler verildiğini, kendisine verilen mucizenin ise Kur'ân-ı Kerim olduğunu bildirmiştir.²¹ Kur'ân bir kitaptır ve kitaplar ancak okunduğunda, içerdiği anlam anlaşılmaya çalışıldığında ve hükümleriyle amel edildiğinde bireye katkı sunar. Dinin muhtevasını anlamak ve hayata tatbik etmek için Kur'ân'ın anlaşılması, Kur'ân'ın anlaşılması için de Hz. Peygamber'in söz, takrir ve fiillerinin anlaşılması gerekir.

3. Dinin Nasıl Anlatılacağını Gösteren Bir Unsur Olarak Sünnet

Peygamberler, Allah'tan aldıkları emir ve yasakları insanlara tebliğ etmekle görevlidirler. Onların yerine getirdiği bu sorumluluk, bireyin hayatında sonuçları itibariyle eğitimden de beklenen katkıyı oluşturmaktadır. Dolayısıyla peygamberlerin sorumlulukları aynı zamanda bir eğitimcinin sorumlulukları ile eşleştirilebilir. Hz. Muhammed (s.a.s.) özelinde bakıldığında da benzer bir durum söz konusudur. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) aynı zamanda bir eğitimci oluşu onun İslâm dinini Müslümanlara tebliğ etme süreciyle açıklanabilir. Bununla birlikte sünnetinde yer alan birçok husus İslâm eğitiminin temel parametrelerini oluşturmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, bir hadisinde kendisinin bir öğretmen olarak gönderildiğini belirtmiştir.²²

Hz. Muhammed (s.a.s.), her insanın inanmaya hazır halde dünyaya geldiğini bildirir. Bu durumu “fitrat” kavramıyla açıklayan Hz. Peygam-

20 Çetin, *Örneklerle Peygamberimiz*, 210-211.

21 Mehmet Emin Özağar vd. (ed.), *Hadislerle İslâm* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 6/263.

22 Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen-i İbn-i Mâce* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 2013), “Mukaddime”, 17 (229).

ber, her ne kadar insanın yaratılışı itibariyle İslâm dinine inanmaya hazır halde dünyaya gözlerini açtığını belirtse de devamında başta aile olmak üzere sosyal çevrenin birey üzerindeki etkisine işaret etmiştir.²³ Günümüz eğitim literatüründe “Eğitimde kalıtım mı yoksa çevre mi etkilidir?” tartışmasının cevabını İslâm dininin asırlar önce Hz. Peygamber aracılığıyla verdiğini görmekteyiz. İnsanın öğrenmesinde kalıtım özellikleri etkilidir. Onun öğrenmeye hazırbulunuşluk düzeyi fitrî bir niteliktir ve bu öğrenme için gerekli bir durumdur. Ancak sosyal çevre sürece dahil olduğunda eğitimin alanına girilmekte ve ebeveynlerin yaklaşımları bireyin inanç gelişiminde etkili olmaya başlamaktadır. Bahse konu hadis, İslâm eğitiminde öğretim sürecine nereden başlanması gerektiğine dair oldukça değerli bir paradigma sunmaktadır. Bu paradigmanın temel uygulayıcısı ve rol modeli ise Hz. Peygamber’dir.

Hz. Peygamber muhtevanın nicelik ve niteliği kadar tebliğ görevinde benimsediği üslubun nicelik ve niteliğine de özen göstermiştir.²⁴ Onun tebliğ sürecinde esas aldığı üslup ve ilkeler, dinin nasıl öğretileceği konusunda yol gösterici niteliktedir. Hz. Muhammed (s.a.s.) tebliğ görevini yerine getirirken kişisel his ve duyarlılıklarından mümkün olduğunca uzak kalmaya çalışmış, sorumluluğunun sadece tebliğ olduğu kendisine hatırlatılmıştır.²⁵ Bu uygulama Hz. Peygamber’in muhataplarının düşünce ve hürriyetlerine müdahil olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Zira öğretim süreci hitap edilen bireyin/kitlenin kendi isteğiyle gerçekleşen içsel bir deneyimdir.

Hz. Peygamber, tebliğ sürecinde ashabın sadece zihnine değil aynı zamanda duygularına da hitap etmiştir. Zira bireyin hayatını dinin ilke ve kurallarına göre yaşaması dışarıdan zorlama ile değil ancak kendi istemesiyle mümkün olacaktır. Hz. Peygamber, bireyin tek başına iken de erdemli ve faziletli davranmasını sağlayacak duyarlılığın ancak onun duyuşsal yönüne hitap edilerek mümkün kılınabileceğini görmüş, buna göre hareket etmiş ve kendisinden sonra dini öğreteceklere de bu yönde rehber olmuştur.²⁶

23 Buhârî, “Cenâiz”, 92.

24 Ali Akyüz, *Yaşayan Kur’an Hazreti Peygamber* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 374.

25 Akyüz, *Yaşayan Kur’an Hazreti Peygamber*, 242.

26 Akyüz, *Yaşayan Kur’an Hazreti Peygamber*, 302.

Eğitimin en önemli unsurlarından biri olan yöntem, Hz. Peygamber örneğinde çok net olarak görülmektedir. Nitekim Abdulfettâh Ebû Gudde'nin "Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed" adlı eseri bu kapsamda en yaygın olarak bilinen çalışmadır.²⁷ İki bölüm halinde kaleme alınan bu eserde Hz. Muhammed'in öğretmen olarak örneği ve dini tebliğ sürecinde kullandığı öğretim yöntemleri üzerinde durulmaktadır. Kur'an ayetlerinden verilen örneklerle Hz. Peygamber'in kitap ve hikmeti öğretici²⁸, insanlara müjdeci ve uyarıcı olarak²⁹ gönderildiği ifade edilmektedir. Eserde ayetlerin yanı sıra çeşitli hadislerden de örnekler verilerek Hz. Muhammed'in eğitimciliğine vurgu yapılmıştır.³⁰ Hz. Peygamber'in eğitimciliği süreçte ulaştığı başarıyla da delillendirilmiş, ashabındaki değişim onun peygamber oluşunun en büyük ispatı olarak tanımlanmıştır.³¹ Zaten eğitimden beklenen de bireyin davranışlarında istendik yönde değişiklik gerçekleştirmektir. Hz. Peygamber, ashabının hayatında çok kısa sürede üst düzey değişim ve dönüşümün gerçekleşmesini sağlamıştır.

Eserde Hz. Muhammed'in (s.a.s.) eğitimciliğine dair farklı örnekler ve kişilik özelliklerinden söz edilmiştir. Faydasız ilimden sakınılması gerektiği, kendisinin şefkatli ve merhametli oluşu, sade ve yalın bir dil kullanarak sık tekrarlar yapması, gereksiz tartışma ve gereğinden fazla ve ilgisi olmayan konularla ilgili konuşmaktan uzak durması, muhataplarına değer vermesi, güzel bir ahlaka sahip olması, güzel konuşması ve davranışlarını ahlakıyla güzelleştirmesi, cömert ve eli açık olması gibi özellikler bu kapsamda vurgulanan bazı niteliklerindedir.³² Bahse konu çalışmanın ikinci

27 Abdulfettâh Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları*, çev. Enbiya Yıldırım (Ankara: Otto Yayınları, 2016).

28 el-Cum'a 62/2.

29 Sebe' 34/28.

30 Bu kapsamda verilen hadisler: 1. Hz. Peygamber mescide girdiğinde Kur'an okuyup dua eden ve ilim öğreten iki ayrı grubu görür. Bunun üzerine kendisinin de bir öğretmen olarak gönderildiğini söyleyerek ilim öğreten grubun yanına oturur. 2. "Allah beni zorlaştırıcı ve başkalarının hata yapmalarını isteyen olarak değil; muallim ve kolaylaştırıcı olarak gönderdi." 3. Muaviye b. Hakem es-Sülemî, namazda iken aksıran bir kişiye "yerhamukellah" demesine cemaatin tepki vermesine karşılık Hz. Muhammed'in kendisini azarlamadan güzel bir üslupla "Şu namaz var ya onda insan kelamından hiçbir şey konuşmak doğru olmaz. O ancak Allah'ı anmak, O'nu tekbir etmek ve Kur'an okumaktan ibarettir." sözleriyle uyardığı belirterek kendisinden daha iyi bir öğretmen görmediğini söyler. Bk. Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları*, 16-19.

31 Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları*, 19-20.

32 Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları*, 25-61.

bölümünde Hz. Peygamber'in öğretim metotları ele alınmıştır. Tablo 1'de eserde belirtilen metotlar yer almaktadır.

Öğretim İlke ve Yöntem	Hız. Peygamber'in Uygulaması
Takrir yöntemi	-Vaaz ve öğüt ile öğretmesi
Soru-cevap yöntem/ tekniği	-Ashab sormadan anlatması -Sorulana soruya cevap vermesi -Sorulana soruya fazlasıyla cevap vermesi -Soru soranın sorunun dışında bir alana çekmesi -Soru sorandan sorusunu tekrar etmesini isteyerek hükmü net olarak ifade etmesi -Diyalog ile ve soru sorarak öğretmesi
Örnek olay yöntemi	-Öğretmek için uygun durumları fırsat olarak görmesi -Kıssalar ve geçmiş ümmetlerden haberlerle öğretmesi
Yaparak yaşayarak öğrenme yöntemi	-Ashabın da gerektiğinde başkalarına öğretmesini sağlamak adına sorunun cevabını ashaba yönlendirmesi -Önce kendi yaparak yaşantısıyla örnek olması -Bir şeyi bilen kişiyi doğru cevap verdiğinde övmek için sınaması -Teşvik etme ya da sakındırma amaçlı olarak dinleyenlerin bulması için bazı şeyleri müphem söylemesi -Önünde olan bir olay karşısında sukut etmesi ve onaylamasıyla öğretmesi
Etkili iletişim	-İtidal üzere olması, usandırması
Öğretimin somutlaştırılması	-Yer ve toprak üzerine şekiller çizerek öğretmesi -Öğretimde yazıyı bir araç olarak kullanması
Öğrenciye görelik ilkesi	-Öğrencilerin ferdî farklılıklarını göz önünde bulundurması -Tedrici olması -Kadınlara öğretmeye ve vaaz vermeye önem vermesi -Bazı sahâbilerden yabancı dil/Süryanice öğrenmelerini istemesi
El-yüz ve vücut hareketlerinin kullanılması	-Sözlü ifade ve el işaretini birlikte kullanması -Vurgu için oturuş şeklini değiştirmesi, sözünü tekrar etmesi -Dikkati artırmak soru soranın elini ya da omzunu tutması
Benzetme yoluyla öğretim	-Mukayese ve temsil yoluyla öğretmesi -Teşbih ve benzetmelerle öğretmesi
Öğretimde duyuşsal etkenleri kullanma	-Şaka ile öğretmesi -Öğrettiğini yemin ile tekit etmesi -Öğretirken gerektiğinde sertleşmesi ve kızması -Teşvik ederek korkutarak öğretmesi -Utandırması konuları anlatırken yumuşak giriş yapması -Utandırılan konuda ima ve işaretle yetinmesi
Hazırbulunmuşluk ve dikkati artırma	-Vurgu için sözünü üç kez tekrarlaması -Dikkati artırmak için cevabı erteleyip tekrar seslenmesi -Daha iyi anlaşılması için bir konuyu önce özetle sonra ayrıntılı anlatması -Dikkati artırmak üzere soru sorması

Tablo 1: Hz. Peygamber'in Öğretim Metotları³³

Öğretim sürecinin temel unsurlarından biri olan öğrenme-öğretme süreciyle ilgili eğitim psikologları çeşitli araştırmalar yapmışlardır. Bu araş-

33 Tabloda belirtilen Hz. Peygamber'in uygulamaları için bk. Ebû Guddê, *Bir Eğitimi Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları*, 63-188.

tırmalarla “İnsan nasıl öğrenir?” ve “İnsana nasıl öğretebiliriz?” sorularına yanıt aranmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar son bulmamıştır, öğrenme ve öğretme süreci var olduğu sürece de devam edecektir. Çalışmalar neticesinde çeşitli öğrenme kuram/model/yaklaşımları, strateji, yöntem ve teknikleri geliştirilmiştir.³⁴ Tablo 1’de Hz. Peygamber’in uygulamaları eğitim literatüründe yer alan öğretim ilke, yöntem ve teknikleri ile ilişkilendirilmiştir. Burada amaç, Hz. Peygamber’in uygulamalarının günümüz eğitim uygulamalarıyla ne denli ilişki içinde olduğunu tespit ederek sünnetin din eğitimindeki önemine işaret etmektir.

İnsan, fıtratı gereği dünyaya geldiği ilk günden itibaren çevresini gözlemleyerek informal öğrenmeler elde eder. Belirli bir yaşa geldikten sonra söz konusu öğrenmeler daha formal düzeyde devam eder. Bireyin sosyal öğrenmesinde hayatın boşluk kabul etmediği bir gerçeklik söz konusudur. Etrafında dini ve eğitimsel açıdan istendik bir sosyal çevre ve rol modellerin olmaması, bireyin rastgele bir öğrenmeye maruz kalmasına neden olur. Bu sebeple hayatını dini ilkeler çerçevesinde yaşaması istenen -başta çocuklar olmak üzere- her birey için Hz. Peygamber’in sünneti önemli bir rol üstlenir.³⁵ Bu husus Kur’ân’da da “*İçinizden Allah’ın lütfunu ve ahiret gününe umut bağlayanlar, Allah’ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah’ta güzel bir örneklik vardır.*” ayetiyle açık bir şekilde bildirilmektedir.³⁶

Hz. Muhammed (s.a.s.) tebliğ sürecinde ashabına örnek ve rol model olarak rehberlik yapmıştır. Öyle ki bu durum, ona ümmet olma özlemi duyan her Müslüman için günümüzde de devam etmektedir. Hz. Peygamber’in söylediklerini bizzat hayatında yaşayarak model olması, onun etkinliğini artırmaktadır. Zira böylesi bir yaklaşım muhatap bireyler üzerinde olumlu etki uyandırmaktadır. Zaten aksi durum Kur’ân’da eleştirilmiştir³⁷, kendini unutup başkalarına iyiliği emretmenin tutarsızlığı vurgulanmıştır.³⁸

34 Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2014); Onur Köksal, *Öğretim İlke ve Yöntemleri* (Konya: Eğitim Yayınevi, 2017).

35 Çetin, *Örneklerle Peygamberimiz*, 29-31.

36 el-Ahzâb 33/21.

37 es-Saff 61/2.

38 el-Bakara 2/44.

Bireyin kendi söylediklerini yapmaması öncelikle bir çelişkiyi barındırır. Bu çelişkili durum, muhatap kitle üzerindeki etkinliği azaltır ve bireyin söylediklerini kendi davranışlarıyla tekzip etmesine neden olur. Böylece yapılması istenen davranışın uygulanması bir yana değersizleştirilir ve tekrarlanma ihtimali ve kabul görme durumu oldukça düşer.³⁹

Hz. Peygamber'in dini tebliğ sürecinde benimsediği ilke ve yaklaşımlarla birlikte onun sahip olduğu kişilik ve karakter özellikleri de her Müslüman birey ve din eğitimcileri için rol model niteliği taşımaktadır. Hz. Peygamber, yumuşak huylu, şefkatli, merhametli, nezaketli, güler yüzlü, cömert, mütevazı ve hoşgörülü bir insan olmasının yanı sıra korkusuzluğu, cesareti ve yiğitliğiyle de tanınmıştır. Dini tebliğ sürecinde karşılaştığı sorunların üstesinden gelmesinde sabırlı ve azimli bir kişiliğe sahip olması etkili olmuştur. Henüz risâlet görevi verilmeden yaşadığı sosyal çevrede "el-emin" olarak tanımlanması onun ne denli güvenilir ve doğruluğu önemseyen bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir.⁴⁰

Hz. Peygamber'in bazı özelliklerini kendisini en iyi bilen ve tanıyan yakın arkadaşlarının dilinden tanımak mümkündür. Nitekim "O insanlar arasında günaha en uzak kimseydi.", "Onun kadar ailesine şefkatli kimse yoktu.", "O insanların en iyisi, en yardımseveriydi.", "Ashâbı arasında ondan daha çok istişareye önem veren kimse yoktu.", "O küçük dili görülecek kadar ağzını açarak gülmemişti. O yalnız tebessüm ederdi.", "Ömrü boyunca ne hizmetini gören birini ne de bir hanımını incitecek bir davranışta bulunmuştu.", "İnsanların ahlakça en güzeliydi." gibi rivayetler, yakın çevresinin tanımlamasıyla Hz. Muhammed'in (s.a.s.) örnek alınacak özellikleri hakkında bilgi vermektedir.⁴¹

Hz. Peygamber, Müslümanlara değerler noktasında da rol model olmuştur. Değer, bireyin hayatında iyi-kötü, doğru-yanlış ayrımı yaparken ona yol gösteren ölçütleri ifade etmektedir.⁴² Bu ölçütler bireyin çevresiyle

39 Abdurrahman Dodurgalı, *Sevgi Peygamberi ve Yetişkin Din Eğitimi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2020), 28-31.

40 Çetin, *Örneklerle Peygamberimiz*, 209-256.

41 Özafşar vd., *Hadislerle İslâm*, 6/269.

42 Hüseyin Algur, "Adaylık Eğitimi Alan Öğretmenlerin Değer Öğretimi Etkinlikleri Hakkındaki Görüşleri", *Amasya İlahiyat Dergisi* 12 (2019), 326.

etkileşimi sonucunda kendisi tarafından içselleştirilir ve onun davranışlarına yön verir.⁴³ İslâm dinini tebliğ eden Hz. Peygamber, birçok değeri gerek sözlü olarak gerekse fiili olarak Müslümanların dikkatine sunmuş, onlardan hayatlarını değerlere göre standardize etmelerini istemiştir. Değer öğretiminde Hz. Muhammed'in (s.a.s.) teşvik ettiği bazı değerlerden söz etmek yerinde olacaktır.

Hz. Muhammed'in (s.a.s.) önerdiği değerlerden biri sabırdır. Sabrı *ziya* olarak tanımlayan Hz. Peygamber, "...kim de sabretmeye gayret ederse, Allah ona sabır verir. Hiçbir kimseye, sabırdan daha hayırlı ve büyük bir ikramda bulunulmamıştır." sözleriyle sabır değerinin insan hayatı için öneminden bahsetmiştir.⁴⁴ Sabrın felakete karşılaşıldığı ilk anda ortaya çıkan dayanma gücü olduğunu ifade eden Hz. Peygamber, bu değer ancak içselleştirildiğinde insan hayatına yön verdiğine işaret etmiştir. Benzer şekilde dünyada sevdiği bir kişinin vefatına sabredip ecrini Allah'tan bekleyen kimsenin bunun karşılığında cennetle ödüllendirileceğini, bireyin başına gelen hastalıklara, gözlerinin kör olmasına sabretmesinin onun Allah katındaki ecrini artıracığını, Allah'ın hayrını dilediği kimseyi sıkıntıya soktuğunu bildirmesi; gerçek babayığının güreşte rakibini yenen değil, öfkelenildiğinde öfkesini yenen kişi olduğunu buyurması⁴⁵ hem Müslümanların başlarına gelen sıkıntı ve musibetlerle mücadele etme gücü vermekte hem de sabırlı olmayı öğretmektedir.

Hz. Muhammed'in (s.a.s.) ümmetine önerdiği başka bir değer sevgidir. En değerli sevginin Allah sevgisi olduğunu belirten Hz. Peygamber, kişinin sevdiğiyle beraber olduğunu, amellerin en faziletlisinin Allah için sevmek ve Allah için nefret etmek olduğunu söylemiştir. Sevginin gizli kalmaması gerektiğini de ifade eden Hz. Peygamber, birini seven kişiye sevdiğine bu sevgisini söylemesini önermiştir.⁴⁶ Kendisini yaratan ve ya-

43 Oktay Akbaş, *Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademe Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi* (Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 44; Hüseyin Algur, "Değer Eğitimi Yaklaşımları", *İş Ahlakı ve Değerler Eğitimi*, ed. Mustafa Çakmak (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2022), 169.

44 Buhârî, "Zekât", 50; Ebû Zekerriyya Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *Riyâzü's Sâlihîn Tercümesi*, çev. Yaşar Kandemir vd. (İstanbul: Erkam Yayınları, 2007), 56.

45 Nevevî, *Riyâzü's Sâlihîn Tercümesi*, 62-70.

46 Özafşar vd., *Hadislerle İslâm*, 3/71-84.

şatan Allah'ı, onun elçisi Hz. Peygamber'i seven Müslüman birey, bu sevgisinin tezahürü olarak Allah'ın yarattığı her şeye sevgiyle bakar, yaratılanı yaratandan ötürü sever. Maddi bir çıkar olmaksızın oluşan sevgi iklimi hem bireysel hem de toplumsal düzeyde huzur ve psikolojik iyi oluşun, bir arada yaşama kültürünün daha güçlü olmasına ortam hazırlar.

Daha önce de belirtildiği üzere Hz. Peygamber doğru sözlü olmasıyla da çevresine örnek olmuştur. Bir hadisinde o, söz ve davranışta doğruluğun hayır ve üstün iyiliğe yönlendirdiğini, iyiliğin de cennete götürdüğünü; yalancılığın ise yoldan çıkmaya (fücûr) sürüklediğini, fücûrun da cehenneme götürdüğünü bildirmiştir. Kişinin doğru söyleye söyleye Allah katında "sıddık" diye kaydedildiğini; yalancılığı meslek edinmesi durumunda ise Allah katında çok yalancı "kezzâb" diye yazıldığını bildirmiştir.⁴⁷ Belirtilen bu mesajında Hz. Peygamber bir yandan doğruluğun önemini vurgularken diğer yandan söz ve davranışlarda tutarlılık ve devamlılığın önemine işaret etmiştir.

Hz. Peygamber, ümmetine iş ahlakı bağlamında da önemli prensipler önermiştir. Bu kapsamda dikkat çeken kavramlardan birisi ihsandır. Daha önce Hz. Peygamber'in dilinden tanımı belirtilen ihsan kavramı⁴⁸, kul olma sorumluluğunun bilinçli ve en iyi şekilde yapılmasıdır. Bireyin neyi, nasıl ve niçin yaptığını bilmesi suretiyle bireysel farkındalık ve bilincinin yükselmesi onun iş ahlakının sağlam bir temele dayanmasına ve daha sağlam, daha nitelikli olmasına katkı sağlar. Böylece yapıp etmelerini rastgelelik ve gelişigüzellik gibi öngörülemez durumlardan kurtarır. İhsan kavramını hayatına ilke edinmiş birey "muhsin" olarak nitelendirilir. Muhsin, sağlam bilgi ve bilince sahip, düşüncelerinde derinlikli, yapıp ettiklerini ve hayatını anlamlandıran ve tüm bunlardan güç alarak kendine has temel bir yeterlilik olarak tanımlanabilecek becerisi olan bireydir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in rol modeliğindeki İslâm eğitimi, iyi bir insan ve aynı zamanda nitelikli muhsin bir Müslüman yetiştirmeyi hedefler.⁴⁹

47 Buhârî, "Edeb", 69; Nevevî, *Riyâzü's Sâlihîn Tercümesi*, 72-73.

48 Buhârî, "İmân", 37.

49 Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 126.

Hız. Muhammed (s.a.s.) Kur'ân'dan aldığı referansla⁵⁰ Müslümanlara iyi olanı emredip kötü olanı nehyetmeyi önermiştir. Bir hadisinde ümmetine herhangi bir kötülük karşısında duyarsız kalmamaları gerektiğini hatırlatarak kötülüğü ya eliyle değiştirmesini ya diliyle değiştirmesini ya da -her ne kadar imanın en zayıf derecesi olsa da- kalbiyle buğzederek tepkisini göstermesi gerektiğini önermiştir.⁵¹ Başka bir hadisinde Hız. Peygamber, yanlış olanı önleme konusunda sorumluluk almanın gerekliliğini gemi metaforu ile açıklamıştır. Bu örnekte iki katlı bir geminin alt katında kalanların üst kattakileri rahatsız etmemek adına geminin altından delik açma isteklerine üst kattakilerin engel olmasının hem kendileri hem de alt katta kalanların kurtuluşuna vesile olacağı dillendirilmektedir. Bu yapılmadığında ise sadece delik delenler değil, üst katta kalanlar da gemiyle birlikte batanlar arasında olacaktır.⁵² Toplumsal hayat içerisinde de karşılaşılan problemlerin çözümü adına duruş sergilemek, her Müslüman bireyin sorumluluk alanındadır. Zira söz konusu kötü davranışın olumsuz tesiri toplumda yaşayan her bireyi menfi yönde etkileyecektir. İslâm dini literatüründe “Emri bi'l-mâruf, nehy-i ani'l-münker” olarak bilinen bu ilke, Hız. Peygamber'in rol modelliğinde her bir Müslümanın dikkat etmesi gereken bir duyarlılığı içermektedir.

Hız. Peygamber, bir Müslümanda bulunması gereken özellikleri bazen zıttı olan durumlarla da bildirmiştir. Bu bağlamda bir hadisinde münafığın üç alameti olduğunu söylemiştir: Konuştuğunda yalan söylemesi, söz verdiğinde sözünden cayması ve kendisine emanet edilene hıyanet etmesi.⁵³ Bu hadisten hareketle Müslümanda bulunması gereken diğer bir ifadeyle Müslüman bireyin hayatını yönlendirmesi gereken değerlerden birinin de emanete sahip çıkmak olduğunu anlamaktayız. Sözü edilen emanet, günlük yaşantımızda insanlardan alınan bazı somut emanetler olabileceği gibi dini anlamda Allah'ın kullarına yüklemiş olduğu sorumlulukları da ifade edebilir. Kendi sorumluluklarının ayırında olan bir kişi hem bireysel hem

50 Bk. Âl-i İmrân 3/104, 110; et-Tevbe 9/71.

51 Müslim, “İman”, 78.

52 Buhârî, “Şeriket”, 6.

53 Buhârî, “İman”, 24.

toplumsal hem de dini anlamda kendinden istenen ve umulan davranışlar gösterir.

İslâm dini sorumluluk değerinin öğrenilmesini teşvik etmiştir. Bireyin Allah'a iyi bir kul olması, onun emir ve yasakları çerçevesinde bir hayat sürmesi ancak kendisine verilen sorumlulukları yerine getirmesiyle mümkün olacaktır. Hz. Peygamber, "Hepiniz çobansınız; hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz. Devlet reisi de bir çobandır ve sürüsünden sorumludur. Erkek ailesinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Kadın kocasının, evinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Hizmetkar efendisinin, malının çobanıdır; o da sürüsünden sorumludur. Netice itibari ile hepiniz çobansınız ve güttüğünüz sürüden sorumlusunuz."⁵⁴ hadisiyle toplumun her kademesinde insanların belirli sorumluluklarının olduğunu vurgulamıştır.

Tebliğ ettiği dinin üç temel başlığından birisinin ahlak olduğu noktada Hz. Peygamber'in birçok hadisi ve sünnetinden çokça enstantanenin bir değer alanı ile ilişkilendirilmesi olasıdır. Zira değerler, insan hayatını anlamlı kılan bazı ölçütlerdir. Bu ölçütlerin dinden referans alarak belirlenmesi, dini hassasiyetleri yüksek olan bireylerin yetiştirilmesi adına oldukça değerlidir. Yukarıda sünnetin bireyin hayatındaki konumuna işaret etmek üzere birkaç değerden örnekler verilmiştir. İnananların hayatında Allah'ın emir ve yasakları doğrultusunda değişim ve dönüşüm yapmayı hedefleyen İslâm dini ve Allah'ın Resûlu'nün bu yöndeki önerilerini eğitim kavramıyla birlikte düşünülmesi oldukça önemlidir. Dolayısıyla sünnete aşına olan din eğitimcilerinin bu gerçekliği göz önünde bulundurarak hareket etmesinde fayda vardır.

4. Özdeğerlendirmeye İmkân Veren ve Teşvik Eden Bir Unsur Olarak Sünnet

Değerlendirme herhangi bir durum, olay ya da olgu ile ilgili bireyin gösterdiği tavır, düşünce ya da davranışların belirli ölçütlere vurularak karara varılmasıdır. Eğitimden örnek verecek olursak, başarılı olmanın ölçütünün kendisine yöneltilen soruların en az yarısını bilmek olduğu bir sınav-

54 Buhârî, "Cuma", 11.

da 20 sorudan 10'unu bilen öğrenci başarılıdır. Değerlendirme kavramını dini yaşantılarımız için de kullanmak mümkündür. Kur'ân ve sünnette bireyin yapması ve yapmaması gereken hususlar açıkça belirtilmiştir. Bireyin sergilediği yaşantının bu dini ölçütlere vurularak dinin istediği anlamda bir yaşam sürülüp sürülmediği tespit edilebilir. Bahse konu değerlendirme sürecine bireyin kendi kendisine işlerlik katması ise özdeğerlendirme kavramıyla ifade edilebilir. Kendi kendini değerlendirerek yapıp etmelerini gözden geçiren bireyin dini ölçütler bakımından daha fazla istedik davranış göstermesi olasıdır.

İslâm dinine göre her insan ahiret hayatında dünya hayatında gösterdiği tavır ve davranışları baz alınarak bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Nitekim Kur'ân'da Allah, birçok ayette kullarına onları görüp gözetlediğini, onlarla birlikte olduğunu, hiçbir şeyin kendisine gizli kalmayacağını hatırlatarak söz ve davranışlarında ölçülü davranmalarını emretmiştir.⁵⁵ Kur'ân'da vadedilen, kuşatıcı, çetin, acı, ağır ve yaklaşan gün gibi çeşitli tanımlamalarla adından sıkça söz edilen hesap günü vurgusu, bireyin davranışlarında daha kontrollü ve bilinçli olması bakımından belirleyicidir.⁵⁶ Bu anlamda ahiret inancının bireyin yapıp etmelerinde ölçülü davranmasını temin ettiğiinden söz edilebilir. Nitekim Hz. Peygamber, ölen bir insanın ameliyle baş başa kalacağını bildirerek davranışlarda hesap verebilirliğe vurgu yapmıştır.⁵⁷

Kur'ân-ı Kerim, bireyin aklına hitap ederek davranışlarında bilinçli olması gerektiğini vurgular. İnsana Allah tarafından verilen akıl, irade ve istediğini yapma konusundaki özgürlük, onun davranışlarından sorumlu olmasını gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda iyi-kötü, doğru-yanlış, helal-haram olanın belirginleştirilerek bireyden iyi, doğru ve helal olanı tercih etmesi istenmektedir.⁵⁸ Bu tercihi birey kendi iradesiyle yapmalıdır. Zaten insanı diğer varlıklardan ayırt eden en temel özellik de budur. Kur'ân'daki

55 Bk. eş-Şuarâ 26/218-219; el-Hadîd 57/4; Âl-i İmrân 3/5; el-Fecr 89/14; el-Mü'min 40/19.

56 Mevlüt Güngör, *Kur'ân Penceresinden İman Amel Hayat Ahiret ve Kâinata Bakış* (İstanbul: Kur'ân Kitaplığı, 1997), 99-100.

57 *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh*, çev. Abdullah Feyzi Kocaer (Konya: Hüner Yayınları, 2004), 2/752.

58 el-Kehf 18/29-31.

bu yöntemi Hz. Peygamber, insanlara dinin tebliğ sürecinde de benimsemiştir. Hatta tebliğ konusunda ısrarcı olduğunda bu husus kendisine vahiy ile hatırlatılarak kendisinin sadece bir uyarıcı, öğüt verici olduğu, zorba olmadığı bildirilmiştir.⁵⁹ Bireyin yanlış olanı yapma imkânı varken doğru olanı tercih etmesi, ahlaken önemli ve değerli olan bir durumdur. İslâm dini ve bu dini tebliğ ile yükümlü Hz. Peygamber'in sünneti, bu anlamda kendi kendini kontrol edebilen özdenetimi yüksek bireylerin yetişmesine katkı sunacak özelliktedir. Dolayısıyla Müslüman bireyden beklenen Kur'ân ve sünnete uygun bir hayat yaşamının kaygısında olmaktadır.

Sonuç

Bu bölümde sünnetin dinin anlaşılması ve yaşanmasında ne denli önemli olduğu, sünnet-din eğitimi ilişkisi ele alınmaya çalışılmıştır. Eğitimden temel beklenti hedef kitlenin davranışlarında değişiklik meydana getirmektir. Bu beklentinin gerçekleşmesi adına önceden yapılan plan ve programlarla istendik olanın tespiti yapılarak hedef belirlemesi yapılır. İşte bu noktada din, inananlarına kutsal kitaptan referanslarla bir yandan hedeflerin neler olacağı noktasında temel bir çerçeve çizerken diğer yandan peygamber aracılığıyla etkili rol modeller sunmaktadır.

Hz. Peygamber'in eğitim anlayışı ve uygulamalarını anlamak ve analiz etmek sünnete göre İslâm eğitimi anlamak için önemli bir aşamadır. Bu aşamanın gerçekleşmesi için Hz. Peygamber'in esas aldığı eğitim modeli bütüncül olarak ele alınmalı ve bu süreçte kendisinin yaşadığı sosyo-kültürel ve tarihsel bağlam dikkate alınmalıdır. Böylece sünnetin çizdiği perspektifle varlık, bu varlık bütünü içerisinde insanın konumu, hayat felsefesi ve tüm bunlara dayanan eğitim anlayışının tespit edilmesi imkân dâhilinde olacaktır. Hz. Peygamber'in oluşturduğu İslâmî eğitim felsefesi ve temel eğitim ilkeleri günümüz dünyasının güncel şartları açısından tekrar ele alınmalıdır. "Hz. Peygamber bugün yaşasaydı neler yapardı?" sorusunun cevabının üretilmesi güncel sorunlara çözüm bulmak adına oldukça önemlidir. Böylesi bir bakış açısının gelişmesi için bilimsel çalışmaların çok yönlü şekilde ve birlikte ele alınması önemlidir. Zira Hz.

59 el-Gâşiye 88/21-26; Fâtır 35/23.

Peygamber'in eğitim anlayışı ve uygulamalarını iyi kavramının ötesine geçilerek söz konusu uygulamalardan bugüne nelerin taşınabileceğinin tespit edilmesi, yaklaşık 15 asırlık bir süreçte Müslümanların yapageldikleri uygulamaların etkili bir şekilde analiz edilmesi, bugünün şart ve imkânları ve ihtiyaçlarının tespit edilerek Hz. Peygamber'den bugüne taşınanların güncellenmesi oldukça girift bir işlemdir.⁶⁰

Sünnetin dinin anlaşılması ve yaşanmasında, din eğitimi faaliyetlerinin daha nitelikli bir şekilde yürütülmesine verdiği bu katkı, yetişmekte olan yeni nesillere öğretilmesinin ne denli gerekli bir faaliyet olduğunu göstermektedir. Dünyaya geldiği ilk günden itibaren hayata dair öğrenmelerini başta ailesi olmak üzere çevresinden rol model olarak informal düzeyde edinen birey, örgün eğitime dâhil olduktan sonra formal öğretimden de bazı öğrenmelerini gerçekleştirir. Sünnetin Müslüman birey üzerindeki etkisi düşünüldüğünde, rol model olma noktasında en fazla etkinin daha küçük yaşlarda olması beklenir. Nitekim literatürde sünnetin öğrenilmesinde informal eğitim süreçlerinin daha etkili olduğunu tespit eden araştırmalar mevcuttur.⁶¹

İman-ibadet-ahlak kavramlarıyla formüle edilen İslâm dininin muhtevasında iyi ve doğru olanın ne olduğu üzerine düşünmek oldukça değer verilen bir süreçtir. Bahse konu formülde ahlak kavramıyla karşılanan bu gerçeklik, Hz. Peygamber'in tebliğ sürecinin temel istikametini ifade etmektedir. Hz. Âişe tarafından onun ahlakının Kur'ân ile özdeşleştirilmesi, bu durumu net bir şekilde gözler önüne sermektedir. Hz. Peygamber, Kur'ân'ı tebliğ ederken başta Müslümanlar olmak üzere tüm insanlık alemine ahlak ve değer alanının kapsamına girecek evrensel ilke ve öğütlerde bulunmuştur. İnsan-insan, insan-toplum, insan-Allah ilişkilerinde dengeli, tutarlı ve bilinçli bir duruşu temin eden bu ilkeler, sadece dinî yaşantılarda değil aynı zamanda diğer dinlerden insanları da kapsayacak genişlikteki bir toplumsal düzenin temel belirleyicisi olmuştur. Belirtilen bu tespitler göstermektedir ki, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) sünnetinin bilinmesi

60 Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 113.

61 Recep Uçar, "Sosyal Kesimler ve Sünnet Algıları Araştırması: Malatya (Din Eğitimi Alan Yorumu)", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2012), 79.

ve ortaya koyduğu ilkeler çerçevesinde bir hayat yaşanması, bireysel ve toplumsal açıdan tartışmasız bir öneme sahiptir. Bu çalışmanın zikredilen önemin ayırdına varılması ve toplumumuzda yaşayan her bir ferdin Hz. Peygamber'in sünnetine daha fazla yakınlaşmasına vesile olması en temel beklentimizdir.

Kaynakça

- Akbaş, Oktay. *Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Akyüz, Ali. *Yaşayan Kur'ân Hazreti Peygamber*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 24. Basım, 2006.
- Algur, Hüseyin. "Adaylık Eğitimi Alan Öğretmenlerin Değer Öğretimi Etkinlikleri Hakkındaki Görüşleri". *Amasya İlahiyat Dergisi* 12 (2019), 319-356. <https://doi.org/10.18498/amailad.579981>
- Algur, Hüseyin. "Değer Eğitimi Yaklaşımları". *İş Ahlakı ve Değerler Eğitimi*. ed. Mustafa Çakmak. 169-194. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2. Basım, 2022.
- Algur, Hüseyin. "Din Eğitimi Açısından Kur'ân 'a Bakış". *Farklı Bilim Dallarından Kur'ân'a Bakış*. ed. Hüseyin Peker - Mustafa Tunçer. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022.
- Algur, Hüseyin. *Nesiller Arası Farklılaşma ve Din Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2022.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Din Öğretiminde Yöntemler*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 7. Basım, 2014.
- Aydın, Muhammed Şevki. *Din Eğitimi Bilimi*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Aydın, Muhammed Şevki. "Eğitim Kavram Ailesi". *Eğitime Giriş*. ed. Süleyman Akyürek. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2. Basım, 2023.

- Ayhan, Halis. *Din Eğitimi ve Öğretimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Camiu's-sahih*. Beyrut: Dâru'l Erkâm, 1995.
- Buyrukçu, Ramazan. “Kur’ân’a Göre İnsanın Özellikleri ve Hz. Peygamberin Eğitim Uygulamaları”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1997), 35-43.
- Çetin, Abdurrahman. *Örneklerle Peygamberimiz*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.
- Dodurgalı, Abdurrahman. *Sevgi Peygamberi ve Yetişkin Din Eğitimi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Ebû Gudde, Abdülfettâh. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları*. çev. Enbiya Yıldırım. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Ertürk, Selahattin. *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Edge Akademi, 6. Basım, 2013.
- Fersahoğlu, Yaşar. *İslâm Eğitime Giriş*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2003.
- Güngör, Mevlüt. *Kur’ân Penceresinden İman Amel Hayat Ahiret ve Kâinata Bakış*. İstanbul: Kur’ân Kitaplığı, 1997.
- İbn. Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b Yezîd el-Kazvinî. *Sünen-i İbn-i Mâce*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 2013.
- Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh*. çev. Abdullah Feyzi Kocaer. 2 Cilt. Konya: Hüner Yayınları, 2004.
- Köksal, Onur. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Konya: Eğitim Yayınevi, 3. Basım, 2017.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nişâbûrî. *Sahih-i Müslim*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 2008.
- Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahyâ b. Şeref b. Müri. *Riyâzû's Sâlihîn Tercümesi*. çev. Yaşar Kandemir vd. İstanbul: Erkam Yayınları, 2007.

- Özafşar, Mehmet Emin vd. (ed.). *Hadislerle İslâm*. 7 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2014.
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 8. Basım, 2015.
- Tunçer, Mustafa. “Erdemli Davranışların Oluşumunda Kur’ân’ın İbadetlere Yaptığı Vurgu”, *İnsan, Din ve Erdemlilik*. ed. Mustafa Çakmak - Hüseyin Algur. İstanbul: Dem Yayınları, 2022.
- Uçar, Recep. “Sosyal Kesimler ve Sünnet Algıları Araştırması: Malatya (Din Eğitimi Alan Yorumu)”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2012), 47-83.
- Yardım, Ali. *Hadis I-II*. İstanbul: Damla Yayınevi, 4. Basım, 2000.

DİN PSİKOLOJİSİ İLMİ AÇISINDAN SÜNNETE BAKIŞ

Halil İbrahim ÖZASMA*

Giriş

Din psikolojisi ilmi bakış açısıyla sünneti değerlendirmeden önce psikoloji ilmi ve din psikolojisi ilmini kısaca ifade etmek gerekir. Din psikolojisi ilmi, gelişim psikolojisi, davranış psikolojisi vb. gibi psikoloji biliminin alt dalı olan bir ilim dalıdır. Psikoloji ilminin konusunu ise genel anlamıyla insanın “duyuş, düşünüş ve davranışları” oluşturmaktadır. Psikoloji ilminin amacı da insanın duyuş, düşünüş ve davranışı arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Psikolojinin konusu; psikoloji ilminde davranışçılık, yapısalcılık vb. akımların geçerli olduğu zamanlar itibarıyla değişik şekillerde açıklanmıştır. Bu açıklamalarda “zihinde geçen bilinç olaylarının incelenmesi”, “insan davranışlarının bilimsel olarak incelenmesi”, “kişiler arası ilişkileri inceleyen bir bilim” şeklinde, insanı bütüncül olarak değil, daha çok insana ait belli özellikler esas alınarak bir tanımlama yapılması dikkat çekicidir. İnsanı belirli özelliklerle sınırlayan bu bakış açılarının yerine günümüzde, psikoloji daha bütüncül bir bakış açısıyla insanın “duyuş, düşünüş ve davranışlarını” konu almaktadır. Bu bağlamda insanın kendisi ile diğer insanlar, çevresi, iş hayatı, insan grupları vb. ile ilişkisi, psikolojinin inceleme alanına girmektedir.¹

* Dr. Öğr. Üyesi. Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Psikolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1 Feriha Balkış Baymur, *Genel Psikoloji* (Ankara: İnkılap Kitabevi, 2014), 1-3.

Psikoloji ilminin inceleme alanına giren konulardan biri de dindir. Din, insanların hayatını biliş, davranış, duygu gibi pek çok boyutta etki altına alma potansiyeli itibarıyla, psikoloji alanında çalışma yapan bilim adamlarının da dikkatini çekmiştir. 19. yüzyılda William James, E. D. Starbuck, C. G. Jung vb. bilim adamlarının insanla din etkileşimini konu alan çalışmaları, din psikolojisi ilminin bilim dalı olarak gelişimine katkı sağlamıştır.² Böylece ilim adamlarının çalışmalarına konu olan din, din psikolojisi alanında, insana etkisi noktasında insanın dinin esasları ile kurmuş olduğu bağın insanın hayatına yansması bağlamında incelenmektedir. Bu durumda, Yaradan inancının oluşumu, dini konularla ilgili insanların tutumları, dini inançların insan psikolojisine etkisi, dinle alakalı kural ve uygulamaların insanda oluşturduğu bilişsel, duyuşsal ve davranışsal süreç din psikolojisi alanında yapılan çalışmalarla değerlendirilmektedir.

Din ile insan arasındaki bağı oluşturan ana unsur, dinlerin kutsal kitapları ve o dini insanlara tebliğ eden peygamberlerdir. İnsanın hayatına dinin yansması, inanca konu olan kutsal kitabın öğretilerinin kabul edilip benimsenmesi ve kutsal kitabı insanlara öğreten peygamberlerin hayatlarının örnek alınmasıyla gerçekleşmektedir. Peygamberlerin kitaba ilişkin yorumları, hayatlarında tatbik etmiş oldukları dini pratikler, inananların dini yaşamı kendi hayatlarına aktarmalarında model olmuştur. Kitap'ta yer alan inanç esaslarının uygulanması noktasında peygamberler, psikoloji ilminin bakış açısıyla rol model olmuştur. Peygamberlerin sünnetleri, özellikle hakkında daha çok bilgi ulaşılabildiği bağlamında Hz. Peygamber'in sünneti, insanların dini hayatlarına nasıl yansıtılmaları gerektiğinden başlayarak insanların kendileri ve diğer canlılar ile ilişkilerinin nasıl olması gerektiği noktasına kadar zengin bir kaynaktır. Sünnetin kaynak olma değeri, insanlara model alma, anlam sunma, bakış açısı kazandırma, tutum oluşturmalarını sağlama vb. pek çok açıdan önemlidir.

Hz. Peygamber'in sünnetine ilişkin çalışmalarda, “finansman, beslenme, iletişim, boşanma, şefkat, hayvanların yeri, görgü kuralları, itaat, çevre, anne kimliği, yetişkinlerin eğitimi, nefis kavramı, kötü ahlak, pişmanlık ve tövbe, kibir ve tevazu, sağlıklı beslenme, aile içi iletişim, merhamet

2 Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2022), 33.

kavramı” gibi konular hadislerde değerlendiriliş şekillerine göre çalışılmıştır. Hadis ve psikoloji bağlamında, hadisleri psikoloji biliminin bakış açısıyla geniş çerçevede değerlendiren çalışma, Osman Necati tarafından yazılmış olan “Hadis ve Psikoloji” isimli eserdir.³ Bu eserde Osman Necati, psikoloji ilminin güdüler, duygular, heyecanlar, algı, düşünme gibi temel konularına ilişkin hadislerde geçen ifadeleri incelemiş ve hadislerde yer alan insan psikolojisine ilişkin bilgilerle psikoloji ilminde var olan bilgiler arasında bir mukayese yapmıştır.

“Din psikolojisi ilmi açısından sünnet” isimli bu çalışmada sünnetin din psikolojisi noktasında değeri bağlamında, özellikle dini tutum oluşturmadaki katkısına değinilmektedir. Tutum, bir eğilim olarak bireylerin kendilerinden başlayarak diğer insanlar, çevre vs. ile ilişkisini olumlu ya da olumsuz manada belirlemektedir. Bu noktada da sünnetin bireylerin tutum oluşturmalarında sunduğu bilgiler, peygamberlerin güvenilirliği açısından şüphe olmaması itibarıyla insanların tutumlarını yönlendirme potansiyeli taşımaktadır. Çünkü tutum oluşturmada kaynağa duyulan güven, bireyin, tutumu benimseme isteğini artırmaktadır. Çalışmada Hz. Peygamber’in sünnetinden örneklere geçmeden önce tutum ve dini tutumun ne olduğu anlatılmakta ve sonrasında Hz. Peygamber’in sünnetinde dünyaya, musibetlere, ibadetlere yönelik tutum konusundaki örnekler incelenmektedir. Çalışma yürütülürken Hz. Peygamber’in sünnetine ilişkin bilgiler, *Kütüb-ü Sitte*’de yer alan hadis kaynaklarından elde edilmiştir.

1. Tutum ve Dini Tutum

Tutum konusu özellikle sosyal psikolojinin ilgi alanına girmektedir. Tutumun sosyal psikolojinin ilgi alanına girmesinin nedeni, bireyin sosyal yaşama ilişkin düşünce ve davranışlarının temelinde tutum etkisinin gözlenmesidir. Bu bağlamda tutum, “bireye atfedilen ve onun psikolojik bir obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli biçimde oluşturan bir eğilimdir.”⁴ Tanımdan da anlaşıldığı üzere tutum, bireyi davranışa ha-

3 M. Osman Necati, *Hadis ve Psikoloji*, çev. Mustafa Işık (Ankara: Fez Yayınevi, 2000).

4 David L. Sills (ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences Volume 9: Lang to Mark* (Crowell Collier and Mac Millan, 1968), 458-467.

zırlayan bir eğilimdir.⁵ Tutuma ilişkin bireyin davranışlarından hareketle çıkarsama yapılabilir. Tanımda yer alan psikolojik obje ise bireyin ilgisine konu olan herhangi bir obje olabilir. Burada herhangi bir objenin tutuma konu olması, onun birey için bir anlam ifade etmesine, farkındalık oluşturmaya bağlıdır.⁶

Tanımda da yer aldığı üzere tutumun “düşünce, duygu ve davranış” olmak üzere üç ögesi bulunmaktadır. Düşünce, bireyin objeye ilişkin fikir, değerlendirme vb. süreçlerini içermektedir. Duygu, bireyin objeye ilişkin duygusal durumunu ifade etmektedir. Davranış ise bireyin objeye yönelik harekete geçme, eylemde bulunma durumunu içermektedir. Tutum, bireyin herhangi bir objeye yönelik düşünce, duygu ve davranışlarını uyumlu hale getirir. Tam gelişmiş tutumlarda bu üç ögenin varlığı söz konusu iken; daha az gelişmiş tutumlarda davranış ögesi daha zayıf olabilir. Günümüzde tutumun ögeleri konusunda tutumun “zihinsel değerlendirme” şeklinde tanımlanması, tutumda bahsedilen üç ögeden birinin bulunmasının yeterli olması gibi görüşler ortaya çıksa da tutumun düşünce, duygu ve davranıştan oluşması görüşü halen kabul görmektedir. Ancak herhangi bir psikolojik objeye karşı tutumun oluşması için asgari zihinsel değerlendirme gereklidir.⁷

Tutumların oluşmasında “zihinsel ve bilgisel, fizyolojik, ailesel, tutum nesnesiyle gerçekleşen yaşantı, akran, bireysel özellikler, kitle iletişim araçları, sosyal sınıf, sosyoekonomi, grup üyeliği” gibi faktörler etkilidir. Hz. Peygamber’in sünnetine ilişkin bilgileri tutum oluşturmaya kaynak olması açısından zihinsel ve bilgisel faktörler kategorisinde değerlendirebiliriz. Zihinsel ve bilgisel faktörler, bireylerin tutum objesine ilişkin inançlarını içerir. Bireyler farklı kaynaklardan tutum objesine yönelik bilgiyi elde eder. Birey ele ettiği bu bilgiyi, kendisinde var olan diğer bilgilerle birleştirir ve bir inanç sistemi oluşturur. Oluşturulan bu inanç sistemi, tutum oluşumunda zihinsel faktörün etkisine yönelik en önemli bileşendir. İnanç sistemleri tutum objesine yönelik iyi-kötü, olumlu-olumsuz vb. de-

5 Hüseyin Algur, *Nesiller Arası Farklılaşma ve Din Eğitimi* (Ankara: Pegem Akademi, 2022), 67.

6 Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Günümüzde İnsan ve İnsanlar* (İstanbul: Evrim Yayınevi, 2010), 110.

7 Kağıtçıbaşı, *Günümüzde İnsan ve İnsanlar*, 110-113.

ğer yargılarının oluşmasını sağlar. İnanç sistemlerinden beslenen zihinsel faktör, objelere yönelik tutumların “kesinlik ve kararlılığını” etkiler.⁸ Bu kesinlik ve kararlılığın oluşmasında kaynağa duyulan güven ve kaynağın inanırlığının yüksek olması önemli bir etkidir. Güvenilir kaynaktan gelen bilgilerin tutum değişimine katkısı yüksektir.⁹

Hız. Peygamber’in sünnetine ilişkin kaynaklarda yer alan bilgilere duyulan güven, Müslümanların, kendileri ve çevrelerine yönelik tutumlarının şekillenmesinde büyük önem taşır. Özellikle içinde yaşadığımız iletişim ve teknoloji çağında kendilerine rol model arayan, karşılaştıkları olaylara nasıl tepki vereceklerini bilmeyen, olaylara, objelere tutumlarında tutarlılık olmayan insanlara Hız. Peygamber’in sünneti, Kur’ân-ı Kerim’in de işaret etmesiyle zengin bir kaynaktır. Kur’ân-ı Kerim’de de Hız. Peygamber’in Müslümanlar için örnekliliğine işaret edilerek ona uyulması tavsiye edilmektedir. Zira dindar profilin oluşmasında en güzel örnek Hız. Peygamber’in kendisidir. O’nun dünya hayatına dair sözleri, davranışları, dini uygulamalara yönelik tutumları, Müslümanın, dünya hayatına ilişkin tutumlarının oluşmasında önemli bir kaynak değeri taşır.

Tutumla ilgili yukarda bahsedilen açıklamalardan sonra diğer başlıklarda, Hız. Peygamber’in sünnetinde yer alan hayatın anlamı, bela ve musibetlere yönelik hadisler ve bu hadislerin din psikolojisi ilmi bakış açısıyla değerlendirilmelerine yer verilmektedir.

2. Hız. Peygamber’in Sünnetinde Dünya Hayatına Karşı Tutum

İnsanlığın başlangıcından itibaren insanların sorguladığı hususların başında yaşadıkları evren ve bu evren içindeki konumları gelmiştir. Ben kimim? Bu dünyada amacım ne? Beni kim var etti? Ölümden sonra hayat var mı? gibi sorular hem felsefeciler hem teologlar tarafından tartışıl-gelmiştir. Günümüzde de insanlar yaşam dönemlerinin çeşitli evrelerinde bahsedilen bu soruları kendilerine yöneltmektedirler. Bu sorulara verilen cevaplar bireylerin benliklerini tanımlamalarına yardımcı olduğu kadar, dine yönelik tutumlarının da belirleyicisi olmaktadır. Kendi yaratılışını

8 Salih Güney, *Sosyal Psikoloji / Salih Güney* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020), 146.

9 Aysel Kayaoğlu vd., *Sosyal Psikoloji II* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2014), 80.

anlamlandıramayan, yaratılış konusunda dinin sunduğu argümanları kabul etmeyen insanlar, dine karşı olumsuz bir tutum geliştirirken; yaratılış konusunda dinin sunduğu argümanları kabul eden insanlar, dine karşı olumlu tutum geliştirmektedirler. Nasıl ve niçin var olduğunu, dünya ile ilişkisini dini bakış açısıyla anlamlı hale getiren insanın bütün tutumları din üzerinden şekillenirken; nasıl var olduğunu, niçin var olduğunu din dışı ideolojilerle anlamlandırmaya çalışan insanların tutumları din dışı ideolojiler ekseninde şekillenmektedir.

Yaşadıklarını anlama, anlamlı hale getirme insanın temel ihtiyaçlarından biridir. İnsan karşılaştığı olayları zihninde anlamlı hale getirerek tutarlı bir dünya görüşü oluşturmaya çalışır. Anlamlı hale gelmeyen konular önem derecesine göre insanı psikolojik olarak rahatsız eder. Örneğin, din değiştirme vakalarının bir kısmında inanılan dini inancın insanların zihninde yeterli tatmin oluşturamamasının, insanları din değiştirme sürecine sevk ettiği bilinmektedir.¹⁰ İntihar vakalarının gerçekleşmesinde insanların yaşadıkları anlam kaybı etkin rol oynamaktadır.¹¹ Dolayısıyla insanın kendisini bu dünyada anlamlı bir bütünün parçası olarak görmesi, insanın kendisi ve kendisi dışındaki dünya ile kuracağı ilişkiyi belirleyebilen büyük bir etkiye sahiptir.

Hz. Peygamber'in dünyaya ilişkin tutumuna bakıldığında Hz. Peygamber kendisini, dünya ile ilişkisi bağlamında bir ağacın altında gölge lenip giden bir yolcu gibi tarif etmiştir.¹² Dünyayı bir uğrak yeri olarak betimlemiştir. Başka bir hadiste Hz. Peygamber her çeşit hatalı davranışın sebebi olarak dünya sevgisini belirtmiştir. Sevginin insanı kör ve sağır yapacağına dikkat çekmiştir.¹³ Bağımlılık derecesine gelmiş bir sevgi kişinin tutumunda ciddi yanlışlıklara sebep olabilir. Dünya ile fazla meşgul olma, dünyayı sahiplenmeye çalışma, kişinin hayatında onu sınırlayan bir inanç

10 Hüseyin Peker, "Tövbe, Dine Dönüş ve Din Değiştirme", Din Psikolojisi, ed. Hayati Hökelekli (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2010), 215-233.

11 Hüseyin Peker, "İntihar, Sebepleri Nedir ve Ona Nasıl Engel Olunur?", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (01 Mart 1987), 105-116.

12 Ebü İsâ Muhammed b. İsâ et- Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, thk. Beşşar Avvâd Ma'ruf (Beyrut: Dâr-ru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996), "Zühd", 44 (No. 2378).

13 Süleyman b. El-Eş'as Es-Sicistânî Ebû Davud, *Sünen-i Ebi Dâvud*, thk. Muhammed Nâsruddin Elbânî (Riyad: Mektebetü'l-Mearif, 2003), "Edeb", 125 (No. 5150).

sistemi yoksa, kişiye her türlü olumsuzluğun kapısını açabilir. Dünya ile fazla meşgul olma yolcu konumunda olan insana ahiret hazırlığını unutturabilir. Bu noktada da Hz. Peygamber, insanın dünya ile meşgul olurken hedef kaybı yaşayabileceğine dikkat çekerek dünya hayatının geçip gittiği ve ahiretin geldiği uyarısında bulunmuştur.¹⁴ Dünya ve ahiretin kendilerine has evlatları olduğuna değinerek ahiretin evladı olmayı tavsiye etmiş ve öbür dünyada hesap olduğunu ancak amelin olmadığına değinmiştir. Dünyanın evladı olmak dünya peşinden koşmak, onun için çalışmayı ifade ederken, ahiretin evladı olmak onun için çalışmayı ifade etmektedir. Yolcu olan insanın asıl hedefi yolculuk yaptığı uğrak yeri değil, uğrak yerinden sonra varacağı menzildir. Dolayısıyla Hz. Peygamber uğrak yeri olan gölgelikte kalıp meşgul olmayı değil, menzile ulaştıracak yolculukla meşgul olmayı, hedeften şamamayı tavsiye etmiştir.

Dünyaya ilişkin tutum konusunda diğer bir hadiste Hz. Peygamber Müslümanlara dünyanın süs ve güzelliklerinin açılmasından endişe ettiğini bildirmiştir. Sahâbînin gelen zenginliğin hayır mı şer mi getireceği sorusuna hayır ya da şer getirmeyeceğini belirterek cevap vermiştir. Devamında gelen zenginlik içinde haram veya helal malın karışık olduğuna dikkat çekerek helal olan mal ile yetinmeyi tavsiye etmiştir. Helal olanla yetinmenin önemine değinerek hak etmeden alınan malın insan aleyhine şahitlik yapacağı uyarısında bulunmuştur.¹⁵ Hz. Peygamber dünyada insanın karşısına çıkacak çeşitli mallar konusunda helal olanla meşgul olma bilincini oluşturmaya çalışmıştır. Dinin en önemli fonksiyonlarından biri insana dünya hayatına ilişkin bütüncül bir bakış açısı sunmasıdır. Elde edeceği eşyanın insandan hesap soracağı uyarısı insanı yapacağı seçimlerde daima dikkatli olmaya sevk eder. Bilinçli yapılan eylemler insanı hata yapmaktan korur. İnsan bilincinde zihin ve davranış arasındaki denge sağlanır ve insan bir sitem dâhilinde düşünmeye davranmaya başlar. Davranışta bilinç olmadığına insan önene gelen seçenekleri şuursuzca değerlendirir. Nitekim bu durum Hz. Peygamber tarafından önüne gelen her otu yiyen ineğin durumuna benzetilmiştir. Bitkiler tatlı, acı, zehirli vb. farklı özellik-

14 Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî* (Beyrut: Dâr-u İbn Kesîr, 2002), "Rikak", 4.

15 Buhârî, "Zekat", 47.

tedir. Önüne gelen her otu yiyen hayvan zehirli bir bitki yediğinde nasıl acı çekerse, bilinçsizce yapılan eylemlerin da insana getirisi çeşitli derecelerde tehlike barındırabilir. Hz. Peygamber'in zenginlikle gelen mallara ilişkin oluşturduğu bilinç insanı zarara uğramaktan alıkoyar. Hz. Peygamber'in zenginlikle gelen mallara ilişkin oluşturduğu bilinç insanı zarara uğramaktan alıkoyma potansiyeli itibariyle önemlidir.

Hz. Peygamber insandaki mülk edinme duygusunun insanı mal edinmeye güdülemedeki etkisini anlatmak açısından “Âdemoğlunun iki vadi dolusu malı olsa üçüncü bir vadi daha arzu eder. Âdemoğlunun karnını ancak toprak doldurur...”¹⁶ demiştir. Hz. Peygamber'in burada söz konusu ettiği duygu dünyaya yönelik aşırı isteği ifade etmesi anlamında hırs duygusudur. Nitekim başka bir hadiste de insanoğlunun büyümesiyle birlikte insandaki mal ve uzun ömür isteğinin de artacağını belirtmiştir.¹⁷ Bu noktada da dikkat edilmesi gereken duygu hırs duygusudur. Hırs duygusu, insanı belli bir amaca motive etmesi açısından önemli görülmektedir. Ancak burada dikkatlerden kaçan nokta hırs duygusuyla yöneline hedefe ulaşma durumunda kişinin o hedefi elde etme amacıyla kendisine ve çevreye zarar verebilme ihtimalidir. Nitekim Hz. Peygamber'in dünyaya yönelik uyarısında dünya mallarını elde ederken helal olanla yetinmeyi tavsiyesi insandaki hırs duygusunu dengelemesi bakımından önemlidir.

Hırs yerine insanı hedefe ulaşmada motive edici güç azim olmalıdır. Hırs olumsuz bir duygusal durum olarak değerlendirilirken azim olumlu bir duygu olarak değerlendirilmektedir. Hırs duygusu gurur duygusunu beraberinde getirir. Hırs duygusu gurur olmaksızın ortaya çıktığında insanda depresyon ve narsistik yara alma durumu ortaya çıkar. İlerleyen yaşla birlikte intihar düşüncesi bireyde görülebilir.¹⁸ Hırsta isteği elde etme konusunda aşırıya kaçan bir sahip olma güdüsü ortaya çıkar. Bu güdü hedefine ulaştığında benlikte oluşan haz durumu kişinin gurur ve kibir duygularını besleyebilir. Sahip olma yönündeki istek engellendiği durumlarda ise kişinin gururunun zarar görmesi kişiyi psikolojik olarak yıpratıp, hissedilen

16 Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîh-i Müslim* (Riyad: Dâru Taybe, 2005), “Zekat”, 116 (No. 2415).

17 *Sahîh-i Buhârî*, “Rikâk”, 5 (6421).

18 Nevzat Tarhan, *Duyguları Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınevi, 2013), 156.

kaygı derecesine göre intihar düşüncesine kadar götürebilmektedir. Hz. Peygamber'in dünya malına sahip olma yönündeki duyguya yönelik uyarısı insanı duygusal olarak koruma ve insanı eşyanın kölesi yapmaktan koruma anlamında değerlidir. Hırs duygusu yerine azim duygusu insanın daha dengeli bir şekilde kendisini kontrol ederek hedefine ulaşmasını sağlama anlamında önemlidir. Azim duygusunda insanın elinden gayreti göstermesi ve netice anlamında hırsta olduğu gibi sahip olmaya aşırı bir şekilde bağlanmaması vardır. Hırsta insanın kendisini aşırı yıpratması, kendi benliğiyle mücadele etme varken, azimde ise bireyin elinden geleni yapması ve netice konusunda Allah'a güvenerek teslim olması vardır. Bir anlamda helal olanla yetinme daha fazlasını istememe, bu anlamda haramlara da yönelmemeyi içerir. Hırs duygusunun insanı güdülemedeki etkisini göstermesi açısından Hz. Peygamber'in hadisin devamında "ademoğlunun gözünü toprak doyurur" ifadesi dikkat çekicidir. İnsanın hırs duyguna kapılmaması anlamında Hz. Peygamber dünyanın değersizliğine işaret ederek dünyanın konumunu birinin işaret parmağını denize daldırması ve daldırdıktan sonra ne kadar su alabildiğine değinerek açıklamıştır.¹⁹

Hz. Peygamber'in dünyaya ilişkin tutumuna baktığımızda psikoloji bilimi bakış açısıyla "sahip olmak" eksenli değil "olmak" eksenli olduğu görülmektedir. Dünyanın Allah katında bir değerinin olmadığını ifade etmesi, bir yolcu portresi çizmesi, dünyaya sahip olma eksenli yaklaşımları bütün kötülüklerin sebebi olarak ifade etmesi, yapılanların hesabının verileceğini belirtmesi, dünyanın değerli olmadığı ancak dünyada yapılan işlerin değerinin olduğunu belirtmesi Hz. Peygamber'in dünyaya "olmak" eksenli yaklaşımını ifade eder. Peki "sahip olmak" ve "olmak" neyi ifade eder? Psikanaliz ve Antropoloji alanlarında yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçlar "sahip olmak" ve "olmak" güdüsünün insan yaşantısının temel belirleyicilerinden biri olduğunu göstermiştir. Bu iki temel güdü bireysel ve toplumsal yaşantıdaki farklı karakter yapılarının kaynağı olarak görülmektedir. Fromm'a göre bu iki güdü "insan varoluşunun en önemli sorunudur."²⁰

19 Müslim, "Cennet", 55 (7197).

20 Erich Fromm, *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, çev. Aydın Arıtan (İstanbul: Arıtan Yayınları, 2003), 38.

Sahip olmak ve olmak eğilimi, insanın kendisi ve dünyaya ilişkin tutumunun belirleyicisidir. Birey bu iki yaklaşımdan hangisine sahip olursa, kişinin düşüncesi, hisleri, davranışları benimsemiş olduğu yaklaşımın izlerini taşıyacaktır. Sahip olmak ilkesinde, bireyin dünyayla kurduğu ilişki sahiplenme davranışı üzerine şekillenir. Elde etmek, sahip olmak, hükmetmek yönelimi, bireyin çevresiyle ilişkisinde baskın hale gelir. Dünya ve içindekileri kendi mülkü altına almak ister. Olmak eğiliminde ise iki yaklaşım vardır: Bunlardan birincisi, dünya ile doğru bir ilişki geliştirmeyi içerir. İkincisi ise gerçeği görmek, aldatıcı görüntünün ardındaki hakikati ifade etmek için kullanılır.²¹

Sahip olmak davranışı mülk edinme ve kazanç elde etmeye yönelik olduğu için iktidarda olma ve ona bağımlı olma yönünde bir eğilimi besler. Özel mülkiyette de sahip olunanları koruma amaçlı bir güç ve iktidar durumu söz konusudur. Fakat gerçekte hiç kimse yeterince mala sahip olamamaktadır. Ancak mülk edinme tutkusu bireyleri şiddet kullanmaya ve başkalarını açık ya da gizli sömürmeye yöneltmektedir. Sahip olmak davranış biçiminde insanın mutluluğu, başkalarından üstün olmakta, gücünün farkında olarak işgal etme, soyma, öldürme yeteneklerinde yatmaktadır. Olmak davranış biçiminde insanın mutluluğu ise sevgi ve paylaşımda yatmaktadır.²²

3. Hz. Peygamber'in Sünnetinde Musibete Karşı Tutum

Musibet, “insanın genellikle kendi iradesi dışında ve beklemediği şekilde karşılaştığı durum, isabet eden” anlamına gelmektedir.²³ Bu tanımdan insanın iradesi dahilinde olmayan deprem, sel, yangın, ölüm vb. fizyolojik ve psikolojik olarak zor durumda bırakan olayların musibet olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Tanımda dikkat çekilen beklenmedik bir zamanda, insanın hazırlıklı olmadığı bir anda olayların gerçekleşmesidir. Olayların beklenmedik anda gelişmesi, insanlarda şok etkisi oluşturarak karar verme süreçlerinde onları yanlış seçimler yapmaya yönlendirebilir.

21 Fromm, *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, 48.

22 Fromm, *Sahip Olmak Ya Da Olmak*, 115.

23 Hüseyin b. Muhammed b. Râgıb el-İsfehânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Dâvûdî (Şam: Dâru'l-Kalem, 2009).

Bu durum da insanların, musibet anında hem psikolojik hem de fizyolojik olarak daha çok zarar görmelerine neden olabilir.

Hz. Peygamber'in sünnetinde musibetlere karşı tutumun incelenmesi, karşılaşılan zorlu durumlarda insanların musibetlere karşı ne yapılması gerektiği konusunda örneklik oluşturmaktadır. İnsanlar bazen karşılaştıkları durumlarda nasıl davranmaları gerektiğini bilmeyebilir. Ancak karşılaştıkları benzer durumlarda nasıl davranmaları gerektiğine dair bir örnek olursa olaya ilişkin tutumları da ona göre şekillenebilir. Hz. Peygamber'in sünnetinde musibetlere ilişkin tutumuna bakıldığında O'nun musibetleri hayatın bir gerçeği olarak değerlendirdiği ve musibetlere en çok maruz kalan kişilerin insanlar arasında peygamberler olduğunu belirttiği görülmektedir. Peygamberin Allah'ın seçtiği bir insan olmasına rağmen musibetlerden uzak olmaması diğer insanların da musibeti hayatın bir gerçeği olarak kabul etmeleri noktasında bir örneklik oluşturmali. Bu durumda da peygamberin musibete verdiği tepki insanın vereceği tepkinin sınırlarını çizmesi açısından önem taşımaktadır.

Bir örnekte Resûlullah (sa) hasta yatmakta iken sahâbî yanına girmiş ve elini Hz. Peygamberin üzerine koyarak onun hararetini tespit etmeye çalışmıştır. Hz. Peygamber'in harareti o kadar yüksektir ki sahâbî yorganın üstünden elini yorganın altında gibi hissetmiştir. "Bu durumda "Ey Allah'ın Resûlü! Hararetiniz çok fazla!" demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber Peygamberlere belaların katmerli katmerli geldiğini ifade ederek Peygamberlerden sonra en çok bela çeken insanların salihler olduğunu ifade etmiştir. Salih insanların bollukla sevindiği gibi fakirlikle de sevindiklerini ifade etmiştir.²⁴ Peygamberler Allah'ın seçtiği insanlar olması sebebiyle insanlar arasında Allah'a en yakın insanlar olmaktadır. Lakin bu yakınlık peygamberlerin belalardan uzak kalmasına engel olmamakta bilakis daha fazla belaya maruz kalmaktadırlar. Hadiste zikredildiği üzere peygamberlerden sonra salihler denilen insan grubunun belalara diğer insan gruplarına göre daha fazla bela çektiklerini belirtmiştir.

24 Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdü'l-Bâkî (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, ts.), "Fiten", 23 (No. 649).

Bela ve musibetin hayatın gerçeği olduğunu anlama ve Allah'a ne kadar yakınlaşılsa bile bela ihtimalinin her zaman söz konusu olduğunu bilme açısından hadisi şerifin işaret ettiği mana önemlidir. Zira insanın musibet gerçeğini kabullenmesi, musibet anında vereceği tepkinin derecesini belirlemektedir. Olması muhtemel bir duruma insanların verdiği tepkiyle beklenilmeyen bir duruma verdikleri tepki aynı değildir. Birinci durumda kişinin önceden olayın olabileceğini kabullenmesi, olay anında tepkisini dengeli tutmasını sağlayarak kontrol duygusunu kaybetmeyi engeller. Bu durumda insan, içinde bulunduğu durumla ilgili daha bilinçli bir değerlendirme yapabilir. Ancak ikinci durumda olayın bireyde oluşturduğu şok ve beraberindeki kaygı bireyi, doğru kararlar vermektен alıkoyabilir ve bireyi zarara sokabilir. Onun için dünya hayatına ilişkin musibetlerin hayatın gerçeği olduğu inancın, kabullenme ile birlikte insanın yaşadığı olaylarda daha sakin kalmasını sağlayabilir.

Musibete ilişkin başka bir olayda Hz. Peygamber çocuğu vefat etmiş bir kadını gördüğünde musibetle ilk karşılaştığı anda gösterilen tepkinin önemli olduğunu ifade ederek Allah'tan kork ve sabret!" demiştir. Kadın ızdırabından kendisine hitap edenin kim olduğuna bile bakmadan "Benim başıma gelenden sana ne?" dediğinde Resûlullah uzaklaşmış, kadına onun Resûlullah Olduğu söylenince kadın söylediği sözden dolayı utanıp Resûlullah'a koşmuş, "Ey Allah'ın Resûlü, o yakışsız sözü sizi tanımadan sarfettim deyince O, "Makbul sabır, musibetle karşılaştığın ilk andakidir" buyurmuştur."²⁵ Hz. Peygamber'in kadına musibet anında sabırla ilgili tavsiyesi, insanın musibet anında kontrol duygusunu kaybetmemesi açısından önemlidir. Nitekim kadın musibet anında kontrol duygusunu kaybetmiş, yanına gelen peygamberi tanımayarak hatalı bir davranışta bulunmuştur.

Hz. Peygamber humma hastalığına yakalanan bir hastanın yanında humma hastalığına ilişkin kötü söz söylenmemesini istemiş ve humma hastalığının günahları temizlediğini söylemiştir.²⁶ Hz. Peygamber'in bu yaklaşımı insanlar bir hastalığa yakalandığında ya da depresyon, sel vb. herhangi bir musibete yakalandığında, musibete karşı kötü söz söylemenin

25 Müslim, "Cenâiz", 14 (626).

26 İbn Mâce, "Tıb", 18 (No. 562).

doğru olmadığını göstermektedir. Musibete ilişkin kötü söz söylemek insanın zihninde musibete ilişkin algıyı olumsuz anlamda değiştirip insanın moral durumunu olumsuz olarak etkileyebilir. Musibet şeklinde hastalık veya herhangi bir olayı değerlendirme olumlu veya olumsuz bir durumu düşündürmemektedir. Yaşanan durum veya olaya ilişkin nötr bir bakışı sağlamaktadır. Bu durumda kişinin durum veya olaya ilişkin algısı olumlu veya olumsuz bir şekilde etkilenmemektedir.

Hz. Peygamber'in deyiimiyle yaşanan zorlukların, insanların günahlarını temizleyici bir özelliği vardır. İnsanın başına bir musibet geldiğinde, ona karşı sabrının mükafatla karşılık bulacağını düşünmesi kişinin hastalıkla veya başka bir sıkıntı ile mücadelesini anlamlı kılacak ve kişinin yaşadığı zorluğu zihninde anlamlandırmasına büyük katkı sağlayacaktır. *“Kim fenalık yaparsa cezasını görür. Kendisine Allah'tan başka ne dost ne de yardımcı bulur”* (4/123) mealindeki ayet nazil olduğu zaman, Müslümanları çok ciddi bir kedere sevk etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber *“Amellerinizde orta yolu ve doğruyu bulmaya çalışın. Mümine musibet nevinden her ne ulaşır ise günahlarına kefarete olur. Musibet, beklenmedik bir hadise veya ayağına batan bir diken olsun fark etmez.”*²⁷ demiştir. İnsan zihni karşılaştığı olayları zihninde anlamlı bir hale getirmek ister. Anlamsız gelen olay ve durumlar insanları psikolojik olarak yıpratır. İnsan musibete maruz kaldığında yaşadığı durum onun için Allah'a yakınlaştıran, günahları temizleyen bir değerlendirmeye zihninde anlamlı hale gelirse o insanın psikolojik olarak olumsuz etkilenmesi daha az olacak veya hiç olmayacaktır.

Musibetleri insan zihninde anlamlı bir bakış açısıyla değerlendirme açısından başka bir hadiste Hz. Peygamber, küçük ya da büyük her türlü musibetin insanın günahının bağışlanmasına vesile olduğunu belirterek *“Mümin kişiye bir ağrı, yorgunluk, hastalık, üzüntü hatta ufak tasa isabet edecek olsa Allah onun sebebiyle müminin günahından bir kısmına mağfi-ret eder”* demiştir.²⁸ Musibete ilişkin diğer bir hadiste Hz. Peygamber Allah'ın musibet karşısında sabreden kişiye cennet dışından başka bir sevaba

27 Müslim, “Birr”, 52 (No. 2574).

28 Müslim, “Birr”, 52 (No. 2573).

razı olmayacağını vadettiğini belirtmiş²⁹; diğer bir hadiste hastalık üzere ölen kişinin şehit olacağı ve kabir azabından korunarak cennette sabah-akşam rızıklanacağını müjdelenmiştir.³⁰ Hastalık ve moral arasındaki ilişki düşünüldüğünde, bireylerin hastalıklarını aşmalarında moral çok etkilidir. Özellikle kanser vb. hastalıklarda bireylerin hastalık sürecini atlattıklarında moralin büyük bir önemi vardır.³¹ Musibet sürecindeki gösterdiği sabra mükafat alacağını düşünen insanın, yaşadığı olayın boş bir tecrübe olmadığını bilmesi ve sonuçta kendisini yaratan varlık tarafından ödüllendirilmesi düşüncesi bireyin moralini yükseltebilir ve azmini artırabilir.

Hz. Peygamber musibet anında ilk gösterilen tepkinin önemli olduğunu ve musibete sabır gösteren insanların günahlarının mağfiret olacağını belirtmiştir. Diğer taraftan musibetlere maruz kalmamak adına dua edilmesini tavsiye etmiştir.³² Hz. Peygamber mümin kişinin ayağına batan bir diken dahi olsa, etkisi büyük veya küçük her şeyi musibet olarak isimlendirmiştir. Yaşanan zorlukların mukabilinde mükâfatlarının da çok olduğunu, hastalık, üzüntü, ağrı, yorgunluk vb. bütün sıkıntıların, kişinin yapmış olduğu hataları temizleyeceğini işaret etmiştir. Mümin kişinin hayatından belaların eksik olmayacağını ve bu belaların mümin kişi günahlarından temizleninceye kadar devam edeceğini ifade etmiştir. Hz. Peygamber zorluk zamanında dua etmeyi tavsiye etmiş ve duanın gelecek belalara karşı kişiyi koruyabileceğini söylemiştir.

Hz. Peygamber'in musibetlere ilişkin tutumu değerlendirildiğinde, musibetlerin hayatın bir gerçeği olarak kabul edildiği görülmektedir. Hz. Peygamber, musibetlerin mümin kişilerin günahlarını temizlediğini ifade ederek musibetlerin müminler için anlamsız bir durum olmadığını göstermiştir. Musibetler karşısında kendini bırakmadan sabretmeyi tavsiye ederek gösterilen sabır karşılığında verilecek mükâfatlara vurgu yaparak musibetlere karşı pozitif bir bakış açısı yakalama ve ümidi kaybetmemenin önemini ifade etmiştir. Ümit, insanın hayatla kurduğu bağın devamı, insa-

29 İbn Mâce, "Cenâiz", 55 (No. 256).

30 İbn Mâce, "Cenâiz", 62 (No. 259).

31 Öznur Özdoğan, "Kanser Tedavisine Manevi ve Psikolojik Yaklaşım", Kansere Çözüm Var!, ed. Nihal Doğan (İstanbul: Hayykitap, 2016), 351-364.

32 Buhârî, "Daavât", 38 (No. 40).

nın karşılaştığı zorluklarla mücadelesinde olumlu manada etkide bulunan güçlü bir histir.

Musibetlerin hayatın gerçeği olarak kabul edilmesi karşılaşılan zorluk ne kadar etki gücü yüksek olsa da insanın olayı değerlendirmesine ve olayla mücadelesine önemli katkıda bulunacaktır. Kabullenme, genellikle yas süreci ile ilgili görülse de kabullenme esasında, Hz. Peygamber'in hastalık, ölüm, üzüntü, ağrı gibi durumları musibet olarak ifade etmesinde olduğu gibi insanın hayat sürecinde karşılaşılabileceği her tür olumsuz durum için düşünülebilecek bir bilişsel süreçtir. Kabullenmenin olmadığı durumlarda bireylerde çeşitli psikolojik ve fizyolojik sorunların çıkması muhtemeldir.³³ Kabullenme bireyin olaya ilişkin farkındalığını artırır. Burada bahsettiğimiz kabullenme pasif anlamda bireyin olayla mücadele etmesini engelleyen kabullenme değildir. Bireyin olayın gerçekliğini, olabirliğini, kabul edip mücadele etmesini destekleyen kabullenmedir. Kabullenme ile ilişkili diğer psikolojik durum farkındalıktır. Bireyin ne yaşadığının ne ile karşı karşıya olduğunun bilincinde olmasıdır. Ne yaşadığının, içinde bulunduğu sürecin farkında olmasının kişiyi, olaya ilişkin yapacağı değerlendirmelerde dengeli kararlar vermeye yönlendirmesi beklenir.

Hz. Peygamber'in musibet anında sabrı tavsiye etmesi, kişinin musibet gerçeğinin farkında olarak, musibet durumunda oluşacak durumlarla mücadele etmesini içermektedir. Sabır, pasif bir bekleyiş, tahammül değildir. Sabır olaylarla gerektiği şekilde aktif mücadeleyi içerir. Sabır, yaşanan zorluk karşısında geri çekilmeden sebat gösterme halidir. Sabrın ilişkili olduğu diğer bir duygu hali yaşama sevinci ve ümittir. Ümit duygusu yüksek olanlar yaşanan zorluklar karşısında mücadele azmi yüksek olan insanlardır. Dolayısıyla sabretme becerisi yüksek olan insanlardır.³⁴ Hz. Peygamber'in yaşanan zorlukların mukabilince sevabının olduğunu belirtmesi, kişilerin musibete sabra yönelik isteklerine katkı sağlayıp ümitlerini artıracaktır. Hz. Peygamber'in bireylerin dua etmesini tavsiye etmesi de dua ile bireylerin zorluklar karşısındaki ümidini besleme ve psikolojilerini korumaları açısından önemlidir.

33 Erol Özmen, "Kabullenmek", 10 Mayıs 2021.

34 Nevzat Tarhan, *Duyguların Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013).

4. Hz. Peygamber'in Sünnetinde İbadetler

Bu başlık altında dua, namaz ve oruç ibadetlerine hadis ve din psikolojisi bağlamında yer verilmiştir.

4.1. Dua

Dua, bireyin iman etmiş olduğu sonsuz güç ve kudret sahibi olan Yaradan'a seslenişini, çağrısını ifade eden bir ibadettir. Bu çağrıyı ortaya çıkaran sebepler ise maddi veya manevi bir isteğin gerçekleşmesini isteme, bir sorunun çözüme kavuşmasını isteme, verilen nimetlere şükür, günahlardan bağışlanma isteme, Yaradan'ın yüceliğine duyulan hayranlık gibi durumları yansıtmaktadır.³⁵ İnsanlar ya karşılaştıkları güç durumları aşmaya çalışırken dua etmekte ya da kendilerine türlü nimetler veren Rablerine şükür veya kudretine duyulan hayranlık neticesinde dua etme davranışını göstermektedirler. Bu durumda dua eden, güçsüzlüğünün farkında olarak sınırsız güç sahibi Rabbine yönelmektedir.

Dua anında gerçekleşen psikolojik süreçler çok karmaşık olmasına rağmen bazı süreçler fark edilebilmektedir. Dua anında bireylerde “dik-katin kendi üzerine odaklanması, arzu gücünün kuvvetlenmesi, hazır bulunuşluk, kendini bırakma, iki yönlü iletişim, talep ve istek” süreçleri görülmektedir. Dikkatin kendi üzerine odaklanması, bireylerin dua ederken içinde buldukları andaki durumlarının farkında olmalarını ifade eder. Bu farkındalık bireyin Yaradan'dan başka herhangi bir etkiye açık olmaksızın, bütün benlikleri ile Yaradan'a yönelimlerini içeren bir odaklanma sürecidir. Arzu gücünün kuvvetlenmesi, insanın dua filini gerçekleştirmeye olan özlemini içerir. Hazır bulunuşluk, kendi güçsüzlüğünün farkında olan insanın, sonsuz güç ve kudret sahibi olan varlığın huzurunda olduğunun bilincinde olmasıdır. Kendini bırakma, bireyin kendisini duanın konusuna ilişkin Yaradan'a teslim etmesini içerir. İki yönlü iletişim, duanın insan ile insanı yaratan varlık arasındaki iletişimi yansımasıdır. Talep ve istek, duanın bir talebi, isteği yansımasıdır.³⁶

35 Hüseyin Peker, “Dua, İbadet ve Dini Törenler”, *Din Psikolojisi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2010), 193-212.

36 Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 212.

Hız. Peygamber, duanın ibadetlerin özü olduğunu ifade etmiş ve insanların dua etmelerini tavsiye ederek duanın, her çeşit musibetten korunma için faydalı olduğuna değinmiştir. Kaza, yani başa gelecek musibetin gerçekleşmesini yalnız duanın geri çevirebileceğini belirtmiştir.³⁷ Hız. Peygamber de cinlerden ve insanların göz değmesinden korunmak için Felak ve Nas sûrelerini okuyarak Yaradan'a yönelmiştir. ³⁸ Nitekim Cebrail (as), Hız. Peygamber hastalandığında dua ederek Yaradan'dan Hız. Peygamber için şifa talebinde bulunmuştur.³⁹ Hız. Peygamber hasta olan bir sahâbiye giderek ona da hastalığından şifa bulması için dua öğretmiştir.⁴⁰ Hız. Peygamber dua etmeyi tavsiye edip öğretirken, diğer taraftan da kabul olunacağına inanarak dua edilmesini öğütleyerek, şuurlu bir şekilde duaya dikkat çekmiştir.⁴¹

Resûlullah'ın bela ve musibetlerden korunma, şifa bulma, ihtiyaçlarını arz etme gibi çeşitli zorluklar ve ihtiyaçların karşılanmasında dua ederek Yaradan'dan yardım istemeyi hem bir peygamber olarak kendisinin yaptığını hem de insanların da yapmasını tavsiye ettiği görülmektedir. Dua ile ilgili yapılan araştırmalardan çıkan sonuçlara bakıldığında insanların daha çok devam eden hayat süreçleriyle alakalı konulara ilişkin dua ettikleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda insanlar "korunma, günahların bağışlanması, doğru yola ulaştırılma, yaşama devam, zorluklara karşı koyabilecek güç, şükür, Allah'ın merhametini isteme, huzurlu ve mutlu bir yaşam, hatalardan korunabilme" vb. konulara yönelik yardım isteme sebebiyle dua ettiklerini ifade etmişlerdir.⁴²

Dua, insana psikolojik ve fizyolojik olarak olumlu manada etkide bulunmaktadır. Carrel tarafından bu durum Fransa'nın Lourdes bölgesindeki gözlemlerinden hareketle şöyle ifade edilmektedir:

37 Tirmizî, "Daavât", 112 (No. 3542).

38 İbn Mâce, "Tıbb", 33 (No. 3511).

39 Müslim, "Selam", 40 (2186).

40 Ebû Dâvûd, "Tıbb", 19 (No. 3891).

41 Tirmizî, "Daavât", 65.

42 Hasan Kayıklık, *Din Psikolojisi Bireysel Dindarlık Üzerine* (Ankara: Karahan Kitabevi, 2019), 129-160).

“Dua adeta ani bir etkiye sahip olup bu yolla kanser, böbrek iltihapları, ülser, deri, akciğer, kemik veya karın zarı veremi gibi hastalıkların süratle iyileştikleri görülmüştür. Henüz konuşmasını bilmeyen çocuklar ve Allah’a inanmayanlar bile Lourdes’ta iyi olmuşlardır. Fakat onların yanında biri dua ediyordu. Duanın etkisinin, onun şiddet ve kalitesine bağlı olduğu anlaşılmaktadır.”⁴³

Carrel’in Lourdes’teki gözlemleri, duanın fizyolojik ve psikolojik etkisini göstermesi açısından kayda değerdir. Carrel, sadece inançlı kişiler değil inançsız kişilerin de duanın etkisini hissettiklerini belirtmiştir. Carrel, konuşma bilmeyen çocukların bile duanın etkisinden faydalandıklarını ifade etmiştir. Duanın etkide bulunmasında oradaki insanların samimiyyetinin katkısının olduğuna dikkat çekmiştir.

Dua, bireylerde psikolojik olarak rahatlama meydana getirir. İçinde bulunulan durumun her şeye gücü yeten yüce varlığa arz edilmesi, insanda psikolojik olarak bir boşalma, rahatlama durumu oluşturur. Kişiye yalnız olmadığını hissettirir. Kendisiyle beraber sorunlarının aşılmasında ona yardımcı olan bir Yaratıcı’nın varlığının hissedilmesi, insanı yalnızlık duygusundan kurtarır. Yaradan’ın varlığını hissetmek ve onun yardımının olacağına inanç, kişinin mücadele azmini artırır. İnsanın ümidini besler. Karamsar olmaktan kurtarıp yaşama sevincini artırır.⁴⁴ İnsanın psikolojisini güçlendirir. Psikoloji ve fizyoloji arasındaki bağ düşünüldüğünde, insanı hastalıklardaki iyileşmelerde olduğu gibi fizyolojik olarak da güçlü kılar. Hz. Peygamber’in hastaların yanına gittiğinde onlara dua etmeyi öğretmesi, kendisinin de hastalandığında dua etmesi, duayı ibadetlerin özü olarak tarif etmesi, duanın insan için ne kadar önemli bir fiil olduğunu göstermektedir.

4.2. Namaz

Namaz günde beş vakit Müslümanların belirli şartlar dâhilinde yerine getirdikleri bir ibadettir. Namaz öncesinden abdest almayla başlayan ibadet süreci, namazın kılınması ve sonrasında tesbihat ve dua ile sona erer.

43 Alexis Carrel, *Dua*, çev. M. Alper Yüçetürk (İstanbul: Yağmur Yayınevi, 2001, 37-38).

44 Peker, “Dua, İbadet ve Dini Törenler”, 193-212.

Namaz kılmaya hazırlık aşaması olan abdest alma sadece maddi kirlere temizlenmeyi içermez. Abdest aynı zamanda inanan insanın kendisine kulluk ettiği en yüce varlığın karşısına çıkarken manevi kirlere de arınmasına vesile olan bir süreci barındırır. Bu hususta Hz. Peygamber abdest alan kişinin abdest alırken yıkadığı her azası ile işlenmiş olan bir günah var ise bu günahların abdest suyu ile temizleneceğini söylemiştir. Özenerek abdest alıp sonrasında namaz kılan kişinin abdest aldıktan sonra namaz kılınca kadarki süre içinde işlenmiş bir günahı var ise affedileceğini söylemiştir.⁴⁵

Günah kavramı, inanan insanların dinin emirlerini bilerek veya bil-meyerek, farkında olarak veya farkında olmadan terk etmeleri neticesinde oluşan manevi kirlere atf yapar. Dinin emirlerini yerine getirmede samimi olan insan bir günah işlediğinde, dinin emirlerinin terk etme, inancıyla ters düşme durumunda psikolojik olarak gerginlik yaşar. Yaşanan bu gerginlik neticesinde kişi yaptığı hatanın nedenini ya kendi benliği ile ilişkilendirerek ya da yaptığı davranışla ilişkilendirerek açıklama eğilimine girer. Yapılan bu değerlendirmeler neticesinde oluşabilecek utanç ve suçluluk duyguları bireyi psikolojik olarak yıpratır. İşlenen günahın oluşturduğu gerilimle kendini günahkâr, isyankâr bir insan olarak tanımlayarak, benliğini değerlendirmesinin odak noktasına alan kişi utanç duygusu yaşar. Kişinin utanç duygusuyla benliğini yaşanan olumsuzluğa ilişkin kalıcı bir olumsuzlukla değerlendirmesi, kendini değersiz hissetmesine, yok olma arzusuna kapılmasına, olumsuzluğu düzeltme yerine ondan kaçınmasına sebep olmaktadır.⁴⁶ Kötü bir iş yaptım şeklinde yaptığı hatayı o anki davranışına atfetmesiyle hissetmiş olduğu suçluluk duygusu⁴⁷ kişiyi, yaptığı hatadan dolayı pişmanlık duymaya, hatayı benliğiyle ilişkilendirmeden vicdan azabı duymaya, sorumluluk hissetmeye ve sorunu çözmek için harekete geçmeye yönlendirmektedir.⁴⁸ Utanç duygusunda kişinin yaşamdan

45 Buhârî, “Vudû”, 24 (No. 160).

46 Paul Gilbert, “Evolution, Social Roles, and the Differences in Shame and Guilt”, *Social Research* 70/4 (2003), 1205-1230.

47 Roy Baumeister vd., “Guilt: An Interpersonal Approach”, *Psychological Bulletin* 115 (01 Nisan 1994), 243-267.

48 Sinem Söylemez vd., “Evaluation of Shame and Guilt Emotions in the Scope of Cognitive Psychology”, *Psikoloji Çalışmaları / Studies in Psychology*, (28 Aralık 2018), 259-288.

uzaklaşmasına doğru bir eğilim görülürken suçluluk duygusunda, hissedilen suçluluğun kişiyi olumlu adımlara yönlendirme durumu olabilir.

İnsanın hissetmiş olduğu utanç duygusuyla benliğini olumsuz değerlendirmesi kişiyi hayattan koparırken dinin burada kişiyi tekrar hayata adapte eden uygulamalarını görüyoruz. Günahın gerilimini hisseden, utanç duygusu yaşayan insanın, içinde bulunduğu gerilimden kurtulup rahatlaması gerekir. Hz. Peygamber, günah işleyip ardından abdest alıp namaz kılan ve bağışlanma dileyen insanın bağışlanacağını bildirmiştir.⁴⁹ Daha önceki abdestle ilgili hadislerde de görüldüğü üzere abdestin kişiyi günahlardan arındırması söz konusudur. Günlük beş vakit abdest alan birey için benliğini yeniden inşa etme süreci başlayacaktır. Yaptığı ibadetlerle günahlarından arındığını düşünen insanın temizlendiğini benliğinde hissetmesi, kendisine tekrar olumlu bakmasını sağlayacak ve yaşam sevincini artıracaktır. Suçluluk duygusuyla davranışına odaklanan kişi de benzer şekilde abdest ve namaz ile samimi bir şekilde bağışlanma dilediğinde, temizlendiğine ilişkin inanç, davranışlarında tekrar dengelenmeyi sağlayabilir.

Abdestle başlayan temizlik süreci Allah'ın huzurunda olduğu bilinciyle kılınan namazla daha başka bir boyuta geçecektir. Namazda insanın her şeyin sahibi olan, her şeye gücü yeten, sınırsız ihtiyacı olan insanın ihtiyaçlarına cevap veren Allah'ın karşısında olması, onda bütün ihtiyaçlarında, bütün güçsüzlüklerinde ona yardımcı olabilecek bir gücün olduğu şuurunu güçlendirir. Günde beş vakit şuurla namazın kılınması, kişinin benliğini güçlendirerek hayat neşesini, yaşam sevincini artırır. Bireyin psikolojik dayanıklılığını artırarak hayata daha pozitif bakmasını sağlar. Hz. Peygamber namaz için sahâbîlere, evinin avlusunda nehir akan bir kimsenin günde beş vakit nehirden yıkanmasıyla bedeninde hiç kir kalmayacağını söyleyerek namazın da bu şekilde insandaki kirleri temizlediğini söylemiştir.⁵⁰ Karnı ağrıyan Ebû Hüreyre'ye şifa için namaz kılmasını tavsiye etmiştir.⁵¹

49 Ebû Dâvûd, "Vitr", 26 (No. 1521).

50 İbn Mâce, "İkâmetu's-Salavât", 193 (No. 226).

51 İbn Mâce, "Tıbb", 10 (No. 560).

Hız. Peygamber bir hadisinde namazın günahlardan arındırmasına değinirken diğer hadisinde namazın fiziken hissedilen rahatsızlıklara da şifa verici boyutuna vurgu yapmıştır. Birey namazla manevi kirlerinden arınıp benliğini yeniden inşa ederken diğer taraftan hastalıkla ilgili sũreçlerde de namazla şifa bulma sũrecine girmektedir. Bu durum Resũlullah'ın "Ey Bilal kalk, bizi namazla istirahatete kavuştur."⁵² sũzlerinde de gũrũlmektedir. şuurla kılınan beş vakit namaz Resũlullah'ın namazla ilgili anlatımlarından hareketle dũřũnũldũđũnde, maddeten ve manen bireyin gelişimi noktasında bũyũk bir imkũnı barındırdığı gũrũlmektedir.

Namazın anlamlarından biri de duadır. Namaz kılarak insan Allah ile iletişime geçmekte ve ona çağrıda bulunmaktadır. Dua ile ilişkili tespit edilmiş olan duanın bireyin psikoloji ve fizyolojisine ilişkin yararlar řũphesiz ki namaz için de geçerlidir. Dua ederek kendi halini arz edip Allah'tan yardım isteyen insan, namaz ile de O'nun tek gũ olduğunu itiraf etmekte ve yardımına ihtiyaı olduğunu gũstermektedir. O'nun varlığını benliğinde hissetmesi, O'nu hissederek yakarışta bulunması insanın yaşadığı zorluklar karşısında içinde yaşadığı yũkũ dışarı atmasına ve Allah'ın varlığıyla gũ bulmasına vesile olacaktır. Namazın bu yũnũne ilişkin Hız. Peygamber'in Zũtũ'r-Rik'a savaşı esnasında kıldığı gorku namazı, en zor anlarda dahi bu ibadetin Yaratıcı ile kurulan bağ neticesinde bireyin içinde bulunduğu psikolojik duruma olan etkisini ve zor durumlarda ibadetlerin önemini gũstermektedir.⁵³ Kuraklık yaşayan bir kabile için de Hız. Peygamber'in namaz kılarak Allah'ın yardımını istediğini gũrũlmektedir.⁵⁴

Hız. Peygamber'in yaşanan zor durumlarda yardım istemesi ve Allah'ın yardımının geldiğine dair bilgiler, inananlar için zorlu sũrelerde nasıl davranmaları gerektiği noktasında örnek olmaktadır. Gũnũmũz dũnyasını dũřũndũđũmũzde her an her şey olabilmektedir. Bir yandan hiç umulmadık şekilde savaşlar çıkabilmekte, diğer yandan virũs benzeri hastalıklar çıkabilmekte ve insanların psikolojilerini zorlayıcı sũreleri doğurabilmektedir. Bu gibi durumlarda Hız. Peygamber'in duaya, abdeste, namaza ilişkin

52 Ebũ Dũvũd, "Edeb", 86 (No. 4985).

53 Ebũ Dũvũd, "Salatu's-Sefer", 14 (No. 284-288).

54 İbn Mũce, "İkũmetu's-Salavũt", 154 (256).

uygulamaları, insanlara yol gösterici mahiyettedir. Hz. Peygamber'in kuruçluk, savaş, musibetler karşısındaki tutumu O'nun karşılaştığı zorluklarla kendi gücüyle başa çıkmaya çalışmadığını, Allah'tan destek talep ederek olaylarla başa çıkmaya çalıştığını göstermektedir. Bir Peygamber'in bu şekilde mücadele etmesi, inanan insanlar için karşılaştıkları zorluklarda nasıl mücadele etmelerini göstermesi bakımından önemlidir. Sınırlı güce sahip insanın, sınırsız güce sahip bir varlıkla beraber olduğu düşünceyiyle mücadelesi, bireyin karşılaştığı zorlukları aşmasında azmini artırıcı bir etki gösterecektir. Nitekim musibet anlarında yapılan ibadetlerin insanların süreci atlattıklarında etkili olduğuna dair araştırmalar bu yargımızı desteklemektedir.⁵⁵

4.3. Oruç

Oruç ibadeti Müslümanların Ramazan ayında yerine getirdikleri bir ibadettir. Oruçta, imsak vaktinden iftar vaktine kadar insanların dinin belirtmiş olduğu bazı alışkanlıklardan kendilerini uzak tutmaları söz konusudur. Görünüş itibariyle her ne kadar sadece yeme ve içme gibi durumlardan kendini belirli bir süre uzak tutma söz konusu olsa da önemli olan diğer bir husus, oruçlunun davranışlarıdır. Nitekim Resûlullah (sa.) "Oruç tutan nice kimseler vardır ki oruçtan nasibi sadece aç kalmaktır. Geceyi ibadetle geçiren nice kimseler vardır ki kıyamdan nasibi sadece uykusuz kalmaktır."⁵⁶ Hadisiyle oruçlunun dikkat etmesi gereken hususlara işaret etmiştir. O halde oruç sadece fiziken kendini yemek, içmek gibi belli durumlardan çekme değil aynı zamanda ruhen de Allah'ın belirlemiş olduğu kurallara tam teslimiyeti içermektedir.

Günümüzde Ramazan ayında, insanların çevrelerindeki insanlara oruçluyum diyerek bağırıp çağırılmaları herkesin karşılaşabileceği bir durumdur. Bu şekildeki bir davranış biçiminde ibadet, yapılan kötü davranışa sebep olarak gösterilmektedir. Hâlbuki asıl olan ibadetin yapılacak olan kötü davranışlardan insanı korumasıdır. Oruç ibadeti insanın kendi nefsinin

55 Feim Gashi, "Koronavirüse Yakalanmış Kişilerde Tedavi Döneminde Dini Başa Çıkmanın Etkisi". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2020), 511.

56 İbn Mâce, "Sıyâm", 21 (No. 1690).

denetim altına alarak kendisi üzerinde kontrol kazanmasını içerir. Bu konuya ilişkin Resûlullah (sa) “Oruç bir kalkandır. Oruçlu, saygısızlık yapmasın, kötü konuşmasın. Eğer biri kendisiyle dövüşmeye veya sövüşmeye kalkışırsa, ‘Ben oruçluyum.’ desin...”⁵⁷ diyerek davranış denetimine dikkat çekmiştir.

Vücuttaki fizyolojik değişimlerin insanların davranışlarına etki etmesi mümkündür. Ancak burada önem verilmesi gereken nokta şudur ki oruç ibadetinin sadece yemek içmekten kendini uzak tutmaktan ibaret olmadığıdır. Oruç ibadetiyle insanın tecrübe ettiği bazı değerler vardır. Empati ve sabır bu değerlerdendir. Oruç ibadetiyle insanın belirli bir süre alışkın olduğu bazı davranışlardan kendini çekmesiyle irade eğitimi, kendini kontrol altında tutabilme kabiliyeti gelişir. Özellikle hiç kimsenin olmadığı anlarda dahi kişinin iradesini Allah’ın şuurunda olarak belirli sınırlara riayet ederek kullanması, kişinin öz denetim kabiliyetinin gelişimine büyük katkı sağlar. Öz denetim kabiliyetinin güçlenmesi kişinin karşılaştığı olaylara ilişkin tutumunda bilişsel, duygusal, davranışsal olarak uyumlu bir bütünlüğün oluşmasına destek olur. Kişinin tutumlarındaki denge de bireylerin psikolojik olarak ikilem içinde kalmamalarını, stresli gergin durumlardan uzak durmalarını sağlar.

Dinin emirlerini yerine getirmeme sonucu biliş, duygu ve davranış düzleminde oluşan dengesizlik kişiyi psikolojik olarak rahatsız eder. Nitekim Hz. Peygamber “İyilik, nefsinin kendisine ısındığı, kalbinin mutmain olduğu; huzura erdiği şeydir ve de ahlakın güzel olmasıdır. Günah ise kalbini, nefsinin ve vicdanını rahatsız eden, tırmalayan ve insanların duyup öğrenmesinden hoşlanmadığın şeydir.”⁵⁸ diyerek bu hususa değinmiştir Oruç ibadetinde bireyin günün belirli vakitlerinde hem fizyolojik olarak hem de ahlaken din tarafından belirlenen sınırlar içinde kalmaya gayret göstermesi, ondaki öz denetim duygusunun gelişimine katkı sağlar ve böylece kişinin tutumlarında dengeli bir hal oluşturur. Tutumlarda oluşan bu denge de dinin sınırları içinde kalmanın verdiği huzurla kişinin iç huzurunu destekler.

57 Buhâri, “Savm”, 2 (No. 1894).

58 Müslim, “Birr”, 52.

Oruçlu iken yeme isteği olduğu halde bireyin aç kalması, yiyecek bulma konusunda sıkıntı yaşayan insanların yaşamış oldukları açlık duygusunu hissetmelerini sağlayarak onlardaki empati kurabilme yeteneğini artırır. Oruç, empati duygusu gelişen insanların diğer insanlara ilişkin farkındalıklarını, diğer insanların hallerini anlayabilmelerini sağlayarak sosyal ilişkilerde olumlu gelişimleri ortaya çıkarır. Yoksul, ihtiyaç sahibi insanlara yardım faaliyetleri gelişir ve böylece toplumsal bağ güçlenir. Nitekim, Ramazan ayında verilen fitır sadakası da insanların empati duygularının gelişimine katkı sağlayan önemli bir ibadettir.

Empati duygusunun gelişimine destek olan önemli uygulamalardan biri de içinde yaşadığımız toplumdaki insanların hayatlarına yansıtacak olumlu işler yapmaktır. Amerika Birleşik Devletleri'nde insanların empati duygularının gelişimini sağlamak için "rastgele iyilik yapma projeleri" toplumsal hayata adapte edilmektedir. Projeye katılan kişilerden iyilik yapmaları ve yaptıkları iyilikleri kayıt altına almaları istenmektedir. Burada amaç kişilerin iyilik yaparak karşısındaki insanların hissettikleri duyguları yaşamalarını sağlamaktır. Bu şekilde yardımlaşmayla empati duyguları geliştirilmeye çalışılmaktadır.⁵⁹ Ramazan ayında hem aç kalma hem de fitır sadakası gibi ibadetler tıpkı Amerika'daki projede olduğu gibi inanan insanların iradelerini güçlendirmenin yanında empati duygularının gelişimine de katkı sağlamaktadır. Duygular birbirleri ile bağlantılı olması sebebiyle empati duygusunun gelişimi şefkat, merhamet gibi değerlerin güçlenmesini de beraberinde getirmektedir.

Oruç tutarak dinin emirlerini yerine getiren insanın yaptığı ibadet neticesinde tıpkı zekâta olduğu gibi günahlardan arınması söz konusudur.⁶⁰ Hz. Peygamber orucun sabrın yarısı olduğunu ifade etmiştir. İradenin güçlenmesi ile yakından alakalı değerlerden biri de sabırdır. Sabır mücadeleyi içermesi bakımından oruçta önemli bir yere sahiptir. Bedenin istekleri, arzuları ile mücadele etme ancak bu isteklere karşı koyabilmek ile mümkündür. Bedenin isteklerine karşı koyabilme de sabırla kişinin istekleri üzerinde denetim kurmasını gerektirir. Yeme içme dışında yukarıda hadislerde

59 Tarhan, *Duyguların Psikolojisi*.

60 İbn Mâce, "Sıyâm", 44 (No. 279).

ifade edildiği üzere oruçluya sataşan kişilere Hz. Peygamber'in oruçluyum denmesi tavsiyesinde bulunması, sataşmaktan kaçınmayı tavsiye etmesi de öz denetimle alakalıdır. Kişinin öfke gücünü kontrol altında tutmaya çalışmasını ifade eder. Oruç ibadeti de namaz ve dua ibadetlerinde olduğu gibi kişinin davranışlarının gelişimine katkı sağlarken aynı zamanda kişinin davranışlarında denge oluşturarak içsel bütünlüğe katkı sağlamaktadır.

Sonuç

Psikoloji ilmi insanları psikolojik açıdan sağlıklı kılmayı amaçlar. Dinlerin amacı da insanların hem içinde bulunduğumuz dünyada hem de dünya ötesi yaşam da mutlu olmasını sağlamaktır. İnsanın mutluluğu, sağlıklı olması açısından bilim ve dinin ortak bir amaç taşıdığını söylenebilir. Bu bağlamda din alanından gelen bilgilerin insanların psikolojik sağlığını destekleme anlamında işlevsel olarak kullanılması önemlidir. Nitekim William James, Carl Gustav Jung gibi bilim adamları dinin insanların psikolojik sağlığını korumadaki önemini yaptıkları çalışmalar aracılığıyla ifade etmişlerdir.

Din ile insan etkileşiminde dinin insan tarafından nasıl yaşama dönüştürüleceği konusunda peygamberler birer rehber, yol gösterici olarak insanlara yardımcı olmuşlardır. Peygamberlerin insanlara yardımcı olması hem davranışları hem de sözleri üzerinden gerçekleşmiştir. Peygamberler insanlara dini tebliğ ederken aynı zamanda rol model olmuşlardır. İnsanı yaratan aşkın varlıkla kurulacak ilişkinin nasıl olması gerektiği konusunda insana örneklik teşkil etmişlerdir. Peygamberlerin yaşam şekline, hayata bakışına, davranış kalıplarına, rehberliğine tabi olan insanlara din, dünya ve ahiret hayatında mutluluk vaad etmektedir. Din psikolojisi alanında yapılan çalışmalar, dinin insan sağlığını korumada koruyucu hekimlikte olduğu gibi bireyleri hasta olmadan koruyabilecek bir kaynak olduğunu göstermektedir.

Dinin insana yol göstericiliğinde kutsal kitaplardaki içerikler ve peygamberlerin hayatı ve söylediklerine dair içerikler önemli birer kaynaktır. Bu çalışmada psikoloji bakış açısıyla Hz. Peygamber'in hadislerine yo-

ğunlaşmıştır. Hz. Peygamber'in hadisleri günümüz insanına yol gösterici mahiyette insanoğlunun dünyaya gelişinden başlayarak dünyadan gidişine kadar olan süre içerisinde insanın karşılaşılabileceği pek çok bilgiyi içermektedir. Örnek olması açısından çocuğun dünyaya gelmesiyle kulağına ezanla okunarak isminin verilmesi, yemek adabı, misafirlik adabı, insan fitratına ilişkin bilgiler, ölüm ve sonrasına ilişkin bilgiler vb. daha pek çok konuda hadisler Hz. Peygamber'in tutumunu yansıtabilecek özelliindedir. Hz. Peygamber'in sünneti Kur'ân-ı Kerîm'den ayrı değerlendirilmemelidir. Bu çalışmada yer alan hadisler aynı zamanda Kur'ân-ı Kerîm'de de içerik itibariyle değinilen konuları ve Yaradan'ın konuya ilişkin yaklaşımını içermektedir. Ancak sadece hadisler üzerinden değerlendirme yapılacağı için incelenen konulara ilişkin ayetlere yer verilmemiştir.

Psikoloji ilmi bakış açısıyla incelenebilecek daha başka konular da olmasına rağmen bu çalışmada Hz. Peygamber'in dünya hayatına ilişkin tutumu, musibetlere ilişkin tutumu ve günlük hayatımızda en çok yaptığımız ibadetlere yer verilmiştir. Uygun yerlerde psikoloji ilminin verileriyle hadislerde yer alan konulara ilişkin Hz. Peygamber'in tutumu değerlendirilmiştir. Yapılan incelemelerde Hz. Peygamber'in dünya hayatında kendisini bir yolcu olarak tanımlayarak dünyayı ahirete giden yolda bir durak yeri olarak değerlendirdiği görülmektedir. Onun dünya hayatına sahipleniçi bir bakış açısıyla yaklaşmadığı tam tersine psikolojide "olmak" şeklinde ifade edilen dünya hayatına gerektiği şekilde muameleyi içeren bir bakış açısıyla yaklaştığı görülmektedir. Hz. Peygamber dünyanın ahirete açılan bir kapısı olduğuna işaret ederek insanların o kapıdan geçişte lazım olacak güzel eylemlerde bulunmalarını istemiştir. İnsandaki mülkiyet hırsına dikkat çekerek insanın eşyanın kölesi olmaması gerektiğini vurgulamıştır.

Hz. Peygamber musibet anında ilk tepkinin önemli olduğunu ifade etmiştir. Dünya hayatında müminin ayağına batıp onun canını acıtan en küçük bir dikenden ona eza veren en büyük musibetlere kadar her belada sabredilmesi durumunda büyük mükâfatların olduğunu ifade etmiştir. Dua, namaz ile fiziki hastalıkların bile iyileşebileceğine işaret etmiştir. Dua ile insanın başına gelebilecek musibetlerin önlenebileceğine değinmiştir.

Hastalıklara karşı onları kötülememeyi öğütleyerek hastalıkların insanların günahlarını temizlediğini söylemiştir. Orucun sadece yeme içmeyi terk etmek olmadığını oruçlu iken yapılan davranışların da önemli olduğunu belirtmiştir. Abdestin, namazın insanın günahlarını temizlediğinden bahsederek namazın insanı maddeten ve ruhen rahatlatan boyutu olduğuna işaret etmiştir.

Hz. Peygamber'in incelenen konulara yönelik tutumları, inanan insanların benzer konulara ilişkin tutumlarının nasıl olması gerektiği konusunda bir bakış açısı sunmaktadır. Hz. Peygamber'in hadislerde bahsetmiş olduğu dua ile hastalıkların iyileşmesi gibi konular bugün yapılan inceleme ve araştırmalarda bir gerçeklik olarak tespit edilmiştir. Namaz⁶¹, oruç⁶², hac⁶³, zekât⁶⁴ ve hatta diğer ibadetlerle ilgili yapılan araştırmalar da Hz. Peygamber'in hadislerde bahsettiği ibadet ve huzur bulma, şifa bulma konularını doğrular niteliktedir. Hz. Peygamber'in sünnette yer alan hastalıkların tedavi edilmesine yönelik, musibete ilişkin, ibadetlere ilişkin tutumları psikoloji ilminde yer alan veya tıpta yer alan çeşitli tedavi ve terapi akımlarına bakış açısı sunabilecek niteliktedir.

Kaynakça

- Algur, Hüseyin. *Nesiller Arası Farklılaşma ve Din Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi, 2022.
- Baumeister, Roy vd. "Guilt: An Interpersonal Approach". *Psychological Bulletin* 115 (01 Nisan 1994), 243-267. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.115.2.243>
- Baymur, Feriha Balkış. *Genel Psikoloji*. Ankara: İnkılap Kitabevi, 2014.

61 Hüseyin Peker, *Namaz Psikolojisi* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2022).

62 Mebrure Doğan, "Oruç İradeyi Güçlendirir Mi?: Ramazan Orucunun Öz Denetim ve Psikolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkisinin Deneysel Olarak İncelenmesi", *Bilimname* 48 (31 Ekim 2022), 495-533.

63 Mustafa Koç, "Hac Psikolojisi – I: İngiltereli Türk Diaspora Haclıları Üzerine Nitel Bir Durum Çalışması", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/27 (15 Haziran 2013), 49-74.

64 Hüseyin Certel, "Psiko-sosyal açıdan zekât", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (30 Haziran 1997).

- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmail. *Sahîh-i Buhârî*. Beyrut: Dâr-u İbn Kesîr, 1. Basım, 2002.
- Carrel, Alexis. *Dua*. çev. M. Alper Yüçetürk. İstanbul: Yağmur Yayınevi, 121. Basım, 2001.
- Certel, Hüseyin. “Psiko-sosyal Açıdan Zekât”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (30 Haziran 1997).
- Doğan, Mebrure. “Oruç İradeyi Güçlendirir Mi?: Ramazan Orucunun Öz Denetim ve Psikolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkisinin Deneysel Olarak İncelenmesi”. *Bilimname* 48 (31 Ekim 2022), 495-533. <https://doi.org/10.28949/bilimname.1164651>
- Ebû Davud, Süleyman b. El-Eş’as Es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvud*. thk. Muhammed Nâsıruddin Elbânî. Riyad: Mektebetü’l-Meârif, 2. Basım, 2003.
- Fromm, Erich. *Sahip Olmak Ya Da Olmak*. çev. Aydın Arıtan. İstanbul: Arıtan yay, 2003.
- Gilbert, Paul. “Evolution, Social Roles, and the Differences in Shame and Guilt”. *Social Research* 70/4 (2003), 1205-1230.
- Gashi, Feim. “Koronavirüse Yakalanmış Kişilerde Tedavi Döneminde Dini Başa Çıkmanın Etkisi”. Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7/1 (Haziran 2020), 511-535.
- Güney, Salih. *Sosyal Psikoloji / Salih Güney*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.
- Hökekleli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 13. Basım, 2013.
- İsfehânî, Hüseyin b. Muhammed b. Râgıb. *Müfredâtü elfâzi ’l-Kur ’ân*. thk. Safvan Adnan Dâvûdî. Şam: Dâr-u’l-Kalem, 2009.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el- Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdu’l-Bâkî. Riyad: Mektebetü’l-Meârif, ts.

- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *Günümüzde İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınevi, 12. Basım, 2010.
- Kayaoğlu, Aysel vd. *Sosyal Psikoloji II*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 4. Basım, 2014.
- Kayıklık, Hasan. *Din Psikolojisi Bireysel Dindarlık Üzerine*. Ankara: Karahan Kitabevi, 1. Basım, 2019.
- Koç, Mustafa. “Hac Psikolojisi – I: İngiltereli Türk Diaspora Hacıları Üzerine Nitel Bir Durum Çalışması”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/27 (15 Haziran 2013), 49-74. <https://doi.org/10.17335/suifd.83437>
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *Sahih-i Müslim*. Riyad: Dâr-u Taybe, 1. Basım, 2005.
- Necati, M. Osman. *Hadis ve Psikoloji*. çev. Mustafa Işık. Ankara: Fecr Yayınevi, 1. Basım, 2000.
- Özmen, Erol. “Kabullenmek”, 10 Mayıs 2021. <https://psikoloji-psikiyatri.com/erol-ozmen/kabullenmek/>
- Özdoğan, Öznur. “Kanser Tedavisine Manevi ve Psikolojik Yaklaşım”, *Kansere Çözüm Var!*, ed. Nihal Doğan. İstanbul: Hayykitap, 2016, 351-364.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2022.
- Peker, Hüseyin. “Dua, İbadet ve Dini Törenler”. *Din Psikolojisi*. 193-212. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Peker, Hüseyin. “İntihar, Sebepleri Nedir ve Ona Nasıl Engel Olunur?” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (01 Mart 1987), 105-116. <https://doi.org/10.17120/omuifd.68128>
- Peker, Hüseyin. *Namaz Psikolojisi*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Peker, Hüseyin. “Tövbe, Dine Dönüş ve Din Değiştirme”. *Din Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. 215-233. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, ts.

Sills, David L. (ed.). *International Encyclopedia of the Social Sciences Volume 9: Lang to Mark*. Crowell Collier and MacMillan, First Edition., 1968.

Söylemez, Sinem vd. "Evaluation of Shame and Guilt Emotions in the Scope of Cognitive Psychology". *Psikoloji Çalışmaları / Studies in Psychology*, 259-288.

Tarhan, Nevzat. *Duyguların Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 14. Basım, 2013.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünen-i Tirmizî*. thk. Beşşar Avvâd Ma'ruf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.

DİN SOSYOLOJİSİ İLMİ AÇISINDAN SÜNNETE BAKIŞ

Osman EYÜPOĞLU*

Giriş

Dini anlamak, açıklamak ve yorumlamak için öncelikle nesnel verilere ihtiyacımız vardır. Dine ait en yakın nesnel veriler onun ana kaynağını ilk inananlarının anlaması, açıklaması ve yorumlamasına dair bilgi ve belgelerden oluşmaktadır. Bu nedenle din hakkında sosyolojik bir yorum yapmak öncelikle o dinin ilk muhatabı olan neslin durum tanımlamasından (anlamasından, açıklamasından ve yorumlamasından) hareket etmeyi gerektirmektedir. Bu açıdan hadislerin lâfzî okunuşları din sosyolojisindeki durum tanımı açısından İslâmî yorumların en temel verilerini oluşturmaktadır/oluşturmalıdır. Farklı kültürlerle karşılaşma neticesinde ortaya çıkan yorum farklılıklarının kontrolü de yine ilk neslin durum tanımlamasıyla yapılmak zorundadır. Bu nedenle hadisler, tüm İslâmî ilimlerin nesnellliğini sağlayan en yakın/ilk veri kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bilimsellik günümüzde bağlayıcılığı en yüksek ölçüttür. Örneğin bir mekanik saatin dişlileri arasındaki zorunlu ilişki, suyun deniz seviyesinde 100 santigrat derecede kaynaması, bir cismin yer çekimi etkisiyle yüksekten düşmesi, belli bir yaşa gelen memurların emekliye ayrılması, belli bir yaşa gelen bireylerin zorunlu eğitime tabi tutulması, temel matematiksel

* Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

dört işlemde çarpım tablosunun dikkate alınması, bilim dallarının kendilerine özgü formülleri... gibi birçok örneğin yaptırimsallığını (bağlayıcılığını veya nesnel geçerliliğini) çok çok az tartışırız. Motorlu araçların hızlı ulaşım aracı olarak kullanılması hakikatini kimse inkâr etmez. Sadece daha az çevre kirliliği, daha yüksek can güvenliği ve hızının daha yüksek olması noktasında eleştirel katkılar dikkate alınır.

Tüm bunlar bizi bilimde nesnelliğin esas olduğu kriterine götürür. Eldeki bir kuşun daldaki iki kuştan daha iyi olduğunu ifade eden söylem de bizi nesnelliğe götürür. Hz. Peygamber'in, "Deveni sağlam kazığa bağla sonra tevekkül et."¹ şeklindeki dini söylemi/tavsiyesi ise belki de bu konunun en etkili bir vurgusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. Din Sosyolojisinde Yöntem

Usulsüz vusul olmaz yani belli bir kuramsal ve teknik yöntem olmazsa amaca ulaşamaz. Usul de aynen *iki kere iki dört eder veya havaya atılan taş yere düşer* ya da *su deniz seviyesinde 100 santigrat derecede kaynar* ilkeleri gibi nesnel, somut, elle tutulur, gözle görülür bir gerçekliktir.

Usul veya yöntem dendiğinde bunun rasyonel ve nesnel iki boyutu olduğunu hatırlamak gerekir. Akıl nesnelliğin hayali boyutunu ifade eder. Akıl sayesinde var olan ama henüz sahip olmadığımız nesnel araçları (kazmayı, baltayı, sopayı, kesici taş parçasını...) hayalimizde canlandırarak onlarla gerekli işlerimizi yapmaya doğru ilk adımı atarız. O hayali araçlara bizzat nesnel olarak sahip olduğumuzda ise teorikle pratik; düşünce ile eylem; iman ile amel; hayal/sanal ile gerçek buluşmuş olur. Bu açıdan bakılınca akıl veya düşünce ya da hayal dediğimiz şey, nesnel araçlara ulaşana kadar bize verilen geçici araçlardır. Akıl sayesinde hayali düşünce gücümüz bizim öznelliğimizi ifade eder. Bu düşüncelerimiz/öznelliğimiz başka nesnel araçlarla birleştiğinde nesnelleşir/somutlaşır. Örneğin bir kesici taşta bir sap bağlama hayalimiz, bu sapı ağaç dalından, taşı da diğer taşlar arasından seçtiğimizde gerçek olur. Hayalimiz öznelliğimizi; kesici

1 "Bir adam, "Ey Allah'ın Resülü! Devemi bağlayıp da mı Allah'a tevekkül edeyim, yoksa bağlamadan mı tevekkül edeyim?" diye sordu. Resûlullah (sav), "Önce onu bağla, sonra Allah'a tevekkül et!" buyurdu."(Tirmizî, "Sıfâtü'l-kıyâme", 60).

taştan ve ağaç dalından ürettiğimiz yeni baltamız da nesneliğimizi ifade eder.

Görüldüğü üzere nesnellik de öznellik de tek başına birer anlam ifade etmezler. Burada anlam dediğimiz şey; yani kesici taş ile ağaç dalından oluşan ilkel baltadır. Kesici taş ile ağaç dalı doğada balta olarak mevcut değildi. Kesici taş baltanın ağız kısmını anlamını; ağaç dalı da baltanın sapı anlamını almış oldu. Baltanın kullanımından itibaren de ahlak kavramı devreye girmiş olmaktadır. Bu balta ile av hayvanını avlayıp rızık elde etmek; onunla ülkeye saldıran düşmanı etkisiz hale getirmek iyi bir şey; ama onunla komşuyu yaralamak ise artık kötü bir şeydir.

Kısaca, öznellikle nesnellik birleşmeden anlam ortaya çıkamamakta; anlam ortaya çıkıncaya kadar da ahlak henüz oluşmamaktadır. Burada fiziki birer varlık olarak tabiattaki şeylerden bağımsız/ayrı bir insan (özne-öznellik); bu öznenen bağımsız bir tabiat (nesne-nesnellik) ve bu ikisi bir araya geldiğinde de oluşan bir ahlakilik söz konusudur.²

Burada insanın tabiatla ve insani çevre ile etkileşime girmesinden itibaren oluşan ahlakilik önem itibariyle insanı da tabiatı da aşmaktadır. “Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır. Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik”³ ayetinin de gayet açık, rasyonel, nesnel ve ahlaki olarak ifade ettiği üzere, nefsanî çıkarları uğruna ve gayri meşru yollarla bir varlığa zarar vermek çirkin (ahlak dışı) bir eylemdir ve bu eylemleri yüzünden insan varlıkların en kötüsü olabilmektedir. Dolayısıyla bilimsel yöntemler tabiat bilimsel yöntemler ve sosyal bilimsel yöntemler şeklinde en temelde iki gruba ayrılrsa da bu yöntemlerin birbirinden bağımsız olarak ele alınması ontolojik açıdan (varlık bilim açısından) mümkün değildir. Örneğin tabiat dışında yaşayabilen bir insan söz konusu olamaz. Tabiatı kirletmemesi gereken bir insan anlayışı yani bir ahlak olmadan da tabiat ve insan yan yana gelemez.

2 Osman Eyüpoğlu - Murat Yıldız, “Kur’ân ve Tarihsellik: Beşeri Eylemin Toplumsal Sınırı”, *On-dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2014), 116-117 (97-130); Erich Rothacker, *Tarihselcilik Sorunu*, çev. Doğan Özlem (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1995), 11-12.

3 et-Tin 95/4-5 (Metindeki mealler Diyanet İşleri Başkanlığı mealinden alınmıştır (<https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/araf-suresi-7/ayet-54/kuran-yolu-meali-5>).

Bu açıdan bakıldığında tabiat bilimlerinde açıklama; sosyal bilimlerde ise anlama üzerine kurulu bir yöntem söz konusudur dediğimizde, bu iki yaklaşımın birbirini tamamlamadan işlevsel olamayacağını da unutmamak gerekmektedir. Bu nedenle açıklamaya dayalı anlama veya anlamaya dayalı açıklama dediğimiz karma yöntemlerin karşılıklı olarak birbirini tamamlayacak şekilde kullanılması en tutarlı bilimsel tutum olacaktır.

Kısaca, herhangi bir zaman diliminde bir nesnenin başka bir nesnenin etkisine verdiği tepkileri incelemekle; bir bireyin başka bir bireyin etkisine veya toplumsal bir grubun başka bir toplumsal grubun etkisine verdiği tepkileri incelemek; kısaca nesne-nesne; nesne-insan etki-tepkisini incelemekle; insan-insan veya insan-nesne etki-tepkisini incelemek sözünü ettiğimiz karşılıklı karma yöntemle en bilimsel sonucu verecektir.

Bu durumu yöntembilimsel açıdan Hz. Peygamber dönemine uyarlamak istediğimizde, nesnel açıdan önceki bir dönemin sosyal kurallarının kendinden önceki ve sonraki nesilleri nasıl etkileyeceği veya nasıl etkilemesi gerektiği problemi ile karşı karşıya geliriz. Başka bir ifadeyle bu durum bir bakıma bin yıl önceki demir madeninin bizim için arz ettiği önem ile şu an arz ettiği önem arasında ilişki kurmamıza benzer. Burada kurulacak ilişkinin niteliğini, niceliğini, yönünü ve yoğunluğunu belirleyecek esas husus, aklilik, bilimsellik ve ahlakilik ilkeleri/kriterleri olacaktır. Bu ilkeler esas itibarıyla Allah'ın bizden bir şeyi yapmamızı veya yapmamamızı istemesinin de temel gerekçeleridir⁴ Yani Allah, '*ben otoriteyim ne diyorsam yap*' şeklinde yüzde yüz mutlak/tek yönlü bir talebe dayalı olarak emirlerini beyan etmemektedir. 208 itaat ve tabi olmaya dair ayetin sade istatistiksel tahlili bizi şu sonuca ulaştırmaktadır:

“Kur’ân’ın uyma (itaat-ittiba) taleplerinin genel bağlamından ve onlara ilişkin verilen kısa istatistiksel bilgilerden anlaşılmaktadır ki, Kur’ân’da itaat, Allah’ın emir ve yasaklarının;

a) *Rasyonel açıdan* iç tutarlılığı (akla yatkınlığı; doğruyu);

b) *Ahlaki açıdan* iyiyi;

4 Bu konuya dair değerlendirmeler için bk. Mustafa Tunçer, “Tefsir Açısından Kur’ân’a Bakış”, *Farklı Bilim Dallarından Kur’ân’a Bakış*, ed. Hüseyin Peker - Mustafa Tunçer (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 19-52.

- c) *Bilimsel açıdan* tüm nesnel/müspet esbaba tevessülü;
d) *Hukuki-siyasi açıdan* meşruluğu (örfe uygunluğu);
e) *Psikolojik açıdan* ruhsal tatmini (ölümsüzlük arzusunu) ve

f) *Sosyolojik açıdan* da toplumsal huzuru/refahı sağlayıcı niteliklerini kavrayarak (*benimseme/ihsan düzeyinde*) onlara inanmak (itikat etmek) ve gereğini yerine getirmek (amel etmek) demektir”.⁵ Bunları kısaca akıl-bilim-ahlak ilkeleri olarak özetlemek ve bu üçüne *aynı anda* her ne uygunsa onun Kur’ân tarafından da onaylanacağını sosyolojik açıdan söylemek mümkündür.

Bilimsel konulara ve hatta sıradan/sade gündelik olaylara dahi bu açıdan baktığımızda din ile dünya, dünya ile ahiret, madde ile mana, kök ile gövde, lafız ile anlam, iman ile amel, inanç ile eylem... kısaca evrende tüm varlıklar arasında tamamlayıcı bir ilişki olduğunu görmek gayet açık/sade bir mesele olacaktır. Dini meseleleri en merkezi noktasından anlamak ve din-dünya, din-bilim, din-akıl ilişkisini en sağlıklı/faydalı şekilde kurmak, maddi-manevi-sosyal tüm nesnelere arasındaki bu tamamlayıcı ilişkiyi görmeye ve bunu bir zihniyet olarak tüm bireylere benimsetmeye bağlıdır. Aksi takdirde “Dünya ahiretin tarlasıdır”⁶ biçimindeki evrensel söylemi

5 Osman Eyüpoğlu, *Kur’ân’da İtaat Kavramının Sosyal Psikolojik Tahlili* (İstanbul: Üniversite Yayınları, 2022), 216.

6 Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 1/495. Hadisten daha ziyade hikmetli söz olarak da değerlendirilen bu ifade yerine daha sahih rivayet örnekleri olarak sunlar da verilebilir: Ebû Saîd (el-Hudrî) tarafından nakledildiğine göre, Allah Resûlü (sav) minbere oturdu, (kendisini kast ederek) şöyle buyurdu: “Allah bir kulunu, dünya nimetleri ile kendi katındakiler arasında serbest bırakmış, o da Allah katındakileri tercih etmiştir.” (Müslim, “Fedâilü”s-sahâbe”, 2). Ebû Zerr’in naklettiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: “Zâhid olmak (dünyaya râğbet etmemek), kişinin helâl olan şeyleri kendisine haram kılmaya veya malını dağıtıp tüketmesi demek değildir. Bilakis zâhid olmak, elinde olan şeylere, Allah katında olanlardan daha fazla güvenmemek demektir...” (İbn Mâce, “Zühhd”, 1). Câbir b. Abdullah’ın naklettiğine göre, Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: “Ey insanlar! Allah karşısında takva sahibi (sorumluluğunuzun bilincinde) olun ve dünyevî isteklerinizde mutedil davranın. Çünkü hiç kimse kendisi için takdir edilen rızıkını yiyinceye kadar ölmeyecektir, rızıkı gecikse bile! Öyleyse Allah karşısında takva sahibi olun ve dünyevî isteklerinizde mutedil davranın. Helâl olanı alın, haram olanı terk edin.” (İbn Mâce, “Ticâret”, 2). Abdullah b. Ömer (ra) anlatıyor: “Allah Resûlü (sav) omzundan tuttu ve şöyle buyurdu: “Dünyada (kimsesiz) bir garip gibi yahut bir yolcu gibi ol!” (Buhârî, “Rikâk”, 3). Rivayete göre hicrî 9. asrın gözde hadis âlimi ve Mısır’ın baş kadısı olan İbn Hacer el-Askalânî, bir gün atının üzerinde heybet ve ihtişam içinde çarşıdan geçerken, yağ satan ve üstü başı kir içinde olan bir Yahudi yanına gelir. Atının yularından tutarak ona, “Ey şeyhülislâm, sen Peygamberimizin “Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir.” (Müslim, “Zühhd”, 1.) dediğini iddia ediyorsun; fakat sen nasıl bir zindandasın, ben nasıl bir cennetteyim?” diye sorar. Bunun üzerine İbn Hacer ona şu cevabı verir: “Allah’ın âhirette bana hazırladığı nimetlere

hakıyla anlamak ve dünyaya gereken nesnel önemi vererek Türk-İslâm dünyasını geri kalmışlıktan kurtaracak bir zihniyete kavuşmak mümkün olamayacaktır.

2. Sağlam Sosyolojik Veri Olarak Durum Tespiti/Tanımı

İlk bakışta durum tespiti, tabiat bilimsel bir tespiti; yani örneğin suyun deniz seviyesinde 100 santigrat derecede kaynamasının tüm değer yargılarından bağımsızlığını çağrıştıran bir meseleyi akla getirmektedir. Suyun deniz seviyesinde 100 santigrat derecede kaynamasının evrensel/bilimsel bir tespit/teknik olarak gördüğümüzde bu tespitin tartışabilir, yorumlanabilir ve değer yargılarına (iyi-kötü, güzel-çirkin, doğru-yanlış, sevap-günah gibi bireysel, estetik, ahlaki, dinsel değerlendirmelere) konu olabilir bir yanı olmadığını anlamaktayız. Ancak bir gencin otobüste yaşlıya yer verip vermemesi meselesini ise bireyselci bir yoruma tabi tuttuğumuzda *ilk oturan o ise onun hakkı, yer verip vermemek onun bileceği bir sorundur* da diyebiliriz veya bu meseleyi ahlaki, dini, toplumsal bir yoruma tabi tuttuğumuzda *çok ayıp etti yer vermeliydi* şeklinde de tepki gösterebiliriz. Bir benzetmeyle ifade edecek olursak, *rüzgâr estiği için yaprak uçuyor* ile *rüzgâr yaprağı kovaladığı için yaprak da kaçıyor* yorumları arasındaki fark ne ise bir insan eylemini (toplumsal nesneyi) *yorumlamakla* tabiat bilimsel bir olguyu (suyun 100 santigrat derecede kaynamasını) *açıklamak* arasındaki fark da benzer bir meseledir. Burada suyun kaynamasını veya yaprağın uçmasını yorumlamıyor; açıklıyoruz ancak yaşlılara otobüste yer vermemeyi veya bir kocanın eşini kovalamasını ise yorumluyoruz ve bu yorumlarda da en az iki yaklaşımın (doğru-yanlış) söz konusu olduğunu görüyoruz.⁷

Kısaca tabiat bilimsel bir veri olarak durum tespiti (örneğin suyun 100 santigrat derecede kaynaması) ile sosyal bilimsel (sosyolojik) bir veri olarak durum tespiti (örneğin bir gencin otobüste yaşlı birine yer vermesi/ver-

bakarak ben şu an zindanda sayılıırım. Allah'ın âhirette sana hazırladığı acıklı azaba bakarak da sen cennette sayılırsın." Bu cevap üzerine Yahudi Müslüman olur. (Muhammed Abdürreâif el-Münâvî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-câmi'i s-sağîr* (Mısır: Mektebetü't-Ticâriyye, 1356), 3/546).

7 Niyazi Usta - Osman Eyüpoğlu, "Sosyoloji ve Din Sosyolojisinde Yöntem", *Din Sosyolojisi* (Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2019), 45-47 (39-48).

memesi) arasında, biri açıklamaya diğeri de anlamaya dayalı iki bilimsel eylem gerekli olmaktadır.

Tabiat Bilimlerinde Araştırma Yöntemleri ⁸		
Temel Sorunlar	Pozitivist Paradigma	Bütüncül Paradigma
Bilimsel düşünme metodu	Tümevarım	Tümevarım+Tümdengelim
Bilimsel bilginin görevi	Açıklama: Rüzgâr eser, yaprak uçar. Rüzgârın yaprağı uçurma niyeti yoktur.	Açıklama+Anlama: Rüzgâr eser, yaprak uçar. Rüzgârın yaprağı uçurma niyeti yok ama Temel Fadime'yi kovalıyorsa onu dövme niyeti olabilir ve biz de araştırarak bu niyeti anlamalıyız.
Bilimsel bilginin kesinliği	Bilim kesin bilgi elde eder	Bilim ancak geçici kesin bilgi elde edebilir. Bilim ilerledikçe eski bilgiler doğrulanabilir veya belki de yanlışlanabilir.
Bilimsel bilginin ilerleme biçimi	Bilim doğrulamalarla ilerler	Bilim doğrulama ve yanlışlamalarla ilerler.

İnsan sosyal bir varlık olsa da tabiat bilimsel çevresi olmadan yaşamayacağına göre, yukarıda da değindiğimiz üzere insan-insan ve insan-çevre/tabiat arasında tamamlayıcı temel bakış açımızı işletmeden doğru tespitler ve/veya yorumlar yapamayız. Bu nedenle sadece *su deniz seviyesinde 100 santigrat derecede kaynar* şeklinde açıklama yöntemini veya sadece *otobüste yaşlıya yer vermeyen genç örfen yanlış yapmıştır* biçiminde anlama/yorumlama yöntemini tercih ederek en doğru bilimsel sonuca ulaşamayız. Özellikle sosyolojik davranışlarımızda açıklayarak anlama/yorumlama yöntemini kullanmamız gerekmektedir.

“Yukarıda anlatılanları bir örnek üzerinden uygulamalı olarak izah edecek olursak şunlar söylenebilir: “Yoksulluk ve Dini Hayat” adında Samsun’da yaptığımız bir araştırmada, alt gelir grupları resmi yardımları (devlet yardımlarını) yeterli bulmazken, sivil (zengin halk) yardımlarını ise yeterli görmektedirler. Üst gelir grupları ise tersini düşünmektedirler. Gözlemlerimize göre bunun muhtemel nedeni yardım alanların resmi kurum ve kuruluşlara karşı kendilerini daha rahat, zengin/sivil kesime karşı ise daha bağımlı hissetmeleri olabilir. Yardım için resmi makamlara (valilik, kaymakamlık ve belediyelere) başvurma oranı yaklaşık %80 iken bu oran özel vakıf ve yardım derneklerinde %20’lerde kalmaktadır. Burada

8 Usta - Eyüpoğlu, “Sosyoloji ve Din Sosyolojisinde Yöntem”, 41.

yardım miktarının %80'ini karşılayan resmi makamlara karşı değil de, yardım miktarının sadece %20 kadarını karşılayan zengin sivilere karşı daha hassas davranıldığı anlaşılmaktadır. Bir bakıma zengini darıltmak yardımın kesilmesine neden olabilir ama devletin darılma ihtimali yoktur. Nitekim bir belediye yetkilisi ile görüşmemiz esnasında, belediyeden yardım alanlar içinde bazen zorlayıcı tutum sergileyenlerin de olduğundan söz etmişti. Ama dernek ve özel vakıf yetkililerinden zorla yardım alma ya kalkışan bir yoksul söz konusu olmamıştır. Yani burada yoksul birey, devleti, gönüllü alınmasa da yardım etmek zorunda olan bir kişi olarak düşünürken, sivil kuruluşları (dernek ve özel vakıfları) ise gönüllü alınınca ancak yardım eden bir kişi olarak algılamaktadır. Yani '*devlete yalvarmasan da o sana yardım edebilir ama dernek başkanına yalvarmazsan o sana yardım etmeyebilir*' şeklinde bir gizli düşüncenin var olduğu anlaşılmaktadır. Görüldüğü üzere sosyal bilimlerde beşeri olayların birçok sebebi bulunduğundan sadece açıklama/tespit ile yetinememekteyiz. Yaprağın uçmasının bir nedeni varken, daha çok (%80 oranında) yardımda bulunan devletten az memnun olmanın ise birçok nedeni olabilir. Bu nedenleri, katılımcı gözlem gibi başka tekniklerle elde edilen bilgileri dikkatlice yorumlayarak ancak anlayabiliriz.'⁹

Sosyolojideki durum tespitinin, bir toplumsal davranış icra edildiğinde onu anlayanların anladığı ilk şey olduğunu görmekteyiz.¹⁰ Başka bir ifadeyle hadis sosyolojisi bakımından hadisleri doğru anlamak o günkü koşulları sanki katılımcı gözlem yapıyormuşçasına olabildiğince nesnel verilerle ortaya koymakla başlamalıdır. Burada toplumsal davranışı herkesin yorumlayarak değiştireceği ve nesnellliğini kaybedeceği akla gelmemelidir. Yani eğer bir kişi eşini kovalıyorsa, hemen kovalama eyleminin kötü olduğunu ve kovalayanın da kötü niyet taşıdığını ifade ederek bu durumu tespit etmiş olamayız. Burada görünüş (kovalama görünüşü) kovalayanın kovalama ve kaçanın kaçma niyetini yeterince göstermemektedir. Kovalar gibi gözükür ama bu bir oyun olabilir; kovalar gibi gözükür ama bu bir film çekimi sahnesi olabilir; kovalar gibi gözükür ama bu birinin köpekten

9 Usta - Eyüpoğlu, "Sosyoloji ve Din Sosyolojisinde Yöntem", 47.

10 Adil Çiftçi, "Bilgi-Sosyolojik Din Sosyolojisinde Bir Kavram: Durum Tanımı", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXVII (2008), 42 (41-56).

kaçışı diğerinin de ineğine yardım için koşması olabilir... Şiddet/dövme amaçlı bir kovalamaca olsa bile kaçan kişi dış müdahaleye rıza göstermeyip “sana ne, kocamdır sever de, döver de!” derse ne yapacağız?

Bilimsel/sosyolojik bir okuma bize sadece olan şeyin görüntüsünün yeterli olamayacağını; insan unsurunun olduğu her yerde niyet sorgulaması da yapmamız gerektiğini; hatta bu niyeti inşa eden sosyal, kültürel, psikolojik çevreyi dünü-bugünü ve muhtemel yarını ile tanımamız gerektiğini söylemektedir. Bu da bizi bir sosyal davranışın hem biçimsel olarak nasıl icra edildiğinin (tıpkı suyun deniz seviyesinde kaç derecede kaynadığının) tespitinin, hem bu davranışı icra edenin niyetinin sorgulanmasının hem de bu davranışın icra edildiği sosyokültürel çevrenin tanınmasının/yorumlanmasının gerekliliğine götürmektedir.

Böyle sistematik bir yol izlediğimizde, o zaman eğer sosyal davranış örneğinin şiddet amaçlı bir kovalamaca ise o zaman bu şiddeti tüm detaylarıyla tespit etmemiz, onu en kısa sürede engellememiz, ona zemin hazırlayan tüm mekanizmalara karşı en etkili önlemleri almamız ve böylece gelecekteki benzer tüm muhtemel şiddetlere karşı kendimizi korumamız mümkün olacaktır.

3. Durum Tespiti Açısından Hadislerin Önemi

Dinin/İslâm'ın doğru anlaşılması açısından baktığımızda yazılı en önemli iki kaynaktan birinin Kur'ân diğerinin de hadisler olduğunu görmekteyiz. Kur'ân mı önce hadis mi veya kim kimi tefsir eder gibi konular aslında bu yazıda sık sık vurguladığımız tamamlayıcılık kriterine aykırı hareket etmek demektir. Evrende insan-insan, insan-tabiat ilişkileri olmadan hiçbir beşerî hayat mümkün değildir. İnsan-insan, insan-hayvan, insan-bitki, insan-toprak, insan-su, insan-hava, insan-ateş, insan-din, insan-ahiret... tüm bu ilişkilerin toplamı insani bir hayatı oluşturmaktadır. Bu sade gündelik gözlemsel açıdan bakıldığında bile herhangi bir dini liderin hayatı, sözleri, tavsiyeleri ve bunlara dair tarihi kayıtlar olmadan o din hakkında konuşmamız mümkün olamaz. Bu gözlem bize Kur'ân-hadisler arasında önceki sonraki ilişkisi olduğunu değil; tamamlayıcı bir ilişki oldu-

ğunu göstermektedir. Bu ilişki tıpkı ruh-beden ilişkisi gibidir. Ruh/Kur’ân yoksa beden/hadisler canlı olamaz; beden/hadisler olmazsa da ruh/Kur’ân tecessüm edemez. Öz-işlev açısından maddi-manevi kavramların mukayesesine dair aşağıdaki sade gündelik nesnel gözlemsel örnekler de göstermektedir ki, Kur’ân ve hadisler önce zahiren/lâfzen tespit edilip sonra da birbirini tamamlayıcı şekilde yorumlanmadıkça ortaya koyacağımız dini yaklaşım bilimsellik açısından kesinlikle noksan olacaktır:

<i>Öz-İşlev Açısından Maddi-Manevi Kavramların Mukayesesine Dair Örnekler¹¹</i>	
Ruh-beden ilişkisi	Tıpkı ruhla beden ayrıldığında ne ruhu görürüz, ne de cesede canlı bir insan gibi seslenebiliriz.
Lafız-mana ilişkisi	Bir sözün lafzını atarsak elde okuyacak bir şey kalmaz. Sadece lafzın içerdiği tek anlama bakarsak bu sefer de her şey donar; uyum ve gelişme olmaz.
Kök-gövde ilişkisi	Ağacın kökleri suya ulaşmazsa gövde beslenemez. Gövde olmazsa kökler oluşamaz.
İman-amel ilişkisi	İman olmazsa amel olmaz, amel olmazsa imanın anlamı olmaz.
Lügat-ıstılah anlam ilişkisi	Sözlük anlam ana gibidir, ağacın tohumu gibidir; o olmazsa ıstılah anlam ortaya çıkmaz. İstılah anlam olmazsa, sözlük anlam kısır kalır.
Teorik-pratik ilişkisi	Düşüncelerimiz, hayallerimiz olmazsa ne yapacağımızı bilemeyiz, plan üretemeyiz; plan olmazsa, neyi uygulayacağımızı anlayamayız.
Bireysellik-toplumsallık ilişkisi	Bireyler olmadan toplum oluşamaz ama toplum da olmadan birey korunup kollanamaz; onu diğerleri sayesinde var olan ama diğerlerinden de ayıran özellikleri ortaya çıkamaz.
Dün-bugün ilişkisi	Dün oluşan tüm olaylar olgusal yönleriyle kısmen de olsa yarına ve öbür günlere sürekli güncellenerek taşınırlar ama asla tarihsel kökenlerini silip atmazlar. ¹²
Öz-kabuk ilişkisi	Ağacın kabuğu olmasa, özüne su yürümez, özü olmazsa kabuğu oluşmaz.
Din-akıl ilişkisi	Din olmasa akıl tek başına dünyevi ve uhrevi kurtuluşu yakalayamaz. Bir yerde akıl veya akıllı varlık yoksa oraya din de gönderilmemektedir.
Dünya-ahiret ilişkisi	“Dünya ahiretin tarlasıdır” ifadesi tek başına konuyu anlatmaya yeterli sayılabılır. Özetle, sonsuz ahiret olmasa, kısacık dünyanın anlamı olmaz; dünya olmasa, ahireti kazanacağımız sınava girememiş oluruz.

11 Tablo, Niyazi Usta - Osman Eyüpoğlu, “Sosyolojik Açından Din”, *Din Sosyolojisi* (Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2019), 2019, (49-62), 58-59’dan birebir aktarılmıştır. Sözü edilen ilişki Kur’ân’ın okunuşunda da geçerlidir: Osman Eyüpoğlu - Murat Yıldız, “Kur’ân’ı Anlamaya Yönelik Literal ve Kültürel Yaklaşımların Sosyal Değişmeye Uyum Açısından İşlevselliği”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/3 (2016), 163-198; Osman Eyüpoğlu - Hüseyin Çelik - Murat Yıldız, “Bireysel Dini Tecrübe ve İşlevselcilik Açısından Kur’ân Kıssaları”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/4 (2017), 263-287.

12 Osman Eyüpoğlu - Murat Yıldız, “Kur’ân ve Tarihsellik: Beşeri Eylemin Toplumsal Sınırı”, *On-dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2014), 97-130. Kur’ân bu anlamda ahlaki boyutuyla çağlar ötesi bir kitap olarak dün-bugün-yarın arasında sürekli köprü kuran dinamik bir rehber kitap olmaktadır. Osman Eyüpoğlu - Mustafa Cora - Murat Yıldız, “Kur’ân’ın Sosyal Yaptırmsallığı”, *Onokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2012), 41-66.

Burada zikrettiğimiz husus hayatın özünü ve dolayısıyla ulusal ve küresel boyuttaki tüm sosyal/ruhsal sorunlarımızın da merkezini teşkil etmektedir. Örneğin dinin özü ile işlevine önem vermeleri açısından dikkat çekici bir örnek olarak Doğu-Batı medeniyetlerini kısaca karşılaştırabiliriz:

<i>Öz ile İşlev Arasındaki İlişki Açısından Doğu ve Batı Medeniyeti Karşılaştırması¹³</i>	
Doğu Medeniyeti	Öze ağırlık verir, işlevi önemsemez. Namaza önem verir ama onun kötülüklerden uzaklaştıran işlevini pek görmez.
Batı Medeniyeti	İşleve önem verir özü unuttur. Barışa inanır ama ekonomik fayda savaş-tan geliyorsa onu tercih edebilir. Hayırda yani barışta değil, şerde yani silahlanmada yarışır.

Görüldüğü üzere adeta *komşu komşunun külüne muhtaç* özdeyişini çağrıştırır bir biçimde hem kültürel hem de coğrafi anlamda doğu medeniyeti batıya; batı medeniyeti de doğuya muhtaçtır yani aralarında tamamlayıcı bir ilişki vardır. Bu ilişkiyi zerreden kürreye veya tekil/bireysel sorunlarımızdan tümel/küresel sorunlarımıza kadar her konuda işletmek mümkün hatta kaçınılmazdır.

Tekrar bu anlamda hadis-İslâm veya Kur’ân-hadis ilişkisine dönersek şunu tekrar etmekte fayda vardır ki Kur’ân’ı, hadisleri ve Hz. Peygamber’in bireysel hayatını birbirinden bağımsız düşünmemiz mümkün değildir. Çünkü bunlar dinin ilk/öz kaynağını teşkil etmektedir. Bu kaynaklardaki bilgilere güvenip güvenmemek veya bir dine inanıp inanmamaktan bağımsız bir şekilde; bilimsel/nesnel verilerin özü olarak bu kaynaklar son derece önemlidir.

Sözü edilen orijinal iki kaynağın (Kur’ân ve hadislerin) nesnel değeri onların ilk örnek olmalarından kaynaklanmaktadır. Bilimde nesnellik esastır. Tabiat bilimlerinde su nesnesi somuttur (herkes için eşit derecede gözlemlenebilir/deneyimlenebilir); kaynama hadisesi de somuttur ve bu hadisenin deniz seviyesinde 100 santigrat derecede gerçekleşmesi de yine gayet somuttur. İnsan bilimlerinde veya beşerî davranış bilimlerinde örneğin Hz. Peygamber’in abdest alırken ibrik kullanması eylemi ilk/orijinal bir davranış olarak su nesnesine benzer derecede somuttur. Eylemin nesnesi

13 Osman Eyüpoğlu - Erkan Perşembe, “İşlevsellik Açısından Ahlak-Din İlişkisi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/4 (2018), 90 (79-96).

olan ibriğin kendisi de somuttur. Suyun kaynaması hadisesinde/olgusunda bir niyet aramamakta ve dolayısıyla bu olguyu yorumlamamaktayız. Zira kaynama hadisesini bilmek yeterli olduğundan anlama/yorumlama aşamasına geçmeye ihtiyaç duymamaktayız. Kısaca kaynayan suya; “*neden kaynadın?*” sorusunu sormaya ihtiyacımız yoktur. Zira neden kaynadığını biliyoruz; suyun yeterli ısıyla teması hep bu hadiseyi doğurmaktadır.

Kısmen benzer ama kısmen/önemli bir farkla belirtmek gerekir ki Hz. Peygamber’in ibrikle abdest aldığı bilmemiz bu hadiseyi anlamamız için yeterli olmamaktadır; zira akan bir ırmaktan da durgun bir su birikintisinden de abdest almış olabilir. Suyun yeterli ısıya ulaştığında kaynamama seçeneği yok ama Hz. Peygamberin ibrik, gölet ve ırmaktan abdest alma seçenekleri var ve zaman zaman hepsini de kullanmıştır. Bu nedenle ibrikle abdest alma eylemini icra etmeden önce taşıdığı niyeti merak etmemiz Hz. Peygamber’i anlamamız/yorumlamamız için hem bir sebep hem de bir sonuçtur (hem anlama eyleminin sebebi ve hem de anlama eyleminin sonucudur).

Burada doğa bilimleri ile anlama/beşeri bilimler arasındaki en önemli benzerliğin her ikisinin de nesnel verilere dayalı olduğu realitesini gözden kaçırmadan doğa bilimsel verilerle sosyal bilimsel verileri kıyaslayabileceğimizi hatırlatmakta fayda vardır. Tekrar ibrik örneğinden devam etmek istersek, “Resûl-i Ekrem’in... bazı minyatürlerde leğen-ibrikle birlikte resmedildiği görülür... Hz. Peygamber’in ibrik kullanıp kullanmadığının kesin biçimde tespit edilememesine karşılık Hz. Osman’ın abdestlerini kölesinin döktüğü bir ibrikten aldığı... ve cenazesi yıkanırken de aynı ibrikten faydalandığı bilinmektedir...”¹⁴ “İslâm geleneğinde ibrik hizmeti bir saygı ifadesi ve sünnet olarak telakki edilir.”¹⁵ Sahâbilerin Resûl-i Ekrem’e abdest almasında yardımcı oldukları... ve o dönemde varlıklı kişilere ait

14 <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrik>, erişim: 31.07.2024.

15 İbrik’in lâfzî okunuşu ön plana çıkarsa bu selefi bir yaklaşım olur. Yardım ve kolaylık içeriğini/niyetini ön plana çıkarırsak o zaman daha zinde/dinamik bir dini okuma gerçekleştirmiş oluruz. O günkü sosyokültürel koşullarda ibrik lafzı ile gördüğü işlevin birbiriyle örtüşmesi ibrik hadisesinin/nesnesinin lâfzî bir sünnet olarak telakki edilmesini doğurmuştur. (Muhittin Düzenli, “Çağdaş Hadis Tartışmaları Bağlamında Dinamik Hadis Algısı”, *Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında Çağdaş İslam Algıları*, 26-28 Kasım 2010, (2011), 1/213-237.

evlerde bu tür hizmetler için köle ve cariyeler bulundurulduğu... bilinmektedir".¹⁶

Bu *aktarma* ifadeler bize ibadetlerde de olsa tüm dünyevi-dini işleminde kolaylığı esas almanın önemli bir ilke olduğunu göstermektedir. “Şüphesiz zorlukla beraber bir kolaylık da vardır”;¹⁷ “Allah kimseye gücünün üstünde sorumluluk yüklemez”¹⁸ gibi ayetler ve “Kim bir güzel sünnet (faydalı iş, adet, gelenek) icat ederse onun sevabı ve onunla amel edeceklerin de sevabı icat eden kişiye ait olur”¹⁹ benzeri hadisler bize doğrudan göstermektedir ki dinde/İslâm’da hayatı ve dini yükümlülükleri yorumlar-ken/anlarken en önemli metodolojik ilke kolaylaştırıcılıktır.

Kolaylaştırıcı bir yöntem izlemek aslında tüm davranışlarımızın en temelinde yatan esas güdü/saiktir: İnsan davranışlarının temelinde hangi baş güdünün (faktör, motive, saik, muharrik) yattığı düşünüldüğünde akla önce Freud’un cinsellik güdüsü gelir. Bu anlamda daha çok psikolojide irdelenen temel/baş güdü arayışlarında analık,²⁰ seks, gerçekleştirim²¹ ve üstünlük²² gibi farklı vurgulardan/güdülerden söz edilir. Bu vurgulara sosyolojik çağrışimli birkaç örnek olarak Marks’ın özel mülkiyetin aşılması vurgusu,²³ Victor E. Frankl’in anlam vurgusu²⁴ ve Hondrich’in kültürel çatışma vurgusu²⁵ eklenebilir. Toplumsal değişimin temel dinamiğine dair teknoloji²⁶ ve ekonomi²⁷ vurgularını bu anlamda hatırlayabiliriz.

16 <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrik>, erişim: 31.07.2024.

17 el-İnşirâh 94/5.

18 el-Bakara 2/286; el-A'râf 7/42; el-Mü'minûn 23/62; et-Talâk 65/7.

19 Müslim, “İlim”, 15; Nesâi, “Zekât”, 69; İbn Mâce, “Mukaddime”, 14.

20 Orhan Hançerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1998), 172.

21 Feriha Baymur, *Genel Psikoloji* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayınları, 1993), 66.

22 Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 16.

23 Karl Marks, *1844 Felsefe Yazıları*, çev. M. Belge (Ankara: V Yayınları, 1986), 114 115,118-119.

24 Victor E. Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, çev. S. Budak (Ankara: Öteki Yayınları, 1993), 90.

25 K. Otto Hondrich, “Günümüzde Sosyal Çatışma”, çev. Serpil Durak, 75. *Yılda Türkiye’de Sosyoloji*, haz. İsmail Coşkun (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1991), 230 (219-238).

26 Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985), 24; Beşir Atalay, *Sanayileşme ve Sosyal Değişme* (Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, 1983), 26-28.

27 G. Osipov, *Toplumbilim*, çev. Ü. Oskay (Ankara: Sol Yayınları, 1977), 239-240.

Aslında öğretici olmaları açısından anlamlı birer çaba olarak görülebi-
lecek tüm bu arayışların tartışılan konuyu yeterince nesnelleştiremedikleri
de ortadadır. Ancak biz insan davranışlarının en temeline konabilecek baş
güdü/arzu/eğilim olarak, *hayatı daha kolay ve güvenilir kılmak* biçimin-
de bir ifadeyi dikkate aldığımızda, tartışmalardaki muğlaklığı veya aşırı
indirgemeci yaklaşımı asgariye indirebileceğimizi görmekteyiz. Bu ifade
tıpkı bir anayasal cümle gibi soyutluğu nedeniyle tüm insan davranışlarını
yeterince kapsayıcı, tabir caizse *efradını câmi ağyarını mâni* türünden bir
tanımlama olarak görülebilir.²⁸

Bu sosyal psikolojik irdelemeleri yorumlayıcı sosyoloji açısından ib-
rik sünneti örneğine tekrar uygulayacak olursak, Hz. Peygamber'in ibrik-
le abdest almasını lâfzî (şekil açısından) mutlak bir sünnet olarak algıla-
mamız, dinin evrensel açılımını engelleyici çok dar kapsamlı bir okuma/
yorum olacaktır. Bu durumda modern cami lavabolarındaki muslukları
ibrik sünnetine aykırı diye kıran zararlı bir zihniyetin üretimine zemin
hazırlamış olmaktadır. O günün koşulları açısından esasen bir kolaylık
ve temizlik yeniliğini onaylayan/teşvik eden yani kolaylaştırmakla ilgili
yukarıda verdiğimiz ayet ve hadisleri dinamik/zinde bir yoruma tabi tu-
tan Hz. Peygamberi lâfzen anlarken kültürel veya amaç açısından ise tam
tersi bir istikamette yorumlamış olmaktadır.²⁹ Başka bir ifadeyle o günün
sünneti hasenesi³⁰ olan ibrik tekniğinin bugün yerini musluk tekniğine
(şebeke suyuna) bıraktığını görememiş olmaktadır. Türk-İslâm dünyasını
geri kalmışlıktan kurtaracak akıl-bilim-ahlak temelli zihniyete ulaşmamızı
engelleyen bu yorum hatasına düşmemizin nedeni yani ibriği musluk
olarak yorumlayamayamızın temel sebebi, bir şeyin lafzı (özü açısından
ne olduğu) ile gayesi (ne işe yaradığı; hikmetleri) arasındaki tamamlayıcı
ilişkiyi görememek; ikisini beraberce ele alamamaktır. Bu hata ruh-beden

28 Osman Eyüpoğlu - Erkan Perşembe, "Toplumsal Değişim Patolojisi ve Temel Değişim Gütüsü", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2010), 121-122 (113-129).

29 Muhittin Düzenli, "Çağdaş Hadis Tartışmaları Bağlamında Dinamik Hadis Algısı", *Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında Çağdaş İslam Algıları*, 26-28 Kasım 2010, (2011). 1/213-237.

30 "Kim bir güzel sünnet (faydalı iş, adet, gelenek) icat ederse onun sevabı ve onunla amel edeceklerin de sevabı icat eden kişiye ait olur". Müslim, "İlim", 15; "Zekât 69"; Nesâî, "Zekât", 69; İbn Mâce, "Mukaddime" 14.

arasındaki veya dün-bugün-yarın arasındaki tamamlayıcı ilişkiyi göremeye benzer ciddi bir hatadır.

4. İslâmî Yorumların Tutarlılığını Kontrol Mekanizması Olarak Hadisler

Toplumsal olay veya olguların yaptırım gücü sözlü ve yazılı kurallarla belirlenir. Örneğin otobüste yaşlılara yer vermek toplumsal açıdan beklenen bir davranıştır ve bu davranışa toplumun hemen hepsinin gönüllü olarak uyması hadisesine de örf demekteyiz. Başka bir ifadeyle, yaşlılara yer verme hadisesi gönüllü olarak sürekli icra edildiğinden kalıp bir davranış haline geldiğinde ona örf (bilinen/rutin uygulama; ma'rûf) adını vermekteyiz. Bu kalıp davranışa uymama hadisesi çok az vuku bulduğundan ceza olarak ayıplanma-kınanma yeterli olmaktadır. Ancak birini dövmek gibi hadiseler ise az da vuku bulsa ayıplanma-kınanma cezasından daha ağır bir yazılı ceza toplumsal huzur için gerekli olmaktadır. Toplumsal düzenin bu seviyedeki yaptırımlarla korunması yasallaşma süreci olarak adlandırılmaktadır.³¹

Beşerî toplumsal kurallarla dini sosyal kuralların mukayesesi mümkündür. Önemli olan burada örneğin sözünde durmak (istikamet) gibi salt dini bir kural ile trafikte kırmızı ışıkta durmak gibi salt beşerî bir kuralın, akıl-bilim-ahlak ilkelerinin üçüne de aynı anda uyması hususunu; kısaca iki örneğin de açık bir insani ihtiyaca cevap vermesi hususunu gözden kaçırmamaktır. Antropik ilke³² açısından baktığımızda da evren insanın yaşayabileceği bir dünya tasarımının neticesinde yaratılmıştır. İslâm tasavvuf ekolleri de bu hususa bir bakıma *insan küçük evren; evren büyük insan* benzetmesiyle işaret ederek her şeyin insan için yaratıldığı noktasına vurgu yapmak istemişlerdir.³³ Bu ilke esasen Kur'ân'ın evrenin yaratılış amacını ortaya koyma biçimiyle de uyumludur. “Allah, gökleri ve yeri yaratan, gökten yağmur indiren ve onunla size rızık olarak türlü meyveler çıkaran,

31 Berger, Peter L., *Dinin Sosyal Gerçekliği*, çev. Ali Coşkun (İstanbul: İnsan Yayınları, 1993), 39,43-44.

32 Fatih Özgökman, “Antropik İlke”, *Çanakkale 18 Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2012), 87-112.

33 Mahmud Erol Kılıç, “İbnü'l-Arabî, Muhyiddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-arabi-muhyiddin#1>, erişim: 13.08.2024.

emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri emrinize veren, nehirleri de hizmetinize sunandır. O, âdetleri üzere hareket eden güneşi ve ayı sizin hizmetinize sunan, geceyi ve gündüzü sizin emrinize verendir."³⁴

Felsefe, mantık ve kelam açısından Tanrının bir şeye muhtaçlığı düşünülemez. Nitekim İhlâs sûresinde geçen "samed" kelimesi de Allah'ın muhtaç olmaması; onun dışındaki her şeyin ise O'na muhtaç olması olarak tefsir edilmiştir:

"Samed kelimesi "sonu gelmeyecek biçimde devamlı ve bâki olan... "herkesin kendisine ihtiyacını arz ettiği, fakat kendisi kimseye muhtaç olmayan..." gibi anlamlarda açıklanmıştır. Sûredeki bağlamına göre samed, "var oluş bakımından kimseye muhtaç olmayıp her şeyin varlık ve devamını kendisine borçlu olduğu vâcibü'l-vucûd" demektir. Buna göre samed kelimesi doğrudan doğruya ahad ismini açıklar; daha sonra gelen "doğurmamış ve doğmamıştır" meâlindeki âyet de samed isminin açıklamasıdır".³⁵

Buna göre tekrar beşerî toplumsal kurallarla dini sosyal kuralların mukayesesinin mümkün olduğunu belirttiğimiz hususa dönecek olursak, bu mukayesede esas alacağımız hareket noktası Allah'ın her ne talep etmişse bu talebi kendi yararına değil de mutlaka ve mutlaka insan yararına iletmış olmasıdır. Bu anlamda Allah'ın bizim rızamıza, ibadetlerimize, imanımıza-amelimize... vs. hiçbir inanç ve eylemimize ihtiyacı yoktur; onun tüm taleplerini yerine getirmek³⁶ bizim faydamıza ve dolayısıyla bizim varlığımıza imkân veren tüm mahlukatın faydasıdır.

Bu noktada din ile dünya, ahiret ile dünya, madde ile mana, ruh ile beden, din ile akıl, din ile bilim, lafız ile ıstılah, kök ile gövde, doğu ile batı, insan ile insan ve kısaca insan ile tüm evren birbirini tamamlar.³⁷ Burada dini olan ile dünyevi olanı ayırmak hem mümkün değildir hem de bu ayırımı düşünmek evrenin zararına/helakine sebep olacaktır. Kısaca her dini talebi beşerin faydasına olacak şekilde yorumlamak mümkündür; eğer yo-

34 İbrahim 14/32-33.

35 el-İhlâs 112/2.

36 Allah'ın insanlardan yerine getirmelerini istediği ibadetlere yaptığı vurgu için bk. Mustafa Tunçer, "Erdemli Davranışların Oluşumunda Kur'an'ın İbadetlere Yaptığı Vurgu", *İnsan, Din ve Erdemlilik*, ed. Mustafa Çakmak - Hüseyin Algur (İstanbul: Dem Yayınları, 2022), 787-804.

37 Eyüpoğlu - Perşembe, "İşlevsellik Açısından Ahlak-Din İlişkisi", 87-89 (79-96).

rumlayamıyorsak bunu bizim yorum gücümüzün yetersizliğine bağlamak ve bu yöndeki yorumlama faaliyetini başarınca kadar araştırmak-düşünmek gerekecektir.

Dini olsun olmasın insana yönelik herhangi bir talebi doğru anlamının ilk yolu onun hangi beşerî ihtiyacımıza cevap verdiğini sorgulamak/araştırmak olacaktır. Bu da bizi her beşerî veya dini talebin, içinde yaşanan sosyolojik çevre açısından okunması gerektiği sonucuna götürmektedir. Bu hususu hadisler açısından irdelediğimizde, örneğin bir ibrik hadisi hadisesini/olgununu anlamak için öncelikle ve özellikle o olgunun, cereyan ettiği sosyokültürel şartlarda icra ettiği toplumsal/beşerî faydaya bakmak gerektiğini görmekteyiz. Burada ibrik hadisi genelleştirme yapmamıza imkân veren bir örnektir sadece; her hadisi ve hatta kısaca her dini meseleyi buna benzeterek ele almamız mümkündür.³⁸

İnsanın tabii çevresi nasıl ona biyolojik canlılığını kazandırıyorsa, toplumsal çevresi de ona insani canlılığını kazandırmaktadır. Burada maddi olanı (örneğin insanın biyolojik canlılığını) manevi olandan (örneğin onun itibar-saygı görme ihtiyacından) ayırt etmek adeta imkânsızdır; bu ayırım ruhla bedeni ayırmak gibi yıkıcıdır.

Dini hayatımızın ikinci temel kaynağını oluşturan hadisleri veya sünnet olgununu da ne o günlük tabii koşullardan ne de yine o günlük sosyokültürel şartlardan ayırabiliriz. Burada bir hadisin veya sünnetin İslâm kültürü için ifade ettiği manevi boyut sadece manadan ibaret değildir; o aynı zamanda İslâm kültürünün maddi boyutuyla da doğrudan alakalı bir veridir/husustur. İbrik hadisi örneğinde biz artık ibriğin nesnesine (maddesine, maddi kültüre) takılıp kalmayı çoktan aştık; o günlük şartların bu maddi kültürel nesnesi bize önemli bir manevi kültürel ilke bırakmıştır; o

38 “İmam Şafii'nin (ö. 204/819) Bağdat'ta *el-Huccet* adlı eserini yazdıktan sonra onu Ahmed b. Hanbel (ö. 241/858) Ebu Sevr (ö. 240/854) ve Ali Kerâbisî (ö. 256/869) gibi âlimlere okuması, akabinde de Bağdat'tan Kahire'ye gittiğinde, bütün olarak Hukuk sistemini tekrar gözden geçirip yazdığı eserlerinde 13 mesele hariç hepsini değiştirmesi, İslam hukuk tarihinde bilinen bir husustur. Son derece önemli olan bu bilgi bize Kahire ile Bağdat toplumunun çok belirgin farklar bulunmamasına rağmen, sadece 54 yıl yaşamış olan büyük fıkıhçı İmam Şafii'nin düşünce sisteminin dinamik bir yapı gösterdiğini ortaya koymaktadır.” Düzenli, “Çağdaş Hadis Tartışmaları Bağlamında Dinamik Hadis Algısı”, 216-217.

da hayatı kolay ve güvenilir kılma ilkesinin her işimizde gözetilmesidir. Bu nokta madde ile mananın tam keşiştiği; birbirini tamamladığı bir noktadır.

İnsan davranışlarının en temelinde yer alan/almasa gereken baş güdü (faktör, motive, saik, muharrik) olarak nitelediğimiz *hayatı kolay ve güvenilir kılma arzusu* biçimindeki ilkenin, akli, bilimsel, ahlaki ve dini her meselemizde de gözetilmesi gereken bir ilke olduğunu bize haykıran bir noktadır.

İnsan diğer canlılar gibi hayata güçlü içgüdüsel donanımlarla gelmeyen tek canlıdır. Bu nedenle önünde karşılanmayı bekleyen tüm ihtiyaçlarını en kolay ve en güvenilir bir yolla çözüme kavuşturmak için sürekli arayış içinde olmalıdır. Dolayısıyla insan örneğinin enerji ihtiyacını en kolay bir yol olarak atom santralleri ile karşılarken bu yolun atom bombası olarak Hiroşima'lar veya Nagazaki'lerde karşısına çıkması; bu yolun hep güvenli bir çözüm yolu olarak kalması için, bireyin kötü tabiatını ahlaki açıdan eğitecek tüm mekanizmaları da devreye sokması kaçınılmaz olacaktır. Manevi bir kültürümüz olarak din de ve maddi kültürümüz olarak atom enerjisi de kısaca her imkân nükleer bir bomba gibi kötü yönde kullanılabilir. Buna karşı alınabilecek en kalıcı önlem, maddi-manevi tüm eğitim mekanizmalarını devreye sokarak bireyin tüm davranışlarının/hedeflerinin temel sebebi olarak ona *hayatı kolay ve güvenilir kılma arzusunu* itaat-özdeşleşme seviyesinde değil; benimseme seviyesinde öğretmemiz gerekmektedir.³⁹

Hayatı kolay kılma arzusunun içinde ölümsüzlük isteği de yer almaktadır. Ölmek için olabildiğince uzun yaşamak ve eğer ölüm kaçınılmaz ise o zaman ölüm ötesi hayat inancını sadece bir inanç olmaktan çıkarıp bir bakıma nesnelleştirmemiz gerekmektedir. Böyle bir nesnelleştirmedeki başarı da özellikle her şeyin nesnel boyutuna/yararına odaklanmayı bir zihniyet haline getirmekle mümkün olacaktır. Tekrar ibrik hadisi örneğinde konumuza dönecek olursak, ibrik hadisini ifade eden lafız öncelikle ve özellikle bize ulaşan ilk veri olarak madden önemsenmelidir, korunmalıdır. Ancak bu öncelik matematiksel/zihinsel (anlama ve anlatmada kolaylık

39 Osman Eyüpoğlu, *Kur'an'da İtaat Kavramının Sosyal Psikolojik Tahlili* (İstanbul: Üniversite Yayınları, 2022), 51-53.

sağlamaya yönelik) bir sıralamadan ibaret olmalıdır. Önce beden yaratılıp sonra ona ruhun üflenmesinde olduğu gibi buradaki matematiksel sıralama öğrenmeye yönelik bir tekniktir; ruh-beden arasında ontolojik (varoluşa dair) bir öncelik-sonralık ilişkisine işaret etmez. Öğrenmek-öğretmek amacıyla zihinde yaptığımız ruh-beden ayırımı da nesnelere/realitelere dünyasında söz konusu değildir; ikisi arasında daima bir ontolojik yanyanalık; tamamlayıcılık ilişkisi vardır. Benzer şekilde ibrik hadisi örneğinde geçen ibriğin nesnesi/lafzı ile işaret ettiği mana/amaç arasında da daima tamamlayıcı bir ilişki vardır ve bu nedenle ibrik deyince kolaylığı anında anlamamız mümkün olur. Kolaylık ilkesi nedeniyle de maddi kültürümüz hayatı gittikçe daha kolay ve güvenilir hale getirebilmektedir. İbriğin yerini alan musluklarda sağlanamayan su israfı da günümüzde hassas fotoselli ve basıncı az ama yeterli bataryalarla engellenmiş sayılabilir. Gelecekte su israfını engellemede ibriğin yerini alacak bir imkân olmadığı kanaatine varılırsa bu ibrik kültürü bir hatıra olmaktan çıkıp pratik bir gündelik eşyamız haline tekrar dönebilir. Ama tüm bu değişimlere imkân sağlayan yegâne ilkimiz görüldüğü üzere hep *hayatı kolay ve güvenilir kılma arzusu* olmaktadır.

Sonuç

Her din, felsefe ve ideoloji, insana onu en mutlu kılabilecek tek veya en iyi sistem olarak sunulmaktadır. İslâm da dâhil her düşünce biçimi, *insanın hayatını kolay ve güvenilir kılma arzusu* şeklinde ifade ettiğimiz temel güdü açısından ele alınabilir. Bunun için söz konusu düşünce sistemlerinin ilk/orijinal durumlarını olabildiğince nesnel bir şekilde kendi sosyo-kültürel koşulları içinde resmedercesine ortaya koymak gerekmektedir. Bu öncelikli tutumu bize akıl-bilim-ahlak üçlüsü beraberce şart koşmaktadır. Akıl-bilim-ahlak kriterlerinin üçünün de aynı anda etkin olduğu toplumlar aslında en ideal toplumlar olmuşlardır/olacaklardır. Sadece İslâm dünyasının değil; tüm toplumların akıl-bilim-ahlak ilkelerinin üçünü de aynı anda işlevsel kılmaları ideal bir topluma/dünyaya (kolaylık ve güvenliğin azami derecede sağlandığı bir hayata) kavuşma açısından zaruridir.

Durum tespiti veya durum tanımlaması açısından Hz. Peygamber'in bir hadisi ne için söylediğini veya bir sünneti ne amaçla icra ettiğini saha-beden ve o günün sosyokültürel tarihini konu alan kaynaklardan öğrenmek gerekmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Kur'ân bir şeyi talep ederken bu talebini akıl-bilim-ahlak ilkelerinin üçüne de aynı anda uymayı esas alarak dile getirmişse, bu ilkelere bizzat Hz. Peygamber de Kur'ân ile aynı anda riayet etmiş demektir. O zaman Hz. Peygamber'in tüm davranışlarında örneğin ibrikle abdest alma davranışında değinilen akıl-bilim-ahlak ilkelerinin üçüne de aynı anda riayet edildiğini görmek gayet kolay olmalıdır; örneğin:

Akıl: İbrik kolaylık olacağı için mantıklıdır,

Bilim: İbrik kolaylığı somutlaştırdığı için nesneldir ve

Ahlak: İbrik kolaylığı başkalarına fayda sağladığı için iyidir. Bugün bu kolaylık ilkesi başka araçlarla da sağlanabilir.

Hz. Peygamber'in ibrikle abdest alma davranışına şahit olan sahâbîler, bizim burada bizzat anlattığımız şekilde yani Hz. Peygamber'in akıl-bilim-ahlak ilkelerinin üçünde aynı anda uygunluğu nedeniyle ibrikle abdest alma davranışını icra ettiğini düşünmemiş olabilirler. Ancak meselenin doğrudan olmasa bile dolaylı/zımnem bu üç ilkenin de aynı anda icra edilmek istenışinden kaynaklandığı biliyorlardı. Yani sosyolojik açıdan durumu tanımlamak veya durumu tespit etmek, bizi sadece ibrik nesnesine (bilime) odaklanmaya götürmez; aynı anda ibrik nesnesi öncesinde düşünme eyleminin yer aldığı akıl aşamasına; sonra bu düşüncüyü uygulamaya geçirme eyleminin yer aldığı bilim aşamasına ve nihayet her kültürel ürünü-müzü beşerî faydalara yönelik olarak kullanmamız gerektiğini ifade eden ahlak aşamasına götürmektedir. Ancak akıl-bilim-ahlak şeklindeki sıralamamızın sadece zihinsel/matematikseldiğini; gerçekte ise bu üç ilke arasında ontolojik (varoluşsal) açıdan bir sıralama bulunmadığını; üçünün de aynı anda cereyan ettiğini unutmamamız gerekmektedir.

İslâm'ın bize beşerî hayatı daha kolay ve güvenilir kılmak için gönderildiğini anlamamız, öncelikle onu yaşayan bir beşerî şahsiyeti (Hz. Peygamber'in özel hayatını) ve onunla yaşayan bir sosyokültürel çevreyi (Ca-

hiliye ve İslâm dönemlerini)⁴⁰ karşılaştırmalı olarak ele almaya bağlıdır. Burada bir birey olarak Hz. Peygamber kendi sosyokültürel koşullarından ve Cahiliye dönemi de İslâm döneminden bağımsız ele alınamaz. Sosyolojik durum tanımı/tespiti, hadisleri veya sünneti kendi koşulları içinde resim çekercesine nesnel bir biçimde ortaya koymayı ve hemen beraberinde Hz. Peygamber'in bir davranışı hangi saiklerle/sebeplerle/güdülerle icra ettiğini düşünmeyi/araştırmayı gerektirmektedir. Bu yöntem bizi hayatı daha kolay ve güvenilir kılmaya arzusunun gerçekleştirilmeye yönelik şu iki sonuca götürmektedir:

1. Hz. Peygamber ibrikte hayatı daha kolay ve güvenilir kılmaya imkânını/potansiyelini keşfetmiştir.

2. Hz. Peygamber hayatı daha kolay ve güvenilir kılmak amacıyla ibrikle abdest alma eylemini icra etmiştir.

Gerçekte bu iki keşif arasında ontolojik (varoluşsal) bir öncelik-sonralık ilişkisi yoktur. Aralarında sadece öğrenmede/öğretmede kolaylık sağlayan zihinsel/matematikselsel bir sıralama söz konusudur.

Sosyolojik durum tespiti açısından dini inancın insan üzerindeki olumlu etkisini rasyonel itikadi, rasyonel ahlaki, rasyonel ameli ve rasyonel içtimai gerekçeler şeklinde dörde; ya da en temelde psikolojik⁴¹ ve sosyolojik açıdan ele alıp ikiye de indirgemek mümkündür. “Ancak daha sade ve anlaşılır olması açısından bu dört gerekçeyi a-b-a (akıl-bilim-ahlak) şeklinde formüleştirmek de mümkündür. Yani Kur’ân’ın talepleri Cahiliye dönemiyle karşılaştırdığında; Kur’ân’ın itaat-ittiba taleplerinin gerekçelerini ve Kur’ân’da günah/kötülük anlamındaki bazı kavramların yasaklanma sebeplerini beraberce ele aldığımızda, Kur’ân’ın tüm taleplerinin en temelde aşağıdaki üç kriterin beraberce (aynı anda) sağlanmasını istediği anlaşılmalıdır.”⁴² Başka bir ifadeyle netice olarak kısaca ifade

40 Osman Eyüpoğlu - Mehmet Okuyan, “Kur’ân’ın Sosyo-Kültürel Koşulları Dikkate Alışı: Ma’rûf Kavramı Örneği”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26-27 (2008), 175-213.

41 Osman Eyüpoğlu, “Din Tanımlamaları Açısından Günah/Kötülük Kavramının Sosyal Psikolojik İzahı”, *İlahiyat Araştırmaları IV*, ed. Osman Eyüpoğlu, Muhittin Düzenli (Samsun: Üniversite Yayınları, 2023), 29-30.

42 Dini inancın sosyal psikolojik işlevselliği/önemi bağlamında şu çalışmalara bakılabilir: Ali Rıza Aydın, *İnkâr Psikolojisi* (Ankara: İlahiyat Yayınları, (2020); Ali Rıza Aydın, “İnanma İhtiyacı ve Dini Rittüellerin Psikolojik Değeri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/3 (2009), 87-99;

edebiliriz ki, İslâm'ın ikinci orijinal kaynağı olarak sünnet veya hadisler de bize tıpkı Kur'ân gibi dinin özünün hayatı daha kolay ve güvenilir kılmak olduğunu ve bu amaca ulaşmak için her eylemimizde:

1. Düşünmeyi ifade eden akla;
2. Düşünülen şeyi uygulamaya koyarak nesnelleştiren bilime ve
3. Sonuçta elde edilen kültürel nesnenin tüm mahlûkatın/evrenin faydasına olacak şekilde kullanılmasını ifade eden ahlaka uygun şekilde davranmak gerektiğini adeta haykırmaktadır.

Doğal ve beşerî dünyanın beraberce varlığı/korunması en temelde bu güdüye ve onun icrasının tek yolu olan akıl-bilim-ahlak ilkelerine uygun davranmaya bağlıdır.

Kaynakça

- Aclûnî. *Keşfu'l-Hafâ*. 2. Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Atalay, Beşir. *Sanayileşme ve Sosyal Değişme*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, 1983.
- Aydın, Ali Rıza. "İnanma İhtiyacı ve Dini Ritüellerin Psikolojik Değeri", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/3 (2009), 87-99.
- Aydın, Ali Rıza. *Birey ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- Aydın, Ali Rıza. *İnkâr Psikolojisi*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020.
- Aydın, Ali Rıza. *Psikanalizin Dinsel Serüveni*. İstanbul: Dem Yayınları, 2020.
- Baymur, Feriha. *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayınları, 1993.
- Berger, Peter L., *Dinin Sosyal Gerçekliği*. Çeviren: Ali Coşkun. İstanbul: İnsan Yayınları, 1993.

Ali Rıza Aydın, *Birey ve Din* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004); Ali Rıza Aydın, *Psikanalizin Dinsel Serüveni*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2020).

- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2. Basım, 2003.
- Çiftçi, Adil. “Bilgi-Sosyolojik Din Sosyolojisinde Bir Kavram: Durum Tanımı”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XXVII* (2008). 41-56.
- Düzenli, Muhittin. “Çağdaş Hadis Tartışmaları Bağlamında Dinamik Hadis Algısı”. *Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında Çağdaş İslâm Alguları, 26-28 Kasım 2010, I* (2011). 213-237.
- Eyüpoğlu, Osman - Cora, Mustafa - Yıldız, Murat. “Kur’ân’ın Sosyal Yapıtırimsallığı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2012). 41-66.
- Eyüpoğlu, Osman - Yıldız, Murat. “Kur’ân’ı Anlamaya Yönelik Literal ve Kültürel Yaklaşımların Sosyal Değişmeye Uyum Açısından İşlevselliği”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/3 (2016). 163-198.
- Eyüpoğlu, Osman - Çelik, Hüseyin - Yıldız, Murat. “Bireysel Dini Tecrübe ve İşlevselcilik Açısından Kur’ân Kıssaları”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/4 (2017). 263-287.
- Eyüpoğlu, Osman - Okuyan, Mehmet. “Kur’ân’ın Sosyo-Kültürel Koşulları Dikkate Alışı: Ma’rûf Kavramı Örneği”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26–27 (2008). 175–213.
- Eyüpoğlu, Osman - Perşembe, Erkan. “Toplumsal Değişim Patolojisi ve Temel Değişim Güdüsü”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2010), 113-129.
- Eyüpoğlu, Osman. “Din Tanımlamaları Açısından Günah/Kötülük Kavramının Sosyal Psikolojik İzahı”. *İlahiyat Araştırmaları IV*. ed. Osman Eyüpoğlu, Muhittin Düzenli, Samsun: Üniversite Yayınları (2023). 7-34.
- Eyüpoğlu, Osman. *Kur’ân’da İtaat Kavramının Sosyal Psikolojik Tahlili*. İstanbul: Üniversite Yayınları, 2. Basım, 2022.

- Eyüpoğlu, Osman _ Perşembe, Erkan. “İşlevsellik Açısından Ahlak-Din İlişkisi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/4 (2018). 79-96.
- Eyüpoğlu, Osman - Yıldız, Murat. “Kur’ân ve Tarihsellik: Beşeri Eylemin Toplumsal Sınırı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2014), 97-130.
- Frankl, Victor E. *İnsanın Anlam Arayışı*. çev. S. Budak. Ankara: Öteki Yayınları, 1993.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Ruhbilim Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1998.
- Hondrich, K. Otto. “Günümüzde Sosyal Çatışma”. çev. Serpil Durak, 75. *Yılında Türkiye’de Sosyoloji*. haz. İsmail Coşkun. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1991. 219-238.
- <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ibrik>, erişim: 31.07.2024.
- Kılıç, Mahmud Erol. “İbnü’l-Arabî, Muhyiddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ibnul-arabi-muhyiddin#1>, erişim: 13.08.2024.
- Kongar, Emre. *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 4. Basım, 1985.
- Kur’ân-ı Kerim Tefsiri*. <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-tefsir-1/ihlas-suresi-112/ayet-2/kuran-yolu-meali-5>, erişim: 14.08.2024.
- Kur’ân-ı Kerim*. Diyanet İşleri Başkanlığı Meali, <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/araf-suresi-7/ayet-54/kuran-yolu-meali-5>, erişim: 13:08.2024.
- Marks, Karl. *1844 Felsefe Yazıları*. çev. M. Belge. Ankara: V Yayınları, 1986.
- Münâvî, Muhammed Abdürraûf. *Fezû’l-kadîr şerhu’l-câmi’i ş-sağîr*. 6 Cilt. Mısır: Mektebetü’t-Ticâriyye, 1356.
- Osipov, G. *Toplumbilim*. çev. Ü. Oskay. Ankara: Sol Yayınları, 1977.

- Özgökman, Fatih. “Antropik İlke”, *Çanakkale 18 Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2012). 87-112.
- Rothacker, Erich. *Tarihselcilik Sorunu*. çev. Doğan Özlem. Ankara: Gündoğan Yayınları, 2. Basım, 1995.
- Tunçer, Mustafa. “Tefsir Açısından Kur’ân’a Bakış”, *Farklı Bilim Dallarından Kur’ân’a Bakış*. ed. Hüseyin Peker - Mustafa Tunçer. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022, 19-52.
- Tunçer, Mustafa. “Erdemli Davranışların Oluşumunda Kur’ân’ın İbadetlere Yaptığı Vurgu”, *İnsan, Din ve Erdemlilik*. ed. Mustafa Çakmak - Hüseyin Algur. İstanbul: Dem Yayınları, 2022, 787-804.
- Usta, Niyazi - Eyüpoğlu, Osman. “Sosyoloji ve Din Sosyolojisinde Yöntem”, *Din Sosyolojisi*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2019. 39-48.
- Usta, Niyazi - Eyüpoğlu, Osman. “Sosyolojik Açından Din”, *Din Sosyolojisi*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2019. 49-62.

DİNÎ MÛSİKÎ İLMİ AÇISINDAN SÛNNETE BAKIŞ

Mustafa TOPŞİR*

Giriş

Mûsikî kelimesi, Latince “Musica” kelimesinden gelmektedir. Musica ifadesi ise Eski Yunanca “Mousike” veya “Mousa”dan alınmıştır. Bazı araştırmacılar bu kelimenin etimolojisinin “Muse” (Melek) manasına geldiğini iddia etmişlerdir.¹

Peygamberimizin hadisleri ve diğer İslâm kaynaklarında mûsikî kelimesi için birçok kavram kullanılmıştır. “ğınâ”, “inşâd”, “semâ”, “elhân” ve “edvâr” kelimeleri bunlardan sadece birkaçıdır.²

Kaynaklara baktığımızda birçok tanım olan mûsikînin tanımını kısaca “sesleri kulağa hoş gelecek bir şekilde bir araya getirmek”³ şeklinde yapabiliriz. Ses ve ölçünün vazgeçilmez iki unsur⁴ olduğu mûsikînin kökeni hakkında birçok rivâyet mevcuttur. Mûsikî ilminin kökeninin Pythagoro-

* Dr. Öğr. Üyesi. Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk Din Musikisi Anabilim Dalı.

1 Yalçın Çetinkaya, *İhvân-ı Safâ'da Müzik Düşüncesi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 13.

2 Pehlül Düzenli, *İslâm Kültür Tarihinde Mûsikî* (İstanbul: Kayhan Yayınları, 2014), 30.

3 Ahmet Çakır, *Mûziğe Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2009), 8.

4 Süleyman Uludağ, *İslam Açısından Müzik ve Semâ* (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012), 13.

ras'a⁵, Hz. Adem'e⁶ ve Kaknüs kuşuna⁷, dayandırıldığı yönündeki bu rivâyetler, farklı kültürlerin bu ilme katkı yaptığı hususunu açıklar niteliktedir.

Mûsikî, tarihsel ve toplumsal belleği akılda tutma işlevine sahiptir.⁸ Yani tarihte yaşanmış olan birtakım olaylar mûsikî aracılığıyla gelecek nesillere aktarılmıştır. Eskiden yaşandığı var sayılan mitolojik olaylar veya destanlar, müzikal ifadelerle günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu açıdan mûsikî ilminin toplumda özel bir yeri vardır.

Mûsikînin kullanım alanı oldukça geniştir. İnsanoğlu, başına gelen olayları müzikal bir yolla ifade edebilmesinden ötürü mûsikî ilmi neredeyse her alanında kullanılmaktadır. Dinî ve lâ-dinî birçok türü bulunan mûsikî, aynı zamanda hastalıkları tedavi edebilmesi yönüyle de kullanılmıştır. Müzikoterapi olarak adlandırılan bu ilim elimizdeki kaynaklara göre ilk olarak Hz. Lokman ve Hz. Dâvûd tarafından uygulanmıştır. Hz. Dâvûd'un çok defa hastalara güzel sesi ve sazıyla şifa kaynağı olduğu; hatta yine ses ve sazıyla şifa duası okuduğu ve bu şekilde "Saul" adlı hükümdarı iyileştirdiği nakledilen bilgiler arasındadır. Müzikoterapi uygulamasının tarihte farklı örnekleri de mevcuttur. Hipokrat, ruh hastalıklarının diğer hastalıklar gibi doğal bir sebepten ötürü olduğunu ifade edip hastalığın çeşidine göre tapınaklarda mûsikî parçaları dinletmiştir.⁹

Yukarıda da görüldüğü üzere hayatı anlamlandırmada ve insan hastalıklarının tedavisinde kullanılan mûsikî insan hayatında vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple mûsikî hayatın hemen hemen her alanında varlığından söz ettiren bir ilimdir.

1. Dinî Mûsikînin Dindeki Yeri

Dinî mûsikînin haram ya da helalliği hususunda İslâm âlimleri birçok tartışma yapmışlardır. Bazıları mûsikîye cevaz vermiş, bazıları ise cevaz vermemiştir. Bu hususta bir hüküm verilmesi gerekiyorsa, mûsikînin kul-

5 Çetinkaya, *İhvân-ı Safâ'da Müzik Düşüncesi*, 56.

6 Mehmet Tıraşçı, *Dinî Müsikî Ders Notları* (İstanbul: Dört Mevsim Kitap, 2015), 15.

7 Erdoğan Ateş, *Türk Din Müsikîsi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 22.

8 Banu Mustan Dönmez, *Müziğin Kökeni Üzerine* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2015), 16.

9 Ruhi Kalender, "Ruh Hastalıkları Tedavisinde Müsikî", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1-4 (Ağustos 1989), 274-275.

lanılış amacı, icra şekli ve icra edildiği mekânların göz önünde bulundurulması gerekmektedir.¹⁰ Mûsikînin dindeki yerini değerlendirmek için bu ilmi Kur'ân ve sünnete göre ele almak gerekmektedir.

1.1. Kur'ân'ın Mûsikîye Bakışı

Kur'ân-ı Kerîm'de mûsikî aleyhinde veya lehinde doğrudan bir ayet yoktur. Ancak mûsikî ilminin haramlığını veya helalliyetini savunan kişiler, bazı ayetler üzerinde çeşitli yorumlarda bulunarak kendi düşüncelerini aktarmaya çalışmışlardır.

Kur'ân-ı Kerîm'de “ses” kavramı için birçok kelime kullanılmıştır: Savt (ses), rikz (cılız ses), hems (insanın hareketlerinden çıkan ses), sayha (haykırma), sarh (musibet anında yüksek sesle bağırma), nak' (musibet anında daha yüksek sesle bağırma), na'ak (çobanın seslenirken çıkarttığı ses), sadîd (feryad etmek), zefîr (derinden soluma, şiddetli ses çıkarma), şehîk (eşeğin anırırken çıkarttığı ses), dabh (atların çıkardıkları ses), huvâr (inek sesi), sarsar (tiz ve yüksek ses), hasîs (ateş sesi), vesvese (şeytan ve nefsin insana vesvese vermesi), mükâ (ıslık çalma) ve tasdiye (yankı).¹¹ Bu kelimelerin geçtiği ayetlerde mûsikî için kullanılan bir sese dair bulguya rastlanılmamıştır. Bu sebeple mûsikînin haram veya helal olduğuna dair Kur'ân-ı Kerîm'de açık bir delil bulunmamaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de mûsikînin haram veya helal olduğuna dair bir hüküm yer almadığı ifade edilmekle birlikte mûsikînin hükmü konusunda bir çıkarım yapmak isteyenlerin dayandıkları birkaç ayet bulunmaktadır. Mûsikînin haram olduğunu savunanlar daha çok Lokman (6), Necm (59-61), En'âm (35), İsrâ (64), Kasas (35), Furkân (72) ve Şuarâ (224) sûrelerindeki ayetlere başvururken; mûsikînin helal olduğunu savunanlar ise daha çok Zümer (18), Rûm (15), Fâtır (1) ve Lokman (19) sûrelerindeki ayetlere başvurmuşlardır.¹²

Mûsikî aleyhinde görüş ileri sürenlerin en çok dayandıkları âyet Lokman sûresinin 6. ayetidir: “*İnsanlar arasında öyleleri vardır ki bilgisizlik*

10 Ateş, *Türk Din Müsiki*, 33.

11 Düzenli, *İslâm Kültür Tarihinde Müsiki*, 85-90.

12 Uludağ, *İslam Açısından Müzik ve Semâ*, 33-34.

yüzünden başkalarını Allah yolundan saptırmak ve o âyetleri alay konusu etmek için eğlendirici sözler kullanırlar; işte bunları alçaltıcı bir azap bekliyor.”¹³ Bu âyette geçen lehv kelimesi “eğlence, boş söz, lakırdı” anlamlarına gelmektedir. Bazı âlimlerce “lehv” kelimesiyle kastedilen mûsikîdir. Ancak İbn Arabî’ye (ö. 1240) göre lehv kelimesi bâtil söz, gevezelik anlamına gelmektedir.¹⁴

Necm sûresi 59-61. ayetler de mûsikî aleyhinde görüşleri olan kişilerin dayandıkları ayetlerdendir: “Yoksa bu haberi tuhaf mı buluyorsunuz? Ağlayacağınıza gülüyorsunuz! Ve gaflet içinde oyalanıp duruyorsunuz.”¹⁵ Bu ayetteki gaflet ifadesi kibirlenmek, hayrete düşmek, dili tutulmak, te-gannî gibi anlamlara gelmektedir. İbn Abbas bu ifadenin mûsikî anlamında kullanıldığını ifade etmiş ve ayeti *Kur’ân’ı dinledikleri zaman müşriklerin, kendilerini onun tesirine kaptırmamak için şarkı söyleyip oynadıkları* şeklinde tefsir etmiştir.¹⁶

İslam dininin yayılmaya çalıştığı ve müşriklerle savaştığı bu dönemlerde âlimlerin mûsikî konusunda Müslümanların kendilerini kaptırmamaları yönündeki telkinleri oldukça önemlidir. Bununla birlikte İslâm dini, Müslümanların boşta durmasını da hoş görmemektedir. Yukarıdaki ayetlere göre “boş söz“ ve “gaflet içinde oyalanmak“ için mûsikînin kastedilmesi bizce doğru değildir. Burada kastedilen durum tamamen farklı olmakla birlikte Kur’ân-ı Kerîm’de mûsikînin helal ya da haramlığına dair doğrudan bir ayet bulunmamaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’i sanatlı bir şekilde okumak suretiyle, Kur’ân’ı dinleyenlerde güzel bir etki bırakılmaktadır. Bu sebeple Kur’ân’ı mûsikî üzere okumak bir nevi dinin emridir, çünkü bu şekilde yapılan okuyuş insanları dinlemeye sevk eder. Ancak bu hususta abartıya kaçmamak gerekir. Çünkü Kur’ân’ı Kerîm kıraatindeki amaç nağme yapmak değil, manayı aktarmaktır¹⁷

13 Lokman 31/6.

14 Ateş, *Türk Din Mûsikîsi*, 34.

15 en-Necm 53/59-61.

16 Mustafa Kılıç, “İslâm Kültür Tarihinde Mûsikî”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1-4 (Ağustos, 1989), 401.

17 İsmail Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat

İslâm dini ne kadar fitrî ise mûsikî de bir o kadar fitrîdir. Ses ve ölçü Allah tarafından yaratılmış ve insanın ruhuna yerleştirilmiştir ki bu duyguları çıkarmak mümkün olmamaktadır. Bu sebeptendir ki İslâm dini ile mûsikî arasında bir uyum bulunması gayet doğaldır.¹⁸

1.2. Sünnetin Mûsikîye Bakışı

Peygamberler arasında Hz. Dâvûd sesinin güzelliğiyle şöhret bulmuştur. Rivayete göre Hz. Dâvûd haftada bir gün Beytül-Makdis sahrasına çıkar ve gür sesle Zebûr okuduğu esnada insanlar ve kuşlar onun etrafına toplanırlardı.¹⁹ Hz. Dâvûd'un sesinin güzel olmasıyla birlikte sahabeden Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin sesinin de güzel olduğu “*Ey Ebû Mûsâ! Muhakkak sana Dâvûd (Peygamber) 'in mizmârları (nağmeleri)nden bir mizmâr verilmiştir.*” hadisiyle bildirilmektedir.²⁰ Bu konuda birçok hadis bulunmakla birlikte hepsini burada zikretmek mümkün değildir.²¹

Kur'ân- Kerîm, seslerin en çirkininin eşeklerin sesinin olduğunu²² belirtmektedir ki buradan hareketle güzel sesin önemli olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in “*Kur'ân'ı sesinizle süsleyiniz.*” hadisi de bu konuyu açıklamaktadır. Ancak şunu unutmamak gerekir ki Kur'ân-ı Kerîm'in güzel sesle okunması ona yeni bir değer kazandırmaz; sadece dinleyenler üzerinde tesiri bakımından güzel sesle okunulabilir.²³

Farklı bir rivâyete göre Hz. Peygamber, ashabdan bir grupla birlikte Hassân'ı ziyarete gitmiştir. Hassân'ın Şîrîn adındaki cariyesi ud çalmaktadır. Hz. Peygamber içeri girince ud çalınmasına ne izin vermiş ne de yasaklamıştır.²⁴

Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 125.

18 Mehmet Ali Sarı, *Türk Din Musikisi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 24.

19 Kılıç, “İslâm Kültür Tarihinde Mûsikî”, 405.

20 Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 127.

21 Hz. Peygamberin mûsikî konusundaki hadislerinin birçoğuna ulaşmak için bk. Düzenli, *İslâm Kültür Tarihinde Musikî*, 111-184.

22 Lokman 31/19.

23 Kılıç, “İslâm Kültür Tarihinde Mûsikî”, 403.

24 Kılıç, “İslâm Kültür Tarihinde Mûsikî”, 410.

Hz. Peygamber, mûsikînin estetik yönünü kabul etmiştir. Ancak mûsikînin fazilet ölçüleri dâhilinde değerlendirilmesi gerekir. Bu ölçü sınırlarını aşan mûsikîyi Peygamberimiz tasvip etmemiştir.²⁵

Ayet ve hadislerde ifade edildiği üzere güzel ses övülmüştür ve dolayısıyla mûsikî genel olarak mubah kabul edilmiştir. Ancak; şehvetli bir şekilde okunup tahrik olunması, içki ve işret meclislerinde icra yapılması, güftesinde ahlaksızlık barındırması gibi durumlarda mûsikînin haram olduğu söylenebilir. Bu sebeple mûsikînin hükmü, icra ediliş şekline ve yerine göre değişmektedir.

Sonuç olarak dinlendirici mahiyette olan, kötülüğe ve zarara vesile olmayan oyun ve eğlenceye müsaade edilmiştir. Bu oyun ve eğlenceler müzikli ya da müziksiz olabilir. Bazı kaynaklarda Hz. Peygamber'in düğün ve eğlenceleri seyrettiği, hatta orada Müslümanları uyardığı da görülmektedir. Resûlullah, Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle üsve-i hasene olmaktan başka bir tavır takınmamıştır.²⁶

2. Hz. Peygamber Konulu Dinî Mûsikî Formları

Dinî Mûsikî alanında Hz. Peygamber'i ve onun sünnetini konu edinen mûsikî formları mevcuttur. Bu bölümde alfabetik sırayla bu formlardan bahsedeceğiz.

2.1. Durak

Duraklar gayet geniş hacimli ve sanatlı eserlerdir. Mevlevî tarikatı haricindeki tarikatların hemen hemen hepsinde okunan duraklar, Allah Resûlüne yapılan niyazlar olduğu gibi kendi aşkını arz, cürmünü itiraf eden dinî bestelerdir.²⁷

Duraklar, isimlerini dörtlükler halindeki vahdet-i vücûd felsefesini işleyen şiirlerin "Durak Evferi" usulüyle bestelenmelerinden almaktadırlar.²⁸ Bununla birlikte Türk Mûsikîsinin sistemleşmesinde çok önemli rolleri

25 Kılıç, "İslâm Kültür Tarihinde Mûsikî", 412.

26 Kılıç, "İslâm Kültür Tarihinde Mûsikî", 425.

27 Sarı, *Türk Din Musikisi*, 19.

28 Çakır, *Müziğe Giriş*, 102.

olan Hüseyin Sadettin Arel (ö. 1955)²⁹ ve Dr. Suphi Ezgi (ö. 1962)³⁰ önemli bir durak bestekârı olarak karşımıza çıkmaktadır.³¹

2.2. İlahi

“Allah’a ait” veya “Allah’la ilgili” anlamına gelen ilahi, dinî ve tasavvufî birçok konuyu içine alan şiirlerin bestelenmiş halidir. Dinî müsikîde geniş yer tutan ve halkın da anlayabileceği sözlerden oluştuğu için yaygın olarak dinlenen ilahiler genellikle zemin, nakarat, meyan ve nakarat tarzında bestelenmişlerdir.³²

Dinî müsikî ilminin en parlak formu³³ olarak görülen ilahiler genelde Allah ile ilgili veya Hz. Peygamber’in meziyetlerinin anlatıldığı olayları konu alır. Ayrıca ilahi kelimesinin, bestelenmiş dinî-tasavvufî şiir anlamıyla ilk olarak Evliya Çelebi’nin eserinde geçtiği belirtilmektedir.³⁴

En temel amacı Allah’ı zikretmek³⁵ olan ilahileri diğer dinî müsikî formlarından ayıran en belirgin özellik, diğer formlara göre daha kolay anlaşılır olmasıdır.

Günümüzde daha belirgin bir şekilde kendine yer bulan çocuk ilahileri ise form yapısı bakımından ilahilerden farklılık göstermektedir. Bunun en

29 1880 yılında doğmuş olan Hüseyin Sadettin Arel, XX. yüzyılın en önemli Türk Müsikîsi nazariyatçılarından. Bununla birlikte Arel, yazdığı eserleriyle ve fikirleriyle Arel-Ezgi-Uzdilek sistemi olarak da bilinen Türk Müsikîsi nazariyatının temellerini atan öncülerdendir. Nazariyatçılığının yanı sıra çok önemli bir bestekâr da olan Arel’in Mevlevî Ayini, Durak, İlahi gibi Türk Din Müsikîsi formlarında birçok eseri mevcuttur. 1955 yılında vefat eden bestekârın kütüphanesi, vasiyeti üzerine İstanbul Üniversitesi’ne bağışlanmıştır. Detaylı bilgi için bk. Yılmaz Öztuna, “Arel (Hüseyin Sâdeddin)“, *Türk Musikisi Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969), 1/45-60.

30 1869 yılında doğmuş olan Suphi Ezgi, Tıbbiye-i Şâhâne’ye girip 1892 yılında doktor yüzbaşı unvanıyla mezun olmuştur. Bununla birlikte XX. yüzyılda en önemli müzikologlarından olan Suphi Ezgi, Hüseyin Sadettin Arel ile Türk Müsikîsinin sistemleşmesinde önemli rol oynamıştır. Müsikî nazariyatına birçok eseri bulunmasının yanı sıra 700’den fazla bestesinin bulunduğu ifade edilen Dr. Suphi Ezgi 1962 yılında vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bk. Yılmaz Öztuna, “Ezgi (Subhi, Albay Dr. Mehmed Subhi Zühdü)“, *Türk Musikisi Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969), 1/205-209.

31 Ateş, *Türk Din Müsikîsi*, 182.

32 Çakır, *Müziğe Giriş*, 94.

33 Yavuz Demirtaş, “Türk Din Müsikîsi Formları”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2009), 224.

34 Ahmet Şahin Ak, *Türk Din Müsikîsi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2016), 115-116.

35 Ateş, *Türk Din Müsikîsi*, 222.

önemli sebebi hitap ettiği kitledir. Bu tür eserler çocuklara yönelik yazıldığı için yapılan bestelerde bazı hususlara dikkat etmek gerekmektedir. Öncelikle kullanılan dil konusunda yaşanan dönemin diline göre metin oluşturulmalıdır. Buna ek olarak, bu tarz eserler açık ve kolayca anlaşılır olmalı, her yaş grubunun kolayca ezberleyeceği bir şekilde bestelenmelidir.³⁶

2.3. Mevlid

Kelime olarak “doğuş” anlamına gelen mevlid, Arap ve Türk edebiyatında Hz. Muhammed’in doğumu başta olmak üzere hayatı, mucizeleri, gazâları, ahlâkı, vefatı ve hilyesini övgüyle anlatan eserlere denir. İslâm dünyasında ilk mevlid kitabı Muhaddis İbn Dihye’nin (ö. 1235) *Kitâbu’l-tenvîr fî mevlid’i’s-sirâci’l-münîr* adlı eseridir. Ülkemizde ise en çok şöhreti olan mevlid kitabı Süleyman Çelebi’nin (ö. 1422) *Vesiletü’n-necât*³⁷ adlı eseridir.³⁸

Mevlid aruz vezniyle “Fâilâtün, fâilâtün, fâilün” kalıbıyla yazılmıştır. Mevlidler dokuz bölümden oluşur ve her bölümüne “bahir” adı verilir. Mevlidin bahirleri şunlardır: Münâcaat bahri, yazar için dua bahri, âlemin yaratılmasının sebebi (Hz. Peygamber’in ruhunun yaratılması bahri), velâdet bahri, Peygamberimizin mucizeleri bahri, miraç bahri, Peygamberimizin vasıfları bahri, Peygamberimizin vefatı bahri, Kitabın sonu bahri.

İslam coğrafyasında ilk resmî mevlid merasimi 1207-1208 yıllarında Erbil Atabeylerinden “Muazzam” lakaplı Muzafferu’d-Dîn Gökböri (ö. 1233) devrinde gerçekleştirilmiş ve bu merasimde yukarıda adını da zikrettiğimiz İbn Dihye’nin eseri okutulmuştur.³⁹

2.4. Mirâciye

Hz. Muhammed’in miraca çıkışının anısına o geceden bahsedilen ilahilerdir, ancak günümüze beş bölümü gelmiş ve altıncı bölüm olan neva

36 Taner Şenay, “Çocuk İlahileri“, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/4 (1992), 270.

37 Süleyman Çelebi, *Mevlid (Vesilet-ün-Necât)*, haz. Faruk K. Timurtaş (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1990), 13-15.

38 Ateş, *Türk Din Müsikîsi*, 106.

39 Nuri Özcan, *Türk Din Müsikîsi Ders Notları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2001), 36.

bölümü unutulmuştur. Türk müsikisinde miraciye denince akla Kutbunnâyî Şeyh Osman Dede'nin⁴⁰ (ö. 1729) *Mirâciye* adlı eseri gelmektedir.⁴¹

Altı haneden oluşan bu eserin her hanesi farklı bir makamda bestelenmiştir: Segâh, Müstear, Dügâh, Nevâ, Sabâ, Hüseyinî.

2.5. Muhammediye

Yaratılışın, peygamberlerin, Hz. Muhammed'in hayatının, mucizelerinin ve diğer dini konuların işlendiği manzum eserlerdir. Muhammediye, Mevlid'den sonra en çok şöhret kazanan, Malkaralı Yazıcıoğlu Mehmed'in yazdığı eserdir.⁴²

2.6. Na't

Kelime anlamı “bir şeyin sıfatlarını söylemek, nitelemek”⁴³ olan Na't, Hz. Muhammed'i öven ve ondan şefaata dileyen kaside türü şiirlere verilen isimdir. Na'tlar besteli veya bestesiz olabilirler. Bestesiz olanlar camilerde, mevlid merasimlerinde ve dergâhlarda okunabilmektedir. Besteli olanlar ise durak evferi usûlünde bestelenmişlerdir. Bunlar içerisinde de en meşhur olanı sözleri Mevlânâ'ya ait olan ve İtrî'nin⁴⁴ (ö. 1712) rast makamında bestelemiş olduğu “Rast Naat-ı Mevlânâ”sidir.⁴⁵

40 Üfllediği ney sazı ile döneminde çok önemli bir neyzen olarak bilinen Kutbunnâyî Şeyh Osman Dede, müsikîşinas olmasının yanı sıra hattatlığı ve şairliğiyle de ün kazanmıştır. 1672 yılında Galata Mevlevihânesi şeyhi Gavsî Dede'ye intisab eden Osman Dede, bu mevlevihânedeki 18 yıl boyunca neyzenbaşılık görevini icra etmiştir. Şeyh Gavsî Dede'nin vefatı üzerine mevlevihânenin şeyhi olmuştur. Kutbunnâyî Şeyh Osman Dede, yazmış olduğu nazarı kitaplarıyla ve makam icat etmesiyle Türk Müsikisi tarihinde önemli bir konuma sahiptir. Detaylı bilgi için bk. Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Müsikisi Antolojisi* (İstanbul: Vadi Yayınları, 2017), 172-173.

41 Çakır, *Müziğe Giriş*, 100.

42 Fatih Koca, *İslam Medeniyetinde Salâ ve Salavât Geleneği* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 58.

43 Demirtaş, “Türk Din Müsikisi Formları”, 224.

44 Segâh makamında Tekbir ve Salât-ı Ümmiye'yi bestelemesiyle meşhur olan Buhûrizâde Mustafa İtrî Efendi genç yaşlardan itibaren müsikî eğitimi almış olan önemli bir bestekârdır. İtrî Efendi sadece müsikîşinaslığıyla değil, aynı zamanda hattatlığı ile de tanınmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Yılmaz Öztuna, “Buhûri-zâde Mustafa Efendi (İtrî)”, *Türk Müsikisi Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969), 1/287.

45 Çakır, *Müziğe Giriş*, 99.

Türk mûsikîsinde na't bestekârı olarak İtrî haricinde İsmail Dede Efendi⁴⁶ (ö. 1846), Mustafa Çalazâde⁴⁷ (ö. 1757), Himmetzâde Abdullah Efendi⁴⁸ (ö. 1710), İsmail Hakkı Bursevî (ö.1715) gibi isimleri de sayabiliriz.⁴⁹

2.7. Salâ

Arapça'da “dua” ve “namaz” gibi anlamlara gelen salâ dinî mûsikîde Hz. Peygamber'e salât-ü selâm getirip duada bulunulan Arapça sözlü eserlerin mûsikî ile icrası anlamına gelmektedir.⁵⁰

Salâlar, Hz. Muhammed'e Allah'tan rahmet dilemek, ayrıca kendisine, bütün aile efradına ve arkadaşlarına selam göndermek maksadıyla söylenen Arapça manzum sözlerden oluşan formlardır. Salâ ilk defa Mısır hükümdarı Melikünnasır Kalavun'un (ö. 1341) isteğiyle 1300 yıllarında Cuma vaktinden önce okunmuştur. 1388 yılında Melik Salih b. Eşref zamanında da akşam ezanı dışındaki diğer bütün vakitlerin ezanlarından sonra okunması âdet haline gelmeye başlamıştır. Sonraları sabah ezanından önce ve diğer ezanlardan sonra okunması gelenek olmuştur.⁵¹

Hz. Peygamber'e salâtüselam getirmek tüm Müslümanlara emredilmiştir. Bu emir Hz. Peygamber tarafından da birçok kez teyit edilmiştir. Ancak özellikle bir haberi Müslümanlara duyurmak amacıyla minarelerden salâtüselam okumak Hz. Peygamber zamanında uygulanmamıştır.

46 Türk Mûsikîsinin en önemli bestekârlarından birisi olarak kabul edilen Hamâmîzâde İsmail Dede Efendi dinî ve klasik Türk Mûsikîsi formlarında birçok bestesi bulunan önemli bir şahsiyettir. Mûsikî alanındaki ünü sadece bestekârlığıyla kalmayıp, Araban-kürdî, Hicâz-büselik, Sabâ-büselik, Neveser ve Sultâniyegâh makamlarını da icat etmesi yönüyle aynı zamanda önemli bir nazariyatçıdır. Detaylı bilgi için bk. Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, 433-437.

47 Çalazâde Mustafa Efendi XVIII. yüzyıl Türk Tasavvuf Mûsikîsinin en önemli bestekârlarındandır. Devrinde zâkirlik ve mevlidhanlık yaptıği bilinmektedir. Bk. Abdülkadir Tekin, *Türk Mûsikîsinde Nağmeler ve Makamlar* (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015), 49.

48 1640-1710 yılları arasında yaşamış olan Himmetzâde Abdullah Efendi, devrinin önemli şair ve bestekârlarındandır. Malesef Abdullah Efendi'nin günümüze ulaşan bir bestesi mevcut değildir. Bk. Yılmaz Öztuna, “Abdullah Efendi (Himmet-zâde)“, *Türk Musikisi Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969), 1/2.

49 Ateş, *Türk Din Mûsikîsi*, 230.

50 Ateş, *Türk Din Mûsikîsi*, 91.

51 Çakır, *Müziğe Giriş*, 80.

Salâ denince akla ilk olarak Hatip Zâkirî Hasan Efendi⁵² (ö. 1623) gelmelidir. Çünkü Dilkeşhâverân Sabah Salâsı, Hüseyinî Cenaze Salâsı, Bayâtî Bayram Salâsı ona aittir.⁵³

Salâ okumanın nedenleri arasında şunları sayabiliriz: Müminlere o günün farklı bir gün olduğunu bildirmek, Müslümanların dikkatlerini çekmek, bir vefat haberini beyan etmek ve o günün farklı bir gün olduğunu insanlara hatırlatmak.⁵⁴

2.8. Tevşih

Kelime olarak “süsleme, güzelleştirme” anlamlarına gelen⁵⁵ tevşih, mevlidlerde, mevlidin her bir bahrinin ve Osman Dede’nin *Mirâciye* adlı eserinin her bir bölümünün başında okunan ilahi tarzındaki, fakat ilahilerden daha sanatlı ve ağır olan eserlere denir.⁵⁶

Tevşihler, özellikle büyük usûllerle bestelenmişlerdir.⁵⁷ Tevşihlerin sözleri Türkçe, Arapça veya Farsça olabilir. Genelde Allah’a yakarış, peygamberimizin doğumu ve ona dair övgüler konu edilmiştir.⁵⁸

3. Dinî Mûsikî İlminde Sünnetin Yeri

Bu bölümde, önceki bölümde bahsini ettiğimiz mûsikî formlarında Hz. Peygamber’in sünnetinin yer aldığı sözleri inceleyeceğiz. Mevlid, başlı başına Hz. Peygamber konulu olan bir form olduğu için bu bölümde bu forma değinmeyeceğiz. Salâlarda amaç Hz. Peygamber’i anmak ve ona salâtüselâmda bulunmak olduğu için bu formun örneklerini bu bölümde vermeyeceğiz.

52 Hatip Zâkirî Hasan Efendi, bestelemiş olduğu salâlarıyla Türk Din Mûsikîsi alanına hizmet etmiş olan en önemli mûsikîşinaslardandır. Mûsikî ilminin yanı sıra şairliği ile de tanınan Hasan Efendi, *Zâkirî* mahlasıyla şiirler yazmıştır. Detaylı bilgi için bk. Yılmaz Öztuna, “Hatîb Zâkirî Hasan Efendi”, *Türk Musikisi Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969), 1/254.

53 Tıraşçı, *Dinî Mûsikî Ders Notları*, 74.

54 Koca, *İslam Medeniyetinde Salâ ve Salavât Geleneği*, 128.

55 Ateş, *Türk Din Mûsikîsi*, 100.

56 Çakır, *Müziğe Giriş*, 96.

57 Demirtaş, “Türk Din Mûsikîsi Formları”, 219.

58 Ateş, *Türk Din Mûsikîsi*, 100.

Bu bölümde yukarıdaki bölümde ismini zikrettiğimiz formlardan birtakım örnekler sunarak dinî mûsikî ilminde sünnetin yerini açıklamaya gayret edeceğiz. Bu başlık altında zikredeceğimiz eserler, elimizdeki verilerle sınırlı olup farklı birtakım araştırmalarla daha farklı sonuçlar elde etmek mümkün olacaktır. Ele alınan bestelerin tamamı Devlet Korosu web sitesinde yer alan “Türk Müzik Kültürünün Hafızası” veri tabanından alınan verileri içermektedir.

Sözleri Yunus Emre’ye (ö. 1320) ait olan “Bir Gece Muhammed’e Çalapdan Geldi Burak”⁵⁹ adlı şiir Acem (Beste: Anonim) ve Hüz zam (Beste: Sami Savni Özer/ d. 1950⁶⁰) makamlarında olmak üzere iki farklı makamda bestelenmiştir. Şiirde görüldüğü üzere Hz. Muhammed’in bir gece ansızın göğe yükselmesine vurgu yapılmıştır.

“Bir gece Muhammed’e, çalapdan⁶¹ geldi Burak
 Seni okur zü’l-celal⁶², ne durursun kıl hazırlık
 Geldi Cibril hazreti, getirdi Burak atı
 Nurdan idi hil’atı, gözü gevher yüzü ak...
 Hep melekler geldiler, Burak’dan indirdiler
 Yüzünü döndürdüler, ol dem yürüdü yayan
 Çün geçdi felekleri, Hak dedi ki gel beri
 Kaldırdım perdeleri, hemen cemâlime bak
 Cemâlim sana âyân⁶³, gösterem bellü beyân
 İn Burak’dan ol yayan, arşıma basgıl ayak

59 Aslında devlet korosu nota arşivine göre güfte Acem, Segâh ve Hüz zam olmak üzere üç farklı makamda bestelenmiştir. Fakat Segâh ve Hüz zam makamında bestelenenler aynı kişi tarafından ve aynı notalar kullanılarak farklı bestelenmişçesine kayda geçirilmiştir. Dolayısıyla bu güfte sadece iki farklı makamda bestelenmiştir.

60 1950 yılında İstanbul’da doğan Sami Savni Özer önemli bir mûsikîşinastır. 1974 yılında Altın Ses Yarışması’nda birinci olan Sami Özer TRT sanatçısı olarak İstanbul Radyosunda çalışmıştır. 1985 yılında ise Safer Dal ile birlikte Türk Tasavvuf Müsikîsi üzerine çalışmalar yapmıştır. Detaylı bilgi için bk. Diyanet Haber, “Sami Özer Söyleşi” (Erişim 27 Ekim 2024).

61 Çalap: Tanrı, yaratıcı.

62 Zü’l-celal: Azamet ve kerem sahibi.

63 Âyân: Gözle görülen.

Nice bin yıllık yola, bir anda vara gele

Yunus ey dür kim ola, Ol Muhammed'dir mutlak”

Sözleri Yunus Emre'ye ait olan “Tehî Sanman Siz Beni” adlı şiir Evc/Eviç (Beste: Ali Şîruganî Dede/ ö. 1714⁶⁴) ve Uşşak (Hasan Şanlıtürk/ ö. 2015⁶⁵) makamlarında olmak üzere iki farklı makamda bestelenmiştir. Şiirde Hz. Peygamberin Allah'ın kudretiyle miraç hadisesini gerçekleştirdiği ifade edilmektedir.

“Tehî⁶⁶ sanman siz beni, dost yüzün görüp geldim

Baki devr-i rûzigâr,⁶⁷ dost ile sürüp geldim...

Muhammed'i bir gece, Hak okudu mi'râce

Serteser⁶⁸ yüce yüce, gökler seyredip geldim”

Sözlerinin kime ait olduğu bilinmeyen “Açıldı Göklerin Bâbı” adlı şiir Amir Ateş (d. 1942) tarafından Rast makamında bestelenmiştir. İkinci ve dördüncü dizelerde Hz. Muhammed'in miraç hadisesine vurgu yapılmıştır.

“Açıldı göklerin bâbı, o hazrete minhac⁶⁹ oldu

Anın çün dâvet-i mevlâ, Muhammed'e mirâc oldu

Anın çün gökleri geçti, o huzura irâc oldu

Anın çün dâvet-i mevlâ, Muhammed'e mirâc oldu”

Sözleri Yunus Emre'ye ait olan “Canım Kurban Olsun Senin Yoluna” adlı şiir Evc/Eviç (Beste: Muzaffer Ozak/ ö. 1985⁷⁰), Ferahnak (Beste:

64 Dinî Müsiki alanında önemli bir bestekâr olan Derviş Ali Şîruganî Dede'nin kaynaklara göre 600'den fazla bestesinin olduğu ifade edilmektedir. Detaylı bilgi için bk. Tıraşçı, *Dinî Müsiki Ders Notları*, 74.

65 Hasan Şanlıtürk, 100'ü ilahi olmak üzere 500 civarında bestesi bulunan bir müsikîşinastır.

66 Tehî: Eli boş.

67 Devr-i rûzigâr: İçinde bulunulan zaman, vakit.

68 Serteser: Baştan başa, bütün.

69 Minhac: Yol.

70 Halvetî-Cerrâhî şeyhi olan Muzaffer Ozak, Ahmed Irsoy'un öğrencilerinden Hafız İsmail Hakî'dan müsikî meşk etmiş ve dinî müsikimize önemli besteler kazandırmıştır. Detaylı bilgi için bk. Tevfik Rüşü Topuzoğlu, “Ozak, Muzaffer“, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/16.

Anonim), Hüseyinî (Beste: Zeki Altun/ ö. 1999⁷¹), Hüseyinî (Beste: Ali Rıza Şengel/ ö. 1953⁷²), Irak (Beste: Anonim), Mahur (Beste: Anonim), Segâh (Beste: Amir Ateş) ve Sûzinâk (Beste: Muzaffer Ozak) olmak üzere sekiz makamda bestelenmiştir. Şiirin ikinci dizesinde Hz. Peygamber'in şefaati-ne ve son dizesinde ise miraç hadisesinden bahsedilmiştir.

“Canım kurban olsun senin yoluna, adı güzel kendi güzel Muhammed
Gel şefaât eyle kemter⁷³ kuluna, adı güzel kendi güzel Muhammed....
Yedi kat gökleri seyrân eyleyen, Kûrsûn üstünde ceylân eyleyen
Mi'râcında tûmmetini dileyen, adı güzel kendi güzel Muhammed...”

Sözleri Şeyh Vefa Efendi'ye (ö. 1491) ait olan “Mefhâr-i Cümle Cihansın Ey Şefaât Madeni” adlı şiir Evc/Eviç (Beste: Hacı Faik Bey/ ö. 1891⁷⁴), Ferahnâk (Beste: Kemal Tezergil/ ö. 1996⁷⁵) ve Uşşak (Beste: Zeki Altun) olmak üzere üç farklı makamda bestelenmiştir. Şiirin ilk dizesinde Hz. Peygamber'in şefaatine dair vurgu yapılmıştır.

“Mefhâr-i cümle⁷⁶ cihansın ey şefaât madeni
Mekke'de doğdun Medine içre kıldın meskeni

71 1920 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiş olan Zeki Altun, Ali Rıza Şengel ve Sadettin Kaynak gibi önemli müzikşinaslardan meşk etmiş bir bestekârdır. XX. yüzyılın önemli dinî müzikî bestekârlarından olan Zeki Altun'un 68 ilahi, altı şügul ve üç şarkı olmak üzere toplamda 77 adet bes-tesi mevcuttur. Detaylı bilgi için bk. Hakan Altun, “Dedemin İlahileri”, (Erişim 16 Ekim 2014).

72 Eyyubî lakabıyla tanınan Ali Rıza Şengel 1880 yılında İstanbul Eyüp'te doğmuştur. İlk müzikî bilgilerini, aynı zamanda bir müzikşinas olan babası Mehmet Bey'den almıştır. Evlerinde olan haftalık müzikî toplantılarından feyz almış olan Ali Rıza Şengel müzikîye heves etmiştir. 18 yaşına geldiğinde Muallim İsmail Hakkı Bey'den solfej, nota ve nazariyat dersleri alarak alanla ilgili bilgilerini derinleştirmiştir. Müsikî-i Osmanî Cemiyeti'nin Eyüpsultan'daki şubesinde birçok öğ-renci yetiştirmiş olan Ali Rıza Şengel “Şehnazhâverân” adında bir makam icat etmiştir. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Rona, *50 Yıllık Türk Musikisi* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1960), 155.

73 Kemter: Fakir ve itibarsız.

74 Kendisi hakkında çok fazla bilgi bulunmayan ve Dellâlzâde İsmail Efendi'nin en iyi öğrencilerinden biri olan Hacı Fâik Bey, ney ve girift sazlarını çalmasıyla ün kazanmış bir bestekâr ve hânendelerdendir. Detaylı bilgi için bk. Sadun Aksüt, *Türk Musikisinin 100 Bestekârı* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1992), 208.

75 1926 yılında doğmuş olan Kemal Tezergil, İstanbul tavrı adı verilen icranın en önemli temsilcilerinden-dir. Sesinin güzelliğiyle ön plana çıkmış olan Tezergil radyolarda ve televizyonlarda mevlîdhan olarak ün salmıştır. Detaylı bilgi için bk. Ahmet Hasipek, “Beyoğlu Ağa Camı'nın Müsikîşinas Müezzini; Hafız Kemal Tezergil”, *Online Journal of Music Sciences* 3/1 (Temmuz 2018).

76 Mefhâr: İftihara, övülmeye sebep olan; cümle: bütün, tüm.

Vuslatınla biz fakiri eyle mesrur⁷⁷ yâ ganî

Düştü gönlüm yâ Muhammed canım arzular seni”

Sözleri Yunus Emre’ye ait olan “Alemler Müştak Sana” adlı şiir Zeki Altun tarafından Hicaz makamında bestelenmiştir. Şiirin tüm dizelerinde Hz. Peygamber’den şefaata dilenmesine dair ifadeler yer almaktadır.

“Âlemler müştak sana, şefî ol yâ Muhammed

Hükmün yürür her yana, şefî ol yâ Muhammed

Bir ismin Mustafa’dır, hükmün kaftan kafadır

Kalbin nurdan sefadır, şefî ol yâ Muhammed

Mustafa’dır bir adın, Canlarda durur tadın

Cebraildir üstadın, şefî ol yâ Muhammed

Yûnus da seni sever, görmeye canı gider

Hak rahmet ede meğer, şefî ol yâ Muhammed”

Sözleri Yunus Emre’ye ait olan “Aşkın ile Âşıklar Yansın Yâ Rasûlallah” adlı şiir Beste Isfahan (Beste: Zekai Dede/ ö. 1897⁷⁸), Bestenigâr (Beste: Ahmet Özhan/ d. 1950⁷⁹), Hüseyinî (Beste: Anonim), Hüz zam (Bes-

77 Mesrûr: Sevinmiş, sevinçli.

78 1824 yılında Eyüp’te Cedit Ali Paşa Mahallesi’nde doğmuş olan Zekâi Dede, babasının hocalık yaptığı okulda okumuştur. Amcasından Kur’ân, babasından hat dersleri almış ve 19 yaşında hafız olmuştur. Müsikiye de bu yaşlardayken heves eden Zekâi Dede Eyyûbi Mehmed Bey’den dersler almış, aynı zamanda Kazasker Mustafa İzzet Efendi’den nesih ve sülûs hatları meşk etmiştir. Yenikapı şeyhi Osman Salâhaddin Dede’ye intisap ederek Mevlevî olmuştur. Darüşşafaka’da müsikî hocalığı ve Bahâriye Mevlevîhânesi’ne Kudümzenbaşı olarak görev yapmış ve kendisine “Dede” unvanı verilmiştir. Devrin en büyük bestekârlarından olan Zekâi Dede 1897 yılında 75 yaşındaki vefatına kadar bu iki vazifeyi yapmıştır. Detaylı bilgi için bk. Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, 451, 457.

79 Devlet Sanatçısı unvanına sahip olan Ahmet Özhan, 26 Ağustos 1950 tarihinde doğmuştur. Müsiki eğitimini İstanbul Belediye Konservatuarı ve Üsküdar Müsiki Cemiyetinde tamamladıktan sonra 1968 yılında profesyonel müsiki hayatına başlamıştır. Çeşitli meceralarda ses sanatçılığı yapan Ahmet Özhan, Türk müsikisinin yanı sıra, 1974 yılında intisap ettiği Türk Tasavvuf Musikisi ve Folklorunu Araştırma ve Yaşatma Vakfında edindiği donanımla, tasavvuf müsikisini aslına uygun icrasıyla sahnelere taşımıştır. Bestekârimiz halen müsikî hayatına devam etmektedir. Detaylı bilgi için bk. Üsküdar Üniversitesi, “Ahmet Özhan“ (Erişim 16 Ekim 2024).

te: Sadun Aksüt/ ö. 2023⁸⁰), Mahur (Beste: Selahattin Erköse/ ö. 2013⁸¹), Nihâvend (Beste: Doğan Ergin/ ö. 1998⁸²), Nikrîz (Beste: Hasan Şanlıtürk), Sabâ (Beste: Anonim), Segâh (Beste: Sami Savni Özer) ve Sûzinâk (Beste: Ahmet Hatipoğlu/ ö. 2015⁸³) olmak üzere on farklı makamda bestelenmiştir. Şiirin üçüncü dizesinde Hz. Peygamber'den, onu seven kişiler için şefaât istenmiştir.

“Aşkın ile âşıklar, yansın yâ Rasûlallah
İçip aşkın şarabın, kansın yâ Rasûlallah
Sol seni sevenlere, kıl şefaât onlara
Mümin olan tenlere, cansın yâ Rasûlallah...”

Sözleri kime ait olduğu bilinmeyen “Aleme Rahmet Saçar İsmiñ Yâ Rasûlallah” adlı şiir Hüseyinî makamında bestelenmiştir ve bestekârının kim olduğu bilinmemektedir. Şiirde Hz. Peygamber'den, onu seven kişiler için şefaât istenmiştir.

“Aleme rahmet saçar ismin yâ Rasûlallah
Cümle gönüller açar cismin yâ Rasûlallah
Dünyayı senin için halk etti halkımız
Sadece kâfirler senin hasmın yâ Rasûlallah

80 1932 yılında doğmuş olan Sadun Aksüt müzik hayatına Laika Karabey'den tanbur ve müzik öğrenerek başlamıştır. İstanbul radyosunda Türk müzikisi icracısı olarak çalışan Sadun Aksüt, Türk müzikisine birbirinden güzel besteler kazandırmıştır. Detaylı bilgi için bk. Yılmaz Öztuna, “Aksüt (Sâdun Kemâlî)“, *Türk Musikisi Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969), 1/26.

81 1929 yılında Bursa'da doğmuş olan Selahattin Erköse, ud sazındaki yeteneğiyle adından söz ettirmiş bir bestekârdır. Ankara ve İstanbul radyolarında çalışmış olan bestekârın 50'den fazla bes-tesinin bulunduğu söylenmektedir. Detaylı bilgi için bk. Biyografya, “Selahattin Erköse“ (Erişim 16 Ekim 2024).

82 23 Ocak 1941 yılında Çanakkale'de doğmuş olan Doğan Ergin, İstanbul Devlet Klasik Türk Müziği Korosu ve TRT İstanbul Radyosu'nda çalışmış ve 1998 yılındaki vefatına kadar birçok eser bestelenmiştir. Detaylı bilgi için bk. Biyografya, “Doğan Ergin“ (Erişim 16 Ekim 2024).

83 1933 yılında Bursa'da doğmuş olan Ahmet Hatipoğlu, ilk ve ortaokul eğitimini Burdur'da aldıktan sonra liseyi Antalya'da okumuş; ardından Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirip 1965 yılında avukat olmuştur. Müzik alanında ilk resmi görevi, 1955 yılında girdiği Ankara Radyosu ses sanatkarlığı stajyerliğidir. Bu kurumdan sonra tanbur sanatkarı olarak görevlerde bulunmuştur. 1965 yılında nota tahsisi ve yazımı ile görevlendirilerek yeniden radyonun kadrosunda görev alma imkanını elde etmiştir. TRT Müzik Dairesi uzmanlığı ve Ankara Radyosu Sanat Müzikisi Şube müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Bunların haricinde 1978 yılında Ankara Radyosu Türk Tasavvuf Müzikisi Korosunda şeflik yapmıştır. Detaylı bilgi için bk. Ak, *Türk Musikisi Tarihi*, 502.

Mümin olan erlere cansın yâ Rasûlallah
 Cennet gibi yerlere kansın yâ Rasûlallah
 Ol seni sevenlere kıl şefaata olanlara
 Seni sevmeyen nâra yansın yâ Rasûlallah”

Sözleri Şeyh Ömer Rûşenî’ye (ö. 1587) ait olan “Çün Doğup Tuttu Cihan Yüzünü Hüsnün Güneşi” adlı şiir Arazbar (Beste: Anonim), Beyâtî (Beste: Anonim), Çargâh (Beste: Anonim), Evc/Eviç (Beste: Anonim), Hicaz (Beste: Anonim), Hüseyinî (Beste: Anonim), Hüzzam (Beste: Anonim), Irak (Beste: Anonim), Isfahan (Beste: Anonim), Mahur (Beste: Ali Rıza Şengel), Nikriz (Beste: Muallim İsmail Hakkı Bey/ ö. 1927⁸⁴), Nühüft (Beste: Anonim), Rast (Beste: Buhûrizâde Mustafa İtrî Efendi), Segâh (Beste: Anonim), Şehnaz (Beste: Anonim) ve Tahir (Beste: Anonim) olmak üzere 18 farklı makamda bestelenmiştir. Şiirin son dizesinde Hz. Peygamber’den şefaataçî olması için niyazda bulunulmuştur.

“Çün doğup tuttu cihan yüzünü hüsnün güneşi yâ Rasûlallah
 Kim ola sevmeye bu vechile sen mâhî vechile yâ Rasûlallah

Kıl şefaati yâ Emîru’l-Hâşimiyûn Kureşiyûn Arabiyûn Mekkiyyûn Medeni”

Sözlerin kime ait olduğu belli olmayan “Yâ Rasûlallah Şefaata Eyle” adlı şiir Dilkeşhâverân (Beste: Mustafa Hakan Alvan/ d. 1970⁸⁵), Kürdî-lihicâzkâr (Beste: Mustafa Hakan Alvan), Nikriz (Beste: Mustafa Hakan Alvan) ve Rast (Beste: Zekâî Dede) olmak üzere dört farklı makamda bestelenmiştir. Şiirde Hz. Peygamber karşısında aciziyetini belirtip ondan şefaataçî olmasına vurgu yapılmıştır.

“Yâ Rasûlallah şefaata eyle Allah aşkına

84 Müsîkîmizin en çok eser besteleyen isimlerinden olan İsmail Hakkı Bey 1865 yılında İstanbul’da doğmuştur. “Müsîkî-i Osmânî” nin başına geçip birçok ders vermiş olan İsmail Hakkı Bey ayrıca Hâfiz Yaşar, Ali Rıza Şengel, Nuri Halil Poyraz, İzzeddin Hümâyi, Zeki Arif Ataerğın gibi birçok müsîkîşinasın bu alandaki hocasıdır. Detaylı bilgi için bk. Rona, *50 Yıllık Türk Müsîkîsi*, 65.

85 Türk müsîkîsi derslerini Bekir Sıdkı Sezgin, Neyzen Ümit Gürelman ve Haydar Sanal gibi önemli müsîkîşinaslardan alan Mustafa Hakan Alvan, TRT İstanbul radyosu ve İstanbul Tarihi Türk Müsîkî Topuluğu’nda görevler almıştır. Neyzenliğinin yanı sıra bestekârlığı ile de tanınan Mustafa Hakan Alvan, birçok önemli eser bestelenmiştir.

Ben garibim sen inâyet⁸⁶ eyle Allah aşkına
 Nâmurâdım⁸⁷ ben murâd et yâ Rasûlallah meded
 Ben garibim sen inâyet eyle Allah aşkına”

Sözleri Kenan Rifâî’ye⁸⁸ (ö. 1950) ait olan “Firkatin Nâriyle Yandım Yâ Rasûlallah Meded” adlı şiir Sabâ (Beste: Kenan Rifâî) ve Hüzzam (Beste: Zeki Altun) olmak üzere iki farklı makamda bestelenmiştir. Şiirde Hz. Peygamber’den medet umulmasına vurgu yapılmıştır.

“Firkatin⁸⁹ nâriyle yandım yâ Rasûlallah meded
 Kalmadı sabre tehammül bî karar⁹⁰ oldum meded
 Aşıkta dermanda canda daima aşkın yeter
 Dilde, gözde yâ Rasûlallah hayalindir meded
 Çok günahım gerçi affetmek de şâhındır meded
 Maksadım âh u figandan⁹¹ bir cemalindir meded
 Dil-fikârım⁹², derd-mendim⁹³, kıl mürüvvet⁹⁴ sen şehâ
 Ken’an’î ihya eden ancak visalindir⁹⁵ meded”

Sözleri Cemâlî’ye ait olan (ö. 1510-1512) “Sevdim Seni Mabuduma” adlı şiir Hüzzam makamında Harun Baba (ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir) tarafından bestelenmiştir. Şiirde mahşer gününde peygamberlerin dahi Hz. Muhammed’den medet umacağı dile getirilmiştir.

“Sevdim seni mabuduma canan diye sevdim

86 İnâyet: İyilik.

87 Nâmurâd: İsteğine erişememiş.

88 1867 yılında Selanik’te dünyaya gelmiş olan Kenan Rifâî, mutasavvıf ve şairliğinin yanı sıra besteleriyle de Türk müzikisine hizmet etmiş olan önemli şahsiyetlerdendir. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Tahralı, “Kenan Rifâî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/254-255.

89 Firkat: Ayrılık acısı.

90 Bî karar: Kararsız.

91 Âh u figan: Çaresizlik.

92 Dil-fikâr: Gönlü yaralı.

93 Derd-mend: Hüzünlü, dertli.

94 Mürüvvet: Cömertlik, iyilikseverlik.

95 Visal: Sevgiliye kavuşma.

Bir ben değil alem sana hayran diye sevdim...

Mahşerde nebîler bile senden medet ister

Gül yüzlü melekler sana hayran diye sevdim..."

Sözleri Müşerref Akgümüş'e ait olan "Huzurunda Bel Bağladım" adlı şiir Hüzam makamında Amir Ateş tarafından bestelenmiştir. Şiirde her türlü kötülükten kaçınıp Hz. Peygamber'den şefaathçi olunması gerektiği vurgusu yapılmıştır.

"Huzurunda bel bağladım, hazin hazin hep ağladım

Şefaattir tek muradım, şefaath yâ Rasûlallah

Eller semâya açıldı, gönüllere nûr saçıldı

Hurâfelerden kaçıldı, şefaath yâ Rasûlallah

Akar gözden dinmez yaşım, döner durur her an başım

Şefaattir pür-telaşım⁹⁶, şefaath yâ Rasûlallah"

Sözleri Zekai Efendi'ye (ö. 1812-1813) ait olan "Nübüvvet Tahtının Şâhı" adlı şiir Hüzam makamında Hacı Faik Bey tarafından bestelenmiştir. Şiirde Hz. Peygamber'in son peygamber oluşuna vurgu yapılmıştır.

"Nübüvvet tahtının şâhı, habîb-i kibriyâ⁹⁷

Ve risâlet burcunun mâhı⁹⁸, habîb-i kibriyâ..."

Sözleri Şeyh Selami Efendi'ye ait olan "Şâh-ı İklim-i Risâlettir Muhammed Mustafa" adlı şiir Mahur makamında Hacı Faik Bey tarafından bestelenmiştir. Şiirde Hz. Peygamber'in, elçilerin şâhı olduğuna vurgu yapılmıştır.

"Şâh-ı İklim-i Risâlettir⁹⁹ Muhammed Mustafa..."

Didi şânında anın levlâk¹⁰⁰ Rabbu'l-'âlemîn

96 Pür-telaş: Telaş içinde.

97 Habîb-i kibriyâ: En büyük sevgili.

98 Mâh: Ay.

99 Şâh-ı İklim-i Risâlet: Yeryüzündeki tüm peygamberlerin en üstünü.

100 Levlâk: Hz. Muhammed'in şahsiyetini ifade eden tasavvufî bir terim.

Matla-i¹⁰¹ nûr-i şefaattir Muhammed Mustafa”

Sözleri Hacı Kişi adında bir şaire ait olan “Gül Yüzünü Rüyamızda Görelim” adlı şiir Rast makamında Hüseyin Sebilci (ö. 1975¹⁰²) tarafından bestelenmiştir. Şiirde Hz. Peygamber’e duyulan sevginin yanı sıra onun risâlet yönüne dikkat çekilmiştir.

“Gül yüzünü rüyamızda görelim yâ Rasûlallah
Gül bahçene dünyamızda girelim yâ Rasûlallah
Sensin gönüller sultanı, getirdin yüce Kur’ânı
Uğruna tendeki canı, verelim yâ Rasûlallah...”

Sözleri kime ait olduğu belli olmayan “Şehinşâh-ı Cihan Bân-ı Risâlet Şâh-ı Zi-Unvan” adlı şiir Uşşak makamında Zekai Dede tarafından bestelenmiştir. Şiirde Hz. Peygamber’in risâlet yönüne vurgu yapılmıştır.

“Şehinşâh-ı¹⁰³ cihan bânı¹⁰⁴ risâlet şâh-ı zi-unvan Muhammed’dir
Bu nazmı söyledim rüyada ben âlemlere sultan
Muhammed’dir Muhammed’dir
Cihar yârı¹⁰⁵, Ebû Bekr-u, Ömer, Osman, Ali hergâh
Hudâ’nın dört kitab-ı vasfını irad eden billah
Halîlullah, Habîbullah, Nebîyullah, Rasûlullah Muhammed’dir”

Sözleri ve bestesi Şakir Ünal Ensari’ye¹⁰⁶ (ö. 2016) ait olan “Alemlere Rahmet Olarak Geldin” adlı şiir Hüzam makamında bestelenmiştir. Şiirde

101 Matla: Doğum yeri, yıldızların ve güneşin doğum yeri.

102 1894 yılında İstanbul’da doğmuş olan Hüseyin Sebilci, döneminin mevlidhan, mersiyehan ve mûsikîşinaslarındandır. Düzenli bir şekilde mûsikî dersleri almamasına rağmen kendisini çok iyi bir şekilde yetiştiren Sebilci, çok önemli bir mersiyehan olarak ün salmıştır. Bestekârın birçok bestesi günümüze ulaşmıştır. Detaylı bilgi için bk. Nuri Özcan, “Hüseyin Sebilci“, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), Ek2/479.

103 Şehinşâh: Krallar kralı.

104 Cihan bân: Cihanı koruyan.

105 Cihar yâr: Dört Halife.

106 1938 tarihinde Mardin’de dünyaya gelen Şakir Ünal Ensari, ilk, orta ve lise eğitimini Mardin’de tamamladıktan sonra İstanbul Hukuk Fakültesi’ni bitirmiştir. Bestekârlığa lise son sınıfta Nihavend makamında bestelediği “Süründüm Bunca Yıl Aşkınla Yandım” şarkısı ile başlayan Ensari, mûsikî bilgisi arttıkça bestekârlık konusunda gelişme göstermiştir. 2016 yılında vefat eden bestekâr 32 şarkı, dört saz eseri ve yedi ilahi bestelemiştir.

Hız. Peygamber'in ümmetine şefaathçi olacağına, Hız. Peygamber'in öğütlerini dinlemenin önemine ve onu rehber edinilmesine vurgu yapılmıştır.

“Âlemlere rahmet olarak geldin, ümmetine şefaath vaad eyledin
Güzel ahlakı sen itmam eyledin¹⁰⁷, salât selâm sana yâ Rasûlallah
Ne büyük şeref sana ümmet olmak, gösterdiğin doğru yola koyulmak
Kur'ân'a sarılmak, namaza durmak, senin öğüdündür yâ Rasûlallah
Allah'ın birliğine iman ettik, dilimizle bunu ikrar eyledik
Seni kendimize rehber eyledik, bizlere şahit ol yâ Rasûlallah
Dinimiz İslâm'dır Elhamdülillah, canımız fedadır fî Sebîlillah
Günahlarımız çoktur bî iştibah¹⁰⁸, bizlere şefaath yâ Rasûlallah”

Sözleri Gazzâlî'ye ait olan “Ey Risâlet Tahtının Hurşîd-i Mâh-ı Enveri” adlı şiir Beyâtî (Beste: Bekir Sıdkı Sezgin/ ö. 1996¹⁰⁹), Hisar-Bûselik (Beste: Anonim) ve Hüseyinî (Beste: Anonim) olmak üzere üç farklı makamda bestelenmiştir. Şiirde Hız. Peygamber'in risâlet ve nübüvvet özelliklerine vurgu yapılmasının yanı sıra âlemin yaratılış sebebinin de Hız. Peygamber olduğu ifade edilmiştir.

“Ey risâlet tahtının hurşîd-imâh-ı enveri¹¹⁰
Vey nübüvvet mazharı âhir zaman peygamberi
Hakk senin şanında levlâk okudu yâ Mustafa
Yani sensin nûr Muhammed kâinatın rehberi...”

Sözleri Safer Dal'a (ö. 1999) ait olan “Ey Nebiyy-i Âhir Zeman” adlı şiir Hüseyinî makamında Zeki Altun tarafından bestelenmiştir. Şiirde Hız. Peygamber'in risâlet özelliğine dikkat çekilerek ondan ahirette şefaath istenmiştir.

107 İtmam eylemek: Tamamlamak, bitirmek.

108 Bî iştibah: Şeksiz, şüphesiz.

109 Bekir Sıdkı Sezgin, XX. yüzyıl dinî mûsikîmizin önde gelen icracı ve bestekârlarındandır. Eserlerinin toplam sayısının 90 civarında olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte Sezgin uzun yıllar boyunca TRT'de çalışmış ve İTÜ Türk Müziği Konservatuarında öğretim üyeliği yapmıştır. Detaylı bilgi için bk. Ateş, *Türk Din Müsikîsi*, 379.

110 Hurşîd: Güneş gibi parlak, Mâh: Ay, Enver: Çok aydınlık.

“Ey Nebiyy-i âhir zemân, Allah’tan getirdin Kur’ân
 Eyledik biz sana imân, Muhammed Mustafa Sultan
 Nûrun oldu cânıma cân
 Habîbullah dedi Rahmân, âşıklara oldun emân
 Ki sensin canlara cânan, Muhammed Mustafa Sultan
 Nûrun oldu cânıma cân...
 Şefaât dileriz candan, ayırmasın Hak yolundan
 Evlâdından ashabından, Muhammed Mustafa Sultan
 Nûrun oldu cânıma cân”

Sözleri Osman Padişahı Sultan II. Mustafa’ya ait olan “Daim Salât Olsun Sana” adlı şiir Hüseyinî makamında bestelenmiştir. Eserin bestekârının kim olduğu bilinmemektedir. Şiirde Hz. Peygamber’e salât konusu vurgulanmıştır.

“Daim salât olsun sana, yâ rahmeten lil âlemîn
 Halim benim her dem bükâ¹¹¹, yâ rahmeten lil âlemin...”

Sözleri ve bestesi Kenan Rifâî’ye ait olan “Allah’ım Peygamber’e Hem Âline Eyle Salât” adlı şiir Hüzam makamında bestelenmiştir. Şiirde Hz. Peygamber’e salât konusuna dikkat çekilmiştir.

“Allah’ım Peygambere hem âline eyle salât
 O tahiyâtın yüzünden bulalım emn u necât¹¹²...”

Salât u Selâm, Mahur makamında bestelenmiştir. Günümüzde birçok konserde ve etkinlikte eser okunmaktadır. Eserin bestekârı hakkında bir bilgi yoktur.

“Allâhümme salli ale’l-Mustafa, bedi’il cemâli ve bahri’l-vefâ
 Ve salli ‘aleyhi kemâ yenbeğî, es-sâdık Muhammed ‘Aleyhi’s-selâm”

111 Bükâ: Ağlama, gözyaşı dökme.

112 Necât: Kurtuluş.

Sözleri kime ait olduğu belli olmayan “Merhaba Ey Sevgili Mâh-ı Mübârek” adlı şiir Sabâ Zemzeme makamında Muallim İsmail Hakkı Bey tarafından bestelenmiştir. Şiirde âlemdeki güzelliklerin Hz. Peygamber için olduğuna vurgu yapılmasının yanı sıra aynı zamanda Hz. Peygamber’e selam verilmiştir.

“Merhaba ey sevgili mâh-ı mübârek merhaba
Merhaba ey âlemin feyz ü neşâtı¹¹³ merhaba
Sensin ol âlemi nurunla münevver¹¹⁴ eyleyen...”

Sözleri Yunus Emre’ye ait olan “Ey Enbiyâlar Serveri” adlı şiir Hüseyinî (Beste: Şeyh Hüseyin Efendi/ ö. ?), Segâh (Beste: Anonim) ve Uşşak (Beste: Anonim) olmak üzere üç farklı makamda bestelenmiştir. Şiirde Hz. Muhammed’in diğer peygamberlerden üstün olduğuna, insanların ve cinler âleminin peygamberi olduğuna ve alemlerin sultanı olduğuna dikkat çekilmiştir.

“Ey enbiyâlar serveri¹¹⁵ vey evliyâlar rehberi
Ey ins-ü cin peygamberi, ehlen ve sehlen merhaba
Sen canların cananısın, dertlilerin dermanısın
Âlemlerin sultanısın, ehlen ve sehlen merhaba
Derviş Yunus söyler sözü, dergâhına sürer yüzü
Severler mahşerde bizi, ehlen ve sehlen merhaba”

Sözleri Yahya Soyyiğit’e (ö. 2010) ait olan “Aşk ile Allah Diyelim” adlı şiir Nihâvend makamında Kerim Doğru tarafından bestelenmiştir. Eserin son dizelerine doğru insanın sürekli olarak Hz. Peygamber’e salât u selâmda bulunulması gerektiğine vurgu yapılmıştır.

“Aşk ile Allah diyelim, tenden geçelim
Ol Mevlâ’ya varalım, aşk ile hû diyelim
Semâlara yücelen zikr-u tesbih çekelim

113 Neşât: Sevinç, neşe.

114 Münevver: Aydınlatılmış.

115 Enbiyâlar serveri: Peygamberlerin öncüsü.

Mübarek olsun müminlerin Ramazan'ı
 On bir ayın sultanı müminlerin dermanı
 Kurban edelim cânı aşk ile hû diyelim
 Muhammed Mustafa'ya her an salât edelim
 Mübarek olsun müminlerin Ramazan'ı”

Sözleri Yunus Emre'ye ait olan “Hak Yarattı Âlemi Aşkına Muhammed'in” adlı şiir Hicaz (Beste: Turhan Toper), Hüzam (Beste: Hüseyin Tolan/ ö.1976¹¹⁶), İsfahan (Beste: Hüseyin Sebilci), Muhayyerkürdî (Beste: Anonim), Nihâvend (Beste: Mustafa kâmil Dürüst/ ö. 2014¹¹⁷), Rast (Beste: İsmail Demirkıran/ ö. 2000¹¹⁸) ve Sultânîyegâh (Beste: Mustafa Kâmil Dürüst) olmak üzere yedi farklı makamda bestelenmiştir. Şiirde âlemin yaratılmasının sebebinin Hz. Peygamber olduğu birçok örnekle vurgulanmıştır.

“Hak yarattı âlemi aşkına Muhammed'in
 Ay ve günü yarattı şevkine Muhammed'in
 Ol dedi oldu âlem yazıldı levh-ü kalem¹¹⁹
 Okundu hatm-i kelâm şanına Muhammed'in
 Hep erenler geldiler dergâha yüz sürdüler

116 1910 yılında Selanik'te doğmuş olan Hüseyin Tolan, mevlidhan ve gazelhan olarak ün salmış olan Türk müzikisi bestekârlarındandır. Müsikî ilmine Ali Rıza Şengel'den aldığı derslerle başlayan Tolan, daha sonraları Refik Fersan, Münir Nurettin Selçuk ve Refik Talat Alpmann gibi müsikîşinaslardan dersler almıştır. Tolan, bestelemiş olduğu eserleriyle dinî müsikî alanına katkı sağlamıştır. Detaylı bilgi için bk. Nuri Özcan, “Hüseyin Tolan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/232-233.

117 15 yaşında resim ve müzik çalışmalarına başlayan Mustafa Kamil Dürüst, Güzel Sanatlar Akademisi'nde Şeref Akdik'in atölyesinde resim, Türk Musikisi Konservatuari'nda ise müzik eğitimine devam etti. Saadettin Kaynak'tan tasavvuf musikisi dersleri aldı. 400'ün üzerinde resim tablosuna imza atan sanatçı, aynı zamanda güfte ve beste çalışmaları gerçekleştirdi. Resim ve müzik çalışmalarının yanı sıra fotoğrafçılıkla da ilgilendi ve yaklaşık 30 bin fotoğraf çekti. Osmanlı dönemi mimarisini üzerine araştırmalar yapan Kâmil Dürüst'ün yayımlanmış gezi ve tanıtım kitapları da bulunmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi, “Mustafa Kamil Dürüst“ (Erişim 13 Ekim 2024).

118 1940 yılında Adana'da dünyaya gelen İsmail Demirkıran, çok küçük yaşlardan itibaren müsikîye ilgi duymuştur. İlk bestesini 1958 yılında yapan bestekârın 450'nin üzerinde bestesinin olduğu fakat bu bestelerin şahsına ait kütüphanesinde yer aldığı ifade edilmektedir. Adana Müsikî Demeği, “İsmail Demirkıran“ (Erişim 13 Ekim 2024).

119 Levh-ü kalem: Dinimize göre insanların kaderlerinin yazılmış olduğu ilâhî levha.

Zıkr-i tevhid ettiler nuruna Muhammed'in
 Veysel Karani kazandı ahir yine özendi
 Sekiz uçmak bezendi¹²⁰ aşkına Muhammed'in
 Ferişteler¹²¹ geldiler saf saf olup durdular
 Beş vakit namaz kıldılar aşkına Muhammed'in
 Havada uçan kuşlar yaşarıp dağ-ü taşlar
 Yemiş verir ağaçlar aşkına Muhammed'in
 İmansızlar geldiler andan iman aldılar
 Beş vakit namaz kıldılar aşkına Muhammed'in
 Yunus kim ede methi över Kur'ân âyeti
 An vergil salavâtı aşkına Muhammed'in"

Sözleri Memduh Cumhur'a (ö. 2018) ait olan "Ümidimiz Şefaattidir Nûr-i Âlemin" adlı şiir Hüzam makamında Cınuçen Tanrıkorum¹²² (ö. 2000) tarafından bestelenmiştir. Şiirde Hz. Peygamber'in aşkına dünyanın döndüğü ifade edilmiştir.

"Ümidimiz şefaattidir nûr-i âlemin
 Bir başka melcei¹²³ olamaz hiçbir ademin
 Allah Rasûlu aşkına devran döner durur
 Gülден gelir gider yine sevdâsı şebnemin..."

Sözleri Ali Ulvi Kurucu'ya (ö. 2002) ait olan "Doğmazdı Kalbe İman" adlı şiir Rast makamında Sadettin Kaynak¹²⁴ (ö. 1961) tarafından bestelen-

120 Sekiz uçmak bezendi: Sekiz cennet kapısı süslendi.

121 Ferişteler: Melekler.

122 1938 yılında İstanbul'da doğmuş olan bestekâr, son dönemin ud virtüözü ve müzikologlarından-
 dir. Udu kendi gayretleriyle öğrenmiş, mimarlık eğitimi almış ve bütün hayatını mûsikî ve kül-
 tûre adamıştır. 1973'te TRT Ankara Radyosu TSM Şube Müdürlüğü görevine getirilmiş ve 1982
 yılında bu görevinden istifa etmiştir. 1989 yılında nükseden böbrek hastalığı sebebiyle ABD'ye
 gönderilmiş ve buradaki tedavisi süresince 117 eser bestelemiştir. Toplamda bestelediği eserlerin
 sayısının 500 civarında olduğundan bahsedilmektedir. Detaylı bilgi için bk. Ateş, *Türk Din Mü-
 sikisi*, 380.

123 Melce: Sığınma yeri.

124 1985 yılında İstanbul'da doğan bestekâr, daha çok küçük yaşlardan itibaren mûsikîye merak sal-

miştir. Şiirde Hz. Peygamber olmasaydı imanın ve Kur’ân’ın olmayacağı hususu vurgulanmıştır.

“Doğmazdı kalbe iman, inmezdi arza Kur’ân
Meçhul olurdu esmâ, levlâke yâ Muhammed levlâk
Matem tutardı gökler, gülmezdi hiç melekler
Mahzundu arş-ı alâ, levlâke yâ Muhammed levlâk”

Sözleri Yunus Emre’ye ait olan “Âlemler Nûra Gark Oldu” adlı şiirin Hüseyinî (Beste: Anonim), Hüzzam (Beste: Anonim), Muhayyer (Beste: Anonim), Rast (Beste: Hüseyin Tolan), Rast (Beste: Çalazâde Mustafa Efendi), Segâh (Beste: Osman Nuri Özpekel/ d. 1957¹²⁵) ve Uşşak (Beste: Anonim) olmak üzere yedi adet bestesi mevcuttur. Şiirde Hz. Muhammed’in doğduğu gece yaşanan olaylara vurgu yapılmıştır.

“Âlemler nura gark oldu, Muhammed doğduğu gece
Mü’min münafık fark oldu, Muhammed doğduğu gece
Yâ Rasûl selâm ‘aleyke, yâ habîb selâm ‘aleyke
Yâ Nebî selâm ‘aleyke, salavâtullah ‘aleyke...”

Sözleri Şeyh Ömer Rûşenî’ye ait olan “Bu Şeb Hurşîd-i Evreng-i Risâlet Geldi Dünyaye” adlı şiir Rast makamında Buhûrizâde Mustafa İtrî Efendi tarafından bestelenmiştir. Şiirde Hz. Peygamber’in, diğer peygamberlerden daha üstün olduğuna dikkat çekilerek, onun doğumuna vurgu yapılmıştır.

---

miştir. Kasımpaşalı Hâfız Cemal Bey, Neyzen Emin Dede ve Muallim Kazım Uz gibi şahsiyetlerden dersler alarak bu alanda bilgilerinin genişleten Kaynak, Mustafa Kemal Atatürk’ün emriyle Kur’ân-ı Kerim’in savaşa ilgili ayetleri üzerine ordu komutanlarına konferans vermiştir. Bestekârlığa 31 yaşında başlayan Kaynak, ilk zamanlarda klasik formda besteler yapmış, daha sonralarında ise şarkı formunu yıkan “fantezi” türünde eserler bestelemiştir. Bestekârın 600’den fazla bestesinin olduğu belirtilse de ailesi onun vefatından sonra 138 adet eserini tescil ettirebilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Rona, *50 Yıllık Türk Müsikisi*, 269; Ak, *Türk Müsikisi Tarihi*, 350; Ateş, *Türk Din Müsikisi*, 375; Cinuçen Tanrıkorur, *Türk Müzik Kimliği* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 248.

125 1957 yılında İstanbul’da doğmuş olan Osman Nuri Özpekel, dönemimizin önemli du virtüözlerindedir. Udu lise çağlarında kendi kendine öğrenen Özpekel, Yesari Asım Arsoy’dan Türk müsikisi dersleri alarak bu alanda kendisini yetiştirmiştir. 1984-2007 yılları arasında İTÜ Türk Müziği Devlet Konservatuarı’nda öğretim üyeliği de yapmış olan Özpekel’in birçok bestesi mevcuttur. Detaylı bilgi için bk. Zürich Türk Müsikî Cemiyeti, “Osman Nuri Özpekel” (Erişim 17 Ekim 2024).

“Bu şeb hurşîd-i evreng-i risâlet geldi dünyaye¹²⁶

Muhammed Mustafa'nın nuru saldı âleme sâye¹²⁷

Donandı âlem-i bâlâ¹²⁸ serâser¹²⁹ nûr ile ol şeb

Kadem bastı vücûd iklimine ol âsumân¹³⁰ pâyê¹³¹”

Sözleri Niyazî-i Mısrî'ye (ö. 1694) ait olan “Doğdu Ol Sadr-ı Risâlet” adlı şiirin Hüzzam (Beste: Abdülkadir Töre/ ö. 1946¹³²), Irak (Beste: Münir?), Nevâ (Beste: Ali Şiruganî Dede), Rast (Beste: Zâkir?) ve Şevkutarab (Beste: Abdülkadir Töre) olmak üzere beş bestesi mevcuttur. Şiirde Hz. Peygamber'in doğumun üzerinde durulmuş ve onun doğduğu gün dünyada yaşanan farklılıklar betimlenmiştir.

“Doğdu ol sadr-ı¹³³ risâlet basdı arş üzre kadem

Saldı ol nûr-i nübüvvet pertevin fevkâlumen

Yâ Rasûlallah şefaât kıl Niyazî mücrime¹³⁴

Ol zemân kim baş açık yalın ayak kan ağlayam

Çalınır tabl-ı beşâret¹³⁵ geldi şâh-ı enbiyâ

126 Bu şeb (gün) hurşîd-i (güneş gibi aydınlık olan erkek) evreng-i (taht) risâlet (peygamberlik) geldi dünyaye.

127 Sâye: Gölge.

128 Bâlâ: Yüce.

129 Serâser: Baştanbaşa, bütün.

130 Âsumân: Gök.

131 Pâyê: Derece, değer, aşama.

132 1873 yılında Türkistan Kaşgar'da doğan Abdülkadir Töre'nin babası Sultan Abdülaziz devrinde Kaşgar imâretinin Osmanlı elçiliği görevini yapan ve kırk civarında eseri bulunan Seyyid Yakup Han'dır. Töre, beş yaşındayken annesiyle birlikte İstanbul'a gelmiştir. Müsikiye 12 yaşında Kânunî Hâlit Bey'den kanun ve usul meşk ederek başlamış; Durakçı Hacı Nâfiz Bey'den pek çok sayıda durak ve ilâhi meşk etmiş, Seyyid Nizam dergâhu zâkirbaşısı Hoca Fehmi Efendi'den makam ve usûl ve Hacı Kirâmi Efendi'den de birkaç fasıl meşk etmiştir. Bununla birlikte Kemanî Tatyos Efendi'den ve Kemanî ve Nâyî Kirkor Efendi'den dersler alarak keman tahsiline devam etmiştir. Abdülkadir Töre aynı zamanda Albert Braun'dan dersler alarak Batı tavrı keman icra stillerini de öğrenmiştir. Türk müsikisi nazariyatına ilişkin 41 aralıklı ses sistemi geliştiren Töre, ömrünün sonlarına doğru Türk müsikisindeki sistemleşmeden memnun kalmış ve “*Müsikimizde halledilmemiş bir mesele kalmamıştır*” demiştir. Detaylı bilgi için bk. Mehmet Tıraşçı, *Türk Müsikisi Nazariyatı Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017), 199-200; Rona, *50 Yıllık Türk Musikisi*, 123.

133 Sadr: Bir şeyin başlangıcı.

134 Mücrim: Suç işleyen, suçlu.

135 Tabl-ı beşâret: Müjde davulu.

Gül güle doldu cihâne konu ol sâhib âlem...

Gelmeyeydin âleme sen hak olunmazdı cihan

Dostluğuna yaradıldı ey Nebiy-i muhterem..."

Sözleri kime ait olduğu belli olmayan "Doğdu Ol Şems-i Hakikat" adlı şiir Rast makamında Muallim İsmail Hakkı Bey tarafından bestelenmiştir. Şiirde Hz. Peygamber'in doğumu anında yaşananlar aktarılmıştır.

"Doğdu ol şems-i hakikat burc-ı vahdetten bu şeb

Kapladı nûr-i tecelli alem-i cümle bu şeb

Geldi âyâne âyân oldu bütün şehr-i vücûd

Kıldılar secde ağaçlar dağlar u taşlar bu şeb"

Sözleri Ahmed Yesevî'ye ait olan "On Sekiz Bin Âleme Server Olan Muhammed" adlı şiirin Kürdî (Beste: Anonim) ve Rast (Beste: Abdülkadir Şehitoğlu/ d.1959) makamlarında olmak üzere iki bestesi mevcuttur. Şiirde Hz. Peygamber'in Müslümanlara örnek bir insan olmasına, yardımseverliğine ve peygamberliğine vurgu yapılmıştır. Bu şiir aslında yukarıdaki tüm şiirleri kapsayan konuları içermekte ve onları bir nevi özetlemektedir.

"Onsekiz bin aleme server olan Muhammed

Otuz üç bin ashaba rehber olan Muhammed

Garip ile yetime mürüvvetli Muhammed

Muhtaç düşse herkese kifâyetli¹³⁶ Muhammed

Duaları müstecâb¹³⁷, icâbetli¹³⁸ Muhammed

Kötülüğe iyilik, kerâmetli Muhammed

Miraç aşıp varınca, şehâdetli Muhammed

Beş vakit namaz olunca, imâmetli Muhammed

Arş ve kürsi pazarı, inâyetli Muhammed

Sekiz cennet sahibi, velâyetli¹³⁹ Muhammed

136 Kifâyet: Yetişme, yardıma yetişme.

137 Müstecâb: Kabul olunmuş.

138 İcâbet: Cevap verme.

139 Velâyet: Yakın olma, gözetme.

Miskin Ahmed kuluna, kitâbetli Muhammed
Yetim, fakir, garibe sehâvetli¹⁴⁰ Muhammed”

Sonuç

Müziğin helalliği ya da haramlığı konusunda Kur’ân ayetlerinde açık bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak Hz. Peygamber’in uygulamalarına baktığımızda; Kur’ân’ı güzel bir şekilde okunmasını istediğini ve ud çalıp şarkı söyleyen cariyeyi uyarmadığını görmekteyiz. Hz. Peygamber’in bu tutumu müziğin helal olduğunu ispatlar niteliktedir.

Gerek dinî formların ilk Peygamber döneminde ortaya çıkması, gerekse Hz. Peygamber’in vefatının ardından onun hakkında Mevlid, Tevşih, Salâtüselâm, Muhammediye ve Na’t gibi formların ortaya çıkması, dinî mûsikî alanında önemli bir zenginliği de beraberinde getirmiştir. Bu formların odak noktası başlı başına Hz. Muhammed olmuştur. Bu formlar haricinde de Hz. Peygamber’den bahseden eserlerden bahsetmek mümkündür.

Çalışmaya dâhil ettiğimiz eserler arasında en çok güfteye sahip olan kişinin Yunus Emre olması gayet doğaldır. Çünkü Yunus Emre, sahip olduğu konumu sebebiyle ve şiirlerinde Hz. Peygamber’e karşı olan aşkıyla her zaman için bestekârların eserlerinde yerini bulmuştur.

Çalışmamızda yer alan makamları incelediğimizde elde ettiğimiz sonuç yine normal karşılanmalıdır. Çünkü sırasıyla Rast, Hüseyinî, Hüzam ve Hicaz makamları söz konusu diğer makamlara göre sadece Dinî Mûsikî bestelerinde değil, aynı zamanda Klasik Türk Mûsikîsi bestelerinde de oldukça tercih edilen makamlardan olmuşlardır. Eserlerin bestekârlarını incelediğimizde ise genellikle bestelerin anonim olduğunu görmekteyiz.

Tüm bu verilerin ışığında dinî mûsikî ilminde Hz. Peygamber’in önemli bir rolü bulunduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte farklı verilerin ortaya çıkmasıyla birlikte daha farklı sonuçların ortaya çıkabileceği hususunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

140 Sehâvet: Cömertlik.

Kaynakça

- Adana Musiki Derneği. “İsmail Demirkıran“. Erişim 13 Ekim 2024. <http://adanamusikidernegi.com/?pnun=15&pt=İsmail+DEMİRKIRAN>
- Ak, Ahmet Şahin. *Türk Din Mûsikîsi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2016.
- Aksüt, Sadun. *Türk Musikisinin 100 Bestekârı*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1992.
- Ateş, Erdoğan. *Türk Din Mûsikîsi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015.
- Biyografya. “Doğan Ergin“. Erişim 16 Ekim 2024. <https://www.biyografya.com/biyografi/249>
- Biyografya. “Selahattin Erköse“. Erişim 16 Ekim 2024. <https://www.biyografya.com/biyografi/13674>
- Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi. “Mustafa Kamil Dürüst“. Erişim 13 Ekim 2024. <https://mk.gov.tr/icerik/detay/mustafa-kamil-durust--beste-gursu-koleksiyonu?pagenum=1>
- Çakır, Ahmet. *Müziğe Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2009.
- Çetinkaya, Yalçın. *İhvân-ı Safâ'da Müzik Düşüncesi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Demirtaş, Yavuz. “Türk Din Mûsikîsi Formları”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2009), 213-227.
- Dönmez, Banu Mustan. *Müziğin Kökeni Üzerine*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2015.
- Düzenli, Pehlül. *İslâm Kültür Tarihinde Mûsikî*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2014.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet. *Türk Musikisi Antolojisi*. İstanbul: Vadi Yayınları, 2017.
- Hakan Altun. “Dedemin İlahileri“. Erişim 16 Ekim 2014. http://www.hakanaltun.com.tr/js_albums/dedemin-ilahileri/

- Hasipek, Ahmet. “Beyoğlu Ağa Camı’nın Müsikîşînas Müezzini; Hafız Kemal Tezergil“. *Online Journal of Music Sciences* 3/1 (2018), 109-124. <https://doi.org/10.31811/ojomus.430309>
- Kalender, Ruhi. “Ruh Hastalıkları Tedavisinde Müsikî”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1-4 (Ağustos 1989), 271-282.
- Karaçam, İsmail. *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Kılıç, Mustafa. “İslâm Kültür Tarihinde Müsiki”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1-4 (Ağustos, 1989), 399-453.
- Koca, Fatih. *İslâm Medeniyetinde Salâ ve Salavât Geleneği*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Özcan, Nuri. *Türk Din Müsikîsi Ders Notları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2001.
- Özcan, Nuri. “Hüseyin Sebilci“. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek2/479-480. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Özcan, Nuri. “Hüseyin Tolan“. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/232-233. İstanbul: TDV Yayınları, 2012”.
- Öztuna, Yılmaz. “Abdullah Efendi (Himmet-zâde)“. *Türk Musikisi Ansiklopedisi*. 1/2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- Öztuna, Yılmaz. “Aksüt (Sâdun Kemâlî)“. *Türk Musikisi Ansiklopedisi*. 1/26. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- Öztuna, Yılmaz. “Arel (Hüseyin Sâdeddin)“. *Türk Musikisi Ansiklopedisi*. 1/45-60. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- Öztuna, Yılmaz. “Buhûrî-zâde Mustafa Efendi (İtrî)“. *Türk Musikisi Ansiklopedisi*. 1/287. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- Öztuna, Yılmaz. “Ezgi (Subhi, Albay Dr. Mehmed Subhi Zühdü)“. *Türk Musikisi Ansiklopedisi*. 1/205-209. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.

- Öztuna, Yılmaz. “Hatîb Zâkirî Hasan Efendi“. *Türk Musikisi Ansiklopedisi*. 1/254. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- Rona, Mustafa. *50 Yıllık Türk Musikisi*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1960.
- Sarı, Mehmet Ali. *Türk Din Musikisi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- Süleyman Çelebi. *Mevlid (Vesîletü'n-Necât)*. haz. Faruk K. Timurtaş. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1990.
- Şenay, Taner. “Çocuk İlahileri“. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/4 (1992), 269-272.
- Tahralı, Mustafa. “Kenan Rifâî“. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/254-255. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Tanrıkorur, Cinuçen. *Türk Müzik Kimliği*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Tekin, Abdülkadir. *Türk Mûsikîsinde Nağmeler ve Makamlar*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015.
- Tıraşçı, Mehmet. *Dînî Mûsikî Ders Notları*. İstanbul: Dört Mevsim Kitap, 2015.
- Tıraşçı, Mehmet. *Türk Mûsikîsi Nazariyatı Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. “Ozak, Muzaffer“. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/16-17. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Uludağ, Süleyman. *İslâm Açısından Müzik ve Semâ*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012.
- Üsküdar Üniversitesi. “Ahmet Özhan“. Erişim 16 Ekim 2024. <https://usku-dar.edu.tr/akademik-personel/ahmet-ozhan>
- Diyanet Haber. “Sami Özer Söyleşi“. Erişim 27 Ekim 2024. <https://www.diyanehaber.com.tr/sami-ozzer-soylesi>
- Zürich Türk Mûsikî Cemiyeti. “Osman Nuri Özpekel“. Erişim 17 Ekim 2024. <https://www.ztmc.ch/osman-nuri-ozpekel>

